

STOPY DÁVNEJ MINULOSTI

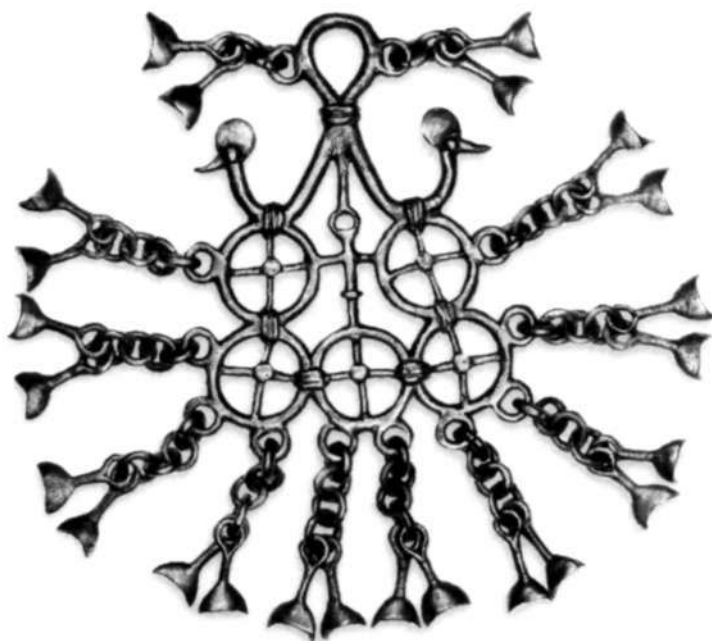
1

PAVEL DVOŘÁK Slovensko v praveku

Archeológ Václav Furmánek, režisér Gejza Kendy a Pavel Dvořák, scenárista a rozprávač, pri nakrúcaní filmu Jaskyňa démonov zo známeho televízneho cyklu Stopy dávnej minulosti. Táto kniha je literárnou paralelou televíznej podoby.

STOPY DÁVNEJ MINULOSTI

STOPY DÁVNEJ MINULOSTI

1

PAVEL DVOŘÁK

Slovensko v praveku

©Pavel Dvořák 2002

©photography Jakub Dvořák

©design Pergamen (Juraj Demovič, Jakub Dvořák, Juraj Vontorčík)

Vedecký redaktor doc. PhDr. Václav Furmánek, DrSc.

Zodpovedná redaktorka Viera Švenková

Register Zdenka Oškerová

Výber obrázkov Agnesa Somorovská a Gejza Kendy

Vydavateľstvo Rak Budmerice

Vydanie I. Budmerice 2002

Sadzba a litografie Garamond, s. r. o., Trnava

Vytlačili Tlačiarne BB, s. r. o., Banská Bystrica

Kniha vyšla s finančným príspevkom Ministerstva kultúry SR

ISBN 80 - 85501 - 22 - 8

EAN 9788085501223

Obsah

Barón Hoenning sa vracia (prológ).....	9
Kráter tichej smrti.....	19
Stratená Neandertália.....	31
Vértesszöllösská medzihra.....	41
Aféra s falošnou dámou.....	45
Ľudia z lesných húštin.....	63
Veľké tajomstvo jaskyne pračloveka.....	73
Osem ľudských tvárí zo Šarišských Michalian.....	87
Záhada dlhých domov.....	101
Skaza nitrianskej Atlantídy.....	111
Najkrajšia žena nášho praveku.....	125
Tajomstvo Smutného víška.....	135
Zlato mŕtvych mužov.....	143
Hnev pravekých bohov.....	153
Záhada tatranských burgov.....	161
Cesty Edwarda Browna.....	169
Kam vedú blatné cesty.....	179
Jelšovská biela pani.....	187
Vojna na Myšej hôrke.....	197
Strach.....	211
Cesty do neskutočna (Tri epizódy z dejín poznania).....	219
Tajomstvo Tatárskej lúky.....	233
Traja v spore.....	241
Ľudia na horách.....	251
Pohanský hrad.....	257
Jaskyňa démonov.....	269
Šesť mečov z Liptovských Sliačov.....	277
Debora z Dedinky.....	287
Poklad z Liptovskej Ondrašovej.....	295
Hrdina tejto knihy (epilóg).....	301
Literatúra.....	307
Výberový register.....	319

**Moravianska
venuša**

▼ *Záhada tatranských burgov*

▼ *Debora z Dedinky*

▼ *Cesty Edwarda Browna*

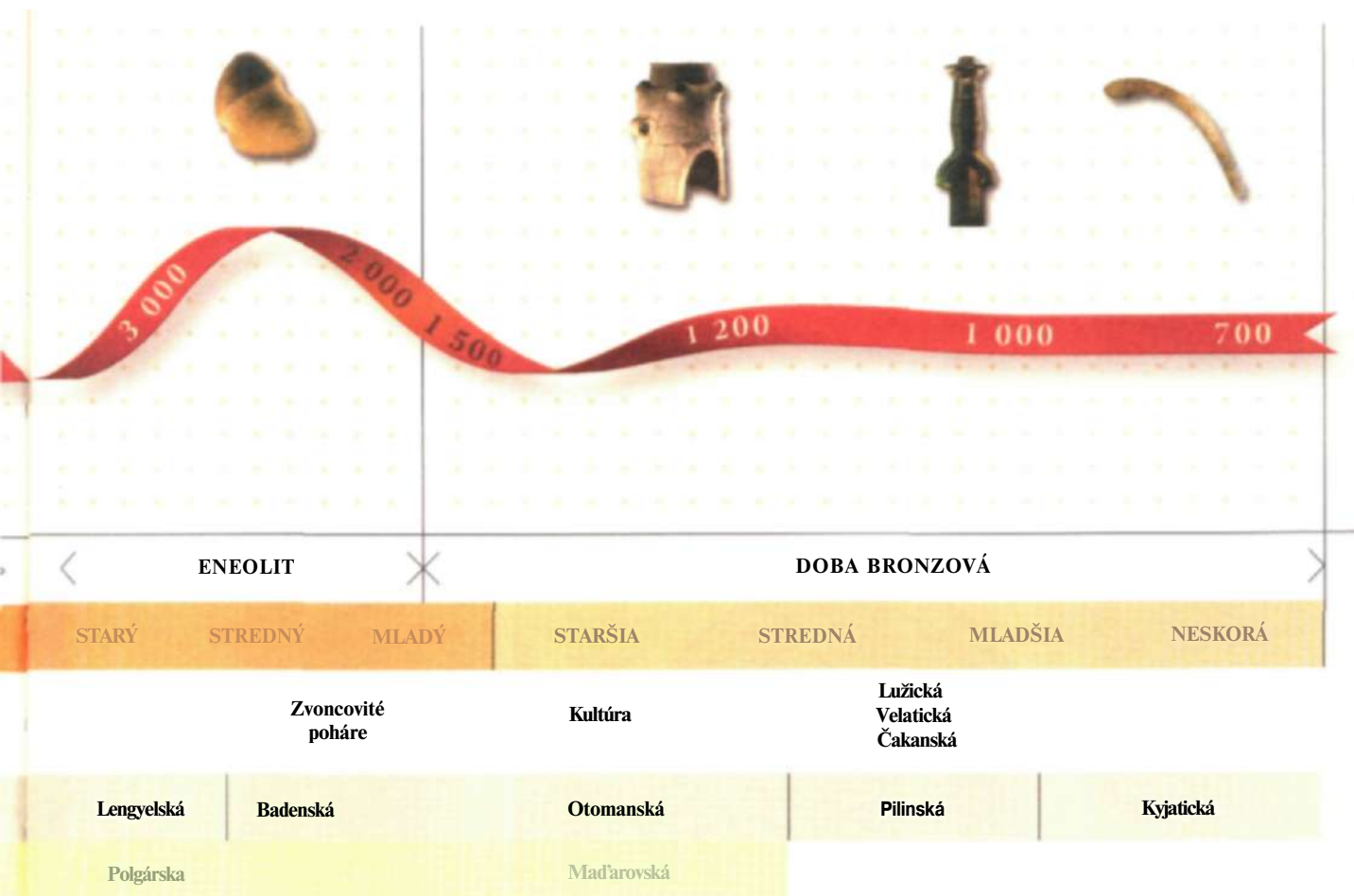
▼ *Traja v spore*

▼ *Kam vedú blatné cesty*

▼ *Ludia na horách*

▼ *Jeľšovská biela pani*

▼ *Vojna na Myšej hôrke*

Jaskyňa démonov ▲

Poklad z Liptovskej Ondrašovej ▲

Šesť mečov z Liptovských Sliačov ▲

Strach ▲

▲ *Hnev pravekých bohov*

Cesty do neskutoč ▲

Pohanský hrad ▲

▲ *Zlato mŕtvych mužov*

Tajomstvo Tatárskej lúky ▲

Nádherne bronzové ozdoby boli prvým upozornením,
že naši dávni predkovia neboli beďari hodní poľutovania,
že aj oni mali svoj zlatý vek, ktorý sa stratil kdesi v nenávratne.
Na obrázku diadém z Liptovských Sliačov

Barón Hoenning sa vracia (Prológ)

S barónom Hoenningom som sa po prvý raz stretol pred takmer tridsiatimi rokmi pri písaní knihy o pravekých lovcoch. V Slovenských dejinách z roku 1947 (v prvej časti Slovensko v praveku) som natrafil na zaujímavú stať: už na prvý pohľad zavoňala človečinou. Autor kapitoly Diluviálny človek na Slovensku prof. Josef Skutil písal o barónovi Emilovi Friedrichovi Johannesovi Hoenningovi O'Carroll, archeológovi, ktorý s úspechom hľadal stopy po pravekých lovcov (diluviálnych ľuďoch, ako sa v tom čase hovorilo). Na pripojenej fotografii bol zaujímavý muž: hladký účes zastrihnutý podľa módy, vysokánske mysliteľské čelo, pekná, bradou ozdobená tvár nad polotvrdým golierom, švihácky klinček v gombíkovej dierke fazónky, príjemný úsmev, široké plecia, ktoré svedčili o chlapisku (neskôr som objavil barónovu korešpondenciu a dočítal som sa, že mal v tom čase 106 kíľ).

Už na prvý pohľad nevšedný človek - s nevšedným osudom, ako som zistil neskôr. Barón Hoenning bol Hannoverčan, ktorý sa na začiatku 19. storočia usadil na Považí ako statkár a šľachtic neoplývajúci bohatstvom. Aj slávny sa stal až po smrti. Písal o ňom nielen Skutil, ale aj Holuby, Kmeť, Rizner, Halaša, Medvecký, Janšák, Eisner, Dobiáš, Budinský-Krička, Beninger, Pieta a mnohí ďalší. Lenže vždy to boli len zmienky, niekedy dokonca nepravdy. Ja sám som desať rokov chodil po jeho stopách, no vždy mi unikali rozhodujúce veci, najmä z osobného života, ktorý akoby zahaľovalo akési tajomstvo, až som napokon nevydržal a v spolupráci s vtedy veľmi slávnym Jaroslavom Dietlom som začal písať scenár k filmu Barón. Lenže uprostred práce Dietl náhle zomrel a ja som musel scenár dokončiť sám. Nebolo to ktovieaké dielo, hraný film má svoje zákonitosti, vyžaduje veci, o ktorých som nemal ani potuchy, ale svoje vykonal: minimálne to, že som po prvý raz výrazným spôsobom zverejnil svoj záujem o hoenningovskú problematiku.

Napokon, film sa dočkal prinajmenšom desiatich repríz, takže to s ním azda nebolo celkom najhoršie.

Portrét baróna Hoenninga
v Skutilovej knihe

Chvíľa, ktorá odštartovala čas
hoenningovského príbehu:
najstaršia známa fotografia
baróna (na obrázku v strede
medzi svojimi súrodencami)

Barón Hoenning junior
s manželkou pri hrobe
púchovského pradeda

Dva dni po telefonickom
rozhovore, ktorý zavŕšil
desaťročné pátranie: Johann
Hoenning (v strede) so svojim
archivárom na návšteve Vasky
(vľavo autor)

Barónov príbeh som potom spracoval ako seriál v týždenníku *Nové slovo*, tam získal kontúry ucelenej práce, ktoré som stále spresňoval, a tak som sa napokon o niekoľko rokov neskôr mohol obrátiť na púchovského primátora Alexandra Formánka, či by Púchov nemal záujem podieľať sa na vydaní knihy o barónovi Hoenningovi. Súhlasil, prisľúbil, že moju žiadosť odporučí mestskému zastupiteľstvu, a hneď ma aj vyzval, aby som pomohol s výstavou Barón Hoenning a púchovská kultúra, ktorú mesto práve pripravovalo ako základ budúceho múzea.

Výstava sa vydarila, hovorilo sa o nej, písalo v novinách a jedného dňa sa z môjho telefónu ozvalo:

— Grüß Gott. Hier ist Baron Hoenning...

Barón Hoenning pri aparáte! Zo začiatku som si myslel, že si zo mňa ktosi strieľa, ale potom sa ukázalo, že sa mi skutočne ozval barón Hoenning, barónov pravnuček Ján, naozajstný aristokrat s dlhým rodokmeňom a menom Johann de Nepomuk Carl Erkinger Berthold Maria Jaroslav Georg Pius Johann Don Bosco Konrad de Parzham Ailred, pán na bavorskom hrade Sünching, majiteľ rozľahlých polí a lesov, a práve posledná okolnosť ho priviedla na Slovensko. Hľadal u nás lesných robotníkov, a našiel stopu po svojom predkovi, ktorý sa z nejasných dôvodov takmer vytratil z povedomia rodiny.

O krátky čas za mnou pricestoval aj s rodinným archivárom Michaelom Rennerom a plným kufrom starých fotografií a listov, medziiným aj listov Andreja Kmeťa, Pavla Zocha a ďalších učebnicových priezvisk. A tak sa zrodila kniha *Podivný barón* s podtitulom *Knihy o nevšednom osude baróna Emila Friedricha Johannes Hoenninga O'Carroll*, ktorá vyšla aj po nemecky, keď sa ukázalo, že tajomný predok patrí medzi najvýznamnejších príslušníkov hoenningovského rodu. Strávil som nad ňou pätnásť rokov, ale nebol to stratený čas. Barónov život mi pomohol pochopiť ľudí 19. storočia, ktorí sa museli vyrovnávať so zistením, že človek má minulosť divošskú, ba ešte horšiu. Uvedomil som si, ako neoddeliteľne je osobný život človeka zviazaný s jeho prácou, jeho objavmi, ako sme všetci, či si to uvedomujeme, alebo nie, či sa nám to dokonca páči, alebo nie, predmetom i podmetom dejín, ako dejiny formujú nás a my dejiny, a uvedomil som si aj to, ako sa veci a názory môžu zmeniť v priebehu jedného ľudského života, ba aj za kratší čas.

Barón Hoenning sa preslávil objavmi na Púchovskej skale, nápadnom bielim brale, ktoré kedysi kraľovalo nad krajinou. Púchovská skala je, žiaľ, abso-

lútnou minulosťou, začali z nej ťažiť kameň, až ju úplne zničili, nezvyšilo z nej nič, ostala iba Hoenningova kresba v atlase, v ktorom opísal svoje vykopávky a ktorý po barónovej smrti kúpil Andrej Kmeť. Je uložený v Slovenskom národnom múzeu v Martine, ako si zaslúži, pretože Púchovská skala zachytáva naozaj niečo z kroniky ľudstva, aj so zápisom o živote paleolitických lovcov, s dielňou na obrábanie jeleních a sobích parohov, so stovkami narezaných a nalámaných kusov parohoviny, niektorých celkom jasne opracovaných ľudskou rukou. Barón napísal, že na Púchovskej skale táborili diluviálni kočovní lovci, ktorí sa na večnej púti za zverou orientovali podľa takýchto prírodných monumentov.

Slovo dilúvium značí potopa, a barón to bral doslovne. Ak hovoril o diluviálnych ľuďoch, myslel na predpotopných ľudí. Je totiž takmer symbolické, že barón Hoenning sa narodil v roku 1833, v tom istom roku totiž britský geológ Charles Lyell vydal dielo *Základy geológie*, v ktorom dokázal, že Zem sa ustavične vyvíja, a to na základe tých istých síl, aké pôsobia aj dnes. Bol to obrovský objav, rozbil predstavu o nemennosti sveta, o tom, že je stále taký, ako ho stvoril Boh. Lyell za svoje objavy dostal titul lorda, veď až do jeho čias sa dejiny ľudstva delili na dve časti oddelené biblickou potopou, katastrofou, ktorá ostrým rezom odčlenila súčasné od diluviálneho, predpotopného, vyhynutého, fosilneho.

Aj barón veril na potopu: predmety, ktoré objavil na Púchovskej skale, ľudia vraj odhodili alebo stratili pri panickom úteku pred povodňovou vlnou. Dnes taká predstava vyzerá naivne, ale v barónových časoch bola úplne bežná. Je síce pravda, že v tom čase sa už vedelo aj o dobe ľadovej, napokon aj tú objavil Lyell. Barón predpokladal, že časť Európy zalialo mrazivé more s plávajúcimi ľadovcami, lenže to bola zasa len katastrofa, preto pripúšťal, že na Púchovskej skale možno nenašiel stopy po potope sveta, ale dobe ľadovej.

Jediná známa podoba Púchovskej skaly pred jej zničením na kresbe Emila Hoenninga. Jej súčasnosť je oveľa smutnejšia

Obrovská spona z Krivoklátu.

Azda nám pomôže pochopiť nadšenie, ktoré sa zmocnilo baróna po návšteve u slúžneho

Barón Hoenning mal 26 rokov, keď Darwin uverejnil vývojovú teóriu

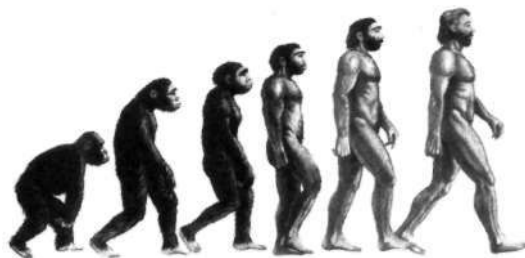
Písal ju však s otáznikom. K objavu doby ľadovej, dlhému obdobiu chladu, ktoré človeka nezahubilo, ale v ňom žil a vyvíjal sa, bolo ešte veľmi ďaleko. Až dlho po barónovej smrti sa ukázalo, že ide o systém opakujúcich sa ľadových a medziľadových dôb.

Barónovi však nešlo o dilúvium, ale o diluviálnych ľudí, a aj tí majú svoju históriu. Na jej začiatku stojí švédsky prírodovedec Carl Linné. Takmer sto rokov pred barónovým narodením, už v roku 1735 vypracoval dodnes platnú sústavu prírody. Zahrnul do nej aj človeka, čím po prvý raz mu vzal korunu pána tvorstva. Linné tvrdil, že ešte v 17. a 18. storočí žil v Malajzii Homo troglodytus, napoly človek, napoly zvierat. Na prvý pohľad to vyzerá na námornícku fantáziu, rozprávku na spôsob Tarzana či Mauglího, ale je to dôležitá okolnosť. Ešte sa k nej vrátim.

Barón mal iba štrnásť rokov, keď sa odohral ďalší zlomový objav. Francúzsky colník (riaditeľ colnej správy) a amatérsky archeológ Jacques Boucher de Perthes po desaťročia trvajúcej práci nabhíeral vo Francúzsku v naplaveninách rieky Somma kamenné nástroje lovcov premiešané s kosťami vyhynutých zvierat, čím dokázal existenciu diluviálnych ľudí, lovcov, ktorí žili v tom istom čase ako dnes už nejestvujúce zvieratá a spolu s nimi našli svoj koniec pri potope sveta. Vedci to zo začiatku odmietali ako nezmysel - ľudia a mamuty predsa nemohli žiť odrazu! Iba potom, keď k Somme pricestoval Lyell a Perthesovu domnienku potvrdil, začala sa honba na diluviálneho človeka.

Malý Emil mal v tom čase celkom iné starosti. Dospel, dal sa na vojnu, stal sa dôstojníkom, oženil sa, dočkal sa prvých detí, dvoch dcér. Na archeológiu ešte ani nemyslel, a tak sa azda ani nedozvedel, že nemecký stredoškolský profesor Fuhlrott pripísal primitívnu lebku, objavenú v jaskyni v Neandertale, predchodcovi dnešného človeka, ktorého ľudstvo prijalo síce s odporom, ale napokon sa muselo so svojím divým predkom - pračlovekom zmieriť.

Keď mal barón Hoenning 26 rokov, vystúpil anglický prírodovedec Charles Darwin s vývojovou teóriou, podľa ktorej sa vyvíjajú nielen zvieratá, ale aj ľudia. Zrodili sa zo zvieracích predkov, medzi človekom a zvieratom muselo teda čosi byť, akýsi medzistupeň a Darwinovi stúpenici, niekedy revolučnejší ako ich majster, sa dali do hľadania. Ktosi sa rozpamätal na Linného troglodytov; možno sa teda kdesi v džungliach, pralesoch alebo v horách ešte skrývajú ako živé skameneniny. Iní tvrdili, že je to hlúposť, lebo zvieratá žijú v nás, v neprebádaných zákutiach nášho mozgu, a tak napríklad idiotizmus nie je

vrodená duševná choroba, ale atavizmus, dedičstvo po zvieracích predkoch, rovnako ako kostrč, ktorú máme všetci, alebo nadmerné ochlpenie. Ďalší bádatelia všetko postavili na archeológii, našich predkov vraj treba vykopať spod zeme, a ako sa neskôr ukázalo, mali pravdu. Ešte predtým, ako sa to stalo, nemecký biológ, univerzitný profesor Ernest Haeckel prechodný stupeň pomenoval Pithecanthropus alalus (opičí človek neschopný reči). Vysmievali ho a prezývali Affenprofesorom, opičím profesorom.

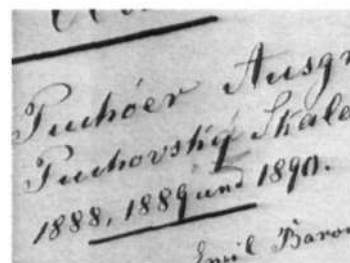
Barón Hoenning bol v tom čase ešte vždy ďaleko od archeológie: opustil armádu, presťahoval sa na Slovensko, vo Vaske pri Púchove si postavil panský dom a v ňom sa dočkal synov Otta a Jána. Bol vášnivým hráčom a poľovníkom, ale aj tak som si nie istý, či vzal na vedomie, že práve v tom čase sa lovecká éra ľudských dejín všeobecne prijala. Prestala byť doménou prírodovedcov, jej výskumu sa ujala aj archeológia. V roku 1865 britský historik John Lubbock rozdelil dovtedy jednotnú dobu kamennú na dve časti, na staršiu, paleolit, a mladšiu dobu kamennú, neolit, a o sedem rokov neskôr vypracoval francúzsky bádateľ Gabriel Mortillet prvý systém delenia paleolitu na niekoľko vývojových stupňov. Lenže to nebola história, obaja bádatelia delili kamenné nástroje, kým ich výrobca, človek, zostával záhadou. Záhadou s magickou príchuťou, o to magickejšou, že vlastne všetko, čo sa dovtedy našlo, pochádzalo z jaskýň. Zdalo sa, že Linného troglodyti, jaskynní ľudia, boli realitou.

V roku 1888 sa barón Hoenning presťahoval do Púchova a bez toho, aby to chcel a tušil, zapojil sa do budovania obrazu slovenských dejín. Celkom náhodou sa oboznámil s nádhernými mečmi z doby bronzovej objavenými na Púchovskej skale, pokúsil sa nájsť ďalšie, a tým už doživotne prepadol archeológii. Bol to cudzinec, Nemec, Hannoverčan, ale nežil vo vzduchoprázdne. Býval na Slovensku, získal si slovenských priateľov a prostredníctvom nich začal chápať ťažké národné postavenie Slovákov. Takto písal 10. decembra 1888 svojmu najdôvernejšiemu priateľovi Ľudovítovi Holubymu:

„Nedám sa botanikou odvieť od archeológie, lebo jedno aj druhé sa dá robiť odrazu. Dejiny sú napokon prírodopisom človeka. A súčasná maďarizácia je tiež prírodný úkaz. Nepoznám nijaký prípad, aby sa niekde dialo čosi podobné. Ak by si Židia menili mená na Schwarzfy, Weissfy, Rottfy, ešte by som nemal námietok, ale meniť ich na Szilányi, Szitányi, Zimányi, to je až príliš originálne. Chápem, že ste roztrpčený pre maďarský diktát ohľadom pomadžarčovania mien obcí.“

Opičí profesor Ernest Haeckel

Barón Hoenning sa pokúšal aj o slovenčinu: jeho nadpis Puchovsky Skala ktosi neskôr trochu poopravil

Na začiatku všetkého stál
bronzový meč (na obrázku
exemplár z Komjatnej)

Neviem, či chápal všetko, je však isté, že sa pokúšal nájsť údajný Púchovský hrad, a tak azda pochopil aj to, že najväčším problémom Slovákov sú dejiny. Sotva ich vnímal ako celok, vyhranený národ - Slováci boli preňho Holuby, Púchovčania, obyvatelia Vasky, Trenčania, Martinčania. Inak sa to napokon v jeho časoch ani nedalo. No možno sa zamyslel nad tým, ako je možné, že si dali vziať dejiny, dokonca nezriedka sa ich odriekli aj sami (napokon, veď to sa deje dodnes, nie je málo tých, čo uhorskú časť slovenských dejín výslovne odmietajú). Neviem ani ja, prečo sa to stalo, azda preto, lebo história národa sa stotožňovala s históriou štátu, čo vôbec nie je to isté. Je špecifickým javom slovenských dejín, že sa vždy odohrávali v širšom kontexte mnohonárodnostného štátu, tak to bolo ešte sto rokov po barónovej smrti, ale to neznamená, že nejestvujú. Iba si vyžadujú iný pohľad. Triezvy a pokojný pohľad bez národnostnej, politickej a akejkoľvek inej zaujatosti. Aj preto je pre Slovákov osobitne dôležitý anonymný pravek, ktorý napríklad autor *Dějín národa českého* v Čechách a na Moravě František Palacký chápal len ako trochu kurióznu predohru k dejinám českej štátnosti.

Niekedy sa hovorí o zmysle dejín. Dejiny nemôžu mať zmysel, rovnako ako nemá zmysel čas, jednoducho plynú. Rozhodne má však zmysel ich skúmanie a v slovenských pomeroch bez dejín štátnosti je úlohou historikov zaplňať dejiny udalosťami a ľuďmi (pravda, nie umelými modlami, ako sa často deje, keď sa priezvisko povýši na symbol, lebo je to jednoducho falošné; naozaj netreba zabúdať, že úlohou dejepisu je skôr pochopiť a vysvetliť než hodnotiť).

Nie je to jednoduché. Keďže Slovensko nemalo svoju štátnosť, nemalo politické, ale len etnické hranice, ktoré nebývajú dosť určité a navyše sa menia, čo sa v staršej minulosti nedá sledovať, a to veľmi výrazne komplikuje chápanie slovenskej histórie. Čo je však ešte horšie, história sa často obracala proti Slovákom, stávala sa bičom, ktorým sa trestalo národné sebavedomie. Delila národy na historické a tie ostatné, bez histórie, a teda aj bez nárokov na čokoľvek. Nie je to teda náhoda, ak je historické vedomie Slovákov nízke. V revolučných časoch 1848-1849 odporoval ktorýsi sedliak Jozefovi Miloslavovi Hurbanovi, s nadšením volajúcemu do boja za národnú slobodu, že prečo by si vraj mal pre jazyk dať strieľať do brucha. A ako píše Ferdinand Peroutka v prvom zväzku diela *Budování státu*, v roku 1919 dostávali sčítací komisári na východnom Slovensku pri zisťovaní národnosti takúto odpoveď: — Hutorim po slovensky i po maďarsky. — A keď sa spýtali priamo

na národnosť, či sa dotýčný cíti ako Maďar alebo Slovák, najčastejšie sa dozvedeli: — A to šicko jedno. — Azda však nezáleží na tom, čo tí ľudia hovorili, dôležité je, že boli a zostali Slovákmi, a tak je povinnosťou historikov, aby im vyšli v ústrety a zbavili ich predstavy, že dejiny sú len panské huncútstvo.

No nielen to, barón Hoenning a jeho právnik sú dôkazom, že práve mnohonárodnosť štátov, v ktorých Slováci žili, vytvárala mosty, a mnohé z nich stoja dodnes. Stačí ich pozametať a môžu sa nanovo používať. V čase, keď som písal knihu o podivnom barónovi, sa v politike (no nie iba v nej) skloňovalo heslo Európa. Práve dejiny najlepšie dokazujú, že Slováci do nej vždy patrili a patria dodnes.

A barón Hoenning sa podľa toho správal, hoci mal aj iné starosti. Boli to zložité časy. Spor o ľadovú dobu sa ešte neuzavrel, vývojové teórie mali nezmierniteľných odporcov, súvekosť ľudí s mamutmi sa považovala za vylúčenie a aj uhorský diluviálny človek sa stal predmetom mnohých debát: jedni ho chceli objaviť, iní to už vopred vylučovali a nejestvoval argument, ktorý by ich presvedčil o opaku. V roku 1871 vykopali v Liskovskej jaskyni pri Ružomberku pod vrstvou sintru primitívnu lebku. O tri roky neskôr objavil Matej Badányi nástroje diluviálnych ľudí v jaskyni Aksamitka v Pieninách. V roku 1879 našiel Samuel Roth vo Veľkej ružínskej jaskyni ohnisko a pri ňom kosti fosílnych zvierat. Všetkých a aj mnohých ďalších odmietli. Nespravodlivo. Lebka z Liskovskej jaskyne mohla byť dokonca neandertálska; už sa to, žiaľ, zistiť nedá, zhorela za druhej svetovej vojny počas bojov o Budapešť. Medzi Badányiho nálezmi sa pri revízii v roku 1954 našiel hrot zo sobieho parohu. Pravosť Rothovho ohniska sa potvrdila tridsať rokov po smrti objaviteľa a diskusia o „uhorskom diluviálnom človeku“ sa skončila fakticky až vtedy, keď už Uhorsko nejestvovalo a aj slovo diluviálny stratilo svoj pôvodný „predpotopný“ zmysel. No v Hoenningových časoch otázka súvečnosti ľudí a mamutov rozdelila vedecký svet.

V severomoravskom Předmostí u Přerova sa našli kosti stoviek, hádam aj tisícok mamutov. Moravskí bádatelia medzi nimi objavili kamenné nástroje. Dánsky bádateľ Japetus Steenstrup, ktorý v roku 1883 Předmostí navštívil, to ako dôkaz súvečnosti odmietol. Až ľudia z čias sobov vraj objavili čriedu mamutov, ktorá dávno predtým zahynula v snehovej víchrici: zmrznuté zvieratá využívali tak ako súčasní Jakuti na Sibíri, ktorí mamutím mäsom krmia psov a kly predávajú priekupníkom. Karel Jaroslav Maška absurdnú predstavu od-

Samuela Rotha pripravili o slávu objaviteľa uhorského diluviálneho človeka

Eugen Dubois sa po zdrvujúcej kritike pitekantropa zriekol

Liskovská lebka patrí medzi legendy slovenského praveku: podoba (na hornom obrázku) uverejnená v roku 1860 v knihe *Der Vorgeschichtliche Mensch* trochu spochybňuje jej neandertálsky pôvod. Nie je, pravda, vylúčené, že ide o dve rozličné lebky

mietol a odpovedal skutočne impozantne: už nasledujúci rok objavil nielen nástroje, ale aj samých lovcov mamutov, hromadný hrob, najväčší na svete, a potom spolu s ďalšími bádateľmi aj sošky, ktoré vyrobili, dodnes vrchol paleolitického umenia.

Pochybnosť má celosvetovú platnosť. Holandský lekár Eugen Dubois sa rozpamätal na Linného troglodytov, vstúpil do armády, dal sa odvetiť do Indonézie a v rokoch 1891 - 1893 objavil pri rieke Solo v Trinile na Jáve kus čeľuste, dva zuby a stehennú kosť, ktorá nepatrila človeku ani zvieratú. Rozhodne však svedčila o vzpriamenej chôdzi. Dubois bol presvedčený, že našiel chýbajúci „prechodný stupeň“ a nazval ho *Pithecanthropus erectus*, opičí človek vzpriamený. V zásade sa nemýlil, nadišla chvíľa, aby sa tentoraz profesor Haeckel vysmieval zo svojich oponentov, lenže v roku 1895 podrobili niektorí bádatelia pitekantropa takej zdrvivúcej kritike, že sa ho sám Dubois zriekol a k svojej myšlienke sa nevrátil ani potom, keď vývoj človeka zo zvieracích predkov potvrdili aj ďalšie nálezy.

Krátko predtým objavil barón Hoenning na Púchovskej skale táborisko lovcov sobov (a azda aj mamutov), ktoré mohlo uzavrieť akademickú diskusiu o uhorskom diluviálnom človeku, ale neuzavrelo: jeho paleolitickým nálezom sa nevenovala nijaká pozornosť. A vlastne sa ani nemohla, väčšiu časť barónovej zbierky kúpilo múzeum vo Viedni, lebo tamojších odborníkov zaujali efektne nálezy z doby bronzovej a rímskej. Zvyšok zbierky kúpil po barónovej smrti Andrej Kmeť pre budúce Národné múzeum v Martine. Ani tam „diluviálne“ nálezy nikoho neupútali. Skutil videl, že ešte po tridsiatich rokoch boli parohy (aj parohy sobov) zamazané od blata a nahádzané na jednej hĺbke. Je takmer nepochopiteľné a neuveriteľné, ako mohli Hoenningove diluviálne púchovské nálezy upadnúť do úplného zabudnutia, hoci mnohé mladšie, najmä germánske pamiatky z Púchova boli v literatúre vcelku dosť známe.

Rozhodne to nebola barónova chyba. Počínal si veľmi zdatne a rozlišoval aj pôdne vrstvy. V „diluviálnom“ íle objavil polámané kosti väčších cicavcov, kus kosti mamuta, takmer metrové rebro, ktoré pripísal veľkej rybe (veď išlo o potopu), dokonca aj ľudský zub! Prvý kostrový objav človeka zo staršej doby kamennej na Slovensku! Na ďalší, a dodnes jestvujú len dva alebo tri, bolo treba čakať desiatky rokov. V máji 1889 našiel v íle dokonca celú ľudskú kosť s hlavou jeleňa pri nohách. Jedinečného nálezu sa však zriekol a správne ho

zaradil do doby bronzovej. Aj to svedčí o barónovej veľkosti a prezieravosti, lebo mladší bádatelia o niekoľko desaťročí povýšili púchovské nálezy na kľúč, otvorili ním zvláštne historické obdobie, púchovskú kultúru, ktorá vyriešila problém zániku naddunajských Keltov. A Kelti, to už je svetová história, vďaka barónovi Hoenningovi s osobitnou slovenskou kapitolou.

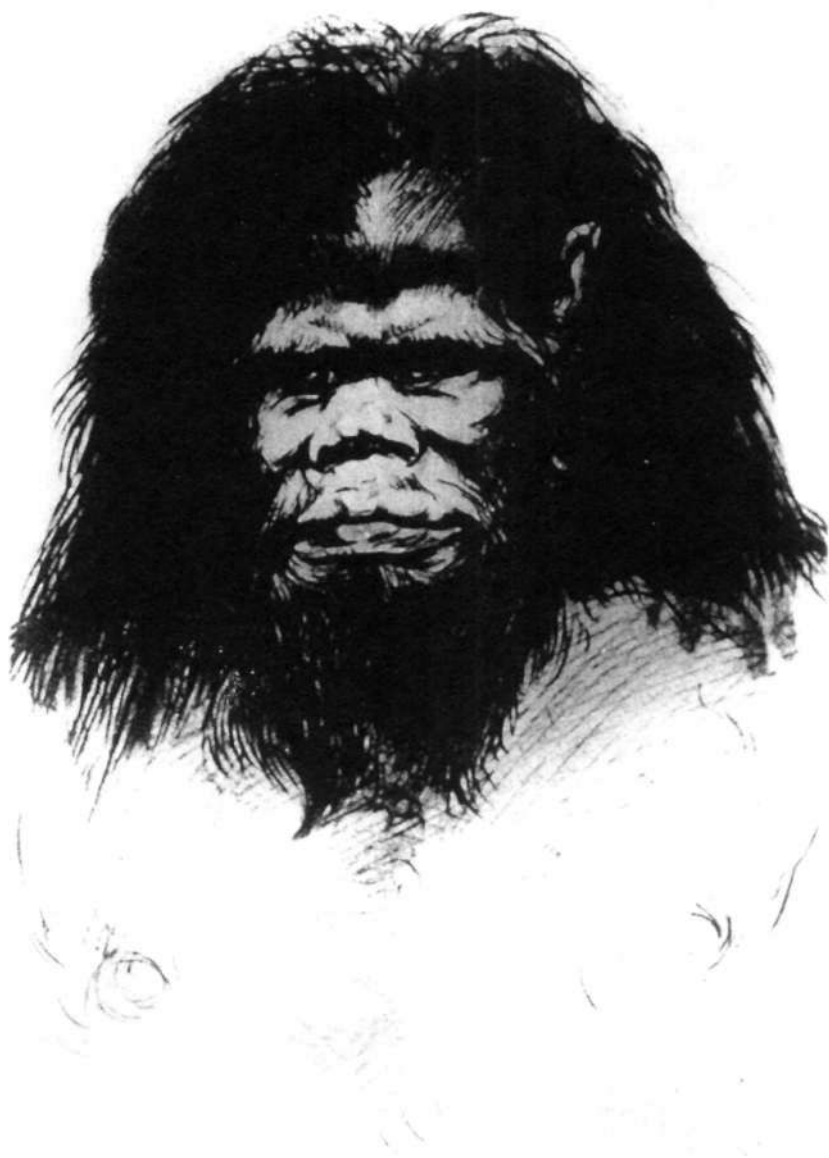
Záver barónovho života poznačili choroby. V roku 1892 dostal ťažký zápal pľúc, ďalší rok týfus a už nikdy celkom nevyzdravel. Vo svojom poslednom liste z 28. júla 1894 napísal priateľovi Ľudovítovi Holubymu, že schudol takmer tridsať kíľ. O sedem týždňov, 15. septembra 1894 zomrel. Mohol sa dočkať slávy objaviteľa uhorského, a teda aj slovenského paleolitu, namiesto toho upadol do zabudnutia. Treba však pripomenúť inú vec: počas jeho života, a ten nebol dlhý, teda za jediný ľudský život sa názory na svet celkom prevrátili, lebo do kolísky dostal Lyellove Základy geológie a do hrobu Duboisovho pitekantropa.

Chodím často na stretnutia s čitateľmi, pre spisovateľa značia to isté ako pre herca diváci. Neraz sa ma pýtajú na baróna Hoenninga a vtedy zvyčajne odpovedám, že zo začiatku, pred tridsiatimi rokmi, mi pripomínal môjho milovaného otca, dnes si už sám pripadám ako „podivný barón“. A tak je to aj s touto knihou. Je výsledkom práce tridsiatich rokov, počas ktorých som o najstaršej histórii napísal desať kníh a nakrútil sto dokumentárnych filmov. Táto kniha je ich sumár obohatený tým najdôležitejším zistením: všetko sa odohráva v čase a priestore, ale história dokonca v troch časoch. Jeden je čas skutočnej histórie, druhý čas jej objavu a ten tretí je individuálny čas každého z nás, ktorý v nás tiká ako časovaná bomba. Nič nepochopíme, ak túto skutočnosť pustíme zo zreteľa. A tak je to aj s priestorom histórie. Odohráva sa na obrovskom území neodmysliteľných súvislostí. Už spomenutý Dubois našiel kosti pitekantropa v Indonézii, Darwin zbieral doklady o vývojovej teórii až v Amerike, neolitickú revolúciu, o ktorej ešte len bude reč, objavil Vere Gordon Childe, rodák z Austrálie, a na všetky tieto skutočnosti sa neodmysliteľne viažu aj najstaršie dejiny Slovenska. A poznanie histórie, to už vôbec nemá hraníc. Vlastne len tretí rozmer priestoru, podobný na čas tikajúci v našom tele a vedomí, môžeme ako-tak ovplyvniť: uzavrieť ho do lastúry predpojatosti alebo naopak, nechať ho voľný, slobodný a nad ním sa potom vznášať (niekedy azda aj na krídlach fantázie) už len preto, lebo z nadhľadu je všetko jasnejšie i krajšie.

Tri podoby romantického pohľadu 19. storočia na svet pravekých ľudí

Predstava
o vzhľade neandertálca
z hoenningovských čias

Tento príbeh rozpráva o omyloch, a to aj takých, ktorých som sa sám dopustil. Jeho hrdinom je kamenný mozog. Nie je to nezmysel: mozog z kameňa skutočne jestvuje, má svoj vedecký názov a v druhom zväzku Encyklopédie Slovenska dokonca aj heslo:

„Gánovský nález - prvý nález neandertálskeho človeka na Slovensku.

V roku 1926 vykopal Jaroslav Petrbok na travertínovej kope Hrádok v Gánovciach veľký výliatok (vyplneninu), ktorú pripisoval mamutovi. Až v roku 1937 zistil, že výliatok patrí ľudskej lebke."

Zvláštne: encyklopédia nehovorí pravdu. Petrbok výliatok nikdy nevykopal, ale kúpil a sotva si myslel, že je mamutí. Rozhodne nie do roku 1937, lebo ten sa neuvádza náhodou. K tomuto letopočtu sa viaže historka, ktorú som opísal v českom vydaní knihy Odkryté dějiny (První lidé na území Československa). Ak sa dobre pamätám, porozprával mi ju antropológ Emanuel Vlček. Zrejme však aj on ju len počul, lebo v roku 1937 mal iba dvanásť rokov.

Nuž teda podľa Odkrytých dějín vystavil Jaroslav Petrbok v roku 1937 vo výklade lahôdkarstva na Václavskom náměstí v Prahe nálezy, ktoré v Gánovciach kúpil pre Národné múzeum. Gánovské skameneniny sa vtedy po prvý raz predstavili verejnosti a boli prekvapením i pre niektorých pracovníkov Národného múzea. Tak sa vraj stalo, že sa na Petrboka obrátil múzejný konzervátor Josef Holinger:

— Dědku, to není zvíře, — ukázal na výliatok gánovského mozgu, — to je člověk.

To Petrbokovi stačilo. Výliatok opustil múzejné zbierky a putoval do „dedkovho" populárneho vreca, s ktorým chodil po svete a ukladal doň svoje objavy.

Toľko teda Odkryté dějiny. Neskôr som sa ku gánovskému nálezu vrátil, Slovenská televízia ma požiadala, aby som v rámci veľkého celoštátneho projektu cyklu hraných filmov o najstaršej minulosti Československa na motívy

Oficiálny portrét Jaroslava Petrboka a trochu neostrá reportážna snímka, ktorá lepšie zodpovedá jeho absolútnej nekonvenčnosti

Lebka pračloveka
z Neanderovej doliny

Odkrytých dejín napísal scenár. Vzal som ponuku vážne (po smrti spolusce-
náristu Jaroslava Dietla, o ktorej píšem v prológu, napokon z projektu zišlo),
začal som študovať materiály, ktoré som do tých čias nemal v rukách, a vtedy
som v Petrbockovej pozostalosti uloženej v archíve Národného múzea v Pra-
he našiel jeho článok, kde písal, že skamenený mozog pračloveka z poslednej
medziľadovej doby považuje za svoj najvzácnejší objav:

— Nález tento stane sa jistě předmětem bádání světových učenců a bude
se řadit vždy k nejvzácnějším nálezům toho druhu z celého světa vůbec.

A tento článok vyšiel 18. októbra 1933...

Našiel som aj ďalšie Petrbockove články vytlačené dávno pred rokom 1937
a ani v jedinom nebola nijaká zmienka o mamutovi, vždy písal o skamene-
nom mozgu pračloveka.

Okamžite mi zišlo na um, že to zrejme nebude len tak a za omylom en-
cyklopédie sa určite čosi skrýva...

Minimálne v úvode spomenutý príbeh, ale k tomu si treba všeličo
vysvetliť.

Predovšetkým musím povedať, že kópiu výliatku som držal v ruke mnoho-
krát, ale originál som nikdy nevidel. Leží v trezore Národného múzea v Prahe,
a keď som raz požiadal, aby som si ho mohol pozrieť, nevyhoveli mi, a tak len
z počutia viem, že vraj má tri prírastkové čísla.

Ak je to pravda, a nemám dôvod o tom pochybovať, potom je trojnásobná
inventarizácia originálnym svedectvom o našom dosiaľ najstaršom známom
predkovi: o dosiaľ najstaršom známom obyvateľovi Slovenska.

Nejde teda o málo.

Žil asi pred stodvadsaťtisíc rokmi a bol to neandertálec.

Dnes je to takmer nadávka, ale neandertálsky človek patrí medzi najpo-
pulárnejších obyvateľov tejto planéty, azda aj preto, že jeho vstup do dejín sa
viaže na veľký škandál. Stalo sa to pred pol druhu storočím v Durínsku v Ne-
andertale, v Neanderovej doline, na mieste údajne veľmi malebnom.

Neviem, nemal som príležitosť, aby som sa tam pozrel.

V neďalekom mestečku Eberfeld učil v tom čase matematiku a prírodopis
profesor Johann Karl Fuhlrott. V tom čase bolo zaužívaným zvykom, že robot-
níci za niekoľko drobných odkladali čudáckym profesorom všetko zaujímavé,
čo našli pri ťažbe kameňa. Bol to dobrý zvyk, vďaka nemu sa zachovalo veľa
vzácností nielen v Nemecku, ale na celom svete.

Ako si povieme neskôr, napokon aj gánovský nález...

Profesor Fuhlrott sa dohodol s majiteľom kameňolomu pánom Beckershofom, že mu bude posilať všetky skameneniny, ktoré sa nájdu počas ťažby.

V roku 1856 sa v kameňolome čistila jaskyňa od hliny, ktorú do nej nasonila voda. Neďaleko vchodu narazili robotníci na akúsi kostru. Ničím ich nezaujalo, zhodili ju zo svahu aj s hlinou, ale všimol si to pán Beckershof, dal kosti pozbierať a poslať profesorovi Fuhlrottovi. Myslel si totiž, že sú to kosti jaskynného medveďa.

Keď profesor Fuhlrott rozbalil zásielku z Neandertalu, našiel kus lebky, jednu celú a jednu poškodenú lakťovú kosť, vretenovú kosť, časť panvy, stehennú kosť a päť zlomkov rebier. Bolo toho dosť na to, aby o rok neskôr vystúpil na zjazde prírodovedcov s revolučným vyhlásením, že kosti z Neanderovej doliny patrili predkovi súčasného človeka, pračlovekovi, „pratapickému jedincovi nášho plemena“. K spolupráci si prizval anatóma profesora Schaffhausena a ten povedal celkom jasne: kosti patrili drsnému divému človeku so zvieracou tvárou, ktorý sa ponášal na opicu, a sú najstaršou pamiatkou na niekdajších obyvateľov Európy.

Prvý a najstarší pokus nahradiť Adama a Evu poloopicou (odohral sa dávno pred Darwinovým vystúpením) vyvolal vášnivé spory. Profesor Mayer z Bonnu považoval Fuhlrottov názor za omyl. Namietal, že nejde o kosti príslušníka divého ľudu „Praeurópanov“, ale o zmenené kosti nášho súčasníka, pravdepodobne Mongola, ktorého naverbovali do ruskej armády proti Napoleonovi. Šikmý sek nad okrajom spánku a okrúhlu jamku na temene vysvetľoval ako rany šablou a bodákom, ktoré utŕžil v boji. „Pápež anatómov“, ako sa hovorilo profesorovi berlínskej univerzity Rudolfovi Virchowovi, posúdil neandertáľca ako starca zdeformovaného krivicou a dnou, ale mal aj závažnejšiu pripomienku: — Izolovanému nález, ktorý našiel neodborník, niet čo veriť a už vôbec na ňom nemožno budovať závažné závery. Nájdite ďalších »Praeurópanov«, potom budeme môcť diskutovať. — Virchow mal obrovskú autoritu nielen ako vedec, zakladateľ bunkovej patológie a autor bunkovej teórie (je autorom postulátu, že každá bunka vzniká z bunky), ale aj ako politik (šesťdesiatročný sa stal poslancom ríšskej rady a bol ním štrnásť rokov), ktorý označil zlé sociálne podmienky a nedostatočnú hygienu za zdroj cholery. Hoci sa v spore o neandertáľca mýlil, jeho požiadavka ďalších nálezov bola absolútne namieste.

Profesor Fuhlrott

Objaviteľ gánovského výliatku
Koloman Koki

Gánovský Hrádok niekoľko rokov pred úplným zničením

Neanderova dolina

Našli sa aj vedci, ktorí s Fuhlrottovým a Shaffhausenovým názorom súhlasili. Pribudlo ich hlavne po zverejnení Darwinovej vývojovej teórie. Za všetkých pripomeňme aspoň Angličana Thomasa Henryho Huxleyho pre jeho vtipný aforizmus, že radšej bude zdokonalenou opicou než zdegenerovaným Adamom.

Isté je - a nech to slúži ako ospravedlnenie pochybovačov -, že nález z Neandertalu by s nedôverou prijali aj dnešní vedci. Niekoľko neúplných kostí nestačilo na zásadnú zmenu názoru. Zapríčinili to nielen robotníci, ktorí kostru zničili, ale i sám profesor Fuhlrott. Nestaral sa o stratigrafiu, o geologické vrstvy ani o ďalšie nálezy v jaskyni. Staval len na antropologických znakoch. Pochybnosti nerozptýlili ani tí, čo o niekoľko rokov neskôr vtedy už preslávené miesto preverovali. V okolí jaskyne našli kosti jaskynných medveďov, jaskynných hyen, divých koní, mamutov, srstnatých nosorožcov a iných zvierat, ktoré síce mohli, ale nemuseli pochádzať z úlovkov neandertálcových druhov.

Ani revízný výskum v rokoch 1898 až 1899 nepovedal oveľa viac. Našli sa síce pri ňom v susednej jaskyni kosti jaskynného leva a kamenné nástroje (dnes by sme ich zaradili do stredopaleolitickej moustérienskej kultúry), ale či patrili do tých istých čias ako neandertálec, to sa dalo určiť len s veľkými výhradami na základe približne rovnakého stupňa zachovanosti (fosilizácie).

Naozaj len ťažko by bol neandertálec uznaný za „pračloveka“, keby sa vedci nerozpamätali na starší nález z Gibraltáru. V roku 1848 budovali robotníci plošinu pre delostreleckú batériu. Tvrdú skalu odstraňovali výbušninou. Jedným z odstrelov odkryli v gibraltárskom brale malú jaskyňu. Ležala v nej ľudská kostra, ktorú zhodili z brala ako zbytočné smetie. O náleze sa však dozvedel jeden z anglických dôstojníkov. Pohľadal stratené kosti a lebku, predložil členom gibraltárskej učenej spoločnosti ako nevysvetliteľnú záhadu. Odtiaľ putovala do Londýna, kde v tichu múzea upadla do zabudnutia.

Napokon však rozhodol nový nález z roku 1886. Neďaleko jaskyne Spy sur l'Orneau v Belgicku našli archeológovia ďalšie dve neandertálske kostry. Ležali vo vrstve spolu s pazúrikovými nástrojmi a košťami fosílnych zvierat (jaskynného medveďa, mamuta, srstnatého nosorožca a jaskynnej hyeny). Nález od začiatku sledovali odborníci, ktorí dokázali, že tentoraz sa nemožno vyhovárať ani na Mongola, ani na krivičného starca, ale že v Spy - rovnako ako v Neanderovom údolí a možno aj inde - ide o kosti pračloveka.

Neandertálec vyhral. A to bolo veľké víťazstvo. Prestal byť odporný dokonca i tým, čo sa proti nemu zo začiatku tak búrili. Už 18. storočie totiž vytvorilo romantickú postavu ušľachtileho divocha, nášho pohanského predka, a tak bolo 19. storočie po istom váhaní ochotné pripustiť, že i po Európe sa mohol preháňať lovec, síce ešte pohan, ale dobrý a spravodlivý.

Lenže potom sa koncom 19. storočia v Chorvátsku, v horách neďaleko Krapiny, mestečka medzi Sávou a Drávou, skúmala malá, nehlboká jaskynka, ktorú vyhlbila riečka v čase výskumu tečúca o niekoľko metrov nižšie. V popole starého ohniska spolu s košami zvierat sa našli polámané a opálené ľudské kosti, také isté ako v Neanderovom údolí a Spy. Nebolo pochýb. Počas príšerných ľudožrútskych hodov tu našlo smrť 24 neandertálskych mužov, žien a detí vo veku od jedného do päťdesiat rokov.

Nebolo to príjemné zistenie. Azda preto sa objav vysvetľoval viacerými spôsobmi. Jedni vydávali obhorených neandertálcov za nešťastné obete neznámych ukrutníkov, iní tvrdili, že taký koniec čakal na všetkých neandertálcov, keď ich vyvraždili príslušníci novej, dokonalejšej ľudskej civilizácie, naši priami predkovia. Objavil sa aj názor, že v Krapine sa v boji stretli dve rôzne skupiny neandertálcov a víťazi zjedli porazených (vychádzali pritom z antropologických rozdielov, ktoré sa dali pozorovať na kostiach). Našli sa aj bádatelia, ktorí neandertálcov bránili: nešlo vraj o kanibalskú hostinu, ale o zvyšky pietnej pohrebnej hranice.

A prečo aj nie? V roku 1908 odkryl švajčiarsky archeológ Otto Hauser pri osade Le Moustier v údolí rieky Vézère v juhozápadnom Francúzsku v poldruhametrovej hĺbke ľudske kosti. Prizval k odkryvu odbornú komisiu, a tak sa pred očami archeologických autorít dostal na svet kúsok po kúsok asi osemnásťročný mladík. Bol 160 centimetrov vysoký, ležal na pravom boku a hlavu mal položenú na predlaktí pravej ruky; akoby tíško spal. Pri hlave mal pazúrikové nástroje a úlomky kameňov, o kus ďalej ležali obhorené zvieracie kosti z pohrebnej hostiny. Všetky okolnosti jednoznačne dokladali úctu pozostalých k mŕtvemu druhovi. Aj pri juhofrancúzskej rieke Dordogne sa našli doklady o pietnom obrade, dve kostry uložené na pravom boku a v inom hrobe bezzubý starec s kamenným vankúšom pod hlavou (mal len päťdesiat rokov, ľudia v praveku nežili tak dlho ako dnes).

A tak sa teda diskutovalo o vzhľade neandertáľca, jeho myslení, schopnostiach, duši, charaktere a iných odťažitých veciach. Je teda mimoriadne dôle-

Staršia (hore) a mladšia predstava o vzhľade neandertálskeho človeka

Majster umeleckej
rekonštrukcie český maliar
Zdeněk Burian zachytil pietnu
chvíľu pohrebu mládenca
z osady Le Moustier

žité konštatovanie, že gánovský nález vniesol do problematiky nový exaktný rozmer – čas.

Gánovce ležia v Spišskej kotline, na úpätí Vysokých Tatier, asi tri kilometre juhovýchodne od mesta Popradu. Petrbockovi neboli neznáme. Chodieval tam spolu s významným paleobotanikom profesorom Františkom Němejcom. Robotníci ich už dobre poznali a za niekoľko korún im odkladali všetko, o čom si mysleli, že by ich mohlo zaujímať. Petrbock však nebol len zberateľom, overoval si aj miesto jednotlivých nálezov, vrstvy, v ktorých sa našli, a teda vedel, že mozog pochádza z tých istých miest ako výliatok panciera korytnačky, teda z obdobia tepla. Aj preto mamut spomínaný v encyklopédii nevyznieva logicky. Je síce pravda, že v Gánovciach našli aj zvyšky mamutov, ale nižšie, v staršej vrstve. A aj to Petrbock vedel, že vyššie, nad výliatkom mozgovne bolo listie chladnomilnej brezy a ihličie borovice.

To všetko spolu vytváralo neuveriteľný kalendár. Vyzerá ako detská hra: zima (mamut), teplo (mozog) a zasa zima, zima, ale v skutočnosti je to zázrak, lebo dokumentuje život v časoch poľadovej doby (klimatického dneška, ktorý trvá okolo desaťtisíc rokov), poslednej doby ľadovej, doby medziľadovej a doby ľadovej, ktorá jej predchádzala. Státisíce rokov zakliate v kameni.

Skutočne neuveriteľné...

Dnes už to tak nevyzerá. Z gánovskej travertínovej kopy ostala len jama so zvyškom krátera, s ktorou ľudia zaobchádzajú veľmi neúčtivo: sypú do nej odpadky, materiál z výkopov a stavieb, časť dokonca zasypali a vybudovali tam otočku pre autobus (Maďari na podobnom nálezisku vo Vértesszöllös, o ktorom ešte bude reč, vybudovali múzeum).

Kedysi to bol normálny kopec. Volal sa Hrádok, lebo na vrchole stávalo praveké hradisko. Koncom 18. storočia ho premenili na kameňolom a takmer úplne ho aj vyťažili, lebo z travertínovej kopy so základňou asi 200 štvorcových metrov, vysokej dvadsať metrov zostal len neveľký pilier z najmenej kvalitného kameňa. Je to zvyšok krátera, z ktorého ešte v čase, keď sa zakladal kameňolom, vytekal prameň. Podľa Petrbockovho svedectva ho volali Jedová studnička, a to meno si treba zapamätať: všeličo vysvetľuje.

Travertínových kôp je na Slovensku veľmi veľa, dalo by sa povedať, že Slovensko je travertínová veľmoc. Vyčarili na povrchu najrozmanitejšie tvary od kôp so súmerným kruhovým obodom po obrovské kužele, vypínajúce sa až do výšky niekoľkých desiatok metrov. Inokedy sa prameň doširoka rozlieval

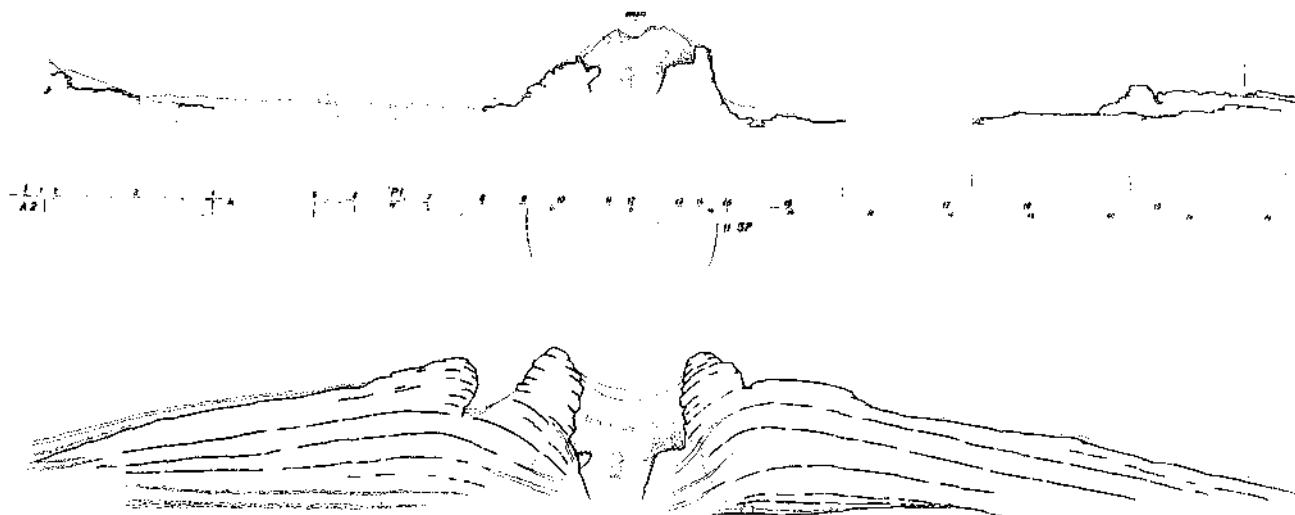
a travertín nadobudol podobu mocných súvislých príkrovov. Môže však byť i pórovitý, drobivý, ba aj sypký ako piesok.

Travertín je krásny kameň podobný mramoru. Človek ho lámal celé stáročia, a tak možno v travertínových obkladoch najrôznejších stavieb drieť tisíce posolstiev z najstarších dôb; ďalšie tisíce vyšli nazmar pri ťažbe. A nešlo vždy len o bezvýznamné posolstvá. Slovenský spisovateľ, lekár a amatérsky prírodovedec Gustáv Kazimír Zechenter-Laskomerský píše o celej ľudskej kostre „dokonale obalenej vápennou usadeninou“ objavenej v travertíne.

Na travertínovej kope stoja napríklad staré Bojnice aj s hradom a so zoológickou záhradou. Na samom okraji starého mesta leží Prepoštská jaskyňa, jedno z najslávnejších nálezísk na Slovensku. Po prevrate v roku 1918 sa bojnickým prepoštom stal vlastenecký spisovateľ a amatérsky archeológ Karol Anton Medvecký, ktorý na podnet kustóda Zemského múzea v Brne Františka Pospíšila začal s pomocou gymnazistov v roku 1926 jaskynku prekopávať. Našli pol mamutieho zuba, opracované kosti mamutov a iných zvierat a na stovky kamenných artefaktov. Bojnice vtedy vyhlásili za najstaršie ľudské sídlo na Slovensku.

Travertínovým gigantom je Dreveník pri Spišskom Podhradí, vysoký 300 metrov. Je až neuveriteľné, že vyrástol z minerálky, ako sa možno na vlastné oči presvedčiť o kus ďalej na Sivej brade pod Spišským hradom. Tam totiž travertín žije, čo možno nielen vidieť, ale aj počuť. Miniaturne minerálne žriedla bublú a vyhrávajú každé podľa inej melódie. Je to poetické, ale aj jednoduché. Voda rozpúšťa pod zemou vápenec a vynáša ho na povrch v podobe minerálnych solí. Tam voda vysychá, minerály sa zrážajú a vytvárajú tenké kamenné

Hypotetická podoba
gánovského Hrádku pred
zničením

Vtáčie pero zakonzervované
travertínom

Posledné zvyšky slávneho
náleziška

vrstvičky. Postupne zanášajú všetko, čo sa im postaví do cesty. Trávu, kvety, kamene, dnes aj igelitové vrecká, papieriky od žuvačiek, cigaretové ohorky a škatuľky. Vrstvičky sa ukladajú jedna na druhú, až za tisícročia narastú na celé vrchy poskladané z tenkých vrstiev pripomínajúcich letokruhy v kmeňoch stromov.

Lenže travertínové letokruhy nie sú prázdne, skrývajú všetko, čo kedysi zakryli. Jednotlivé predmety nie sú izolované, kamenné vrstvy ich spájajú do celkov, z ktorých možno vyčítať zázračné veci. Gánovský travertín začal vznikať na konci predposlednej ľadovej doby a za státisícročia jeho existencie sa v jednotlivých vrstvách nahromadili doklady o živote v období chladu i tepla. Našla sa v ňom napríklad celá séria výliatkov mozgovní veľkých cicavcov – losa, bližšie neznámeho dravca, rovnako panciera korytnačky, schránok mäkkýšov a desiatky ďalších skamenenín, roh nosorožca, kosti mamuta i jaskynného slona, zuby hyen, ľudské kosti, odtlačky vtáčích pier, had, ohnisko, ihličie, listy, kvety, šišky, tráva, semená, kôra, a to všetko sa dostalo nielen do Prahy a Podtatranského múzea v Poprade, ale aj do Martina, Kežmarku, Bratislavy, Budapešti, Viedne, v absolútnej väčšine sa však zničilo pri ťažbe kameňa, postrácalo sa alebo skončilo v súkromných, bližšie neznámych zbierkach.

Travertínové kopy sú múzea dávno minulých životov, a keďže všetko ukladajú vo vrstvách, za priaznivých okolností uvádzajú aj dátum, ba niekedy aj spôsob úmrtia. Travertínové pramene vábia život, je v nich výborná voda, niekedy dokonca teplá, lenže kráter sa môže stať pascou – Jedovou studničkou. Z vody vychádza oxid uhličitý, a ten je ťažší ako vzduch. Ak má kráter vhodný uzavretý tvar, usadzuje sa v ňom a mení sa na smrteľne nebezpečné miesto. Tento plyn nemá farbu ani vôňu, ničím nevaruje, ak doň vojde niečo živé a nadýcha sa, zomrie. Oxid uhličitý zadusí všetko, či je to veľké alebo malé, silné alebo slabé, myš či mamut, vták alebo človek. Závisí to len od veľkosti a tvaru krátera a neopatrnosti obete. Zahynie a potom sa s ňou začnú diať neuveriteľné veci. Za vhodných podmienok ju minerálna voda zakonzervuje, zabalí do kameňa alebo naopak, vnikne do tela, do panciera korytnačky, domčeka slimáka, lebky človeka i zvera a tam presne odkopíruje prázdny priestor: v lebke dutinu, ktorú pred zotletím vyplňal mozog.

V prípade gánovského neandertálcu zakonzervovala dokonca aj dramatický príbeh (aj keď steže s úplnou istotou nemožno povedať, či sme ho prečítali správne). Je to príbeh krátera tichej smrti. Začína sa odvíjať od chvíle, keď sa

neznámy neandertálec chcel napiť, naklonil sa nad prameň a dusivý plyn ho zabil. Jeho telo sa začalo pomaly rozkladať. Netrvácny mozog rýchlejšie, menil sa na brečku, ktorá stekala do najnižšej polohy mŕtvej hlavy. Do uvoľneného priestoru prenikala voda. Doslova vymyla lebku a ukladala v nej minerály. Výliatok z Gánoviec nie je všade rovnaký. Je to asi svedectvo o spôsobe smrti neandertálcov. Vápnik sa dolu usadzoval monolitne, vyššie so štrbinkami a dutinkami, tak ako si unikajúci plyn cez rodiaci sa kameň prerážal kanáliky. Zdá sa, že mŕtvy ležali dolu temenom, ale to je všetko, čo vieme o jeho poslednej polohe. Ani to nie je isté, či do krátera spadol celý, alebo sa doň - po zotlení svalov - odgúľala len hlava.

Hovoríme o mŕtvom, ale možno by sme mali o mŕtvej. Niekde sa totiž uvádza, že šlo o ženu, ale neviem, či to nie je mužská zlomyseľnosť, keďže gánovský odliatok je nápadne malý, mal iba 1 300 kubických centimetrov, zatiaľ čo v prípade iných neandertálcov dosahoval až 1 700 kubických centimetrov.

Dnes pri pohľade na smetím zasypané nálezisko sa zdá neuveriteľné, že Gánovce priťahovali bádateľov, ale kedysi to tu vyzeralo celkom inak. Putovali sem desiatky zberateľov a medzi nimi aj Jaroslav Petrbok, ktorým sme začali toto rozprávanie.

Jaroslav Petrbok bol originálna osobnosť, v dnešnej vede také už zrejme nejestvujú. Veď to napokon ani nebol vedec, ale pôvodne učiteľ, neskôr nepatený spolupracovník Národného múzea v Prahe. Napísal veľa kníh, básnických zbierok, cestopisov, poviedok i vedeckých statí, najmä o fosílnych mäkkýšoch. Nemal nijakú vedeckú kvalifikáciu, naopak, k akademickej vede pociťoval skôr odpor: — Vůl začíná od doktora, — vravieval a výrazom osobitného uznania bolo vyjadrenie: — To nebyl vědec, co nerozezná kravský enóno od kopretiny.

Mal ostrý jazyk a nenechal bez odpovede, ak sa mu čosi nepáčilo (k ženám bol vraj zdvorilý a mládež ho priam milovala). V jeho hrubostiach bol kus dobráctva, ale niekedy aj britkosť, ktorú nie každý vedel prehryznúť. Trochu o tom svedčí aj táto historka.

Keď raz kopal v lese, prišiel za ním hájnik. Otrhaný fúzač mu bol podozrivý, a tak sa nezdvorilo oboril:

— Co tady hledáte?

Petrbok ani nezdvihol hlavu, iba zašomral:

— Čekal jsem na jelena, a přišel vůl...

Slimák ako živý

Originálny bol nielen jeho jazyk, ale aj výzor. Namiesto ponožiek si nohy v masívnych šnurovacích topánkach balil do novín a cez plece nosil už spomenuté vrece.

Nie sú to bezvýznamné okolnosti, lebo práve v osobných vlastnostiach Petrbocka možno korenila nedôvera, ktorá sa preniesla aj na gánovský nález.

Gánovský výliatok objavil cigánsky strelmajster Koloman Koki. Keď dlátom rozkolil travertínový balvan, zbadal kamennú vypuklinu. Hneď vedel, že je to mozog, podobných našiel už niekoľko. Vysekal ho teda zo skaly, ale zle odhadol veľkosť - myslel si, že bude menší, dovtedy objavil vždy len zvieracie mozgy - takže rozbil lôžko skameneniny. A to urobil veľmi zle, lebo týmto lôžkom skameneniny bola neandertálska lebka, absolútny unikát, a aby dovšil dielo skazy, osekala a zahodil ešte aj zvyšky, ktoré sa prilepili na výliatok; nepáčili sa mu. Ďalšie kosti, a museli tam byť, nehľadal, nebol to odborník, ale jednoduchý robotník, ktorý sa o skameneniny zaujímal len preto, lebo za ne od zberateľov dostával peniaze.

Poškodenie nálezu Petrbocka údajne rozzúrilo. Vynadal Kokimu do volov, dal mu pár korún (traduje sa stovka) a mozog zaviezol do Národného múzea v Prahe. Tým sa stal majetkom múzea, lebo tých 100 korún bolo múzejných, a tak teda dostal prírastkové číslo.

Prvé...

O svojom objave Petrbock v roku 1933 napísal už spomínaný článok, v ktorom uviedol, že zachránil mozog človeka, že zvyšok tela, žiaľ, skončil v štrku a spodná čeľusť niekde v prasačom chlieviku alebo podmurovke záchoda.

Je možné, ba isté, že tak by bol skončil aj výliatok, keby sa nebol dostal do správnych rúk.

Petrbock možno v prvej chvíli ani nevedel, že objavil to najcennejšie, stopy po pračloveku, ale obrovskú hodnotu tohto miesta si uvedomil, od prvej chvíle sa zasadzoval o záchranu Hrádku, žiaľ, ako vidno, bez úspechu.

Hovorí sa, že druhé prírastkové číslo na výliatku určuje chvíľu, keď Holinger Petrbockovi povedal, že objavený mozog je ľudský. Vzal ho vraj zo zbierok - veď aj tak ležal nepovšimnutý v jeho kutici, „špeluňke“, ako hovoril sute-rénnej izbičke, ktorú mu prideliť - a znovu ho, tentoraz slávnostne, daroval Národnému múzeu.

Neviem, Petrbock bol originálny človek, okolo neho narástla legenda, cez ktorú ťažko dovidieť pravdu, ale tri roky pred objavom vydal knihu Pračlověk,

v ktorej sa venoval práve tejto problematike. Gánovský nález ho zrejme ne-našiel nepripraveného, je skôr možné, že „dědkovi“, ako prezývali Petrbooka, zo začiatku neverili... Najmä okolnosti nálezu pokladali za nedôveryhodné - veď jediným svedkom bol cigánsky majster Koki, čím Petrbooka vyslovene urazili, to akoby vraveli, že je klamár. A od okolností nálezu vlastne záviselo všetko: vek, a teda aj hodnota výliatku.

Po druhej svetovej vojne sa Jaroslav Petrbook pochválil výliatkom mladému antropológovi Emanuelovi Vlčkovi, aby - ako povedal - „ukázal těm volům“.

„Voly“ boli vedci, ktorí spochybňovali jeho objav. Neverili Petrbookovi, ale ani slovenskému neandertálcovi. Podľa vtedajších predstáv praľudia u nás nikdy nežili. A to je dôležité konštatovanie. Ak sa dnes obzeráme do tých dávnych čias, ešte nevidíme ich históriu, ale len iskričky, ktoré síce nemôžu osvetliť väčší priestor, jednoznačne však dokazujú, že už v tých časoch tu boli ľudia, a teda aj dejiny, žiaľ, úplne zaviate časom. Gánovský nález preto predstavuje názorovú revolúciu, zlom, od ktorého sa moderná veda začala aj na najstaršie dejiny ľudstva na našom území pozeráť z celkom nového aspektu.

Emanuel Vlček sa Petrbookovej myšlienky ujal veľmi dôsledne a treba aj to povedať, že na Slovensku našiel plné pochopenie. V 60. rokoch Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre (v tom čase ho viedol Anton Točík) zorganizoval medzinárodný výskum. Do domu na okraji kameňolomu, ktorý slúžil majiteľom travertínovej kopy (stojí tam dodnes, bez dverí a okien, ako príbytok najchudobnejších Rómov), prišli výskumníci z Londýna, Paríža, Budapešti, Moskvy, Kolína nad Rýnom, Krakova, Prahy a Nitry. Medzinárodný charakter výskumu najlepšie potvrdzuje váhu, ktorú má gánovský nález vo vedeckom svete, a aj obrovský význam tohto pamätného miesta. Výskum trval vyše desať rokov a objavil nové svety. Vo zvyškoch obetnej studne, z ktorej sa zachovala aj výdrevá, sa našli nádherné pamiatky napríklad z doby bronzovej (hovorí sa o nich v kapitole Hnev tatranských bohov), ale aj kamenné nástroje neandertálskeho človeka. Pravosť výliatku sa dostala mimo akýchkoľvek pochybností, dôkazy o tom poskytla geológia, paleontológia, paleobotanika, archeológia. Určil sa dokonca aj vek pamiatky, keď sa na okraji krátera podarilo nájsť vrstvu, v ktorej ju kedysi objavili. Gánovský neandertálec bol jednoducho istý, žil tu, poľoval, vyvíjal sa tak ako všade inde na svete, vo Francúzsku alebo v Nemecku, v Gánovciach však navyše dostal dátum úmrtia, a tak sa stal jedným zo základných kameňov chronológie neandertálcov v Európe.

Emanuel Vlček pri nahrávaní
televízneho filmu v roku 1982

Gánovský výliatok

Jaroslav Petrбок sa stal hrdinom dňa. Štvrtého decembra 1957 v prítomnosti popredných vedcov odovzdal výliatok pred filmovými kamerami riadiťovi Národného múzea. Povedal pritom krátky slávnostný prejav.

„Českému národu odevzdávám v jeho kultúrni pokladnici před přítomnými svědky endokranium neandertálce, kryté ještě několika lebečními kostmi z náleziště Hrádok u Popradu. Stratigraficky jsem určil stáří vrstvy, ve které byl nalezen, roku 1924, tedy o dva roky dříve, než byl nález sám. Tento originál nesmi nikdy opustit sbírky Národního muzea a veškerý výskum se musí dít v jeho budově.“

Netreba sa usmievať nad toľkým pátosom. Petrбок celý život zápasil so zneuznaním, a to napokon neprestalo dodnes. Encyklopédia Slovenska klame o jeho objave a v iných súvislostiach Petrбoka ani nepozná, tento vedec nemá svoje heslo ani v Encyklopédii archeológie, on, záchranca zrejme najvzácnejšej pamiatky z najstaršieho praveku na Slovensku. Bola to navyše príležitosť oznámiť svetu, že ho ohovárajú, že dobre poznal stratigrafiu Hrádku dávno pred revíznym výskumom, ktorý len potvrdil jeho predpoklady. A navyše sa splnili slová, ktoré veštecky napísal pred štvrtstoročím:

„Nález tento stane se jistě předmětem bádání světových učenců a bude se řadit vždy k nejvzácnějším nálezům toho druhu z celého světa vůbec.“

A to je naozaj svätá pravda...

Iná je však tá vec, že pre Petrбokovo osobné rozhodnutie zostal odliatok v pražskom trezore, a tak som si nemohol overiť pravdivosť tvrdenia o troch prírastkových číslach.

Keď som pred štvrtstoročím písal knihu o prvých ľuďoch na území Česko-slovenska, študoval som všeličo a medzi iným aj francúzsku Laroussovu Encyklopédiu pravekého umenia. Hľadal som v nej Slovensko, a našiel Šaľu. Je pravda, že v trochu čudnej podobe, čosi ako Šeľa... Nuž isteže, čo vedia Francúzi o Slovensku, no nielen o Slovensku, ešte aj slávne Dolní Věstonice sú na mape v encyklopédii až kdesi pri Krakove. Ale Šaľu uvádza Larousse hneď dva razy... To nie je náhoda, ale svedectvo: svedectvo o sláve šalianskej človekovej kosti, ak ju akceptovali až vo Francúzsku, lebo raz darmo, Francúzsko je mekkou paleolitu.

O slávu šalianskeho neandertálca sa postaral svetový alebo prinajmenšom európsky historik, český antropológ Emanuel Vlček.

Emanuel Vlček vykonal pre slovenskú históriu veľmi veľa. Pripomeňme si, že mal len 24 rokov, keď sa podujal spracovať gánovský nález, ktorým rozbil dovtedajšie predstavy, že neandertálec na Slovensku, ba v celom Československu nikdy nežil a ani žiť nemohol. A to nie je málo, lebo to síce ešte nie sú dejiny neandertálcov na Slovensku, ale veľmi rozhodné upozornenie, že boli aj u nás a v dejinnom reťazci s nimi treba rátať.

Dnes už nik nepochybuje, že neandertálski ľudia žili aj na Slovensku, ibaže sa nevie, kde to bolo. Stratená Neandertália ponorená do hlbín času kdesi drieme a my ju možno nikdy nenájde. Lebo hľadať ju na Slovensku, to je ako hľadať onú príslovečnú ihlu v kope sena. Neandertálci obývali obrovské územie, Blízky východ, Maroko, Líbyu, Etiópiu, azda celú Európu, Strednú Áziu, Čínu, a nikde nezapísali svoju históriu, sú to všetko len roztratené iskričky, navyše roztrúsené v rovnako obrovskom časovom rozpätí: najstaršie neandertálske pamiatky pochádzajú z čias pred vyše 200 000 rokmi, najmladšie spred 30 000 rokov.

Táto informácia má aj svoju druhú stránku: ak neandertálci jestvovali takmer desaťnásobne dlhšie ako dnešný človek, potom ani stratená Nean-

Oltár v jaskyni Drachenhöhle
podľa predstavy Zdenka
Buriana

dertália nie je zanedbateľnou epizódou, ale veľkolepou, neprehliadnuteľnou záležitosťou.

Pravda, treba vziať do úvahy aj to, že jej obyvatelia sa za celé tie dlhé veky vyvíjali, menili. Antropológovia rozlišujú niekoľko typov neandertálcov. Ich výpočet by šiel už nad rámec nášho príbehu, v podstate stačí, ak si povieme, že vždy boli menší a robustnejší ako my: muži merali okolo 160, ženy 150 centimetrov, vážili 70 - 80, niektorí azda až 90 kilogramov. Mali hrubšie kosti, nízku robustnú lebku vzadu s kostným drdolom, na čele s nadočnicovým valom, ktorý sa neskôr rozdelil do dvoch oblúkov, bradu bez výstupku, široký nos a celú tvár vysunutú dopredu.

Z dnešného pohľadu to neboli krásavci, ale určite nie primitívi. Ich lebečný priestor prevyšoval náš (meral okolo 1 700 kubických centimetrov), no najmä dokázali s málom to, čo my by sme za rovnakých podmienok už určite nevedeli. Nepoznali kovy, len drevo a kameň, ale poľovali na mamuty, srstnaté nosorožce, lesné slony, tury, zubry, kone, jelene, divé somáre, ba aj jaskynné levy a jaskynné medvede. Jaskynné medvede zabíjali po desiatkach, a to hlavne oštepom. V jaskyni Drachenhöhle v Rakúsku objavili archeológovia lebku jaskynného medveďa prebodnutú kamenným hrotom. Kamenný hrot v nosnej kosti medveďa našli aj v Polome v Sliezsku. Vieme dokonca, ako neandertálsky oštep vyzeral, v severonemeckom Leheringene v roku 1949 objavili oštep z tisového dreva rozlámávaný na desať kusov, ktorý bol pôvodne dlhý dva a pol metra. Bola to strašná zbraň. V palestínskej jaskyni Mugháret es-Skhúl sa zachovala kostra človeka, ktorému oštep bez kamenného hrotu (s opáleným koncom) prebodol stehenný kĺb a prenikol až do panvy. Taký oštep mohol zabiť nielen človeka alebo medveďa, ale aj srstnatého nosorožca chráneného koženým pancierom. Pri Ehringsdorfe v Nemecku žili neandertálci, ktorí sa pravdepodobne na nosorožce špecializovali. Špecializovali sa aj na iných miestach na iné zvieratá. V Ilsku na Kubáni objavili archeológovia kosti asi z dvetisíc zubrov a v jaskyni Tešik-Taš v Uzbekistane kosti kozorôcov, ktoré síce nevynikajú silou, ale sú také rýchle, že ich ulovenie v skalách je bez diaľkových zbraní takmer nemožné. Neandertálci však mali aj také zbrane. V severnej Afrike sa napríklad našiel hrot šípa a vo francúzskej jaskyni La Quina umelo otesané vápencové gule, pôvodne azda upevnené na dlhom remeni; slúžili možno podobne ako juhoamerická bola, laso, ktoré Indiáni hádzali zvieratám pod nohy.

Zrejme si museli dobre rozumieť, ak sa vedeli spojiť pri náročnej poľovačke. Hovorí sa síce, že ich reč bola na nízkej úrovni, vraj vydávali len neartikulované, málo diferencované zvuky nepríjemným, ostrým a drsným hlasom, pomáhali si posunkami a mimikou, ale neviem, či takú predstavu možno brať celkom vážne. V iránskom Šanidare sa našla kostra človeka, ktorému chýbalo predlaktie, kríval, bol slepý, a predsa žil 40 rokov, čo bolo v praveku veľmi veľa. Starali sa oňho, a to je vizitka, ktorá ukazuje, že nešlo len o húfškriekajúcich oblúd.

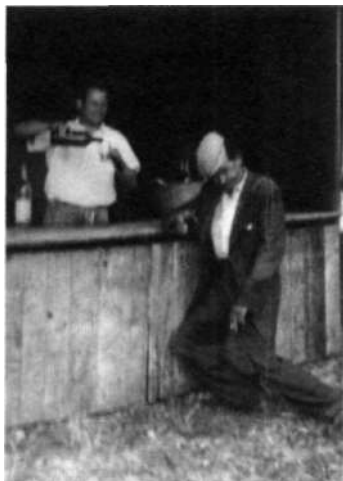
Ak chceli prežiť, museli vedieť zostrojiť rozličné nástroje, pasce, a celkom iste poznali oheň. Drevené uhlíky sú všade, kde neandertálci žili. Oheň ich chránil pred chladom a šelmami, na ohni pripravovali stravu, dával im svetlo a tým predlžoval deň, pri ohni sa stretávali, združovali; práve ohňu pripisujú niektorí vedci rozšírenie neandertálcov po obrovských plochách Európy, Ázie a Afriky a azda aj nám popol dávno vyhasnutých ohnísk ponúka šancu nájsť stratenú Neandertáliu.

Je síce isté, že neandertálci museli chodiť za zverou a dozrievajúcimi plodmi, spávať, kde sa dalo, ale nerobili to vždy. Archeológovia objavili obydlia neandertálcov, a to nielen v jaskyniach, ale aj otvorené táboriská. V ukrajinskej lokalite Molodova napríklad odkryli dômyselnú stavbu, príbytok z veľkých mamutích kostí usporiadaných do dvojitého oválu. Vonkajší (asi izolačný) ovál bol desať metrov dlhý a sedem metrov široký, vnútorný osem metrov dlhý a päť metrov široký; vytváral priestor s plochou dvoch dnešných stredne veľkých izieb. Vnútorný pás, medzikružie, ktorý vlastné obydlie chránil pred chladom, bol asi pol druha metra široký. Na stavbu použili dlho zhromažďované zvyšky loveckej koristi; dvanásť mamutích lebiek, pätnásť klov, tridsaťštyri paniev a lopatiek, päť spodných čeľustí a päťdesiatjeden dlhých kostí. Príbytok mal dva vchody umiestnené naproti sebe a vnútri pätnásť malých ohnísk (kúrilo sa drevom, ale aj kosťami). Predpokladá sa, že príbytok dotvárala drevená kostra potiahnutá kožou. Dym unikal cez otvor vo vrchole (podobne ako z vigvamu severoamerických Indiánov).

Nie všade jestvovali také dômyselné stavby, a ak aj boli, mohli sa zachovať len v celkom výnimočných prípadoch. Neandertálske táboriská častejšie prezrádzajú ohniská, ale aj hŕby zvieracích kostí, bežný jav na každom nálezisku. Neandertálci nezjedli úlovok priamo na mieste poľovačky, ale odniesli si ho domov a tam sa oň podelili s druhmi. Zrejme už vtedy jestvovala prirodzená delba práce podľa pohlavia a veku. Ženy sa akiste starali o deti, starých a cho-

Lásavý portrét neandertálc
od Zdenka Buriana

Vilibáči si rád zažartoval,
jeho herecké etudy mali veľký
úspech

Občianska snímka Viliama
Čerňanského

rých, o oheň, zbierali lesné plody, mäkkýše, chytali žaby a menšiu zver, zatiaľ čo muži lovili veľké zvieratá, a ak bolo treba, bojovali. Mimoriadne zruční jednotlivci sa pravdepodobne špecializovali na výrobu zložitejších nástrojov a z výnimočných osobností sa akiste stávali náčelníci a šamani.

Lebo aj takí museli byť. Pripomeňme si krapinských ľudozrútov. Zvyšky kanibalských hodov poznáme napríklad zo Steinheimu a z Ehringsdorfu v Nemecku, z Jávy, talianskej jaskyne Monte Circeo a ďalších miest. Bolo by naivné vidieť v neandertáľoch nemilosrdných vrahov a kanibalov. Žili podľa zákonov svojej doby a to, čo dnes pokladáme za neospravedlňiteľnú surovosť, bolo pre nich prejavom viery. Vieru v nadprirodzené sily a posmrtný život dokazujú hlavne rituálne upravené hroby s nebožtíkmi natiahnutými alebo skrčenými v plytkých „spacích“ jamách. O duševnom živote ľudí napovedajú aj rôzne svätyne: najznámejšia je vo švajčiarskej jaskyni Drachenloch (Dračia diera). Je dlhá vyše pol kilometra a leží vysoko v horách (2 445 metrov nad morom). Od nepamäti bola známa ako bohaté nálezisko kostí, ktoré ešte za prvej svetovej vojny ťažili a používali ako hnojivo. Po vojne prišli do jaskyne archeológovia a objavili unikátne veci. Senzáciu vyvolalo sedem medvedích lebiek uložených v kamenných schránkach a ďalších šesť vystavených v skalných výklenkoch. Medvedie lebky sa našli aj na iných miestach v polohách, ktoré naznačujú rituálny obrad, azda mágiu, ktorá mala pomôcť zložiť nebezpečné zviera, možno prejav úcty k obrovskej sile medveďa, prosba o ochranu alebo niečo podobné. Presnejšie vysvetlenie nikdy nezískame.

Vráťme sa však k objaviteľovi slovenských neandertáľcov profesorovi Vlčkovi. Ešte aj dnes, po viac ako polstoročí stále pracuje v Česku i v zahraničí, patrí medzi najvýznamnejších a najuznávanejších bádateľov, a predsa sa pri spracovaní šalianskeho nálezu mýlil. Lepšie povedané, pomýlili ho. Dnes sa nad tým azda usmieva, ale vtedy by sa bol asi veľmi rozčúlil.

V štúdiu o šalianskom náleze napísal, že čelovú kosť našiel začiatkom septembra 1961 rybár pán Čerňanský, známy ako Vilibáči, na piesočnom ostrove uprostred rieky Váh asi 600 metrov dolu prúdom od cestného mosta. Predpokladal, že spod štrku ju asi vylúpol lyžicový bager, ktorý tam ťažil piesok, počas jesennej povodne ju z piesku vyplavila voda a uložila na spomínaný ostrov. Vilibáči dal čelovú kosť lekárovi doktorovi Csellárikovi, ten to ohlásil archeológom v Nitre a vtedajší riaditeľ Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied Anton Točík nález zaistil a ešte v ten istý rok požiadal Ema-

nuela Vlčka, aby ho spracoval. Lebo šlo o veľa, druhý neandertálsky nález zo Slovenska, navyše veľmi dobre zachovaný, dokonale fosilizovaný, skamenený, ešte aj povrch lebky hladký, takmer nepoškodený, ak nerátame škrabance, ktoré tam ktosi urobil zrejme zo zvedavosti ešte predtým, ako sa čelová kosť dostala k odborníkom.

Dnes miesto údajného nálezu vyzerá celkom inak. Zmenilo sa koryto rieky i jej brehy, ale ani v roku 1961 sa nedalo presne určiť, odkiaľ bager kosť vytiahol. Dr. Vlček preto použil nepriame dôkazy: geograf Dr. Kukul preskúmal steny pieskovne, v ktorej pracoval bager, Dr. Vlček určil stupeň fosilizácie čelovej kosti a potom porovnal s fosilizovanými kosťami zvierat, nosorožca a jeleňa obrovského, ktoré sa takisto našli na tomto mieste. Na základe toho Emanuel Vlček napísal, že čelová kosť patrila mladému neandertálcovi prechodného typu, pravdepodobne žene.

Lenže Dr. Vlčkovi nepovedali pravdu.

V Šali už takmer dvadsať rokov pracuje archeologický krúžok, ktorý združuje záujemcov o históriu. Zbierajú najmä pamiatky, ktoré vyplaví Váh alebo odkryjú bagre; v krúžku je aj niekoľko bagristov. Zaujímajú sa o všetko, čo sa týka rieky, a tak jedného dňa zistili, že čelovú kosť nenašiel Vilibáči, ale Jozef Syrový, vtedy vojak základnej služby. Prišiel domov na dovolenku, bol sa kúpať a na brehu našiel kus lebky. Priniesol si ju domov, chcel si z nej urobiť popolník, ale potom odcestoval, lebku nechal doma a až po čase sa v kasárňach dočítal o jej sláve. Kosť totiž zbadal pri návšteve otca pána Syrového už spomenutý rybár, vypýtal si ju a zvyšok poznáme.

Potiaľ by teda bolo všetko v najlepšom poriadku. Vďaka pánovi Čerňanskému lebka neskončila ako popolník, dostala sa do rúk vedcom, ibaže pán Syrový tvrdí, že ju nenašiel pod mostom, ako píše Emanuel Vlček, ale asi o tri kilometre nižšie, nie na ostrove, ale na pravom brehu a z hĺbky vážskeho dna ju nevytiahol bager, ale s najväčšou pravdepodobnosťou explózia, ktorou sa hlbila ryha ropovodu. Starší rybári sa dobre pamätajú, aké veľké ryby, zabité výbuchom, tu vtedy plávali hore bruchom.

Lenže potom je všetko iné, obhliadka pieskovne na mieste falošného nálezu nemala cenu, ba ani skúmané kosti zvierat s čelovou kosťou nesúvisia. Niekoľko si z Emanuela Vlčka jednoducho vystrelil. Pravdepodobne onen rybár. Ako hovoria jeho súčasníci, od neho by to vystalo. Vilibáči bol veľký figliar, všetci si ho pamätajú ako veselého človeka, člena ochotníckeho súboru,

Členovia archeologického krúžku na hrade Gýmeš

Jozef Syrový

Portrét Zoltána Vozáka
v časopise Nonstop

Vedúci archeologického
krúžku Ján Kormoš (vľavo)

komika, ktorý aj počas predstavenia odrazu zmenil text a vytváral nečakané smiešne situácie. Nevynechal nijakú príležitosť na žart, ale nech bolo, ako bolo, nik mu nezoberie, že má rozhodujúcu zásluhu na záchrane jednej z najvýznamnejších pamiatok slovenského, ba azda európskeho praveku. Lebo nové nálezové okolnosti nijako neznížili hodnotu pamiatky, nehrali v tomto prípade kľúčovú úlohu, rozhodol Vlčkov antropologický rozbor a ten bol správny, ako ukázali ďalšie udalosti.

A aj tie stoja za rozprávanie.

Aj ony sa viažu na činnosť archeologického krúžku. Jeho členovia už vedia, kde treba hľadať, sú skúsení a svoj záujem sústreďujú na správne miesta. A tak sa stalo, že 7. júla 1993 došlo k ďalšiemu, tentoraz už celkom nepochybnému objavu. Na ľavom brehu Váhu na tzv. Cigánskej pažiti nad lodenicou našiel Igor Mihálik kus starobylej ľudskej lebky: ľavú temennú kosť.

Ďalší neandertálec zo Šale!

Senzácia, navyše, ako sa ukázalo neskôr, nie posledná.

Pri objave bol aj Zoltán Vozák, bagrista, skúsený zberateľ. Už sa mu stalo, že kusy jednej kosti na tom istom mieste zbieral roky, až sa mu ich napokon podarilo poskladať do jedného celku. Nebola to teda náhoda, ak si na nájdenej lebke všimol miesto čerstvého lomu; akoby sa z nej nedávno kus odlomil. Začal ho hľadať. Dva roky chodil na vážsky breh, až napokon 3. decembra 1995 na piesku pred sebou zbadal ľavú polovicu čelovej kosti s mohutným nadočnicovým oblúkom. Do predtým objavenej temennej kosti dokonale zapadala.

Mohli by sme pokojne povedať: zázrak.

Šalianske objavy nemajú na Slovensku obdobu, no nielen na Slovensku, sú to európske unikáty. Môže byť náhoda, ak sa našli v podstate na tom istom mieste? Nie je to naopak doklad o jestvovaní stratenej Neandertálie, o neandertálskych príbytkoch kdesi nablízku, o dávno vyhasnutých ohniskách, ktoré azda vyzradí nenápadný uhlík?

To už by bol naozaj unikát, ale na objavenie tohto miesta možno ani nie je potrebný nový zázrak. Jestvujú o tom pomerne spoľahlivé indície. Ak totiž také miesto skutočne jestvuje, musí ležať kdesi na brehu proti prúdu Váhu, lebo proti smeru vody sa čelové kosti isteže pohnúť nemohli.

Pravda, kde je to miesto? Kto ho nájde pri takom veľkorysom určení? Váh je najdlhšia slovenská rieka, jeho pramene ležia viac ako dvesto kilometrov nad neandertálskymi nálezmi.

Istá možnosť by tu bola. Niektoré okolnosti sú totiž dosť nápadné. Už prvá lebka bola dokonale zachovaná a rovnako druhá, nie sú na nich nijaké stopy po transporte v riečišti, kde by sa vláčené vodou nevyhnutne museli obrúsiť o kamene. Možno by ani nevydržali dlhú cestu. Miesto, z ktorého ich vzala voda, teda nemôže byť ďaleko.

Členovia archeologického krúžku si všimli zaujímavý fakt. Priehradný múr vodnej nádrže Kráľová, ktorú pred rokmi vybudovali tesne nad Šaľou, zastavil transport štrku dolu Váhom, lenže ten sa v riečišti nanovo objavuje, neprichádza však zhora, ale tisne sa do koryta z bokov, z brehov.

Jestvuje o tom dramatický doklad. Keď sa pri bagrovovaní štrku vytvorila na dne rieky jama, na viacerých domoch v Šali začali praskať steny. Niektoré sa museli úplne zbúrať, doslova stratili pôdu pod nohami, lebo štrk, na ktorom ich postavili, sa začal pomaly presúvať do vybagrovanej jamy vo vážskom riečišti.

A to je šanca nájsť stratenú Neandertáliu. Ak sa podložie sľahuje k rieke, potom by voda mohla vyplaviť aj také pamiatky, ktoré dnes ležia ďaleko od brehu. Nie veľmi ďaleko, geograf Dr. Halouzka preštudoval vážske brehy a dospel k záveru, že hľadané miesto nie je ďalej ako tri-štyri kilometre od miesta prvého nálezu (azda aj menej) na riečnej terase, ktorú je odborník schopný rozoznať na línii Tvrdošovce - Sládečkovce - Veľká Dolina - Hajská.

Šaľu možno len čakať objav, ktorý raz prekvapí svet. Tak či tak sa už dnes zaradila medzi hŕstku miest, ktoré prispeli do pokladnice svetových dejín. Navyše kapitolou, v ktorej ide o veľa, ako sme už povedali, o začiatok, pôvod človeka, prvé kroky ľudstva, o ich dôstojnosť, o stratenú Neandertáliu.

A tak nám ostáva už len dopovedať, ako sa stratila. Lebo názory sú rôzne. Vedci kedysi predpokladali, a niektorí si to myslia dodnes, že súčasný človek sa vyvinul z neandertálcov a že teda každý z nás má v sebe neandertálske gény.

Inou predstavou, o ktorej sa najviac a najvážnivejšie diskutovalo, je legenda o záhube. Mala všelijaké, aj vyslovene dramatické podoby. Už sme uvádzali hypotézu, ktorá sa zrodila v súvislosti s krapinským prípadom, že totiž neandertálcov vyhubili noví ľudia dnešného typu, ktorí prišli do Európy z východu. Hovorilo sa im kromaňonci (podľa francúzskej lokality Crô-Magnon). Na neandertálcov vraj usporadúvali poľovačky ako na zver. Hlboko nimi opovrhovali, zabíjali ich, dokonca sa nimi aj živili.

Pre potreby televízneho filmu sa lebka vrátila na breh Váhu

Prvé fotografie krátko
po druhom náleze

Jestvovali aj mierumilovnejšie predstavy. Podľa jednej neandertálci prirodzeným spôsobom vymreli, tak ako vyhynuli mamuty alebo srstnaté nosorožce. Podľa iných splynuli s novou rasou. Veľa prívržencov získali vývojové teórie. Uvádzali množstvo dôkazov o tom, že neandertálec sa postupne vyvinul na človeka súčasného typu.

Antropológom však stále pribúdalo čoraz viac neandertálskych kostí, jednotlivých kostí aj ich úlomkov, ktoré sa navzájom až prekvapujúco líšili. Veľké rozdiely dali podnet na ďalšiu teóriu, že totiž nie všade mali neandertálci možnosť ďalšieho vývoja, že niekde, napríklad v západnej Európe, vyhynuli (vrátane prvých známych neandertálcov z Neanderovho údolia), inde, na Prednom východe, v južnej Európe, Afrike a na ďalších miestach s priaznivou klímou sa postupne menili na človeka dnešného typu.

Ani jedna z teórií nebola prijatá bez výhrad najmä preto, lebo všetky boli viac-menej vymyslené, opreté o pamiatky, ktoré sa dali vykladať aj celkom opačne. V posledných rokoch víťazí predstava vychádzajúca z moderných zlomových diagnostických metód. Podľa analytických zistení neandertálci nie sú našimi predkami, všetci sme vznikli z predkov, ktorí žili v Afrike a asi

Malá televízna hra o jednom dejstve v dvoch obrazoch

Čelová kosť
neandertálca zo Šale

pred 100- až 200-tisíc rokmi sa rozišli po starom svete, čím dali základ celému súčasnému ľudstvu. Tí, čo neveria, posmešne hovoria o „pramatke Eve“, „rajskej záhrade“, teórii „von z Afriky“, ale je faktom, že keď jednu kosť z Neandertalu testovali na kyselinu deoxyribonukleovú (DNA), ukázalo sa, že s prvým neandertálcom nemáme absolútne nič spoločné.

Nerozumiem sa do DNA, je to vraj zázrak, ale niektorí antropológovia si napriek nemu myslia, že aj keby Homo sapiens prišiel z Afriky, nevyhnutne sa cestou musel stretnúť s neandertálcami a potom azda došlo k biologickému kontaktu, kríženiu novopríchodiach so starousadlíkmi. A taká predstava je mi sympatická - aj pre tú vonkoncom nie bájnu Neandertáliu.

Nevieme takmer nič, môžeme sa len domnievať, ako neandertálec skončil, a už vôbec netušíme, ako začal. Ako začal písať podivuhodnú kapitolu stratenej Neandertálie. Lebo aj to treba povedať, že ľudia u nás žili aj pred ňou, ale svedčí o tom len viacero ojedinelých kameňov, ktoré sa zdajú opracované ľudskou rukou, našli sa však bez vrstiev, zväčša len stratené kdesi na brehu státisícročných riek, bez súvislostí, a teda aj bez času. Vzácnou výnimkou je niekoľko kamenných nástrojov v travertínových kalendároch, napríklad v Spišskom Dreveníku (súčasti dnešného Spišského Podhradia), no najmä kamenný sekáč z hnedého rádiolaritu objavený vo Vyšných Ružbachoch. Ten sa totiž podarilo zaradiť do druhej doby medzifaľadovej. Je teda starý prinajmenšom štvrť milióna, ba možno aj tristotisíc rokov. Je však sám, opustený, zabudnutý, stratený, z človeka, ktorému slúžil, nič, ani jediná ľudská kostička neostala z tých pradávnych čias.

Možno však nepíšem úplnú pravdu, možno sa aj našla, ale je to všetko také zložité a zaujímavé, že sa azda oplatí nazrieť do veľmi vzdialenej a veľmi nejasej minulosti.

Čas najstarších lovcov sa označuje ako paleolit, staršia doba kamenná. Poznáme ju len veľmi rámcovo, povedal by som, epizodicky, z prieskumu nie veľmi hojných nálezísk vzdialených od seba stovky i tisícky kilometrov, ktorý sa potom so značnou neistotou zovšeobecňuje. Staršia doba kamenná trvala milióny rokov, to je nepredstaviteľne dlhý čas, navyše skúpy na informácie, a tak ho historici len v zásade rozdelili na tri etapy - starý, stredný a mladší paleolit a každý z nich (najmä podľa tvaru kamenných nástrojov) na niekoľko kultúr. Je to však len pomocné delenie. Stredný paleolit je čas neandertálcov, o mladom paleolite budeme ešte len hovoriť, starý paleolit predstavuje obrovské obdobie, do ktorého náš predok vošiel v napoly zvieracej podobe a vyšiel ako Homo, človek, síce primitívny, ale človek.

Kameňolom v Dreveníku

Maďarské nálezisko upravené ako múzeum

László Vértes si svoj objav zopakoval pred objektívmi fotoreportérov

Čo sa v tom čase dialo na Slovensku, nevedno, ale čosi sa dialo, ako dokazujú nástroje z kameňa, a aj keď je okolo nich predbežne len nepreniknuteľná temnota, za svetielkom netreba chodiť ďaleko. Stačí len niekoľko kilometrov za hranice na maďarský sever, a tak som teda tú cestu podstúpil. Zo začiatku som si robil starosti, ako sa dohodorím. Cestoval som totiž do obce s takým ťažkým menom, že ho Nemaďar ani nevysloví: Vértesszöllös. Štyri samohlásky, štyri e a každé inej farby. No iné nezvyšuje, ako si trochu lámať jazyk, lebo je to meno so svetovým chýrom. Vo Vértesszöllösi sa našlo táborisko ľudí, ktorým sa za baróna Hoenninga hovorilo pitekantropus, opočlovek. Ibaže odvtedy sa ľudia naučili úcte k svojim predkom a nazývajú ich Homo, človek, v tomto prípade Homo erectus, človek vzpriamený, vo Vértesszöllösi (lebo historickí antropológovia rod Homo delia na viacero typov) je to Homo erectus paleohungaricus, človek vzpriamený staromaďarský.

Robil som si teda starosti, ako sa na nálezisku dohodorím, keď som odrazu v autobuse, ktorým som absolvoval záverečnú časť cesty, začul takmer čistú slovenčinu. V prvej chvíli som sa nazdával, že azda ktosi zo Slovenska cestuje do Vértesszöllösu za rovnakým cieľom ako ja, no keď som sa pozrel na autorov dialógu, mužov v montérkach s „desiatovými“ aktovkami pod pazuchou, nemohlo byť pochybností, že sú to domáci ľudia, ktorí sa vracajú z práce. A o chvíľu som sa od nich dozvedel, že Vértesszöllös založili v časoch Márie Terézie slovenskí kolonisti, z ktorých viacerí dodnes nezabudli reč svojich prastarých otcov, a tak je teda vértesszöllösský Homo erectus paleohungaricus tak trochu aj „paleoslovacus“.

Moji spolucestujúci z autobusu mi ochotne ukázali nálezisko, ale aj bez nich by som ho bol ľahko našiel, pretože po skončení výskumu ho premenili na krásne múzeum v prírode. Maďari si pestujú svoju minulosť a radi sa ňou prezentujú pred svetom. V tomto prípade sa im to dokonale podarilo.

Nad dedinou bývala mohutná travertínová kopa, ktorá od nepamäti slúžila ako kameňolom. Už na začiatku nášho storočia si niektorí ľudia všimli, že kameň skrýva zvyšky zvierat, ktoré podľa odborníkov žili pred viac ako polmiliónom rokov. Po druhej svetovej vojne sa s ťažbou travertínu prestalo. Kameňolom slúžil ako ihrisko deťom a občas zberateľom. V roku 1962 v ňom stredoškolský profesor Márton Pécsi na výlete so svojimi žiakmi rozoznal táborisko lovcov, ako sa vzápätí ukázalo, táborisko z čias starého paleolitu, akému vo svete niet páru...

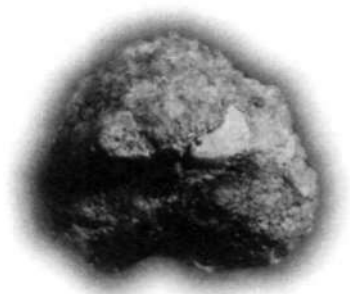
Ešte v ten istý rok sa v kameňolome začal systematický výskum, ktorý viedol archeológ László Vértés. Podoba jeho mena s názvom dediny je len podivuhodnou náhodou, hoci László Vértés má dnes vo Vértesszöllösi bronzovú tabuľu, lebo svojím výskumom zapísal obec do svetového povedomia. Ako sa totiž ukázalo, Vértesszöllös skrýval najkompletnejší nálezový súbor z tých čias na svete: zvyšky človeka, kosti zvierat, ktoré ulovil, trosky táboriska (uhlíky dávno vyhasnutých ohňov), ba aj nástroje z kameňa i kosti.

Najvýznamnejším objavom bola časť ľudskej lebky, ktorá potvrdila, že obyvateľom táboriska bol už vyvinutý ľudský typ, *Homo erectus*, azda jediný známy a preskúmaný v celej strednej Európe. Čakal státisíce rokov na svojich objaviteľov aj s dokladmi o prostredí, ktoré mu bolo domovinou. V travertínovom bahne sa našli odtlačky rastlín, fikusu, duba, orgovánu, unikátne sú skamenené stopy zvierat, bizóna, medveďa, nosorožca, jeleňa, dokonca aj ľudské stopy. Táborisko ležalo na brehu minerálneho prameňa, ktorý vyvieral uprostred rozbahneného jazierka. Kto sa chcel napiť, musel sa zamazať, stúpiť do mäkkého blata a zanechať v ňom svoje stopy. Je to až zázračná náhoda, že raz prišla chvíľa, keď blato stvrdlo tak rýchlo, že sa stopy premenili na kameň.

Vértesszöllös delí od Dunaja ledva pätnásť kilometrov. Azda nie je prehnane predpokladať, že niekto z vértesszöllösskej spoločnosti lovil aj na Slovensku, teda o dôvod viac, že patrí aj do našich dejín. Treba však povedať, že táto vec trápi len nás, naši predkovia podobné starosti nemali. Tak či tak ju treba chápať ako ponuku na zamyslenie.

Je totiž celkom isté, že územie dnešného Slovenska bolo domovinou nielen najstarších ľudí, ale aj ich milióny rokov starých predkov. Na Devínskej Kobyle v pieskovni Sandberg pri Bratislave sa napríklad našli zuby dryopiteka, antropoidnej opice, ktorá žila asi pred desiatimi či pätnástimi miliónmi rokov. Pôvodne sa považovala za spoločného predka ľudí a opíc, dokonca za korunný dôkaz darvinizmu. Dnes sa kladie do vývojovej línie opíc, ale na vzácnosti jej to neuberá, a tak je smola, že sa zuby dryopiteka na Devínskej Kobyle našli v nevhodnej chvíli (z hľadiska slovenskej vedy), a teda nie sú uložené na Slovensku, ale v Rakúsku.

Len o kus ďalej od Sandbergu, z druhej strany Devínskej Kobyle vo vápencovej kapse nad niekdajšou štokertauskou vápenkou sa našli zvyšky treťohorných pliopitekov, staré pätnásť až dvadsať miliónov rokov. Pliopitekov

Lebka z Vértesszöllösa

Pamätná tabuľa na mieste nálezu

Sandberg

preslávil francúzsky nález troch čeľustí spred viac ako 150 rokov. Vyvolal veľké vzrušenie, hovorilo sa vtedy o „predpotopných ľuďoch zo Sansanu“, a na Devínskej Kobyle sa nenašli čeľuste, ale celé kusy kostí, žiaľ, aj tie dávno pred vznikom slovenskej národnej vedy, takže aj ony putovali do zahraničia.

Ešte horšie pochodil objav v Grünapfelovom kameňolome pri Spišskom Dreveníku. V geologických vrstvách z rozhrania treťohôr a štvrtohôr objavili v roku 1941 (možno 1942) v kuse travertínu ľudskú lebku. Odborník pri objave chýbal, ale aj laik mohol usúdiť, že ide o čosi unikátne, zvyšky človeka staré možno milión rokov. Žiaľ, časy to boli ťažké: lebku si majiteľ uložil do trezoru radnice v Spišskej Novej Vsi a on sám ako Žid putoval do koncentračného tábora. Mal šťastie, prežil. Keď sa vrátil domov, lebku mu vydali a on emigroval do Izraela. Čo sa stalo s lebkou, nik nevie, zmizla bez stopy. Možno najstarší zvyšok človeka z celej Európy...

Vlastne nie najstarší, lebo najstarší ľudský predok sa vraj našiel v Nováčkových uhľových baniach. V roku 1951 narazili baníci na dve kompletne kostry pripomínajúce človeka. Dnes už nik nevie, koľko mali rokov, ale určite milióny, lebo ich našli v hneedom uhľí, predstavovali teda svetový unikát, možno pár najstarších hominidov, ramapitekov. Aj jednoduchí baníci pochopili, že ide o čosi celkom výnimočné, škoda, že iný názor mali úradníci. Vedcov do bane ani nepustili, a pretože ťažba postáť nesmela, rozbité kostry sa vyviezli kdesi na skládku spolu s uhlím.

Nenapraviteľná škoda, ale možno ešte len príde deň, keď sa kdesi narodí skutočný *Homo paleoslovacus*, či už vzpriamený, alebo zhrbený, tak či tak doklad, že Slovensko si už v samých začiatkoch ľudstva zaslúžilo kronikársky záznam.

Moravianska venuša sa netvári ako Mona Lisa, ale to len preto, lebo jej kto- si kedysi dávno odrazil hlavu; v skutočnosti je ešte tajomnejšia. Jej príbeh je drámou, bez zveličenia detektívkou, zo zaujímavosti mu nijako neuberá, že z neho poznáme len torzo, že nemá začiatok ani koniec, že je to len zamotané kľbko, z ktorého vytŕča zopár indícií, náznakov. Na rozpletenie záhady nestačia, hoci na druhej strane je aj to pravda, že ešte i dnes k nim občas čosi pribudne, a to sa zrejme nezmení ani v budúcnosti. Množstvo tajomstiev, ktoré obkolesujú tento príbeh, a rýchlosť času, ktorou sa od nás vzdľahuje, vábí, zaručujú, že prekvapenia sa azda nikdy neskončia.

Moravianska venuša je figúrka nahej ženy vyrezaná z mamutieho kla, neveľká, vysoká len sedem a pol centimetra, ale úctyhodne stará - má asi 25-tisíc rokov - a primerane k svojmu veku aj slávna. Dostala sa až na dvojkoru- náčku a aj ja sám som o nej písal v štyroch knihách, mnohých článkoch (nie vždy celkom presne), hovoril v rozhlase, nakrútil dokumentárny film, lebo je to úžasná téma, ktorá tým, že vonia tisíckami rokov, má celkom osobitnú nenapodobiteľnú romantickú príchuť.

Ba vlastne ešte jednu, neromantickú, celkom opačnú, zdanlivo až nelogic- kú: ten príbeh je presiaknutý politikou, celkom bežnou nechutnou politikou.

A aj tá stojí za zaznamenanie.

Najprv si povedzme fakty, ktoré sú známe od nepamäti.

O najslávnejšom slovenskom nálezisku z obdobia mladého paleolitu v Mo- ravanoch nad Váhom sa vie prinajmenšom dvesto rokov. Vedci o ňom písali už v polovici 19. storočia, ale kedy si ľudia po prvý raz všimli, že v okolí Mora- vian kde-tu zo zeme vykúkajú napoly rozpadnuté kly a lebky veľké ako detský kočík, to sa už nikdy nedozvieme.

O prvé zverejnenie nálezov sa zaslúžila majiteľka moravianskeho kaštie- ľa Rozina Motešická. V roku 1864 poslala výrobky z kosti a parohu objavené v miestnej tehelni do Ríšskeho geologického ústavu vo Viedni. Adresovala

Mamut, hrdina nášho rozprávania v predstave 19. storočia

Krajina v okolí Moravian už len v zime pripomína pradávnú minulosť

Václav Vlk

ich priamo riaditeľovi Franzovi von Hauer, čo zrejme nebola náhoda, pretože Franz von Hauer bol absolventom banskoštiavnickej Banskej a lesníckej akadémie a ako vedúci pracovnej skupiny vykonal v roku 1869 historické dielo: vydal prvú geologickú mapu Slovenska. Presnejšie povedané, mapu severného Uhorska nakreslenú na liste číslo tri prvej a najstaršej geologickej mapy Rakúsko-Uhorska.

Moravianske mamuty však boli údajne známe už v 18. storočí, keď sa z ich kostí vyrábali lieky, používané napríklad ešte na začiatku 20. storočia na zníženie horúčky.

Zásluha o znovuobjavenie moravianskeho paleolitu patrí správcovi piešťanských kúpeľov Václavovi Vlkovi: v roku 1931 nazbieral na riečnej terase Lopata, asi 30 metrov nad dnešným korytom Váhu, množstvo paleolitického materiálu, ktorý dokazoval, že v Moravanoch nad Váhom žili nielen mamuty, ale aj ich lovci.

A o tých si treba niečo povedať.

Predovšetkým, že to boli takí ľudia ako my. Významný francúzsky bádateľ Henri de Lumley o nich povedal: — Keby ste cestovali metrom a pristúpil by chlapík z Crô-Magnonu (tak sa volá francúzska jaskyňa s náleziskom, ktoré dalo novým ľuďom často používané meno - kromaňonci), asi by ste si ho ani nevšimli. Keby vedľa vás stál neandertálec, zrejme by ste si ho niekoľkokrát prezreli...

Boli to ľudia ako my, ale divosi, ktorí sa živili lovom zvere a zberom všetkého, čo sa dalo jesť. Rozhodne však divosi, ktorí udivujú svojou šikovnosťou, odvahou, ale aj kultúrnosťou (je celkom vhodné použiť toto slovo); tú napokon dokladá sama Moravianska venuša.

Nechodili po tej istej krajine ako my. Všetko bolo iné, zodpovedalo vtedy panujúcej ľadovej dobe. Všade sa rozkladala nehostinná tundra, zmrznutá zem, na nej machy, lišajníky, nad nimi kríky a pokrútené osamotené stromy, nijaké polia, nijaké lesy, ba ani rieky neboli na dnešnom mieste. Za krátkeho leta, keď sa topili ľadovce, voda besnela a doširoka sa rozlievala a tiekla, kade sa jej zachcelo. V zime rieky nejestvovali, všetku vodu zastavil a zakryl hrubý ľad. Nebolo kde ani sa len napiť, ale pri Piešťanoch zázrak: 80 stupňov horúca termálna voda rozpúšťala ľad aj za najväčších mrazov, takže napájadlá na Váhu boli vždy prístupné. Miestna špecialita, ktorá vytvárala dejiny. Všade inde sneh a večný ľad (aspoň pod zemou večný, lebo zem nerozmŕzala ani

v najteplejšom lete, tak ako dnes na Sibíri alebo na Aljaške), a tu teplá tečúca voda, ktorá vábila zver zo širokého okolia a s ňou isteže aj lovcov.

Kráľom ľadových dôb bol mamut, obklopila ho legenda, ktorá asi nikdy nevybledne aj preto, lebo vznikla za kuriózných okolností. V podmienkach večného snehu a ľadu na Sibíri sa totiž zamrznuté mamuty zachovali aj so zvyškami mäsa, kože, srsti, mnohé s krvou v žilách, s plnými črevami a žalúdkom, a hlavne klami, ktoré mráz perfektne zakonzervoval. Skvelý tovar. Celkom ako čerstvý, preto ho vyhľadávali špecializovaní prospektori a predávali obchodníkom s mamutovinou, ktorí ju dodávali na trh ako slonovinu. Bolo to také presvedčivé, že niektorí ľudia si mysleli, že mamuty azda kdesi ešte žijú, a usilovali sa nájsť stratenú a zabudnutú čriedu. Keďže vždy vytŕčali z ľadu, domáci obyvatelia (napríklad Jakuti) verili, že žijú pod zemou ako krty: ak vylezú, slnko ich zabije, a preto sa nachádzajú stále nové mamutie zdochliny. V podstate sa však mamutov, ktorých obkolesovalo veľa povier, báli, nazdávali sa, že prinášajú nešťastie, čo dosť komplikovalo prácu vedcov, ktorí sa usilovali nájsť zachované mamutie telá.

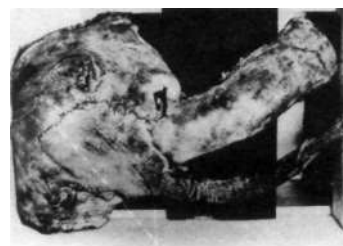
Trvalo dlho, kým sa ľuďom podarilo zrekonštruovať reálnu podobu mamutov. Dnes vieme už celkom presne, že v priemere boli vysoké tri a pol metra (asi toľko ako africký slon), niekedy aj viac (v Brne na Morave sa našli kosti mamuta, ktorý meral takmer štyri a pol metra), nezriedka vážili šesť-sedem ton, z hlavy im trčali dva obrovské kly (niektoré mali vyše metráka) a chránili ich hrubá koža porastená hustou ryšavou kožušinou. Každý ulovený kus ponúkal hŕby loja a mäsa, štvorcové metre kožušiny, metráky klov a kostí, pochúťkou boli vnútornosti, špik, ba aj obsah čriev; mamuty boli bylinožravce, ktoré v sebe nazhromaždili celé sklady rozličných bylín.

Pravda, uloviť také zviera výhradne za pomoci kamenných a kostených zbraní, také čosi vyzerá dnes priam neuveriteľne a už len tento fakt prispel k legende, ktorá dodnes obkolesuje pravekých lovcov.

Nie div, ak objav Václava Vlka zaujal viacerých archeológov. Zrejme aj blízkosť atraktívnych kúpeľov v Piešťanoch prispela k tomu, že sa v Moravách v priebehu niekoľkých rokov vystriedala vedecká elita: Jiří Neustupný, Jaroslav Petrbok, Josef Skutil, a každý čosi našiel, paleolitické pamiatky boli jednoducho všade. Josef Skutil interpretoval Moravany ako obrovské táborisko, diluviálne mesto, čím ich postavil na roveň Dolných Věstoníc, svetoznámych z výskumov Karia Absolona.

Malá galéria mamutov.
Predstava Ľudovíta Fullu

Zdochlina konzervovaná
sibírskeym mrazom

Mamut zo Zotzovej knihy

Dokonalá rekonštrukcia
v brnianskom múzeu Antropos

Príbytky pravekých lovcov
v rozličných predstavách
rôznych vedcov. Je takmer
isté, že sa od seba líšili aj
v skutočnosti

Pravda, bola to len veľmi neistá predstava, presnejšie zistenia chýbali. Vedci chodili po svahoch pozdĺž toku Váhu, navštevovali miestnych zberateľov, kopali menšie zisťovacie sondy, ale až v rokoch 1941 a 1943 sa v Moravanoch uskutočnil naozajstný archeologický výskum, prvý systematický paleolitický výskum na Slovensku.

Viedol ho nemecký archeológ Lothar Zotz, od roku 1939 profesor nemeckej univerzity v Prahe. O česko-slovenský paleolit sa zaujímal už pred druhou svetovou vojnou ako docent na univerzite v dnešnom Vroclave, vtedy pruskej Breslau, poznal sa s Karlom Absolonom, navštívil ho v Dolných Věstoniciach, kde sa zaujímal o jeho výskum, ale k srdcu mu prirástli predovšetkým Moravany nad Váhom.

Do Piešťan prichádzal pravidelne od roku 1935. V sprievode Václava Vlka si obzeral miesta nálezov a vykonal niekoľko menších výskumov, o ktorých referoval ešte pred druhou svetovou vojnou. V roku 1937 si preštudoval paleolitické zbierky piešťanského múzea, ktoré však neboli veľmi veľké, v podstate všetko, čo sa v Moravanoch do vzniku kúpeľného múzea v Piešťanoch našlo, uložili nálezcovia vo svojich zbierkach alebo rozkramáriili, porozdávali, popredali. Moravany boli prevažne doménou súkromných zberateľov, tak je to napokon podnes. Hlavne rôzni zberatelia z radov kúpeľných hostí si prišli na svoje. A nemohlo toho byť málo, podľa Zotzovho svedectva „pazúriky sa v Moravanoch vyorávali ako zemiaky a rozpredávali sa do celého sveta”.

Zotzovi veľmi pomohol už spomenutý Václav Vlk. Bol to zaujímavý človek a ako správca sa veľmi zaslúžil o rozvoj Piešťan. Úzko spolupracoval s Wintrovcami, rodinou, ktorá mala pol storočia kúpele v prenájme a za ten čas im dala medzinárodný punc. Zaslúžil sa o založenie termálnych rybníčkov, chýrneho parku, v ktorého jazierkach udomácnil tropické lekná, slávnú Victoriu regiu, o vybudovanie golfového ihriska, miniatúrnej zoologickej záhrady; pre naše rozprávanie je však dôležité kúpeľné múzeum, ktoré spolu s Imrichom Winterom založili v roku 1933. Jeho základom sa stala Vlkova súkromná zbierka. A neboli v nej len paleolitické pamiatky. Václav Vlk objavil napríklad slovanské pohrebisko v Borovciach, ktoré sa skúma dodnes, nemenej chýrne nálezisko vo Veselom, zachránil pamiatky na Milana Rastislava Štefánika, ako aj na revolučné udalosti 1848 - 1849. Po vzniku samostatného slovenského štátu ho isteže neochránili nijaké zásluhy (ako prísny a dôsledný správca mal určite veľa osobných nepriateľov) a v roku 1939 ho vyhnali nazad do Čiech. Slovensko sa

zavrelo aj pre ďalších českých bádateľov z vtedajšieho protektorátu a to bola príležitosť pre už spomenutého Lothara Zotza. Dali mu ju politické udalosti, no treba povedať, že on sám sa na politickej vlne neviezol pasívne; skôr naopak.

Po nemeckej okupácii Čiech sa Lothar Zotz zapojil do budovania nového obrazu najstarších českých dejín, založil časopis *Altböhmen und Altmähren* (Staré Čechy a stará Morava) a v knihe *Von Mammutjägern zu den Wikingern* (Od lovcov mamutov k Vikingom) hľadal korene Germánov až v ľadovej dobe. Jeho dejepis zodpovedal novému usporiadaniu Európy, dokazoval, že Čechy a Morava sú od praveku nemeckým územím. Knihu podriadil tomuto cieľu. Slovania sa v nej takmer neobjavili.

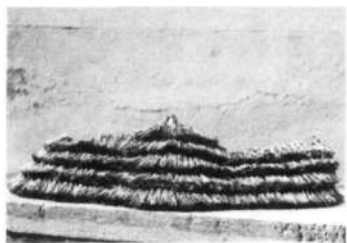
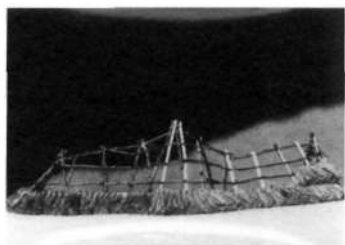
Zotz bol prominentná osobnosť, keď sa rozhodol robiť vykopávky v Moravanoch, ktoré boli na území cudzieho štátu, na ministerského predsedu Slovenskej republiky (a rektora Slovenskej univerzity v Bratislave) Vojtecha Tuku sa obrátil sám ríšsky vodca Heinrich Himmler. Bol totiž nielen šéfom gestapa, ale aj doktorom archeológie honoris causa a čestným prezidentom spoločnosti *Ahnenerbe* (Dedičstvo predkov), ktorá mala za úlohu dokázať, že pravlasťou Germánov bola celá Európa. Tuka bol jeho žiadosťou nadšený, v odpovedi požiadal „o Himmlerov rýľ“ a iniciatívne navrhol, aby sa na Slovensku vytvoril spoločný slovensko-nemecký ústav včasných dejín.

Lothar Zotz kopal v Moravanoch dvakrát, v roku 1941 a 1943. So skvelými výsledkami. V polohe Lopata a Žákovská objavil zvyšky príbytkov. Neveľké chyže, kedysi dlhé asi dva a pol a široké ani nie pol druha metra, označil za prvý objav paleolitických sídlištných objektov v strednej Európe a za dôkaz toho, že „slovenskí“ lovci mamutov mali sklon usadzovať sa na jednom mieste na dlhší čas, budovať diluviálne mestá. Nebolo to originálne, tvrdil to Karel Absolon o Dolných Věstoniciach, o Piešťanoch už predtým Skutil, ale bolo to štátotvorné, lebo ideológ a nestor germánskej archeológie Gustáv Kossina vystúpil s poučkou, že čo ľudia raz získali, ak nemuseli, nikdy neopustili, že teda germánske a nemecké je všetko, kde sa našli pamiatky na starých Germánov.

V Zotzových sondách boli aj kamenné nástroje, ohniská, kosti zvierat z ľadovej doby, mladých mamutov, sobov, jaskynných medveďov, polárnych líšok, koní, zajacov, levov i vtákov.

Unikátny bol zlomok zvieracej hlavičky vyrezanej zo slinovca a ešte vzácnejší zlomok ženskej figúrky z keramiky (vyzerá ako *mons veneris*, Venušin pahorok), dovtedy najstarší doklad o sochárskom umení na území

Veľké príbytky lovcov
mamutov podľa Ladislava
Bánesza

Slovenska a súčasne dôkaz, že moravianski lovci mamutov poznali tajomstvo výroby keramiky.

Vrcholom bol objav dielne na výrobu kamenných nástrojov. Vyrábali sa v nej nádherné veľké a široké čepele, driapadlá na spracovanie kože, no najmä špičkové dielo paleolitického remesla, listovité hroty: 70 dohotovených a okolo 80 rozpracovaných či pokazených predstavovalo najväčší nález listovitých hrotov v strednej Európe. Dielňa dokumentovala ich výrobu od polovýrobkov z okruhliakov až po dokonalé, dva až osem centimetrov dlhé hroty, niektoré tenké takmer ako papier. Našli sa hniezda, ktoré sa zvýšili po výrobcach, v jednom aj kamenná „stolička“, na ktorej sedel praveký remeselník, kamenné nákovy a otlkače.

Jednoducho, archeologické eldorádo.

V novinách sa Zotz vyjadril, že v Moravanoch bolo jedno z najväčších paleolitických nálezísk v strednej a juhovýchodnej Európe, hovoril o najstarších dokladoch o používaní luku a šípu, a vyhlásil, že moravianska dielňa náhle opustená musela zaniknúť katastrofou, náporom ohromných sprasových vetrov alebo po útoku nepriateľa.

Ani to nebolo originálne. V Kosťonkách na Ukrajine objavili archeológovia krátko predtým na dne príbytkov lovcov mamutov osobitným spôsobom upravené jamy, schránky na vzácne veci a v nich sošky žien, mamutov, jaskynných medveďov, jaskynných levov a ďalších zvierat, ozdoby zo zvieracích zubov (hlavne z polárnych líšok), mnoho pazúrikových čepeľí a mimoriadne kvalitných hrotov. Pochopili ich ako malé pokladnice, do ktorých sa ukrývali cennosti. Boli však plné! Aký zmysel by malo uložiť poklady do trezoru a nechať ich tam ležať desaťtisícky rokov? Jestvuje vraj len jedno vysvetlenie. Ľudia, ktorí si v jamách svoje poklady ukryli, už nikdy nedostali príležitosť, aby sa po ne vrátili, aby ich vykopali a znovu použili. Niekoľko im to musel prekaziť a ten „niekto“ zopár ženských sošiek rozhádzal aj po zemi a zničil, azda rozdupal. Vedúci výskumu Piotr Pavlovič Jefimenko preto predpokladal, že v Kosťonkách sa odohrala neznáma dráma. Lovci a ich rodiny svoj domov opustili za mimoriadnych okolností tak rýchlo, že si nestačili vziať ani to najcennejšie. Asi ušli pred nepriateľmi, ktorí sa potom zmocnili ich obydlí a aby zneškodnili ochrancov kosťonského tábora, rozbili posvätné sošky žien, venuše.

Zotzov výskum sa dočkal veľkej vedeckej slávy a tú v tých časoch vedeli oceniť aj politickí prominenti (odvtedy upustili od dobrých zvykov). Na ná-

Prvá dáma nášho praveku

Lothar Zotz v Moravanoch

Pôdorys chyže, ktorej vraj Zotz trochu pomohol

Návšteva prezidenta Tisa
(v čiernom kabáte a klobúku)
bola veľkou udalosťou, na ktorú
sa Zotz (v svetlom saku) dobre
pripravil

lezisko pricestoval sám prezident Slovenskej republiky Jozef Tiso, premiér Vojtech Tuka a ďalší. A Zotz sa na nich dobre pripravil. Ako neskôr spomínal Ernest Opluštil (po odchode Vlka nový tajomník Piešťanskej muzeálnej spoločnosti), na vlastné oči videl, ako v sondách rozmiestnil predmety z muzeálnych zbierok. Zlé jazyky dokonca tvrdia, že pôdorysy údajných chyží nielen zdôraznil, ale doslova vytvoril. Prikázal do sondy položiť bránu od stodoly a všetko dobre poliať vodou. Zakryté miesto sa potom zreteľne črtalo v teréne, pravda, s prírbytkom lovcov mamutov veľa spoločného nemalo.

Povojnové revízne výskumy jednoznačne potvrdili, že Zotz pôdorys údajného príbytku zámerne „vylepšil“. Azda chcel presvedčiť o dôležitosti a jedinečnosti objavov v Moravanoch, aby sa vyhol frontu, to sa mu však nepodarilo.

Treba zdôrazniť, že Zotzove finty, dobré na ohúrenie prominentov (možno svedčia o jeho zmysle pre humor, čo by bolo sympatické), nijako nezmenšujú význam jeho nálezov. O Moravanoch sa oprávnenne začalo hovoriť ako o slovenských Věstoniciach, a ako sme si už povedali a ešte si aj povieme, tie boli v tom čase známe na celom svete. Výskum to bol veľkolepý, pre vedu však do značnej miery tragický. Objavené pamiatky totiž zmizli. Zotz dal všetko odviezť na nemeckú univerzitu do Prahy a vzápätí ho poslali na front. Slovenská vláda požiadala o vrátenie nálezov, ale Nemci to odmietli: všetko vraj treba zakonzervovať, prekresliť, vyfotografovať, vyhotoviť odliatky a Slováci by to nevedeli. Za danej situácie na to v ríši nie sú podmienky, ale po vojne sa v Moravanoch vybuduje spoločné múzeum a potom sa pamiatky dostanú tam, kam patria.

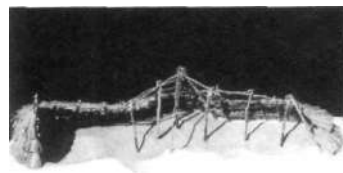
Lenže vojna sa skončila inak, ako čakal Himmler, a nálezy zmizli navždy. Zotz neskôr pripustil, že odviezol do Nemecka niekoľko najkrajších čepelí, ale všetko ostatné vraj zostalo v Prahe. Nuž ktovie, ako to bolo. V Prahe sa nenašlo takmer nič, z veľkolepých celkov len torzá. Zotza ani tak nik nenaháňal, všetci mali iné starosti. On s očístou (uchádzal sa o profesúru na univerzite v Erlangene), lebo bol podozrivý z podpory nacizmu. Zaujímavé, že vtedy mu pomohlo dobrozdanie z Prahy, ktoré potvrdzovalo, že sa správal čestne a nebol nacista. Ťažko to s odstupom mnohých rokov posudzovať, isté je, že v Československu to vyvolalo nevôľu. Petrбок nazval dobrozdanie veľkou lžou, Absolon vlastizradou a aj Skutil bol konsternovaný, ale bolo to napokon jedno. Zkrátka spadla železná opona a Zotz, ktorý erlangenskú profesúru získal, bol nedosiahnuteľný.

Po vojne kopal v Moravanoch nad Váhom František Prošek a ten vniesol do problematiky celkom nové svetlo: ukázalo sa, že Zoltz neobjavil chyže, ale po jeho výskume už neidentifikovateľné časti sídlisťných objektov, že na svahoch pozdĺž Váhu nestálo nijaké diluviálne mesto, ale systém niekoľkých desiatok táborísk z rozličných čias.

Neboli to Zoltzove klamstvá, veda rýchle napredovala. Slovenská archeológia zažívala rozmach ako už nikdy neskôr. Nové nálezy ďaleko prekonali to, čo bolo v Zoltzových časoch senzáciou. V košickej Barci sa našli skutočné príbytky lovcov mamutov, ktoré vedúci výskumu Ladislav Bánesz interpretoval celkom odlišne od moravianskych. Boli to menšie prístrešky, ale niektoré aj dlhé 15- až 18-metrové haly, široké 3-4 metre. Jednu z nich postavili do tvaru kríža s ramenami dlhými 14 metrov, v ktorých boli kôpky kamenného odpadu, stopy po výrobe kamenných nástrojov. Teda čosi ako doklad o paleolitickej manufaktúre. A nie jediný. V neďalekej Seni, kde neznámy výrobca pracoval pod holým nebom, archeológovia rekonštruovali, ako sa posúval a zanechával za sebou rozľahlé hniezda kamenného odpadu. Je zaujímavé, že v Seni sa vyrábali len polotovary nahrubo vysekané z obsidiánu; jemnú retuš na nich robili na inom, predbežne neznámom mieste. V Tibave - na sídlisku takmer súčasnom so Seňou - objavili archeológovia kamenné odštiepky dokonca roztriedené na troch kôpkach: na jednej obsidián, na druhej kremenec a na tretej ostatné horniny. Istým dokladom o špecializovanej výrobe, dokonca azda o výmene tovaru by mohli byť aj obrovské barčianske zásobnicové jamy (zmestilo sa do nich oveľa viac potravy, ako by skonsumoval aj ten najväčší rod) alebo nápadné zoskupenie nástrojov na spracovanie koží, dokladajúce existenciu pragarbiarne.

Slovensko má dokonca aj svojho lovca mamutov, presnejšie povedané, lovkyniu, ktorá sa však, žiaľ, nenašla pri archeologickom výskume, ale len zhodou okolností. Okolo roku 1990 vybagroval Ladislav Katona neďaleko Moče pri Komárne ľudskú lebku. Kuriózný nález si vzal domov a až po dlhom čase ho ukázal Štefanovi Mészárošovi. Ten sa zaujímal o paleontológiu, a tak hneď pochopil, že drží v rukách niečo celkom výnimočné. Od neho sa lebka dostala k Dr. Alene Šefčákovej do Slovenského národného múzea v Bratislave. Nálezové okolnosti boli v tom čase už zničené, vek lebky sa dal stanoviť len rádio-fyzikálnymi metódami. Vzorku kosti poslali do anglického Oxfordu a skúšky ukázali, že je stará okolo 11 250 rokov. Neznáma žena teda žila na konci doby ľadovej. Veľké zvieratá ako mamuty, srstnaté nosorožce a ďalšie v tom čase

Príbytky z Barce
(podľa Bánesza)

Hrot z Banky pri Piešťanoch
upravený zberateľom

už odišli na sever, hoci nemožno vylúčiť, že zriedkavo sa u nás ešte vždy kde-tu zdržiavali. Napríklad na Morave sa našli kosti mamuta, ktoré odhadli na 12-tisíc rokov. Krajinu pokrývala step s riedkymi lesíkmi briez, vrb a borovic, v ktorej žili okrem dožívajúcich sobov a koní, v stredoveku vyhubeného tura a dnes u nás už len veľmi zriedkavého losa a zobra zvieratá dnešného typu: jelene, srnce a podobne.

Vek neznámej ženy, ktorá podľa miesta náleziska dostala prezývku Moča, určili len veľmi približne na 35 až 55 rokov. Antropológov zaujali jej horné zuby takmer do polovice obrúsené, lebo s niečím podobným sa možno stretnúť u eskimáckych žien, keď žuvaním zmäkčujú kožu ulovených zvierat.

Všetko, čo sme si teraz povedali, má prispieť k lepšiemu pochopeniu komplikovanosti problému Moravianskej venuše, ktorý prinajmenšom jednou nohou väzí v starých vášňach a krivdách. Jeho spravodlivé rozlúštenie a posúdenie už asi nie je možné. Aj preto sa dnes posudzuje dosť rozporne. Strata a znovuobjavenie Moravianskej venuše vošli do kategórie povestí, ktoré majú len niekoľko pevných oporných bodov.

Prvým z nich, lastovičkou, ktorá predpovedala veľkú udalosť, bol článok Juraja Bárta v Archeologických rozhľadoch z roku 1959:

„... o to radostnejšia je novšia správa erlangenského univerzitného profesora Lothara Zotza, ktorý v liste zo dňa 15. októbra 1958 oznámil referentovi, že za druhej svetovej vojny získal z Moravian nad Váhom sošku Venuše z fosilnej mamutoviny. Našla sa pri hlbkej orbe v roku 1937/1938, keď sa tu vyorávali aj paleolitické nálezy. Profesor Zotz postúpil tuto plastiku cez profesora Baudeta na posúdenie Henrimu Breuilovi do Paríža, kde je dodnes. Aby tento vzácny nález mohol byť čo najskôr vyhodnotený i z hľadiska histórie výtvarného umenia na Slovensku, boli by sme radi, keby sme čo najskôr videli vedecké zverejnenie Venuše z Moravian profesorom Zotzom.“

Juraj Bárta vo svojom článku nepíše, ako sa začala jeho korešpondencia o Moravianskej venuši, Zotz však o soške referoval už v roku 1951 v knihe Altsteinzeitkunde Mitteleuropas (Staršia doba kamenná v strednej Európe). Išlo vtedy len o zmienku, ale o zmienku veľmi zaujímavú. Myslel si totiž, že Moravianska venuša je falošná.

A tohto podozrenia sa nikdy nezbavil.

Tak to aspoň tvrdil. Sľúbil totiž, že Venušu na Slovensko vráti až potom, keď vyrieši hádanku jej pravosti. Preto ju vraj poslal do Paríža svetoznámemu

vedcovi abbé Breuilovi (pre kňazský golierik dostal prezývku „pápež pred-histórie“). Ten v roku 1953 podrobil Moraviansku venušu dôkladnému rozboru, ale definitívny úsudok nevyniesol. Pokladal len za pravdepodobné, že ide skutočne o paleolitickú sošku, čo napokon potvrdil aj tým, že ju vystavil v parížskom Múzeu človeka. Prišiel s kurióznou predstavou. Venušu vraj ktosi neznámy ešte raz opracoval, stalo sa to podľa jeho názoru pravdepodobne po tom, ako prišla o hlavu a ruky, najskôr až v mladšej dobe kamennej. Moravianska venuša má totiž lesklý, dokonale hladký povrch ako nijaká iná paleolitická soška a navyše dva farebné tóny. To všetko vraj získala až pri druhej úprave. Ťažko to posúdiť, v každom prípade sošku Zotzovi z Paríža vrátili bez vyjadrenia. Abbé Henri Breuil vraj výslovne povedal, keď odmietol písomné vyjadrenie, že s podvodníkmi z tejto časti Európy už má svoje skúsenosti.

Nečudujme sa mu, praveké pamiatky sa často falšujú a Zotz nepoznal ani najzákladnejšie fakty, predovšetkým kedy, kde a kto Moraviansku venušu našiel. Len sprostredkovane sa dopyčul, že sošku vyoral neznámy roľník niekedy v roku 1937 alebo 1938. Zotz z toho usúdil, že pochádza z lokality Podkovica, pretože tam sa vraj paleolitické predmety vyorávali ako zemiaky. Zotz nenapísal ani to, ako sa k Venuši dostal, len toľko, že o pôvodnom majiteľovi, sudetskom továrnikovi a piešťanskom kúpeľnom hosťovi sa dozvedel až oveľa neskôr.

Breuilu však nabádala na opatrnosť aj celkom konkrétna skúsenosť, aféra s druhou Věstonickou venušou. Věstonická venuša je slávna, druhá Věstonická venuša takmer zabudnutá. A o oboje, slávu i zabudnutie, sa zaslúžil Karel Absolon, a to, zdá sa, tak trochu na úkor Moravianskej venuše. Je teda celkom pochopiteľné, ak sa na chvíľu preneseť na južnú Moravu.

V roku 1923 sa v Dolných Věstoniciach, obci pod Pavlovskými vrchmi, našla soška mamuta z pálenej hliny. Zberatelia starožitností usúdili, že nastala ich chvíľa. Ibaže o náleze sa dozvedel aj Karel Absolon. Vedel, aké obrovské škody sa páchajú tam, kde nekontrolovane kope viacero amatérskych bádateľov nezávisle od seba a nálezy sa hromadia v súkromných zbierkach, preto sa snažil z najvzácnejších lokalít amatérov vytlačiť. Väčšinou sa mu to darilo - mal profesorský titul, funkciu múzejného kustóda a veľkú osobnú autoritu -, ale vyslúžil si za to aj dosť nenávisť. Stávalo sa (a v našom príbehu je to dosť dôležité), že občas sa proti nemu obracala aj verejná mienka.

Pravda, nestačilo z náleziska vytlačiť nepovolaných votrelcov, bolo ho treba aj odborne preskúmať. A to bol ďalší kameň úrazu. Na celej Morave bol

Abbé Breuil

Slzička (zväčšené) vystrúhaná z mamutoviny dokonale zakonzervovanej mrazom. Sibírske mamutie kly sú vítaným obchodným artiklom na zberateľských burzách

Karel Absolon

len jeden jediný odborne školený archeológ zameraný na paleolit, Josef Skutil, a ten sa terénnym výskumom nevenoval. V Dolných Věstoniciach začal kopať teda sám Absolon. Ibaže nebol archeológ, ale geografa biológ, preto dlho trvalo, kým sa presadil, kým z neho vyrástol uznávaný odborník na „paleoetnografiu“, ako nazval svoje prednášky z archeológie na pražskej univerzite.

Keď si v Dolných Věstoniciach v prítomnosti odbornej komisie obzrel terén, požiadal úrady o okamžitý zákaz súkromných výkopov a v roku 1924 začal s výskumom. Už v priebehu niekoľkých týždňov vykopal toľko pamiatok, že si v Dolných Věstoniciach mohol vybudovať stálu archeologickú expedíciu, jedinú v celom Československu, a jeden z najväčších a metodicky najlepšie vedených výskumov v celej vtedajšej Európe. Ešte v tom roku našiel takmer deväť a pol tisíc kamenných nástrojov, veľkú sériu kostených nástrojov, rozmanitých ozdôb, miniatúrnych sošiek a toľko kostí, že zaplnili pätnásť veľkých debien.

O Dolných Věstoniciach sa začalo hovoriť. A Absolon vedel vzbudiť záujem verejnosti. Na jeho prednášky bolo treba zaplatiť vstupné, a predsa boli vypredané. Absolonov trochu patetický prejav poslucháčov jednoducho strhával.

Absolonova najväčšia chvíľa prišla v roku 1925, keď sa v sonde objavila soška ženy z pálenej hliny – slávna Věstonická venuša. Zápalisto apeloval na moravský patriotizmus. Takéto veci u nás ležia pod zemou, viete, čo by za to dali Američania! Milión dolárov... K podobným vyhláseniam ho nútilo aj neisté postavenie archeológie. Ak chcel pokračovať vo výskume v Dolných Věstoniciach, musel napríklad len v roku 1925 dať 40 000 korún z vlastného vrecka. Sám to napísal vo svojej štúdii.

Lenže milión je milión, a tak sa v roku 1929 roznieslo, že akýsi roľník objavil ďalšiu, tentoraz kostenú Venušu. Zo začiatku to bola len neistá povesť, jedna z tých, ktoré sa vynárali a zasa zapadali, ale to platilo len do chvíle, kým sa vo vinárskej pivničke v susedných Horných Věstoniciach dala do popíjania veselá spoločnosť. Nechýbal ani konzervátor Moravského múzea Emanuel Dania, blízky Absolonov spolupracovník, zhodou okolností človek, ktorý v sonde ako prvý spozoroval Věstonickú venušu. Keď bola spoločnosť v najlepšom, pochválil sa jeden z prítomných, nájomca mlyna z Horných Věstoníc Nemec Franz Müllender, že je veľký boháč.

Vraj má milión korún.

Vyvolal síce pozornosť, prítomní mu však neverili, považovali to za táranie podnapitého človeka. Müllendera to podráždilo, na chvíľku sa vytratil a vrátil sa s pomerne veľkou soškou ženy vyrezanou z mamutieho kla.

Dania bol skúsený odborník a neušlo mu, že soška nesie všetky znaky starobylosti, že je z rovnakého materiálu, aký objavujú pri výskume, navyše aj historka o pôvode sošky vyzerala veľmi pravdepodobne. Sošku vraj objavil Müllenderov otec pri kopaní studne. Hneď na druhý deň informoval Absolona a na jeho podnet sošku úradne zabavili. Dostala sa do múzea, kde sa pri nej zišla skupina odborníkov, lenže tá hneď skonštatovala, že ide o „ubohý, v novější době ve zlém úmyslu vyřezaný falzifikát“.

A to bola chvíľa pre Absolonových konkurentov. Rozpútali kampaň za pravosť novoobjavenej Venuše. Získali na svoju stranu niektoré noviny, a tie začali biť na poplach. Müllender má v zahraničí kupca. Kto si vezme na svedomie, keď vyvieze Venušu za hranice a potom sa ukáže, že sa Absolon mýlil? Možno vôbec Absolonovi veriť? Nerobí všetko len preto, aby jeho Venuša bola jediná? Vznikli silné protiabsolonovské nálady. Noviny uverejňovali karikatúry Absolona a posmešné básničky o ňom.

Za tejto situácie sa stúpenci pravosti druhej Věstonickej venuše, ktorú zasa vrátili majiteľovi, vydali so soškou do sveta, a vtedy sa stalo niečo neuveriteľné. Viac než desať vedcov svetového mena, medzi nimi sám Henri Breuil, potvrdilo jej pravosť!

Protiabsolonovská opozícia triumfovala. Objavila sa dokonca aj ďalšia soška. Brniansky maliar Škrdlík oznámil, že medzi rodinnými pamiatkami má figúrku z mamutoviny, a to svetový unikát, lebo ide o mužskú sošku, Apolóna.

Jedným z rozhodujúcich argumentov, ktorým francúzski, španielski a nemeckí vedci zdôvodňovali pravosť Venuše, bola originálna mamutovina. Fosílna mamutovina je vraj taká krehká, že z nej nemožno vyrezať falošnú sošku, rozpadla by sa. Absolonovci prišli na nápad. V brnianskom múzeu pracoval skvelý rezbár Josef Rulíšek (vyrezal dodnes obdivovanú kolekciu drevených húb, na nerozoznanie od pravých). Dali mu teda mamutí kel z Dolných Věstoníc a on z neho na skúšku vyrezal dva malé vtáčiky. Keďže sa dielo podarilo, vyhotovil aj dve kópie: Venušu z Mentonu a druhú Věstonickú venušu. Boli na nerozoznanie od pravých. Keď ich o krátky čas predviedli na kongrese v Norimbergu, bola z toho senzácia. A dosť posmechu. Stúpenci pravosti cúvli. Ešte aj niektorí z tých, čo vystavili svedectvo o jej pravosti, zmenili názor.

Škrdlíkov „skamenený snehuliak“ už dávno kdesi zmizol, zostala len rozmazaná fotografia komického pandrláka

Odborným poradcom televízneho filmu bol mladý archeológ Jozef Hromada, ktorý o krátky čas tragicky zahynul

Sibírska podoba moravianskej krajiny

Aféra sa skončila úplným fiaskom. Ozvalo sa jedno z newyorských múzeí, ktorému druhú Věstonickú venušu ponúkli na predaj za astronomické dva milióny dolárov. Oznámilo, že je ochotné Venušu kúpiť - za tristo dolárov, a aj to len s prihliadnutím na kuriózný príbeh. Škrdlíka za podvod dokonca uväznili a jeho „Apolón“ dostal prezývku skamenený snehuliak.

Absolon triumfoval, ale najmä skvelými objavmi. V nasledujúcich desaťročiach (po druhej svetovej vojne v Dolných Věstoniciach a potom aj v susednom Pavlove robil vykopávky Bohuslav Klíma) objavili archeológovia tisíce kamených a kostených nástrojov, ľudské kosti, hroby, lebku levice, ktorú s najväčšou pravdepodobnosťou zabil človek, desiatky ďalších sošiek, hlavičku hlineného koňa, nosorožca, figúrku mladého mamuta, levice, venuši na celé tucty, unikátnu píšťalku z prstových článkov soba, na ktorej sa aj po tisícročiach dalo písať, ďalším unikátom bola „počítacia palička“, vlčia kosť so zárezmi usporiadanými do dodnes zrozumiteľného systému, možno najstarší písomný záznam na celom svete, paleolitickú Monu Lízu (sochársky portrét ženy so starostlivo upraveným účesom a nápadne deformovanou tvárou), dokonca aj prvú mapu so zakreslenou osadou lovcov mamutov, ktorú sa v teréne podarilo nájsť a interpretovať.

Vo vyratúvaní nálezov by sa dalo pokračovať aj ďalej a azda by to nebolo zbytočné, lebo práve pri porovnávaní moravianskych nálezísk s moravskými najlepšie vidno, akú šancu prepáslo Slovensko, ktoré, žiaľ, svojho Absolona (ani Klímu) nenašlo a tým prišlo aj o jednu kapitolu svojich dejín, lebo Moravany nad Váhom by ju zrejme boli schopné naplniť.

Vráťme sa však k nášmu príbehu.

Tesne pred návratom Moravianskej venuše očakávaným s veľkým napätím došlo k smutnej udalosti. Profesor Zotz náhle zomrel. Jeho asistentka a spolupracovníčka Gisela Freundová sa však podujala splniť Zotzov sľub a sama priviezla do Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre Moraviansku venušu a spolu s ňou aj niekoľko štúdií, ktoré neskôr uverejnil časopis Slovenská archeológia.

Prvý článok napísala sama Freundová a v ňom okrem iného toto:

„Je mimoriadne tragické, že sa Zotz nedožil výsledkov analýz, ktoré sa pokúšal urýchliť ešte zo svojho lôžka. A napokon je tragédiou aj to, že mu osud nedožičil, aby sošku na jar 1967 vrátil do krajiny, z ktorej pochádza, a realizoval tak zámer, ktorým sa zaoberal ešte vtedy, keď bola soška u Henriho Breuila v Paríži.“

Druhá Zotzova štúdia pôsobila ako odkaz zo záhrobia.

„Ešte vždy máme pochybnosti, váhame vyhlásiť figúrku, ktorá mala v našich rukách taký premenlivý osud, za paleolitickú. Nezodpovedá nálezom mamutoviny, ktoré autor často videl počas svojich výskumov na Slovensku.“

A na inom mieste:

„Ak sme sa odhodlali predložiť Venušu odborníkom presne tri desaťročia po jej údajnom objavení, nerobíme to bez rozmyslu. Ešte vždy máme pochybnosti, váhame vyhlásiť figúrku, ktorá mala v našich rukách taký premenlivý osud, za paleolitickú, pretože pochybnosti o surovine, o jej fosilizácii a tým o jej vysokom veku sa spájajú s neistými nálezovými okolnosťami. Rovnako ako je prekvapujúca jej štylistická vernosť.“

Rozhodnúť mala expertíza prírodovedca (jej autorom bol biológ a paleontológ Florian Heller), no tej sa Zotz už nedožil. A škoda, lebo vyznela celkom jednoznačne:

„Figúrka Venuše z Moravian bola zhotovená z mamutoviny, ktorá má za sebou nesporne značný proces starnutia. Je mineralizovaná, a teda fosílna. Vysoký stupeň fosilizácie robí akékoľvek ďalšie opracúvanie nemožným, zhotovená bola teda vo veľmi dávnej minulosti, rozhodne nie v historických dobách. Za týchto okolností je podozrenie na falzum bez akýchkoľvek podkladov. Moravianska venuša predstavuje pravé umelecké dielo z mladého paleolitu.“

Odborník na slonovinu, majiteľ továrne na biliardové gule F. Heller napísal:

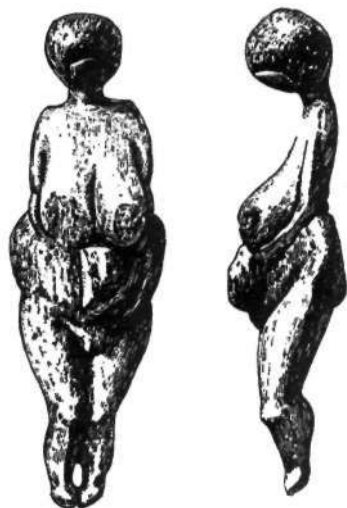
„Figúrka Venuše z Moravian bola zhotovená z mamutoviny, ktorá má za sebou nesporne dlhý proces starnutia. Vysoký stupeň fosilizácie znemožňuje akékoľvek ďalšie opracúvanie, zhotovili ju teda vo veľmi dávnej minulosti, rozhodne nie v historických časoch. Za takých okolností je podozrenie na falzum bez akýchkoľvek podkladov. Moravianska venuša predstavuje pravé umelecké dielo z mladého paleolitu.“

Nálezové okolnosti však zostali nevyriešené, a práve tie zaujali pracovníkov Balneologického múzea v Piešťanoch i ostatných regionálnych bádateľov.

Neisté bolo predovšetkým meno nálezcu. Uvádzali sa dvaja: Karol Boliešik a Štefan Hullman-Petrech. Ako napísal pán Radošinský, autor článku Kto vyoral Moraviansku venušu?, dôchodca Štefan Noška z Moravian tvrdí, že Venušu vyoral jeho starý otec z manželkinej strany Štefan Hullman-Petrech v roku

Druhá Věstonická venuša,
táto dáma je skutočne falošná

Venuša z Kost'onic

1925 v Podkovicí. Mal ju v sekretári spolu s pazúrikmi a keramickými črepmi. Neskôr ju daroval nemeckému kúpeľnému hosťovi Edwinovi Beyreuthovi, ktorý na pamiatku roľníka vyfotografoval a fotografie mu poslal. Na jednom obrázku je pozdrav a dátum 6. septembra 1925. Róbert Bača, riaditeľ Balneologického múzea sa pokúšal zistiť viac. Preštudoval rozličné záznamy a knihy kúpeľných hostí, v ktorých je uvedených okolo 250-tisíc mien, a zistil zvláštnu vec: o Edwinovi Beyreuthovi v nich niet ani zmienky. Štefan Hullman-Petrech zomrel navyše už v roku 1930 a podľa Zotza sa soška našla až v roku 1937.

Pri pátraní v knihách kúpeľných hostí sa však Róbertovi Bačovi podaril významný objav, s veľkou pravdepodobnosťou totiž odhalil identitu tajomného sudetského továrnikar, pôvodného majiteľa Moravianskej venuše. Podľa zápisu v knihe hostí sa Zetz ubytoval 27. decembra 1937 v liečebnom dome Cyril. Vtedy sa zoznámil s obchodníkom z Arnau (dnes Hostinné, okres Trutnov v Českej republike) Bernhardom Germannom, ktorý počas liečenia v Piešťanoch kupoval starožitnosti. Ukázalo sa, že tento tajuplný a neznámy človek bol v skutočnosti pôvodne Poliak József Gorczinski. Keď Nemci 10. októbra 1938 obsadili Trutnov, arizoval papiereň židovského továrnikara Karola Mišku. Nebol v tejto profesii nováčik. Pracoval ako riaditeľ papierenskej firmy Eichmann. Po okupácii Sudet si ponemčil meno a to sa zaujímavým spôsobom zachovalo dodnes. Papierňam v Hostinnom sa ešte dlho po vojne hovorilo (a možno dodnes hovorí) Germanka. O Germannovom politickom zmýšľaní svedčí skutočnosť, že papierne v roku 1943 venoval NSDAP s akciou účasťou zamestnancov a sám si ponechal funkciu riaditeľa. V roku 1945 krátko pred oslobodením Trutnova Červenou armádou spolu s manželkou spáchal samovraždu.

Profesia a politické presvedčenie Germanna naznačujú, prečo sa jeho meno neobjavilo v knihách kúpeľných hostí. Kaštieľ v Moravanoch nad Váhom patrilo v tom čase grófovi Alfrédovi Zedtwitzovi. Zedtwitzovci vlastnili kaštieľ už asi 70 rokov a s ním aj rozsiahle lesy. Na ich báze pracovali v minulom storočí dva závody, jeden na papier, parkety, pravítka, zápalkové škatuľky a iné obaly, v druhom chemickom sa vyrábalo ocot a esencie (ešte aj po prvej svetovej vojne). Na dopravu dreva slúžila lesná úzkokolejka s vagónmi ťahanými koňmi. Zedtwitzovci mali rodinné majetky v Sudetách, tam sa možno zoznámili aj s Germannom a cez drevo nadviazali obchodné kontakty, o to ľahšie, že ich mohla zbližovať aj oddanosť nacistickej ideológii. Starší Piešťanci sa vraj

ešte pamätajú, ako po meste pochodovali za zvuku bubnov a píšťal nemecké deti, ktoré Alfréd Zedtwitz hostil v moravianskom kaštieli.

A tým by sme mohli skončiť. Lenže Zotz v už spomínanom článku uviedol senzačnú informáciu. Na lokalite Lopata vraj vykopal tridsať až štyridsať centimetrov vysokú Venušu, ktorú bližšie nepreskúmal, ale priamo v hline-
nom bloku zakonzeroval sadrovým obväzom a spolu s ostatnými pamiatkami odoslal do Prahy.

Od tých čias ju nik nevidel.

Je podivné, ako sa všetky pamiatky objavené počas vojnových výskumov postrácali. Ešte aj Zotzove výskumné správy sa vrátili na Slovensko spôsobom, s ktorým sa sotva dalo rátať. Zachovali sa v Himmlerovom archíve, ktorý po vojne zhabali Američania, po rokoch ich odkopírovali a poslali do Európy. V jednej zo svojich správ napísal Zotz celkom jednoznačne:

Je možné, že väčší kus opracovaného mamutieho kla prinesie pri konzer-
vovaní prekvapenie..."

Na toto prekvapenie sa čaká dodnes.

A tak tu máme záhadu navyše: kam sa podela druhá Moravianska venuša, keď jej nebolo súdené, aby doložila starobylosť kultúry germánskej rasy?

Je kdesi dobre skrytá, zabudnutá, alebo zničená?

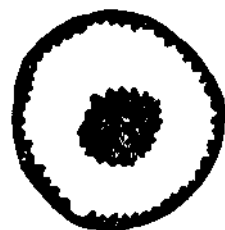
Aj toto sú ľudia z čias mezolitu. Ich španielska podoba je uchvacujúca

O minulých udalostiach sa hovorí, že ich zaval čas, ale ony môžu zmiznúť aj pod hladinou, nie básnickou hladinou času, lež doslova pod vodou, na dne, tak ako sa to stalo na Zemplínskej šírave. Pred takmer štyridsiatimi rokmi, na začiatku šesťdesiatych rokov minulého storočia, zaliala krajinu pod Vihorlatom voda a pod jej hladinou zmizlo všetko - aj história, vtedy predbežne ešte skrytá pod zemou.

Lenže voda nepostojí, neprestajne kamsi ubieha a stále so sebou čosi nesie, prevlačuje, odnáša. Zemplínska šírava navyše svojím spôsobom dýcha. Na jar sa priehrada naplňuje až po okraj, v lete - keďže slúži na zavlažovanie - pomaly klesá. A tak sa to z roka na rok opakuje. Od jari do jesene voda ustúpi od brehov aj o 160 - 170 metrov a odhalí rozbahnené dno. Aj z neho však odkrajuje. To preto sa v niekdajšom chotári obce Malé Zalužice, asi päť kilometrov od Michaloviec, v polohe s názvom Blatá, čo vari najlepšie hovorí o minulosti týchto miest, na jeseň 1990, možno už o niečo skôr, vynorili historické miesta.

Voda priehrady za desaťročia odplavila šesťdesiat, možno sedemdesiat centimetrov zeminy, a keď potom jedného jesenného dňa ustúpila, odkryla stopy po ľuďoch, ktorí na tých miestach žili pred sedemtisíc rokmi. S miernym zveličením by sa dalo povedať, že sama ponúkla, čo sa inde musí namáhavo hľadať. Archeológ Marián Vizdal z prešovskej Šafárikovej univerzity ponuku Šíravy využil a na celé roky sa nasťahoval na jej brehy. V podstate každú jeseň, vždy keď voda ustúpila, prichádzal so svojimi žiakmi a spoločne hľadali to, čo sa zvýšilo pod hladinou času i vody. Poklady nenašli, veď čo môže zostať z čias, keď ľudia nepoznali ani zlato, ani železo, nástroje vyrábali z kameňa, nádoby len tak v ruke z hliny, bývali v jamách zakrytých trstinovou alebo slamenou strechou, steny jednoduchých príbytkov stavali z trstiny a prútia a omazávali ich hlinou, aby lepšie držali teplo otvorených ohňov alebo jednoduchých pecí; zvýšilo sa z nich tak málo, že dnes už ťažko povedať, čo bol dom a čo len jama, ktorú vy-

Lovec zo španielskeho Levantu a záhadné kamienky, ktoré pomaľoval dnes už nečitateľnými znakmi

Nálezisko v Malých
Zalužiciach. Nad sondou stojí
profesor zo Saarbrückenu
J. Lichardus (budeme o ňom
hovoriť v kapitole Veľké
dobrodružstvo v jaskyni
pračloveka)

Krajina Zemplínskej šíravy

kopali pri ťažbe hliny, neskôr do nej ukladali potraviny a napokon hádzali smeti. Ťažko to s istotou rozlíšiť, preto archeológovia hovoria o objektoch. Keď som v roku 1997 prišiel k Šírave, mali preskúmaných osemnásť objektov. V niektorých prípadoch išlo o odpadové jamy, v niektorých dokázateľne o dom.

A v jednom z domov ležal pod podlahou mŕtvy muž.

Ostalo z neho len zopár napoly rozpadnutých kostí, z ktorých sa dalo vyčítať iba toľko, že ležal na pravom boku s hlavou obrátenou na západ. Nebol to však nedbanlivo zahrabaný mŕtvy, uložili ho do pietne upraveného hrobu, ako dokladajú črepy z nádob rozbitých ešte pred pohrebom. Zdá sa, že rozbiť nádob bolo súčasťou obradu dávno zabudnutej viery. O náboženstve možno svedčí aj nezreteľný kus vypálenej hliny, podľa niektorých zvyšok niekdajšieho idolu, bôžika, ktorý sa našiel neďaleko tela.

Muž z dna Zemplínskej šíravy je najstarším známym obyvateľom Slovenska. Patril medzi prvých roľníkov na území našej vlasti. Bol jedným zo zakladateľov novej európskej civilizácie. Sotva však chápal, na čom sa zúčastnil. Veď či človek vôbec môže z pohľadu svojho krátkeho života (a život vtedajších ľudí bol až priveľmi krátky) pochopiť, že sa v jeho čase láme svet? Aj keby ožil, vedel by rozprávať o tom, čo bolo pred ním? A čo vieme my vyčítať z už takmer rozpadnutých kostí človeka, ktorý stál na začiatku dneška?

Bolo to dávno-pradávné. Nevieme o tých časoch takmer nič, minimálne však toľko, že vtedajší ľudia neboli hlúpi ani bez citu, boli schopní prežiť v divej necivilizovanej krajine a ešte pritom myslieť na krásu. Na svoju vlastnú, ako dokladajú zvyšky objavených náhrdelníkov, a rovnako na krásu sveta okolo seba. Aj z črepov vidno, že ich nádoby bývali pekné, zdobené vrypami a jamkami, a ako dokladajú zvyšky čiernej farby, niektoré dokonca maľované.

Pod hladinou Šíravy archeológovia našli a preskúmali osadu prvých roľníkov na Slovensku. Ako sa jeden z nich (jediný, čo poznáme) dostal pod podlahu príbytku, to už ťažko povedať. Možno ako obeť, ďalší prejav zabudnutej viery. Možno mal chrániť svojich blízkych pred nečistými silami, a možné je aj všeličo iné. Napríklad aj to, že kdesi pod hladinou čakajú hroby ďalších obyvateľov osady. Na tristo rokov, počas ktorých žili na dnešnom dne Šíravy, je jediný hrob naozaj málo.

Možno sa také pohrebisko ešte nájde, a možno nenájde, no už teraz je isté, že archeológovia v Malých Zalužanoch našli osadu ľudí, ktorí u nás nemali predchodcov.

A to je až neuveriteľné konštatovanie.

Isteže, Slovensko, ako aj všetky krajiny naokolo, lebo o tých pradávnych časoch ťažko hovoriť v rámci hraníc jediného dnešného štátu, mali aj starších obyvateľov. Už sme ich spomínali: Homo erectus, neandertálci, lovci mamutov. Boli úžasní, vzdorovali prírode i klíme, vytvárali dokonalé veci, ale nemožno ich spájať do jedného celku, lebo každý z nich žil v celkom inej ére, Homo erectus paleohungaricus pod subtropickými fikusmi, gánovský neandertálec medzi teplomilnými korytnačkami a lovci mamutov na pôde zamrznutej aj v lete.

Hovoriť o dejinách Slovenska v tých časoch je takmer nemožné, trvali státisíce rokov a zo života, ktorý sa v nich odohrával, sa zachovali len roztratené zlomky, kamenné nástroje, kosti, popol a ešte aj tie oddelené tisícročiami a zachránené zväčša len vďaka zhluku priaznivých náhod. Pohľad na takú históriu môže byť len globálny, rámcový a aj jej delenie je delením, ktoré používajú prírodné vedy. Je to špecifická história, ktorá je výsledkom spolupráce viacerých disciplín spoločenských aj prírodných vied.

Jej základný rámec vytvorili klimatické zmeny. Celé staršie štvrtohory (pleistocén) sa opakuje pravidelný cyklus striedania ľadových a medziľadových dôb, glaciálov a interglaciálov. Geologický dnešok sa volá holocén, poľadová doba, hoci v skutočnosti ide o jednu z medziľadových dôb, lebo je takmer isté, že vo vzdialenom čase sa ľadová doba vráti.

Holocén sa v našich podmienkach začal po roztopení ľadovcov asi pred desaťtisíc rokmi v zložitom a komplikovanom procese, ktorý presne nepoznajú ani odborníci. Donedávna sa o veľkej zmene nevedelo takmer nič. Všetky hypotézy, čo ako vedecké, boli len tušením. Výskum holocénu sa rozbehol vlastne len v posledných desaťročiach. Umožnili to nové výskumné metódy. Jednou z nich je napríklad peľová analýza, palinológia, ktorá skúma peľové zrníčka zachované v rašeliniskách, močiaroch, slatinách a na iných vhodných miestach. Peľové zrníčka sú nesmierne odolné, nezaniknú ani po tisícročiach, navyše peľ z každej rastliny má iný tvar. Je čosi ako odtlačky prstov. Tam, kde ho nezotrie čas, sa páchateľ neukryje. Za pomoci mikroskopu a zrníčok peľu vedia odborníci určiť rastlinnú pokrývku určitého náleziska a s ňou aj klimatické podmienky, lebo každé podnebie má svoju zeleň.

No nielen peľ. Veľa poznatkov poskytol aj výskum sladkovodných vápencov (u nás sa robil predovšetkým v Slovenskom krase), lebo aj najmladšie vápen-

Poloha Blatá nezaprie svoje meno

Marián Vizdal

Nad sondou sa skláňa Anton Točík. Aj o ňom ešte budeme hovoriť

Najstarší známy obyvateľ
Slovenska v hrobe značne
poškodenom vodou
a jeho výtvor: hrubá v ruke
robená keramika

ce vznikajú usadzovaním, rovnako ako spraš a riečne nánosy. Vytvárajú prírodný kalendár, vŕšili sa tak, ako šli dni, ako plynuli veky, a tým sa zmenili na záznam, na obrovské hodiny strateného času. Tie hodiny však nie sú prázdne, mŕtve - zvyšky života, rozličných živočíchov, rastlín, mikroorganizmov, ktoré v nich zostali, rozprávajú o priestore, o živote, aký v tých dobách jestvoval, o životných podmienkach a niekedy aj o udalostiach.

Pravda, treba ich vedieť počúvať a rozumieť im. Trvalo dlho, kým sa to človek naučil, a je nesmierne dôležité, že sa to naučil, lebo rozprávajú okrem iného aj o ľuďoch.

Holocén je érou roľníkov, ale aj mezolitických lovcov.

Termín mezolit označuje strednú dobu kamennú, vznikol ako ekvivalent paleolitu a neolitu, ale nie je s nimi rovnocenný, trval relatívne krátko, iba niekoľko tisícročí, a zdá sa, že nejestvoval všade. A predsa predstavuje dejinný medzník, historický zlom. Objavil ho britský archeológ Gordon V. Childe (pôvodom Austráľčan), ktorý za kritérium dejinného vývoja označil spôsob, akým si ľudská spoločnosť zaobstarávala obživu. Medzi lovcami a roľníkmi objavil zlom, ktorý hodnotil ako revolučný, a nazval ho neolitickou revolúciou. Začala sa prechodom od nevýrobného (lovecko-zberačského) hospodárstva k výrobnému, roľníckemu. Rozdeľuje najstaršie dejiny ľudstva na dve absolútne rozdielne časti, na obdobie prisvojovacie a obdobie výrobné.

Začiatok holocénu patril prisvojovaciemu, lovecko-zberačskému obdobiu. Mamuty a iné veľké zvieratá u nás už nežili, mezolitickí lovci poľovali na lesnú zver, vodné vtáky, chytali ryby. Iný človek ako lovec na začiatku holocénu žiť v našich podmienkach ani nemohol. Klíma kolísala, na čas sa vracala do takmer arktických podmienok, ale krajina vyholená mrazom nedávno skončenej ľadovej doby sa už začala zelenieť. Časť dnešného Slovenska pokrývali lesy, do nížin zasahovala obrovská súvislá step, ktorá sa začína až kdesi na Ruskej tabuli a v Strednej Ázii.

Historicky je to v celoeurópskom meradle veľmi nejasný čas. Mezolitickí ľudia sa usádzali pri vode, ak mohli, na morskom pobreží. Keď sa s nástupom tepla roztopili pevninové ľadovce, uvoľnená voda zvýšila hladinu morí a oceánov a tie zatopili prímorské oblasti aj s osadami lovcov a so všetkými pamiatkami, z ktorých sme sa niečo mohli dozvedieť o ich živote. Ani v našich podmienkach to však nie je lepšie, lovci žili v krajine dnes zmenenej na nepoznanie, pri močiaroch, ktoré už dávno vyschli, pri riekach, ktoré nesčí-

selne veľa ráz presunuli svoje korytá. Bývali v zruboch a ešte jednoduchších príbytkoch, ktoré zotleli a z nich nezostalo nič, ich nástrojmi boli šípy, oštepky, siete a rozličné pasce, z ktorých sa zachovalo prinajlepšom zopár kamienkov. Predstavy o dejinnej ére lovcov doby poľadovej na Slovensku sú preto rovnako neisté ako predstavy o holocéne, závislé od moderných výskumných metód vytvorených len nedávno. Tie sa však iba rozvíjajú. Poznanie napreduje sľomačím tempom. Nevieime najzákladnejšie veci. Nevieime, odkiaľ mezolitickí lovci prišli a kam sa stratili. Nevieime, či ich možno považovať za potomkov lovcov mamutov a súčasníkov (azda tak trochu aj príbuzných) najstarších roľníkov, alebo sú to úplne iní ľudia, ktorí vytvorili historickú epochu bez začiatku a konca, ktorá sa takmer bez stopy rozplynula.

Ako málo vieme z tých čias, dokladá napríklad osada lovcov objavená pri ťažbe piesku na Mačianskych vŕškoch pri Seredi na dunách, ktoré z času na čas na území zaplavovanom vodou vytvárali ostrovčeky suchej zeme. Archeológovia ich preskúmali na začiatku päťdesiatych rokov. V troskách obydli našli kôpky riečnych okruhliakov popraskaných od veľkého žiaru. Nenazbierali sa náhodou, mali v tých časoch svoju funkciu. Hrnce na varenie nejestvovali, keramika ešte len čakala na objavenie, varilo sa teda vo vode v kožených mechoch, do ktorých sa hádzali horúce kamene. Nebolo to dokonalé, ale na zohriatie stačilo, a to mohlo byť dôležité, vtedajšia klíma bola dosť chladná. Našli sa aj zvyšky potravy, jelenie, diviacie, zajačie a zubrie kosti, tak ako na iných podobných náleziskách, ale aj kosti domácich zvierat, somárov a hovädzieho dobytku. Vyzeralo to na senzáciu, doklad o stretnutí lovcov a roľníkov, možno dokonca o prechode z loveckého života na roľnícky, ale už počas výskumu sa ukázalo, že išlo o omyl, to sa len kosti domácich zvierat z mladších období dostali do starších vrstiev (ktovie ako sa to stalo, azda sa tam prepadli cez myšacie diery).

Nie je to len kuriozita, ide o zásadný problém, pretože jedna časť historikov predpokladala, že mezolitickí lovci sa premenili na roľníkov, keď sa naučili hospodáriť, krotiť zvieratá, pestovať obilniny, ktoré im ktosi priniesol alebo si ich sami vyšľachtili z divých rastlín. Podľa iných historikov sú lovci slepou uličkou, vyhynuli a roľníci začali celkom novú kapitolu. Nevylučujú ani takú možnosť, že po svojom príchode lovcov jednoducho vyvražďili, a to buď priamo, zbraňou, alebo nepriamo tým, že ich vytlačili do nehostinných končín bez šancí na prežitie. Aj to sa však považuje za možné, že vedľa seba žili a azda aj spolu obchodovali, jedni ponúkali obilie a tí druhí mäso a kožušiny, ale ani

Štorchovi hrdinovia v kresbe Zdenka Buriana

Televízny lovec. Ani on nevyzerá najlepšie

Jeden z prvých roľníkov na Slovensku v schematickej podobe na zásobnici objavenej v Košičiach

to nie je vylúčené, že o sebe vôbec nevedeli. Napríklad v českých krajinách (kde výskum mezolitu značne pokročil) sa počet lovcov odhaduje na ledva niekoľko tisíc. Žili tam, kde lovná zver, v horách, lužných lesoch, močarínach. Roľníci potrebovali celkom inú pôdu, úrodnú, vhodnú na obrábanie, preto sa s lovcami takmer nestretávali a zrejme si ani nezavadzali.

Taká predstava sa dočkala aj umeleckého stvárnenia. Jeho autorom je starší český amatérsky archeológ a spisovateľ Eduard Štorch, ktorý do úst Sivého Vlka, staršinu roľníckeho rodu Vlkov, vložil toto rozprávanie. Vypočujme si ho v už trochu archaickej češtine, ktorá mierne naivnému rozprávaniu dodáva pôvab.

„V tamtěch leších se ukrývají lesní lidé. Jsou tu odpradáвна, dřive než my Víм to z vypravování starců. Bojí se nás a zlobí se na nás, že jsme jim vzali jejich nejlepší země. Ale jinak jsou hodní, vděční, trpěliví. Teď je jich už málo, ale pamatuji se, že někdy v zimě jsme slýchali z lesa žalostné volání. To jsme již věděli, že lesní lidé mají hlad. I dávali jsme jim na pařezy jídlo, chléb a maso. Lesní lidé byli schováni, a když jsme odešli, vzali si pokrm. Zato nám nikdy nekradli děti, které se zatoulaly. Ale kde lesní lidé prosili nadarmo, kde jim nedali pokrm a ještě je honili se psy, tam byli lesní lidé zlí a děti brali. Chytají také mladé dívky a berou si je za ženy, uteče-li jim některá, roztrhají ji dítě. Lesní lidé nosí tlusté, sukovité hole, chodí hupkem; jejich ženy si stále prozpěvují. Tito lidé spí v křoví nebo v dírách a v jeskyních. V lese honí zvěř a hrozně houkají. Nemají oděv, jen v zimě se zabalují do koží. Jsou nazí, jenom šňůrku mají kolem beder. Kožené šňůrky si navzájem dávají ženich a nevěsta. Tímto dárkem opasávají jeden druhého a už jsou svoji. Mluví podivnou řečí, nikdo jim nerozumí. Jedí všechno. Oheň znají, rostliny, kořínky a plané ovoce jídají obyčejně za syrova. Jedí kance, veverky, netopýry, ptáky, ryby - buď čerstvé, nebo uzené, sušené, opékané. Nesolí ničím.“

Levantská idyla

Štorchov príbeh sa odohral približne v polovici holocénu. Bolo oveľa teplejšie ako na začiatku doby poľadovej. Príroda bujnela, rozrastali sa najmä lesy, tisli sa do stepí i vysoko do hôr. Pásmo lesov siahalo o 200 až 300 metrov vyššie ako dnes, na miesta, kde v súčasnosti vie žiť len kosodrevina. V lesoch a na horách sa udržiavali už len posledné relikty ľadových dôb rastlinného (napríklad rozličné alpske rastliny) aj živočíšneho sveta (svište). Les bol pripravený pridusiť celú krajinu, bujnela a rástol, lenže vtedy prišiel človek a dal vývoju celkom iný smer.

Príčinou nebola len profesia, skutočnosť, že lovca vystriedal roľník, ktorý musí zasahovať do prírody, aj počet ľudí sa mnohonásobne zväčšil. Odhaduje sa, že lovcov na začiatku holocénu žilo v Európe asi šesť miliónov, o niekoľko tisícročí neskôr vo vrcholnom neolite bolo ľudí vari pätnásťkrát toľko, okolo 85 miliónov.

Roľníci sa usadili najprv na okraji lesa, kde bol dostatok vlhky aj úrodná zem. Najprv len zastavili postup lesa, potom ho začali aj kľčovať a zatláčali ho nazad. Do obnovenej stepi sa rýchlo vracali pôvodné druhy rastlín a živočíchov. Už však nemali toľko miesta ako predtým. Roľník uplatnil nové rastliny - najmä obilniny a ďalšie kultúrne plodiny a s nimi burinu, kúkoľ alebo nevädzu - a rovnako zvieratá, nielen domáce, ale aj rozličné príživníky (napríklad hrdličky).

Časom bolo nížinnej pôdy vhodnej na obrábanie málo. Človek začal zakladať polia vo vyšších polohách, pasienky vysoko v horách. Malo to ďalekosiahle dôsledky, a nie vždy pozitívne. V odlesnených horách začali napríklad vznikať krasové stepi, keď dažď splachoval nechránenú pôdu zo svahov a odkrýval spodné vrstvy, niekde až na skalnaté podložie.

Lenže kto bol ten človek, ktorý to všetko spôsobil - dobré aj zlé?

To je kardinálna otázka a odpoveď na ňu je kľúčom k pochopeniu celých dejín.

Kardinálna otázka, na ktorú veda dlho nevedela odpovedať.

O všetkom sa rozhodlo v podstate až po druhej svetovej vojne. Až vtedy sa na Blízkom východe podarilo archeológom preniknúť do najstarších vrstiev našej civilizácie, v ktorých objavili revolúciu obilného zrnka.

Na Blízkom východe bola situácia celkom iná ako v Európe, veľmi skoro zavládla mierna, priaznivá, dostatočne vlhká klíma. Pre prírodu to znamenalo obrovský impulz. Na podhorských lúkach

Levantské maľované kamienky

Ďalšia z levantských
nástenných kresieb: vyberanie
medu divých včiel

rástla (a miestami rastie ešte aj dnes) divá pšenica tak husto ako na obrábanom poli. A zrno je dokonalou potravinou, môže ľudí ochrániť od hladu, lebo zasýti a dobre sa skladuje. Už v pradávnych časoch začali mezolitickí lovci pšenicu zbierať a nosiť domov. Najstarší nález pšenice má 18-tisíc rokov; v tom čase u nás žili mamuty.

Potom ľudia urobili revolučný objav: zistili, že kozy a ovce, ktoré ulovili živé a v čase prebytku držali v ohradách ako živé konzervy, sa v zajatí môžu rozmnožovať. Začali vznikať prvé čriedy domácich zvierat. Ľudia sa ich naučili dojiť a strihať. Postupne získali aj ďalšiu prevratnú skúsenosť, že totiž zo zasiatého zrnka vzíde klas. Obilie zniesli z hôr a v úrodných nížinách založili nové polia. Pretože v nížinách bolo suchšie ako na horských svahoch, naučili sa polia zavlažovať a úrody mnohonásobne vzrástli. Vynašli aj ďalšie revolučné veci. Napríklad varenie v keramických nádobách alebo tkanie látok z vlny a rastlinných vlákien a s nimi naozajstný odev. Postavili si pevné a bezpečné domy. Už nebolo treba chodiť za zverou, žila v ohradách a aj polia boli priamo na okraji dedín, rodiny sa usadili a rozmnožili. Ženy mohli mať toľko detí, koľko sa ich narodilo, rodili aj každý rok, mali desať-dvanásť detí, ktoré žili v relatívnom pohodlí bezpečných osád. Ľudí rýchlo pribúdalo, v tretej a štvrtej generácii až na štyridsaťnásobok a aj ďalej ich počet rástol v geometrickom rade.

Na výživu novonarodených bolo treba nové polia. Zo začiatku stačilo osiať nové plochy v bezprostrednej blízkosti starých osád, lenže obyvateľov stále pribúdalo, priestor sa zahusťoval, pôda nestačila a ľudia sa museli vydať do čoraz väčších vzdialeností. Prišli až naorské pobrežie a napokon sa preplavili cez more do Európy. Čas roľníkov sa začal na Blízkom východe, k nám sa v zmenenej podobe dostal kolonizáciou, ktorej motorom bola populačná explózia. Predpokladá sa, že do Európy prišli neolitickí ľudia z Malej Ázie cez morské úžiny do Turecka, Grécka, na Balkán, na západnú Ukrajinu a po Dunaji do strednej Európy. Jestvujú o tom konkrétne dôkazy, balkánske neolitické pamiatky pochádzajú napríklad zo 7. tisícročia, naše až z 5. tisícročia pred naším letopočtom.

Preto možno povedať, že ľudia z osady na dne Šíravy u nás nemali predchodcov. Ich dávno zabudnutí predkovia žili v krajinách za morom, dedovia a otcovia, na ktorých sa možno ešte pamätali, prišli z Ukrajiny. Usadili sa na miestach s dobrou pôdou pri riekach a potokoch, tí, čo prišli prví v mohutnom

zemepisnom oblúku, ktorý siahahal od Zakarpatska popod Vihorlat na tzv. Malackú tabuľu východne od Trebišova. Ďalej na juh nešli. V ceste im stáli nepriechodné močariny a lužné lesy plné komárov a iného nepríjemného hmyzu.

A prečo by aj chodili. Bolo to dobré miesto, čo si vybrali. Dalo im úrodnú pôdu, ale aj neočakávané bohatstvo. V Zemplínskych a Tokajských vrchoch sú obrovské ložiská sopečného skla, obsidiánu, najväčšie v strednej Európe. Obsidián je dokonalá surovina na výrobu kamenných čepelí. Ľahko sa štiepa na lístky ostré ako žiletka. Vo vrchoch ho bolo tak veľa, že sa s ním dalo obchodovať. Archeológovia objavili obsidián stovky kilometrov od prirodzených nálezísk. Ako sa tam dostal, nie je celkom jasné, ale napríklad v Slavkovciach objavili celý sklad obsidiánových hľúz; azda určených na výmenu.

Lenže kam sa podeli lesní ľudia?

Na Zakarpatskej Ukrajine v bezprostrednej blízkosti hranice so Slovenskom v členitých lesnatých polohách objavili ukrajinskí archeológovia už okolo 25 osád lovcov, lesných ľudí. Niektoré sú staršie, viaceré však súčasne s osadami roľníkov v ich blízkosti. Je teda takmer isté, že sa roľníci a lesní ľudia stretli. Podľa Dr. Vizdala je situácia u nás obdobná a je len otázkou času, kedy sa sídla lesných ľudí nájdu aj pod Vihorlatom.

Až potom sa ukáže, či sa stretli aj s obyvateľmi osady z priehradného dna.

Ako toto stretnutie vyzeralo? Vyvražďili noví starých, tak ako sa to po tisícročiach stalo v Amerike? Je to možné. Lenže v osadách najstarších roľníkov sa nenašli nijaké zbrane, čo by mohlo svedčiť o pokojnom priebehu stretnutia. A aký malo ďalší priebeh? Splynuli starí lovci s novými roľníkmi? Kolujú v našich žilách zvyšky krvi lesných ľudí?

Sú to zložité a s istotou pravdepodobne nezodpovedateľné otázky, ale aspoň náznak odpovede predsa len jestvuje. Pripomeňme si Mačianske vřšky a kosti hovädzieho dobytká, ktoré sa tam našli. Krátko po náleze ich vyhlásili za korunný dôkaz o tom, že aj u nás jestvoval predkeramický neolit. Je to je-

den z tých termínov, o ktorých nik nevie presne povedať, čo vlastne vyjadrujú. Vznikol tak trochu z núdze. Pôvodne sa totiž predpokladalo, že keramika bola neoddeliteľnou súčasťou neolitu, čosi ako poznávacím znakom novej éry. Lenže potom sa našli osady z mladšej doby kamennej, ktoré keramiku ešte nepoznali, preto si bádatelia pomohli teóriou o predkeramickej fáze, ktorá predchádzala klasickému neolitu. Predkeramický neolit bol najstarším neolitom, a keď sa potom medzi pamiatkami z mezolitu našli kosti zdomácnených zvierat, chápali sa ako dôkaz, že aj u nás jestvoval predkeramický neolit, no najmä že naši mezolitickí lovci sa naučili chovať zvieratá a tým urobili jeden z rozhodujúcich krokov k produktívnemu hospodárstvu, k roľníctvu, že teda náš neolit je domáceho pôvodu. Bolo teda veľkým sklamaním, keď sa ukázalo, že kosti domácich zvierat sa medzi mezolitické pamiatky dostali len nedopatrením. No nielen to. Archeologické nálezy z posledných rokov úplne zmenili staré predstavy. Vypaľovanie nádob z hliny nie je vynález roľníkov, ako sa s istotou predpokladalo, ale jestvovalo dávno pred nimi. Najstaršia keramika sa našla v prostredí rybárov vo východnej Ázii, v Japonsku pochádza z 11. tisícročia pred naším letopočtom a na ostrove Taiwan je približne rovnako stará. Vyrobili ju ešte predtým, ako more oddelilo Taiwan od Číny, v starších štvrtohorách, v pleistocéne, v čase ľadovcov, keď sa u nás potulovali mamuty, srstnaté nosorožce, jaskynné medvede a ďalšie zvieratá ľadovej doby. Neolitická keramika je oveľa mladšia, pochádza už zo 7. tisícročia pred naším letopočtom. Keramika teda nie je prejavom nadradenosti obyvateľov mladšej doby kamennej voči rybárom a lovcem, ale možno práve naopak, dokladom o ich spolužití a vzájomnom ovplyvňovaní.

Lenže bolo to tak aj pod Vihorlatom?

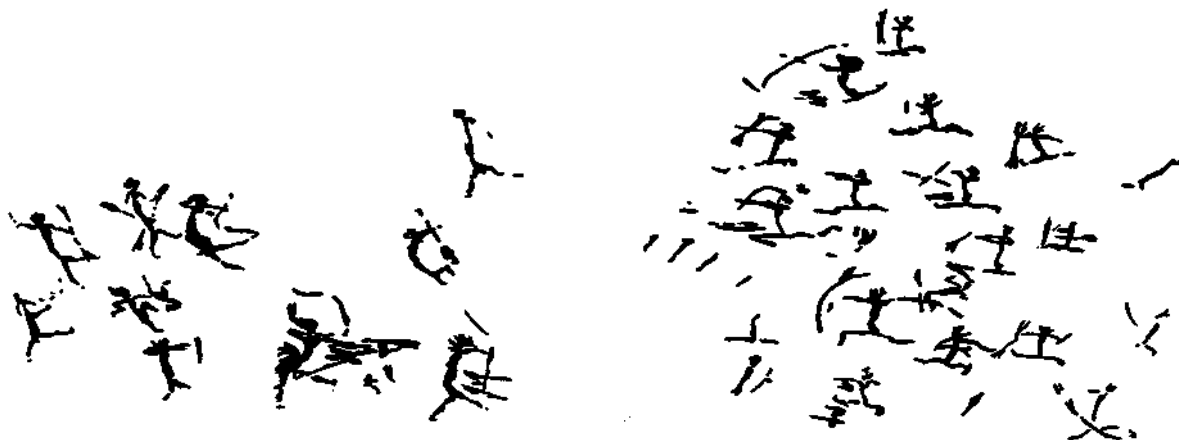
Odpovie niekedy niekto na túto otázku?

Dozvieme sa, kto boli ľudia lesných húštin? Odkiaľ prišli a ako vyzerali?

A kde sú všetci tí, čo sa stratili v nenávratne?

Ktovie. Možno je dobre, ak si dejiny nedajú vziať všetky svoje tajomstvá.

Španielski mezolitickí lovci
zvádzali medzi sebou krutý boj

Ten príbeh sa odohral v roku 1926, o jedenásť rokov skôr, ako som sa narodil, pri jeho sledovaní som bol teda plne odkázaný na svedkov, ktorí medzitým asi už zomreli, na nepriame svedectvá a dobovú tlač. A tá písala napríklad takto:

„Pomocou nástrojov bol potom otvor, cez ktorý sa už minule nedalo preniknúť, natoľko rozšírený, že sme mohli nahliadnuť do hlbiny, ktorá sa pod nami rozprestierala. Keď karbidová lampa nestačila na osvetlenie priestoru, zapálili sme dva kúsky nášho časopisu Slovenskej politiky a hádzali ich dolu. Vlasy nám na hlave vstávali, keď sme videli strašnú hlbinu asi 15 metrov hlbokú. Nadd. Majko dal sa uviazať lanom cez brucho a my ostatní sme ho spustili do hlbiny. Visel uprostred asi na 2 metre pod nami a potom pomocou postranných stupňov a či okienok na stene zišiel až celkom dolu. Hneď za ním sme spustili aj kol. Pochýľeho.

Pohľad nahor bol strašný. Obrovské masy balvanov sa klenuli nad hlavami kolegov ako hrozivé čierne mračná.

Tí tam dolu po kratšom dorozumievaní začali postupovať najbližšou chodbou, kým my dvaja hore sme sa nemohli dočkať, čo sa tam asi všetko nachádza. I počujeme volanie: »To je krása, to sú veci!« A tak ďalej.

O chvíľu sa autor článku v Slovenskej politike Vlastimil Žák mohol na vlastné oči presvedčiť, čím sa jeho kolegovia tak nadchýnali.

„Zvrchu viseli obrovské krapníky visiace takmer až do potoka. Miestami bolo treba plaziť sa po rozmáčanej hlinitej pôde, miestami sme liezli po vysokých príkrych skalách, inde sme sa preplietali nádherne zafarbenými krapníkmi, jedným slovom: pohádkový raj, keď sme na jednom mieste videli pod sebou obrovskú sálu v nedohľadnej výške a priestore. Po pravej strane pri kolmej stene žblnkotal potok, ktorý nás stále doprevádzal na našej nebezpečnej prechádzke.“

Článok zachytáva chvíľu objavu jaskyne Domica. Dalo by sa pousmiať nad spôsobom, akým to robí, ale nebolo by to spravodlivé. Naddozorca Majko a je-

Prehliadka fackou osvetlenej jaskyne v polovici 19. storočia

Ján Majko v čase domického objavu a o šesťdesiat rokov neskôr pred televíznou kamerou

ho druhovia boli priekopníci. Keď som začal sledovať tento príbeh, Ján Majko ešte žil, a hoci dávno prekročil osemdesiatku, bol svieži, so skvelou pamäťou. Rozprával mi, ako sa do riečišťa podzemnej riečky vybral nahý iba so sviečkou na hlave, ako sa cez tzv. objavnú chodbu dostal do Hlavného domu a ako prvé kvaple, ktoré zazrel, oblizoval, či azda nie sú z cukru alebo zo soli, lenže to v našom prípade nie je rozhodujúce. Dôležitejšia bola ľudská kosť, predlaktie, ktoré podľa Žákových informácií našli, zabalili do novín a nechali na mieste (nazdávali sa totiž, že sa tam prepadla z kečovského „hrobitova“, ktorý sa podľa ich predstáv nachádzal nad nimi). Bolo to čosi ako symbolické odmietnutie ruky, ktorú im podával dávny, v tej chvíli ešte nepoznaný svet.

To, čo sa odohralo potom, už bola katastrofa, lebo z neznalosti a nepochopenia veľkosti chvíle sa ten svet rozplynul, takmer úplne stratil v scéne, ktorá pripomína Felliniho Rím, filmovú epizódu, v ktorej sa stavitelia podzemnej trate prekopú k nádherným starovekým freskám a ony im pred očami bez toto, aby sa tomu dalo zabrániť, zmiznú.

Niekoľko dní po objave sa do podzemia spustila ďalšia výprava vedená Karlom Krylom z Plešivca. Ako napísal o desať rokov neskôr jeden z jej členov Jaroslav Janák v časopise Slovenský kras, v temnote narazili na akési vyhasnuté ohniská. Pôsobili vraj tak sugestívne, že priam vábili skúsiť, či ešte nie sú teplé. Na zemi i v popole sa váfali črepy, kamenné nože, kostené dýky, nádoby. Všetko to vyzeralo až neuveriteľne autenticky, najmä potom, keď našli v blate stopy bosých ľudských nôh. Stiesnene sa obzerali okolo seba, čakali vraj v hrôze, kedy sa z temnoty vynorí primitív, vyrazí škrekľavý výkrik a zamáva fackou a kyjakom.

Keď sa prvé prekvapenie pominulo, účastníci výpravy nazbierali do plecniakov veci, ktoré sa im najväčšmi páčili, a vynesli na povrch. A to bol začiatok skazy, lebo v tej chvíli sa jedinečný objav ešte dal zachrániť, no nebolo sily, ktorá by to vykonala. Naopak, ničenie sa len začalo. Nešlo iba o veci, ktoré sa z podzemia vynesli a potom postrácali a potíkli, ale rovnako o jedinečné pamiatky, ktoré zvedavci rozšliapali. Ján Majko spomínal, že v prvých rokoch bolo na zemi okolo ohnísk vidno štvorcové obrysy, stopy po príbytkoch z prútia, trstiny a zo slamy, postavených na ochranu pred chladom a kvapkajúcou vodou. Podľa neskoršieho svedectva archeológa Juraja Bártu boli v jaskyni chodníky pravekých ľudí. To všetko zmizlo pod podrážkami turistických topánok. Je čudné, že o ochranu domických pokladov sa nikto nepostaral, a ja

si myslím, že túto tragickú vec možno pripísať na vrub zmenenej politickej situácie. Na objav sa totiž už dlho čakalo. Domica patrí do rozsiahleho jaskynného komplexu Aggtelek. Dnes známe chodby merajú okolo 40 kilometrov a do koľkých človek ešte nevstročil, ťažko odhadnúť. Niektoré jaskyne v tých časoch ešte neboli známe, ale Baradla - a Domica je jej súčasťou - je slávna od nepamäti. Najstaršie záznamy o ľuďoch, ktorí do nej vošli, pochádzajú z čias okolo roku 1 500 a podľa tradície poslúžila ako skrýša už počas tatárskeho vpádu v rokoch 1241 - 1242.

V Baradle sú siene, kam by sa zmestilo 60-tisíc ľudí. Libanonská sieň je vysoká 70 metrov a má obsah 800-tisíc kubických metrov. Sieň obrov je 200 metrov dlhá, 70 široká a do výšky by sa v nej mohli stavať 10- až 15-poschodové domy. Iná sieň sa používa ako koncertná sála, sú v nej lavice, pre tisíc poslucháčov. V Baradle je jeden z najväčších európskych kvapľov, stalagmit Hvezdárská veža, vysoký 25 metrov, a v Sieni stĺpov spolu vyše sto kubických metrov stalagmitov. A ešte jednu zvláštnosť má Baradla. Jej kvaple nie sú biele, žlté či ružové ako v Domici, ale čierne. Nie je to prírodný úkaz. Kvaple sú čierne od sadzí. Začadili ich fakle, s ktorými ľudia chodili do jaskyne v novoveku, stredoveku, ale aj v praveku, ako dokladajú zvyšky obydľí a hroby v chodbe Kostnica.

Vstupy do Baradly a Domice sú od seba vzdialené len niekoľko kilometrov. Zo slovenskej strany bolo východiskom mestečko Plešivec. Išlo sa z neho po ceste plnej jám a výmoľov popod hory, popri jazierku Búdostó - Smradľavom jazere - pomedzi skaly a neúrodné polia, pod sivými krasovými úbočiami porastenými dubinou a bučinou, a potom dolinkou pod hrebeňom, ktorý staré mapy nazývajú Domitzá.

Dolinka pod Domitzou bola zvláštne miesto. Tvorilo ju slepé údolie, do ktorého stekala dažďová voda zo širokého okolia a prirodzenými kanálmi - ponormi - mizla v podzemí. V zime vychádzala z týchto dier para. Aj dnes za väčšieho mrazu visí nad starou Domicou desať-dvadsať metrov vysoký kúdol pary ako nad fabrickým komínom. Kto vie, ako sa stalo, že si ten neobyčajný prírodný útvar nikto nevšimol. Nechodili sem len nedeľní turisti, ale aj jaskyniari, špecialistov sem posielala aj uhorská speleologická spoločnosť.

Baradla totiž stavala pred ľuďmi veľkú otázku. Odkiaľ priteká podzemná rieka Styx, ktorá jaskyňu vymlela? V tých časoch sa už vedelo, že podzemné toky vytvára povrchová dažďová voda, ktorá sa pod zem dostáva závrťmi, prekvap-

Archeologická sonda
v podzemí

V roku 1983 sme sa vo filme *Návrat strateného veku* pokúsili zrekonštruovať cestu do podzemia a objav jaskynných krás

káva trhlinami, presakuje vápencovými skalami, vymieľa pritom dómy, siene, sály, chodby, vytvára kvaple a iba potom sa zlieva raz do pokojných, napoly vyschnutých, inokedy búrlivých tokov. A Styx v Baradle je už dosť vodnatá rieka. Podobu riečky, potoka, potôčika musí mať teda vyššie, kdesi v dosiaľ neznámych podzemných priestoroch.

Zachoval sa zápis o návšteve slovenského farára z Ochtinej z roku 1801 v jaskyni Ördög lyuk (Čertova diera). Predniesol vraj prorocké slová, ktoré v roku 1934 v článku uverejnenom v Slovenskom krase pretlmočil už spomenutý Jaroslav Janák:

„Je pravdepodobné, že jaskyne, cez ktoré sme prešli, sú len vstupom do oveľa väčších priestorov, sú druhým vchodom do Baradly, pretože práve tak ako sa tiahnú baradlianske jaskyne od západu k východu, rovnakým smerom pokračujú aj jaskyne Búdöstó.“

Podobný názor malo viac ľudí: inžinier Vass, ktorý v roku 1829 meral v Baradle, jeho mladší nasledovník, zememerač inžinier Münicha, ba aj gróf Nyáry, ktorý v roku 1881 napísal, že nad odbočkou od Smradľavého jazera musia byť jaskyne veľkých rozmerov. Špeciálne upozorňoval na závrť Ördög lyuk, dokonca aj na závrť Domitza, ktorý neskôr premenovali na starú Domicu, aby ho odlíšili od dnešnej jaskyne. Tajomstvo však stále odolávalo.

Počas prvej svetovej vojny na jaskyne nebol čas, po nej sa Uhorsko rozpadlo a hranica nových štátov, Československa a Maďarska, sa ustanovila v bezprostrednej blízkosti Domicu. Tak sa stalo, že po desaťročiach teoreticky nesporne správnych vedeckých úvah napokon rozhodla prax, ktorá o predchádzajúcej ére teórie nemala ani potuchy. Na stráženie československých hraníc sa totiž ustanovila finančná stráž a jeden z jej oddielov usídlili v Hosúsove (dnešnej Dlhej Vsi). Jeho príslušníkom bol mladý financ Ján Majko, rodák z Dolnej Stredy (dnešnej časti Serede). Romantické hory mu učarovali, venoval im celý život, po roku 1945 sa stal profesionálom, najúspešnejším slovenským jaskyniarom, ale v čase príchodu do Hosúsova nevedel o jaskyniach celkom nič; iba to, že chce niektorú objaviť.

Začal sám, kolegovia nemali záujem, a tak termín objavu určila viac-menej náhoda. Do Hosúsova pricestovali dvaja skauti z Prahy. Dohodli sa s Majkom na spoločnej výprave. Spustili sa na dno „starej Domicu“ a našli „dieročku“, ako neskôr napísal prvý správca Domicu Vojtech Benický, „že by sa do nej sotva jablko prepadlo, ale podozrivé bolo, že z nej veje tuhý ľadový vietor“. Zväčšili

otvor a prenikli do podzemia. Po niekoľkých metroch narazili na hlbokú priepasť. Pokračovať už nemohli, nemali lano a dohárala im sviečka, no tak či tak vykonali prvý krok k objavu, ktorým sme začali toto rozprávanie.

Zaujímavá je okolnosť, že už onedlho sa potvrdil dávny predpoklad o spojení Domice s Baradlou. Dokázal to znovu Ján Majko a opäť spôsobom príznačným pre jeho prvé jaskyniarske kroky. Vyzliekol sa a nahý kráčal dolu ľadovým prúdom. Na mieste, kde si už netrúfol ďalej, sa podpísal do blata veľkým písmom. Približne v tom istom čase sa z druhej strany proti prúdu Styxu vydali aj Maďari a objavili Majkov nápis. Až 6. septembra 1932 sa podarilo prejsť celú trasu Vojtechovi Benickému. Svoju cestu opísal veľmi dramaticky - ako mu zhaslo svetlo a on túpol, či ho zapáli zápalkami, ktoré si niesol pod čapicou, ako prišiel k posledným stopám J. Majka a potom aj k stopám maďarských jaskyniarov. Dostal sa až do Baradly k chodníkom pre turistov. Pri betónovom mostíku sa podpísal do blata a vrátil sa. Až potom financie prehradili chodbu mrežou, ktorá kurióznym spôsobom oddeľuje Slovensko a Maďarsko dodnes.

Krátko po objave sa začalo pripravovať sprístupnenie jaskyne verejnosti. Domica sa skúmala, zameriavala a mapovala. Zememerač Eduard Paloncy objavil neďaleko dnešného východu nápadne hlbokú štrbinu. Keď sa do nej pretisol, vstúpil do priestoru so stenami očadenými od fakiel. Na zemi ležal kostený prsteň. Korene stromov, ktoré sa pretisli cez strop, dokazovali, že stojí tesne pod povrchom. Čoskoro sa ukázalo, že objavil pôvodný vchod zakrytý hrubou vrstvou zeminy. Zrejme ho pochoval zosuv pôdy zo svahu, ktorý sa odohral ešte v praveku.

Objav pravekého vchodu vyriešil problém vstupu pre turistov. Ležal len niekoľko metrov nad dnom kotlinky, stačilo preraziť nedlhý tunel, kotlinku sčasti zasypať a do jaskyne sa mohlo vchádzať rovno z autobusov.

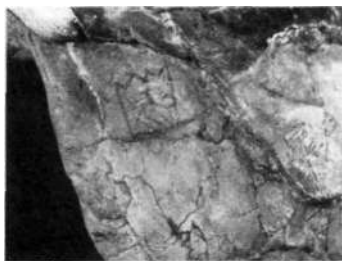
Azda stojí za zmienku, že k trom vchodom do Domice, ktoré sme spomenuli, pribudol v roku 1929 štvrtý, keď sa do nej po úmornej práci za pomoci výbušnín dostal cez tzv. Paragraf Ján Majko zo susednej Čertovej diery.

Sprístupňovacie práce v rokoch 1931 až 1932 viedol Vojtech Benický. O ich priebehu informoval v niekoľkých článkoch:

„V Ohniskách (ide o miesto, kde objavitelia po prvý raz videli vyhasnuté ohne a praveké spálne) boli práce neľahké. Tam akoby bol terén už pračlovekom upravený. Táto časť vždy upúta pozornosť turistov, a najmä vedátorov.

Vo filme Návrat strateného veku archeológ Stanislav Šiška zrekonštruoval dávno zničené ohniská Siene jedenástich plameňov

Domické nástenné kresby
sú tajomstvom, ktoré sotva
niekedy niekto odhalí

Sú to miesta, kde plynul ťažký život neolitického pračloveka, ktorý nám tu zanechal po sebe početné svoje výrobky ako nemých, a jednako výrečných svedkov jeho tunajšieho pobytu. Z týchto vzácných pamiatok utvorí sa tu na pôvodnom mieste podzemné múzeum. Hlinité vrstvy ohnísk pokryté sú až pol metra hrubou vrstvou popola, uhlíkov a iných organických látok. V nich sú bohaté nálezy archeologické: nádoby, črepy s vyspelou ornamentikou, kostené nástroje atď. Pri úprave chodníka sa našli celkom malé predmety: kostené ihly, šidlá a kamenné nožíky. Bolo teda potrebné pokračovať v prácach obozretne, až s pietou, aby sa zriedkavé pamättnosti a ich nálezisko nepoškodili.

V týchto miestach obdivuhodné sú stupňovité terásky, ktoré boli azda ležoviskom pračloveka, iné vyvýšené plochy pripomínajú stoly, na ktorých azda miesil hlinu, ktorú mal tu v jaskyni poruke, a majstrovsky z nej vyrábali rozličné nádoby. V hline sa našli i akési kostené rydlá, ktorými pri blízkom potoku strúhal masťnú hlinu. Stopy tejto práce sú i teraz viditeľné. To miesto nazvali sme Hrnčiarskou dielňou. Odtiaľ vedie chodníček k vode. Na vyvýšenom mieste chodníčka sú tri bosou nohou vytlačené šľapaje. Všetko to je nesmierne zaujímavé nielen pre archeológov, ale aj pre laikov. Od vchodu je toto praobydlie vzdialené len asi 250 metrov, ale vedie k nemu len veľmi nepohodlná cesta. Pračlovek, hoci mal značnú kultúru, akoby veľmi nebol dbal o pohodlie."

Vojtechovi Benickému sa podaril efektný objav:

„V decembri 1931, keď som sa stal správcom a rokovalo sa o sprístupnení jaskyne, chodil som každý deň po jaskyni.

Chcel som ju dokonale poznať. Sledoval som chodníky vyšliapané pravekými ľuďmi. Smerovali cez úzku chodbu k vode. Na tejto ceste ma upútali čierne čiary na skale. Iba neskôr som sa dozvedel, že sú to uhlíky, ako si ľudia otierali fagle, aby im lepšie horeli.

15. decembra som pri vstupe do príľahlého domu (neskôr ho nazvali dómom Mystéria), kam sa chodilo len po bruchu a kolenačky, objavil kresby.

Chránil som ich ako oko v hlave a ukazoval len najvynikajúcejším vedec-kým návštevníkom."

Domické kresby načrtnuté uhlíkom na žltohnedej skalnej stene tvoria tri obrazce umiestnené tesne vedľa seba (prvý obrazec je vzdialený od druhého len 20 centimetrov) 60 centimetrov nad zemou, čo dokazuje, že ten, čo ich kreslil, kľáčal alebo dokonca ležal. Azda boli kedysi odkazom, niečím celkom

konkrétnym. Naznačuje to tretí obrazec. Má vyslovene geometrický charakter, ale meandre totožné s meandrami na keramike (nielen domickéj, ale aj z iných nálezísk) súvisia so zobrazením ľudskej tváre alebo tela. Niektorí bádatelia predpokladajú, že zobrazujú štylizovanú ženskú postavu, meandrovitý symbol plodnosti. Najvýznamnejší obrazec v tvare „korunky“ im zasa pripomína antropomorfné symboly objavené na Blízkom východe.

Treba azda spomenúť, že archeológ Jaroslav Böhm, o ktorom ešte len bude reč, našiel aj ďalšie kresby v susednej Ardovskej jaskyni, a je veľká škoda, že ich neuverejnil, mohli by pomôcť pri objasňovaní domických obrazcov, lebo na tomto mieste sa treba pristaviť. Nie je totiž vylúčené, že kresby na skale, ako aj ornamenty na keramike sú zápisom, písomným odkazom z dávnych čias. Ľudia si ich odovzdávali z generácie na generáciu, a to aj potom, keď už nepoznali ich obsah, keď zabudli, čo znamenajú. Možno už sami nevedeli prečítať, čo napísali. Je totiž známe, že čím väčšími sa ľudia vzdávajú od tvorivého centra, tým je ich vonkajší prejav jednoduchší a chudobnejší. Akoby sa z neho dlhou cestou veľa stratilo. Archeológovia hovoria o periferizačných zákonoch a práve keramika je artikel, ktorý reaguje aj na najjemnejšie odtienky vývoja. Rádiokarbónové merania stanovili vek domických pamiatok približne na 4 130 rokov pred našim letopočtom. V tom čase trval neolit už celé tisícročia, neolitická keramika jestvovala vyše dvetisíc rokov a aj náš neolit mal za sebou prinajmenšom tisícročie. To je dosť času na zabúdanie. Nie je vylúčené, že raz si azda prečítame písomné odkazy z tých dávnych čias, a keby aj nie, keby sa nikdy nestal taký zázrak, je to prinajmenšom upozornenie, že sme vstúpili do sveta neuveriteľne vysokej kultúry, lebo dedičstvo predkov spoza stredozemného mora sa nemohlo pomínúť bezo zvyšku, naopak, v mnohých smeroch ešte narástlo a práve Domica je toho najlepším dôkazom.

Vráťme sa však k Benického objavu.

Do Dómu mystéria sa vchádza Posvätnou chodbou, ktorá sa otvára puklinou v tvare gigantického ženského lona. Až naturalisticky pripomína anatomické zväčšeninu. Pravekých ľudí, ktorí uctievali ženu ako symbol plodnosti, musela fascinovať. Kresby sú umiestnené v bočnom výklenku, akejsi kaplnke tohto „chrámu“.

Domické kresby patria medzi európske unikáty. Ďalšie kresby v priepasťovitej chodbe Ardovskej jaskyne sú také nevýrazné, že je ťažké rozhodnúť, či to nie sú len náhodné čmáranice.

Ornamenty, ktoré zdobia keramiku obyvateľov Domice, sú nielen krásne, ale aj tajomné

Keramická nádobka v domickom podzemí

Jaroslav Böhm

Pravda, jestvovali aj ďalšie, ale tie by sme dnes už márne hľadali:

„Chodník viedol i k stene, kde pračlovek skusoval svoju kresliarsku schopnosť. Na vypuklom škrape je vzácna kresba akejsi kravy, hrubými črtami urobenými žltou hlinou. Sú tam aj všelijaké čmáraniny uhľom," napísal Vojtech Benický v roku 1932 v Krásach Slovenska.

Ťažko konkrétne povedať, ako sa pominuli, možno to len tušiť, lebo v tom istom roku sa v jaskyni po prvý raz rozžiarilo elektrické svetlo a osvietilo nádherné priestory, ale aj stopy po ničivom diele ľudských rúk. Zememerač Paloncy si vzdychol pri pohľade na dolámané a olámané kvaple (ľuďom sa páčili najmä ich ružové konce): — Zde neničila příroda, ale člověk - vandal bez citu.

Bolo jasné, že jaskyňa potrebuje ochranu, ale aj archeologický výskum, najmä keď sa rozhodlo o jej sprístupnení, čo sa spájalo so značnými stavebnými úpravami. Uskutočnil sa v rokoch 1932 - 1934. Stojí za zmienku, že to bol výskum medzinárodný, zúčastnili sa na ňom aj americkí vedci. Viedol ho Jaroslav Böhm, neskôr riaditeľ Pražského archeologického ústavu, vtedy však len 32-ročný čerstvý absolvent vysokej školy. Je to veľká škoda, že o výsledkoch domického výskumu podrobnejšie nereferoval, uverejnil len niekoľko článkov v rozličných novinách a časopisoch. Aj preto sa k výskumu viažu rozličné, niekedy pôvabné fámy. Keď sme napríklad pred dvadsiatimi rokmi nakrúcali v Domici dokumentárny film *Návrat strateného času*, ešte žili niektorí robotníci, ktorí sa zúčastnili na tomto výskume, a s úsmevom spomínali, ako sa im Böhm za každý objav odvdáčil cigaretami, za výnimočne vydarený nález celou stovkou vtedajších zoriek, robotníckeho fajčiva, ako s nimi jedával slaninu s cibuľou, ktorú si však odriekol vždy, keď mal cestovať domov. Porozprávali mi historku, ako vraj raz prišiel k riaditeľovi a na otázku — Co jste našel, pane kolego? — odpovedal jediným nie veľmi slušným slovom, lebo medzi objavmi bol údajne aj zasintrovaný ľudský výkal.

Neviem, správu o kurióznom náleze som hľadal márne a ani výkal už nejstvie. Možno sa stratil, možno si ho ktosi vymyslel. No objavy boli aj bez neho veľkolepé, ukázali pravekých Domičanov v celkom inom svetle, rozhodne nie ako primitívov s kyjakom, o ktorých písal Žák.

V jaskyni sa nazbierala miestami vyše metra hrubá vrstva popola, rozličných odpadkov, črepov, celých aj zlámaných kamenných nástrojov, kostí a pod. Najhrubšia bola pri stenách, v kútoch a v priľahlých chodbičkách, na miestach

s nízkym stropom, všade, kde niekdajší obyvatelia nežili a odpadky im tam nezavádzali. Obsahovala aj zvyšky zuhoľnateného obilia a kamenné drvidlá na zrno, ktoré dokazovali, že obyvatelia Domice boli roľníci. V jaskyniach žili len v zime, na jar sa presťahovali bližšie k svojim poliam a v neskorej jeseni sa znova vracali do jaskyne. Opakované osídlenie dokladali niekoľkokrát obnovo-
vané ohniská. Bolo to veľmi výhodné bývanie, aj v najtuhšej zime bolo v jaskyni okolo desať stupňov nad nulou, prezimovať sa teda dalo aj na nevyhrievaných miestach. Dva potoky, Domický a Styx, ponúkali dostatok pitnej vody.

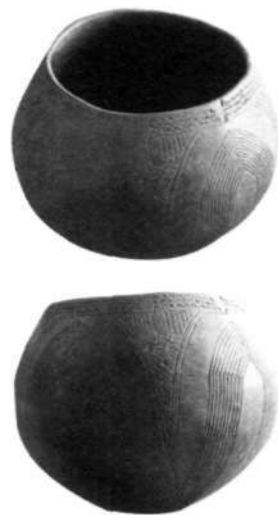
Hlavné sídlo bolo vo veľkom výklenku, v ktorom sa našlo najviac ohnísk. Podľa nich dostal romantické meno - Sieň jedenástich plameňov. Ľudia tu nespali rovno na zemi, ale stavali si ľahké prístrešky, z ktorých ostali nielen neskôr zničené pôdorysy a stopy nastlatých rastlín, ale aj odtlačky prútov v hline, ktorou izolovali prútené alebo trstinové steny. Veľmi jednoduché prístrešky chránili obyvateľov nielen pred chladom, ale aj kvapkajúcou vodou.

Zaujímavý bol objav závažia krosien z nepálenej hliny. Celkom iste nebolo jediné, z ostatných zostali len napoly rozpadnuté kôpky hliny. Látky sa teda tkali priamo v jaskyni. O ich kvalite veľa nevieme, našla sa len osnova hrubej vrecovitej tkaniny odtlačená v hline. O veľkej remeselnej zručnosti svedčili jemne leštené, vŕtané a brúsené predmety z kameňa. Z kostí a parohov sa robili šípky, šidlá, dýky, rybárske háčky, ale aj šperky, ako napríklad už spomínaný prsteň, ktorý objavil Paloncy.

Dokonalá je keramika. Vyrábala sa priamo v jaskyni z jemnej naplavenej hliny, ktorá sa dovoľovala pomocou kamenných dlát. Na nakrúcanie spomenu-
tého filmu nám ich archeológovia niekoľko požičali: presne zapadali do rýh, ktoré sa ešte dali rozoznať na stene hliniska.

V Domici sa našli dva druhy keramiky: hrubostenná úžitková, často s otvormi na prenášanie alebo zavesenie, a tenkostenná „sviatočná“, zdobená a dokonale vyleštená, hrubá iba 2 až 4 milimetre a pokrytá krásnym rytým ornamentom, ktorý zapíňal každé voľné miesto. Nebola lacná - svedčia o tom otvory navŕtané v niektorých čepoch, stopy po oprave, po neolitickom „dro-
tárčení“. Keramika tvorila podstatnú časť inventára domácnosti. V Domici sa našlo okolo 45 tisíc črepov, z ktorých sa dalo zrekonštruovať vyše dvesto prekrásnych nádob.

Typickým ornamentom domickej keramiky je 10 - 30 husto zoskupených tenkých línií usporiadaných do obrazcov pripomínajúcich oblúk gotického

Bukovohorská keramika
udivuje dokonalosťou

Kostný hrebeň

okna. Priestor medzi nimi vyplňajú podobne šrafované trojuholníky, šachovnice, schodíky, pletence a iné tvary. Niektoré nádoby boli vyzdobené bielou alebo červenou inkrustáciou. Veľmi nápadná je podoba ornamentu na keramike s kresbami v Dóme mystéria, o čom sme už hovorili, a aj o výpovedi, ktorú možno obsahujú. Je to neuveriteľné, že tu možno máme k dispozícii stovky svedectiev o časoch pred tisíckami rokov, a my si s nimi nevieme rady. To je naozaj škoda.

Zaujímavé sú kostené hrebene s perfektne vypílenými zubmi. Boli menšie (asi na upevňovanie účesu) i väčšie, ktorými sa Domičania česali. Už len tento objav by stačil na vyvrátenie pôvodnej predstavy o primitívoch.

Jestvujú aj ďalšie nálezy, mnohé v dokonalom stave. V tme, pri stálej vlhkosti a teplote zostali všetky stopy po živote pravekých ľudí ako v obrovskej konzerve.

Podrobnosti o odchode ľudí z Domice nepoznáme. V praveku jestvoval len jediný, veľmi nepohodlný vchod. Jedného dňa sa uzavrel, ale ku katastrofe rozhodne neprišlo. Keby bol zával uväznil ľudí v jaskyni, boli by sa našli ich kosti. A to sa nestalo, ak nerátame neisté predlaktie, ktoré spomínal vo svojom článku Vlastimil Žák. Je možné, že obyvatelia jaskyne ušli núdzovým východom, cez ktorý po tisícročiach vošiel dovnútra Ján Majko. Bol ťažko prístupný, preto ho bežne nepoužívali, ale v krajnej situácii im mohol zachrániť život, lebo zosun bol určite nečakaný; len tak si možno vysvetliť, prečo sa v Domici vytvoril praveký skanzen.

„Tým, že sa južný svah Domice, v ktorom bol vchod do jaskyne, ešte v neolitických dobách pri nejakej vodnej katastrofe zosunul (pravdepodobne tak, že sa zošmykol šikmý svah po vápencovom podloží a v kužeľovom zásype prenikol hlboko do jaskyne), zachovala sa nám neporušene opustená domácnosť pračloveka. Žiaľ, naša predstava, ako vyzerala jaskyňa, keď do nej po päť-šesť tisíc rokoch opäť vošla ľudská noha, je len veľmi matná. Nadšenie objaviteľov bolo také veľké, že zabudli na vedecký význam objavu. Bolo vtedy svätou povinnosťou patričnej inštitúcie (a zodpovednosť za porušenie archeologických nálezov, ľudských stôp atď., atď., padá na bedrá štátneho konzervátora pre jaskyne na Slovensku, keď jaskyňu prešiel a videl jedinečné pamiatky z domácnosti neolitického človeka) okamžite urobiť všetky opatrenia, aby sa nálezy zachránili a zakonzervovali. Tým, že sa nádoby a nástroje poroznášali po všetkých možných múzeách, že sa odnášali aj do súkromných domov, tým,

že každý hľadal, ako chcel a vedel, narobili sa obrovské škody. V jaskyniach sa musia chrániť nielen kvaple a ostatná krasová výzdoba, ale - a to najmä - aj stopy po živote tých, ktorí v týchto podzemných skrýšach zanechali kus nepísanej histórie predhistorickej doby," napísal v jednom z článkov už spomenutý Janák a ani netušil, že Domicu najstrašnejšie skúšky ešte len čakajú.

Böhm výskum nedokončil. Azda to ani nebolo možné. Už aj trojročný výskum bol raritou. Archeológia bola v tých časoch veľmi skromná. A tak sa v Domici viac ako dvadsať rokov vlastne nič nedialo. A potom prišla katastrofa. Piateho augusta 1955 sa nad Slovenským krasom strhla búrka. V kotlinke pred Domicou sa vytvorilo jazero. Jeho hladina stále stúpala. Zaliala vchod a do doliny ešte vždy stekala voda z okolitých polí. Napokon železné dvere vstupu s rachotom povolili. Dravý vodný príval vtrhol do vstupnej chodby a všetkých nižšie položených priestorov vrátane Siene jedenástich plameňov. Kade sa prevalil, všetko pustošil. Zničil jaskynné múzeum a odplavil kultúrnu vrstvu miestami až na holú skalú. Záchranný výskum, ktorý nasledoval (viedol ho Juraj Bárta) bol do značnej miery len inventúrou škôd.

O sedem rokov sa záplava v Domici opakovala. Nasledoval ďalší, tento-raz dvojročný systematický výskum, ktorý viedol Ján Lichardus. Preskúmal všetky ohrozené miesta, skontroloval Böhmove závery, sumarizoval známe zistenia a okrem iného zhromaždil najväčšiu kolekciu nádob z tohto obdobia v celej Karpatskej kotline* a čo je najdôležitejšie, Domica sa konečne dočkala aj monografie, knihy, ktorú autor nazval *Jaskyňa Domica*, najvýznamnejšie sídlisko ľudu bukovohorskej kultúry.

Prof. Lichardus na základe rozboru nádherne zdobenej keramiky zhrnul dejiny Domice do niekoľkých etáp, ktoré spolu zaberajú okolo osemsto rokov života. Východné Slovensko vtedy opanovali bližšie neznámi ľudia. Sú tvorcami veľmi špecifickej kultúry, ktorú archeológovia nazvali bukovohorskou. Bukovohorskú kultúru charakterizuje najmä krásna, technicky dokonalá keramika. Po prvý raz ju opísali v Maďarsku v oblasti Bukových hôr, dnes je známe, že sa vyskytovala na juhu Poľska, v Sedmohradsku a na západnej Ukrajine, ale aj na Morave a v rakúskom Burgenlande. Mimoriadne významnú úlohu zohrala na východnom Slovensku, po prvý raz zjednotila jeho územia do viac-menej kompaktného celku. Jej centrum v Bukových horách a Slovenskom krase je charakteristické jaskyňami, jaskynkami a skalnými prevismi, ktoré ľudia v tých časoch veľmi často využívali. Mohlo by to svedčiť o jej pastierskom charaktere.

Ornament bukovohorskej keramiky sa viacerí bádatelia usilujú vyložiť ako písomný odkaz

Ján Lichardus nevylučoval, že časť rodového kolektívu obrábala pôdu a žila v osadách postavených v otvorenom teréne v blízkosti riek a potokov, časť kočovala s ovcami a kozami. Od jari do jesene sa čriedy pásli v dolinách a na stráňach v blízkosti Domice a jaskyňa slúžila ako zimovisko. V zime bolo dosť času na výrobu nástrojov a keramiky, ktorú možno robili aj na výmenu.

Osídľovanie jaskýň je veľmi zaujímavá historická kapitola, dosiaľ sa ju nepodarilo vysvetliť s definitívnou platnosťou. Tento nezvyčajný jav sa totiž opakuje. Lovci žili v jaskyniach už v staršej dobe kamennej, čo sa zvyklo vysvetľovať (a zrejme správne) celkovou primitívnosťou pomerov, lenže ľudia vyhľadávali v jaskyne aj v mladšej dobe kamennej, keď sa už dávno naučili stavať pevné a bezpečné domy, ba aj v mladšej dobe bronzovej, keď praveké Slovensko zažívalo svoj kultúrny vrchol. Dôvodov mohlo byť viac. Najčastejšie sa uvádzajú klimatické zmeny, otepľovanie, ktoré vysušilo nížinné stepi a prinútilo ľudí, aby odchádzali do vyššie položených horských údolí, kde ich polia ešte mali dostatok vlhky. Jaskyne, ktoré neboli ďaleko od polí, im slúžili ako praktický útulok. Pravda, jaskyne mohli slúžiť aj v prípade nebezpečenstva, podobne ako výšinné sídla preskúmané na iných miestach, ako bezpečná skrýša, ktorú navyše nebolo treba namáhavo budovať. Najmä v mladšej dobe bronzovej sa jaskyne stali aj miestom náboženského kultu, ale o tom ešte budeme hovoriť v kapitole Jaskyňa démonov.

* Termínu Karpatská kotlina som sa celé roky vyhýbal, keď ma raz prof. Michal Lukniš upozornil, že je to nesprávny názov. Povedal mi, že kotlín sú v Karpatoch stovky a hoci archeológovia tento názov radi používajú (čo im zazlieval), z geografického hľadiska neobstojí a treba ho nahradiť termínom Panónska panva. Encyklopédia Slovenska uvádza, že Karpatská kotlina je sústava znížení zovretých oblúkom Karpát, Álp a Dinaríd. V geovednej literatúre je to vraj termín pomerne málo frekventovaný, častejšie sa však používa v historickej a spoločenskovednej oblasti. Nedávno sa mi dostala do rúk štúdia Titusa Kolníka Rakúska a nemecká archeológia na Slovensku v rokoch 1933 - 1945 a hneď v prvej poznámke som sa dočítal toto: „Termín Karpatská kotlina cieľavedome uprednostňujú a tvrdošijne presadzujú maďarskí historici a archeológovia. V podstate sa im geograficky kryje s územím Uhorska či Veľkého Maďarska, má teda aj jednoznačne pre Slovákov nebezpečný politický kontext.“ Nechcem súhlasiť ani nesúhlasiť, ale je určite zaujímavé poznať tri názory na termín pozostávajúci z dvoch slov.

V zásade treba povedať, že Domicu ani po Lichardusovom výskume nevyzradila všetky svoje tajomstvá. A zrejme ich ani nikdy nevyzradí, lebo po prvej záplave nasledovali ďalšie. Žiaľ, výskum sa už neobnovil - nebolo čo zachraňovať. Všade tam, kde voda dočiahla, kultúrna vrstva aj s pamiatkami nenávratne zmizla.

V roku 1981, niekoľko dní po jednej z opakovaných katastrof, som na vlastné oči videl, čo spôsobila. Bol to žalostný pohľad. Pred jaskyňou bola hrubá vrstva blata, posledný zvyšok jazera, ktoré tam vytvorila búrka. Keď voda dosiahla vari dvojmetrovú výšku, vchod do jaskyne nevydržal. Železné dvere povolili a príval sa vovalil do podzemia. Staré náplavy odnášal, nové vytváral. Betónové chodníky sa dvíhali, lámali a prúd ich odnášal do jaskynného vnútra. Železné zábradlie i hrubé elektrické káble sa trhali ako nitky. Do jaskyne sa valili metráky umelých hnojív, spláchnuté z okolitých polí. Voda sem pri niesla všetko, čo zachytila na priestore niekoľkých štvorcových kilometrov: prázdne fľaše, plechovice, papiere, dosky, papeky, cestný odrazník, no najmä blato. Blato, blato, blato. Na šikmých stenách, na kvapľoch, na chodníkoch, všade hrubá vrstva mazľavého blata, ktoré ešte pred niekoľkými hodinami bolo úrodnou pôdou. Na kvapľoch viseli strapčky hnoja. Na jednom ako groteskná čiapka sedela kópia pravekej nádoby, posledný exemplár ktovie už koľký raz zničeného múzea. Prekrásne kvapľové útvary boli čierne od hlíny. Všade zápach umelých hnojív, vzduch v podzemí pripomínal chemickú továreň. Styx sa premenil na žumpu, ktorá odnášala svoj náklad do Maďarska.

Čo sa to vlastne dialo?

Ako je možné, že Domicu, tisícročia nezmenenú, stíha odrazu jedna katastrofa za druhou?

Odpoveď je jednoduchá. Domicu je uzavreté údolie, vytvára lievik, do ktorého steká povrchová voda zo širšieho okolia. Cez prirodzené priepusty sa stráca v podzemí. Vždy to tak bolo, lenže vody bývalo menej a bola čistejšia. Pokým boli na okolitých svahoch súkromné políčka ohraničené medzami, zachytávala sa v tráve, na kríkoch, na koreňoch. Voda odtekala pozvoľna a značná časť vsakovala do zeme. Potom otvorili nový vchod, domický lievik získal nový výkonný výpusť, a čo je najhoršie, výpusť, ktorý ústil priamo do priestorov obývaných pravekými ľuďmi. Navyše pri stavbe prístupových ciest zaviezli dno kotliny, čím sa zmenšil jej obsah. Pri väčšom daždi špinavá voda rýchle zapchala prirodzené odtoky a pred jaskyňou sa rozlialo jazero. Keď

hladina stúpla, vstupné dvere povolili a výpust sa otvoril. Ničím nehatená voda nadobudla ničivú rýchlosť a silu. V júni 1981 odniesla niekoľkotonový elektrický agregát a vtisla ho do jaskynného vchodu. Predstava, že by v tom čase boli v jaskyni ľudia, je hrozná.

Sprievodcovia v Domici radi ukazujú návštevníkom prevrhnutý džbánik pri studničke trblietajúcej sa medzi kvapľami; jej voda je taká čistá, že ju z niekoľkých krokov už takmer ani nevidno. Prešlo asi šesťtisíc rokov od chvíle, čo tam ten džbánik, dnes pokrytý hrubou vrstvou sintra, ktosi zabudol a my nevieme, za akých okolností sa to stalo. Možno vo chvíli, keď po prvý raz zahučala zem na jaskyňou. Možno je jedinou stopou po panickom úteku v strachu o holý život. Za tisícročia sa premenil na múzejný exponát, ale aj pripomienku veľkej a premárnenej chvíle.

Napokon, aj ten praveký džbánik už raz ktosi odniesol, no neskôr sa našťastie znova vrátil na svoje miesto, aby tam už zostal ako veľká metafora.

Podzemná galéria

Stal som sa priamym účastníkom neobyčajného príbehu. Vlastne stával som sa účastníkom príbehu, lebo ten sa ku mne mnoho rokov stále vracal vo chvíľach, keď som nakrúcal pre televíziu, nahrával pre rozhlas alebo sa stretával s priateľmi archeológmi. Najmä so Stanislavom Šiškom, ktorý už, žiaľ, nie je medzi nami; zomrel v roku 2001 šesťdesiatpäťročný. Zomrel predčasne, mohol urobiť ešte obrovský kus práce a je mi za ním veľmi ľúto.

Začnem chvíľou, keď som v prešovskom múzeu navštívil novootvorenú archeologickú expozíciu a len čo som vošiel do výstavnej sály, zbadal som rovno pri vchode starú známu.

Naozaj starú, má dobrých šesťtisíc rokov...

Ostalo z nej len zopár vybielených kostí, ale aj tie mohli vyrozprávať mimoriadne čudný príbeh.

Narodila sa za kuriózných okolností; myslím na jej druhé narodenie do dnešného sveta (lebo pre mňa sa narodila trikrát). Odvtedy prešlo viac ako dvadsať rokov. Slovenská televízia pripravovala môj prvý cyklus Múzeum života. Filmový štáb cestoval po archeologických náleziskách a nakrúcal filmy o najstarších dejinách Slovenska. Už spomenutý Stanislav Šiška účinkoval vo filme Návrat strateného veku o objavoch v jaskyni Domica. Dozvedel som sa od neho zaujímavé veci. Povedal mi, že tých, čo pred tisícročiami osídlili Domicu, zaraďuje archeológia do bukovohorskej kultúry, po ktorej ostali nádherné veci, ale nijakí ľudia, nijaké pohrebisko, nijaké hroby, hoci archeológovia preskúmali viacero osád z tých čias. Bola to jedna z kardinálnych záhad slovenského praveku (a nielen slovenského, ale i maďarského a do istej miery aj rumunského, poľského, ukrajinského, rakúskeho, srbského - Crna Bara, Vlaška Jama -, lebo aj v týchto krajinách sa našli pamiatky bukovohorskej kultúry).

Aj to je jeden zo vzrušujúcich faktov sľúbeného príbehu, že táto záhada sa mala v krátkom čase vyjasniť, a to práve zásluhou objavov Stanislava Šišku,

Stanislav Šiška

Odkrývanie hrobu

ktorý počas archeologického výskumu v Kopčanoch našiel šesť bukovohorských hrobov a neskôr aj ďalšie v Šarišských Michaľanoch. V Šarišských Michaľanoch sa ešte vždy kopalo, dalo sa čakať objavenie ďalších hrobov, a tak sa pracovníci televízie so Stanislavom Šiškom dohodli, že len čo sa to stane, len čo nájdu nový hrob, pošle o tom správu a televízny štáb sa vyberie na miesto.

Odkaz však dlho nechodil, sezóna sa pomaly končila, a tak sme sa do Michalian vybrali aj bez ohlásenia vzácneho nález. Doktor Šiška bol trochu smutný, ale nedalo sa nič robiť.

A vtedy sa to stalo. Rozprávali sme sa, keď pribehol technik výskumu a povedal: — Našli sme hrob...

A tak som ju po prvý raz stretol...

Odkrytá bol len lebka a aj tú kameraman prikázal prisypať, aby mohol začať nakrúcať od začiatku: odkrývanie pravekého hrobu centimeter za centimetrom.

Išlo to pomaly, ale večer ležala pred kamerou malá drobná žena, zrejme nie stará, ale to v tých časoch veľa neznamenalo: ľudia žili v priemere 26 rokov, a ak aj z tejto štatistiky vylúčime deti (lebo tie mali veľmi vysokú úmrtnosť), nemožno rátať s priemernou dĺžkou života viac ako 35 rokov.

Vtedy sme už všetci vedeli, že tá drobná žena prežila svoj život v neveľkej dedinke, v ktorej stálo päť, možno sedem domov a bývalo asi 30 - 40 dospelých mužov a žien, ktorí sa živili pestovaním celkom prozaickej pšenice, prosa, ľanu, hrachu, šošovice, chovom hovädzieho dobytku, kôz a oviec, ktoré strážili psy, a pomáhali si aj lovom, ako dokladajú kosti medveďov, líšok, zajacov, diviakov, jeleňov, srncov a azda aj praturcov, ale to nie je isté, lebo ich kosti ťažko odlíšiť od kostí domácich zvierat.

Dedina stála na okraji dubového lesa, kde rástli aj hraby, javory, bresty, lipy, jasene, liesky, rozličné plánky, čerňácie, trnky, orechy. Bolo to všetko veľmi skromné, zdalo by sa, že základným problémom ľudí bolo prežiť, neumrieť od hladu, a predsa to miesto vydalo nálezy, s ktorými si nevieme rady.

V Šarišských Michaľanoch sa našlo osem ľudských portrétov.

Neuveriteľné! Podobizne ľudí z kamennej doby...

Majú vyše šesťtisíc rokov.

Našli sa na črepech rozbitej keramiky. Na hrdlách nádob boli vyryté ľudské tváre trojuholníkového tvaru zväčša so zavretými očami, realistickým nosom, niektoré s ústami, bradou, vzácné s účesom, ktorý niekomu pripadá

štylizovaný, až abstraktný, iným naopak celkom realistický, čomu nahrávajú zvyšky farby v ryhách vlasov. Ťažko vysvetliť, prečo má jedna z tvárí iba pravé oko a na ľavé len vynechané prázdne miesto.

Bukovohorské portréty predstavujú ďalšiu zo záhad nášho príbehu. Nikto nevie povedať, čomu slúžili, aký bol ich zmysel. Potvrdili to viacerí odborníci v priebehu diskusného večera, ktorý „tváram trochu záhadným“ (ako znel názov relácie) venovala Slovenská televízia.

Pre antropológa Júliusa Jakaba boli tváre zo Šarišských Michalian priveľmi štylizované, z hľadiska jeho profesie ničnehovoriace. S troškou zveličenia by sa dalo povedať, že dobre zachovaná lebka by mu povedala viac.

Psychológ Marián Košč upozornil, že je to pohľad na ľudí z hľadiska ich súčasníkov, dielo umelca, ktorý žil v tom istom čase ako jeho model, a to je hodnota, ktorá sa nedá nahradiť ničím iným, lebo je to umelecký výtvor, ktorý obsahuje názor starý šesťtisíc rokov.

Archeológ Dr. Šiška sa pokúsil vyjasniť ich účel. Vyjadril názor, že azda bolo ich úlohou chrániť obsah nádob, označovali vlastníkov, je teda veľmi pravdepodobné, že sú to portréty konkrétnych ľudí. Svedčí o tom najzachovanejší z portrétov, ktorý zachytáva podobu neznámeho bruneta (v ryhách sa zachovali zvyšky hnedéj farby).

Aj sochárka Ľudmila Cvengrošová v nich videla portréty konkrétnych ľudí, zastávala však názor, že možno vznikli pre potreby kultu, náboženstva. Azda mali nahradiť ľudskú obeť, symbolizovať živého človeka. Boli vyryté do nádob, a to je nápadná okolnosť, lebo ulievanie nápoja, vína, krvi alebo inej tekutiny ako obeta bohom je známe z praveku a najmä zo staroveku.

Nie je vylúčené ani to, že sú to portréty mŕtvych ľudí, ako naznačujú zavreté oči. Možno práve výnimočnosť hrobov objavených Dr. Šiškom je kľúčom k ich pochopeniu. Ukázali totiž obyvateľov dedinky na okraji lesa v neobyčajnom, azda aj sympatickom svetle. Neodkladali svojich mŕtvych na pohrebisku oddelenom od dediny, ako bolo v praveku bežné (niekedy ich dokonca pochovávali za potokom, aby sa nemohli vracieť medzi živých), ale rovno v osade, na tých istých miestach, kde žili. Ani po smrti sa s nimi nerozlúčili. Ak teda vydelenie mŕtvych vyjadruje istú obavu, strach, tento spôsob pohrebu naopak - lásku, úctu, vieru v ochranu, ktorú poskytnú svojim potomkom a blízkym.

V Šarišských Michalianoch sa až do skončenia výskumu našlo osemnásť mŕtvych. Boli nižší a drobnejší ako my, ale aj svalnatejší, a ako ukazujú pamiat-

Malá televízna hra nad záhadnou tvárou

Ľudmila Cvengrošová

Július Jakab

Marián Košč

Hradby Jericha

ky, ktoré po nich zostali, inteligentní a invenční, čo koniec koncov dokazuje aj ich mozog, rovnako veľký ako mozog dnešných ľudí. Ležali skrčení na ľavom alebo pravom boku, v jednom prípade na chrbte so skrčenými nohami. Ich telá boli posypané práškom červenej farby, ktorá asi symbolizovala krv.

Dostávali do hrobov málo milodarov, ale našli sa aj také. Jeden z mužov mal napríklad vo vlasoch sponu a jedno z detí na prsiach veľký pozdĺžne prevrtaný korál. Je zaujímavé, že oba šperky boli vyrobené zo spondylu, lastúry stredomorského plža, ktorý sa vždy javil ako záhada. Spočiatku si ju archeológovia vysvetľovali tak, že ide o živočíchy z treťohorných morí, ktoré už dávno ustúpili, no neskôr sa celkom jednoznačne ukázalo, že sú to lastúry živočíchov, ktoré žili súčasne s obyvateľmi neolitu. Sprevádzali ľudí na ich dlhej ceste z pobrežia do vnútrozemia, o ktorej sme hovorili v kapitole Ľudia z lesných húštin. Viacerí bádatelia si dokonca myslia, že sú dokladom o trvalom spojení dávnych obyvateľov Slovenska (a všetkých okolitých krajín) s ich pravlasťou.

A aj to by mohol byť jeden z kľúčov k tej veľkej záhade, ku ktorej sa ešte dostaneme, ale najprv si pripomeňme, že jestvovali aj ďalší ľudia, ktorí neležali v hroboch, ich kosti - ešte častejšie len úlomky ich kostí - boli rozvlečené po osade, vo viacerých prípadoch dokonca prevarené ako nevyvrátiteľný doklad o ľudozrúťstve. A to je ďalšia podoba vtedajších obyvateľov Slovenska, ktorá by nás mohla viesť do rozpakov, ak by sme minulosť chceli vidieť dnešnými očami. Skúsme to inak, pozrime sa na to všetko očami predkov ľudí z dedinky na okraji lesa, ktorých tajomstvá odkryli archeológovia na Blízkom východe, lebo tam sa to všetko začalo, tam sa začal náš čas, dnešok - zázrakom obilného zrnka, neolitickou revolúciou.

Na začiatku stál trochu romantický zámer nájsť biblické Jericho a vysvetliť, ako jeho mohutné hradby mohlo zrútiť trúbenie izraelitov. V roku 1907 ho začali hľadať pod pahorkom Tell es-Sultán. Telly sú sídliskné pahorky, nevytvorila ich príroda, ale človek. Vyrástli z odpadkov, ktoré ľudia narozhadzovali okolo seba - z popola, kostí, črepov, no najmä z trosiek hlinených domov. Keď totiž dom postavený z nepálenej hlíny doslúžil, rozhádzali ho, sutiny zrovnali s terénom a na nich postavili nový príbytok. Na Blízkom východe vládli iné pomery ako u nás, ak sa ľudia niekde usadili, ak si našli príhodné miesto, zostávali na ňom tisícročia a za celý ten čas ukladali okolo seba a najmä pod seba kultúrnu vrstvu, ktorá postupne nadobúdala výšku malých kopcov: a to sú telly, sídliskné pahorky.

Britský archeológ Gordon V. Childe (spomínali sme ho v predchádzajúcej kapitole) opísal v knihe Človek svojím tvorcom sondu, ktorú nemeckí archeológovia vykopali do tellu starovekého Uruku. Prácu začali na vrchole v ruinách 5 000 rokov starého chrámu, odkiaľ sa pomaly širokou šachtou prekopávali cez tell až k jeho základom. Keď sem prišiel Gordon Childe, ich dielo v ničom nepripomínalo bežnú archeologickú sondu, ponášalo sa skôr na banícku šachtu hlbokú 20 metrov, v ktorej sa do hlbín zostupovalo po špi rálovitom chodníku. Človeka sa vraj pri ceste chytal závrat, no nielen z hlbiny pod nohami, ale aj z priepasti času. Na každom metri sondy boli stopy po živote ľudských generácií, aj keď len v tej najskromnejšej podobe - kusov nepálenej tehly, črepov, kostičiek, ktoré sa dali vylúpnúť zo steny.

Bola to cesta tisícročiami až k samým základom našej civilizácie, lebo v úrodných močarínach, ktoré sa rozkladali na samom spodku tellu, sa zrodilo poznanie, že zo zasiatého zrnka vzíde klas. Na dne tellu a v desiatkach ďalších sídliskových pahorkov ležia teda pamiatky na začiatok nášho dnešného sveta.

Aj v pahorku Tell es-Sultán, ktorý mal skrývať Jericho, hlbili archeológovia takmer pol storočia štyridsať metrov hlbokú šachtu a v nej našli nielen biblické Jericho, ale hlboko pod ním aj najstaršie mesto na svete. Preskúmali trosky obrannej veže (predpokladá sa, že tell skrýva ešte aspoň 7 - 8 ďalších), ktorá bola aj po tisícročiach osem metrov vysoká a osem metrov široká. Vo vnútri bolo schodište a v ňom tridsať zachovaných schodov. Strop mala vybudovaný z masívnych kvádrov meter dlhých, meter širokých a pol metra hrubých. Postavili ju na múre z obrovských kamenných kvádrov, ťažkých niekoľko ton. Pred múrom bola pol treť metra hlboká a osem metrov široká priekopa, ktorá sa dala napustiť vodou z prameňa.

Opevnenie bolo väčšie, mohutnejšie a nedobytnéjšie ako opevnenie pre-slávené Bibliou, a predsa neodolalo. V siedmom tisícročí pred naším letopočtom (asi po troch tisícročiach jestvovania) ho ktosi dobyl a zničil, ako dokladalo jedenásť mŕtvych nepochovaných bojovníkov. Skaza pevnosti je teda historicky doložená. Aj keď nepoznáme konkrétne okolnosti, dejepisná schéma je viac-menej jasná. Na jej začiatku stála priaznivá klíma a úrodná pôda, ktorej bolo spočiatku dosť. Jediný lovec potrebuje k životu 20 štvorcových kilometrov loveckého revíru; rovnaké množstvo poľnohospodárskej pôdy stačí pre 5 000 neolitických roľníkov a ak ju zavlažujú, dokonca pre 35-

Praveká dedinka v Šarišských Michaľanoch

Rekonštrukcia vnútra chrámu na tureckom nálezisku Catal Hüyük

Lebka z Jericha premenená na fantastický portrét

Schematizovaná tvár z náleziska Hacilar

až 40-tisíc ľudí. Zdanlivo nevyčerpatelné pôdne bohatstvo, lenže po dvoch-troch tisícročiach pribudlo toľko ľudí, že úrodná zem im už nestačila a začali o ňu bojovať. Do krajiny sa tisli nadbytoční votrelci z iných miest, bolo treba sa brániť, organizovať, lebo bez dobre organizovanej spoločnosti sa opevnené sídliská takých rozmerov stavať nedajú. A pritom aký jednoduchý bol vtedajší život! Domy budovateľov gigantickej pevnosti boli z hliny a dreva a z domácich zvierat poznali len kozy a ovce. Je až neuveriteľné, že nazbierali sily na stavbu takého monumentálneho opevnenia.

Jericho poskytlo doklady aj o vtedajších náboženských predstavách. V meste sa našli hroby ľudí bez hláv ako drastický doklad o kulte predkov. Keď totiž telo zotlelo, pozostalí oddelili lebku, vzali ju domov, vyplnili hlinou, zo sadry vytvorili tvár, oči urobili z mušlí, čím vznikli fantastické busty. Hlavy predkov modelovali aj z pestro pomaľovanej hliny a z toho istého materiálu vytvárali dokonca ľudské sochy takmer v životnej veľkosti.

Treba povedať, že znázorniť ľudskú tvár nebolo samozrejmé. Z čias pravekých lovcov sa zachovali celé galérie jaskynných a skalných malieb i kresieb, ale ľudia na nich vyzerajú len ako strašidielka, nemajú konkrétne črty, z ktorých by sa dalo usudzovať, koho znázorňovali. To asi nebude náhoda. Azda jestvoval zákaz spodobňovať konkrétnych ľudí, reálny portrét bol tabu. Možno platilo to, čo dodnes platí v novovekej mágii, že totiž cez podobu možno ublížiť; nejednu bosorku upálili, pretože ihlicou prepichla voskovú figúrku, aby zahubila konkrétneho človeka. Možno je taká viera atavizmom, dedičstvom po predkoch spred desiatok tisíc rokov. Napriek tomu, že vo výnimočných

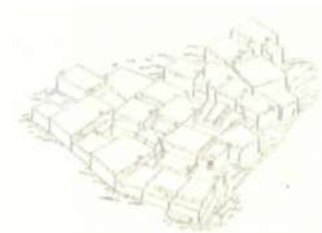
Portrét bruneta zo Šarišských Michalian

prípadoch dožíva dodnes, zásadne sa zmenila asi pred dvanásťtisíc rokmi, keď prišli noví ľudia s novým názorom dovoľujúcim portrétovať súčasníkov.

A to sa nestalo iba v Jerichu. Jericho sa spočiatku javilo ako miesto, ktoré o celé tisícročia predbehlo dobu, lenže neskôr vysvitlo, že nebolo jediné. Aj pod tellom v Tureckom Hacilare sa našli domy s kamennou podmurovkou z nepálených tehál. Dvere nemali, vchádzalo sa do nich po rebríku cez strechu. Podlahy mali z okruhliakov a steny pestro pomaľované na červeno, zeleno, žltá a krémovo. Boli postavené okolo dvorov, na ktorých sa našli zvyšky ohnisk a ľahkých stavieb. Mŕtvych pochovávali mimo osady. Lebky po zotlení mäkkých častí brali domov a ukladali na osobitných doskách. O kulte predkov zrejme svedčia aj poháre v podobe hlavy, ženské sošky a kamenné doštičky s vyrytými očami a bradou, ktoré azda postupne nahradili lebky. Za zmienku azda stoja aj nahé ženské sošky, mladé dievčatá so zdôraznenými stehnami a malými ňadrami a zrelé plné ženy s veľkými prsníkmi. Niektoré držali v náručí dieťa alebo aj muža pri pohlavnom akte.

Úžasné objavy priniesol výskum tellu Catal Hüyük v Turecku, v ktorom sa zachovali nielen maľby, reliéfy, plastiky, ale aj textil, drevené nádoby, dokonca šnúrkky na navliekanie perál a lebky so zvyškami mozgu. Mesto, ktoré skrýval, malo jednotný projekt. Domy sa opierali jeden o druhý a všetky spolu tvorili celok. Vchádzalo sa do nich zo striech a na strechy sa vystupovalo po rebríkoch. Stačilo vytiahnuť rebríky a mesto sa zmenilo na pevnosť. Jeho múrmi boli krajné domy a každý dom sa zmenil na bunker. Nebola to však obyčajná pevnosť, ale chrámový komplex, kláštor, náboženské centrum alebo čosi po-

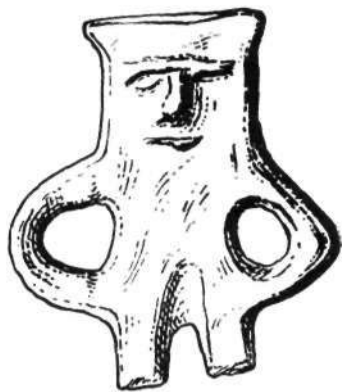
Chrámové mesto Catal Hüyük

Supy napádajú bezhlavé telá

Šarišské Michaľany: groteskná tvár s našpúlenými ústami

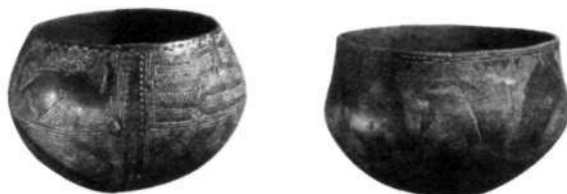
Mužiček z Dvorník

dobné. Stred domu tvorila veľká miestnosť, z ktorej sa liezlo cez malé otvory do bočných priestorov. Pri stenách stáli hlinené lavice, ktoré slúžili na sedenie i na spanie. Mali však ešte jednu funkciu. Boli to hroby. Pod lavicami sa našli kostry ľudí, pod menšou lavicou v rohu ležali muži, pod dlhou obrátenou ku kuchyni ženy, niekde s deťmi, inde deti aj osobitne.

V jednej miestnosti sa našla freska a na nej chaty z trstia. Pred chatami bola hŕba lebiek a kostí. Zostali z tiel, ktorých mäso zožrali supy a hmyz. Na inom obraze vidno muža, ktorý odháňa supy z ľudských trupov. Niektoré supy majú ľudské nohy, azda sú to kňazi v maskách. Našiel sa aj obraz muža, ako odnáša ľudské hlavy. Oddelené lebky sa našli vo viacerých domoch na zemi. Smrť a život sa v Catal Hüyük nerozlíšiteľne spájali. Na jednom z obrazov vidieť rodiacu ženu (spomedzi nôh jej vyčnieva detská hlava), ktorá sedí na tróne, opiera sa o leopardy a nohy má položené na ľudských lebkách. Azda jej predkovia mali počas pôrodu dodávať silu. Našiel sa reliéf prsníkov, z ktorých vyčnievajú supie zobáky, a pod nimi leží na zemi kôпка ľudských kostí.

Lenže nejde o supy a odsekanie hláv, ale o úctu k smrti a rovnako aj k životu a tá sa prejavila práve tak v Catal Hüyük, ako aj Šarišských Michaloch. V Šarišských Michaloch podobne ako v Jerichu sme sa dostali na samý začiatok neolitu, mladšej kamennej doby, lenže kým u nás má šesť-seďem tisíc rokov, na Blízkom východe je starý takmer dvojnásobne. Aj to je historický doklad, svedčí o tom, ako sa roľníci z Blízkeho východu, keď už im nestačila pôda, vydali na cestu do Európy. Vzdialenosť v čase i v priestore spôsobila, že mnohé z pôvodných náboženských predstáv a rituálov u nás už len doznievali. Pripomeňme si Domicu a periferizačné zákony, podľa ktorých sa s rastúcou vzdialenosťou od tvorivého centra zjednodušuje a ochudobňuje vonkajší prejav kultúrnych javov, akoby sa mnohokilometrovou cestou strácal. Svoju úlohu pritom zohráva aj zmena podmienok, u nás napríklad nejestvovanie závlah, ktoré na Blízkom východe spájali ľudí, boli podmienkou prežitia, organizácia spoločnosti sa preto stala nevyhnutnou potrebou.

To všetko isteže neplatí len u nás, pravek nepozná dnešné hranice, nie je preto náhoda, ak rovnaké potréty ako na Slovensku sa našli aj v Maďarsku, Rakúsku, na Morave a v Čechách, Pobaltí, Poľsku a vo veľkom množstve a dokonalosti na Ukrajine a v Moldavsku. Podoby ľudských tvárí sú historický fenomén, mnohonásobne opakovaný konkrétny fakt, určite ich možno aspoň do istej miery zovšeobecniť, ibaže ťažko povedať, ako to treba urobiť. V Ša-

Bukovohorská keramika

rišských Michalínoch azda čosi naznačujú masívne kusy hrubej keramiky. Dr. Šiška ich vysvetlil ako oltárik, podstavce, piedestály, na ktorých stáli domáci bôžikovia. A rovnako nádoby na nôžkach s výrazne vymodelovaným chodidlom, zvyšky lavičiek, na ktorých pôvodne sedeli venuše, zlomok nádoby, ktorá predstavovala neurčité zviera, možno býka alebo medveďa, dve dokonalé korytnačky - hrkálky s otvormi na zavesenie. Azda ich nosili na hrdle pri rituálnom tanci, lebo aj ten je na keramike zo Šarišských Michalían zachytený: stvárňuje ho tanečná scéna vyrytá na nádobe, štyri postavy, ktoré sa držia za zdvihnuté ruky (zdá sa, že z nich visia akési stuhy).

Zvláštny svet, až sa nechce veriť, že to všetko patrí do dedinky, ktorá len zápasila o holý život.

Bukovohorská kultúra predstavuje konkrétne historické obdobie. Veľmi zložitá, ktoré nás stavia pred celý rad tajomstiev. Je napríklad zaujímavé, že dediny ľudí bukovohorskej kultúry nestáli len v nížinách, priaznivých pre poľnohospodárstvo, ale aj vo vyšších polohách - na Šarišskom hrade, v Močidlanoch, Kapušanoch, v Teplom Vrchu na Gemeri, v nadmorskej výške okolo šesťsto metrov. Vysvetlení je dokonca viac, ale všetky sú len približné. Jedna z hypotéz operuje napríklad ťažbou typického východoslovenského nerastu obsidiánu, lávového skla, dokonalej suroviny na výrobu kamenných nástrojov, ktorá ľuďom slúžila dlhé tisícročia. Na niektorých bukovohorských lokalitách sa obsidiánu našlo obrovské množstvo, celé tony rozličných úštepov, hotových nástrojov, ale aj veľké obsidiánové jadrá, niektoré až s hmotnosťou osem kilogramov, akoby prichystané na vývoz, výmenu, predaj. Niečo podobné naznačujú špecializované dielne, v ktorých sa obsidián opracúval v množstve podstatne presahujúcom potreby jednej dediny. V Malej Tŕni sa napríklad našlo sedemsto kusov obsidiánových nástrojov a úštepov v jednej jame. To nevyzerá na domácu potrebu, skôr na obchod a výšinné sídliská možno strážili najstaršie obchodné cesty, po ktorých putoval nielen obsidián, ale aj soľ a prípadne ďalšie produkty.

Predstava o obchode v mladšej dobe kamennej nie je zveličená. Zdôvodňuje ho základná surovina tých čias, kameň, lebo to nemohol byť hocijaký kameň, ale najmä tvrdá, dobre spracovateľná surovina. A taká nie je všade, bolo ju treba hľadať a nosiť domov. Všeobecne sa predpokladá, že k vhodným ložiskám sa usporadúvali výpravy, ktoré sa odvažovali na pochod aj do veľkých vzdialeností. Na Slovensku sa napríklad nachádzajú nástroje z pazúrika, ktorý

Nástroj na drvenie zrna

Hrkálky - korytnačky

u nás nejestvuje, ale na pobreží Baltu vytvára celé pazúrikové pláže, stačí sa zohnúť a zbierať; pravda, tieto miesta sú vzdialené stovky kilometrov.

V zásade však nebolo treba chodiť až tak ďaleko, dobrého kameňa bolo dost aj u nás, postarali sa o to treťohorné sopky. Láva, ktorá z nich vytekala, za rozličných podmienok tvrdla a vytvárala rozličné horniny. Vulkanický pôvod má aj spomenutý obsidián. Vznikol z ryolitovej lávy, ktorá sa vyvalila z podzemia a na povrchu (často vo vode) rýchle stuhla do sklovitej podoby. Najrozšírenejší je limnokvartcit - vyrobili z neho väčšinu pravekých nástrojov objavených na Slovensku. Vznikol vyzrážaním kyseliny siričitej vo vode. Z tej istej kyseliny sa vyzrážal v horúcich vodných prameňoch aj rohovec, ktorý sa k nám dovážal z dnešného Poľska. Vo vápencových dutinách vytvoril krásne, niekedy veľké mnohokilogramové hľuzy sfarbené rozličnými prímiesami do širokej farebnej škály od hnedej až po svetlosivú. Vyzerajú ako moderné umelecké diela.

Praveký človek vedel dokonale opracovať aj najtvrdšie horniny, ale niekedy dal prednosť mäkkším kameňom. Zrejme sa v horninách dobre vyznal, vedel, čo potrebuje, a vedel, kde to hľadať. Je neuveriteľné, že už v praveku objavil takmer všetky aj dnes známe náleziská hornín vhodných na výrobu kamenných nástrojov.

Človek mladšej doby kamennej bol schopný prospektor i baník. Na niektorých miestach v zahraničí sa podarilo objaviť dômyselné neolitické bane, napríklad v poľských Krzemionkach, ktoré dostali meno podľa kremeňa. Dlho nikto netušil, akú vzácnosť skrývajú, ich tajomstvo naznačovali len jamy a nevysoké valy z rozbitého kameňa naokolo. Keď sa v roku 1925 začal archeologický výskum, ukázalo sa, že je to vyradený kremeň, ktorý pravekí baníci vyniesli v kožených vakoch spod zeme spolu s hodnotnou surovinou. Do podzemia prenikali stovkami valcovitých šesť až desať metrov hlbokých šácht s rovným dnom, z ktorých sa hviezdicovite šírili nízke štôlne; dalo sa v nich chodiť len štvornožky a pritom boli dlhé až 30 metrov. Panovala v nich

Keramické sitko

absolútna tma, baníci si pri práci svietili fakľami, v podobnej bani v anglickom Cissbury kriedovými lampášikmi, v ktorých horel knôt namočený do tuku. V podzemí sa rýchle mýňal vzduch, preto čerstvý privádzali špeciálnymi komínmi. Praveké baníctvo - to bola ťažká a nebezpečná práca. V belgickej pravekej bani v Obourgu sa našla zasypaná ľudská kostra a pri nej motyka z parožia. Bane na jemnozrnný kremenec sa našli aj pri stavbe elektrárne v Tušimiciach neďaleko Kadane v Čechách. Nálezisko tvorilo niekoľko desiatok jam roztrúsených na ploche asi pol hektára. Jamy boli pomerne plytké, siahali najviac do hĺbky troch metrov. Z niektorých viedli nízke vodorovné chodby, dlhé niekoľko metrov. Miestami sa rozširovali do bokov, takže v nich mohlo pracovať niekoľko ľudí odrazu. V šachtách sa našli stopy po ohňoch (azda sa nimi rozrušovala hornina), kamenné otlákače a palice, špiciačky a kopáče z jeleních parohov a črepy. Nástroje z tušimického kremenca objavujú archeológovia na území celých severozápadných Čiech, zriedkavejšie aj na nemeckej strane Krušných hôr.

Také bane sú, pravda, svetové unikáty, na Slovensku sa dosiaľ nič podobné nenašlo a sotva sa aj nájde. Vhodného kameňa bolo dosť v potokoch a korytách riekach, až potom, keď sa vyzbieral, ťažil sa v nehlbokých jamách alebo sa vylamoval z materských hornín, obsidiánové globule napríklad z ryolitového tufu, rádiolaritu, z vápencov a pieskovcov. Všetky tie miesta už dávno zanesol čas alebo zničila novšia ťažba, a aj to je dôvod, prečo ťažko povedať, čomu slúžili výšinné osady bukovohorskej kultúry.

Možno nepredstavujú nič veľkolepé, ale naopak, sú prejavom strachu, ľudia hľadali v horách bezpečie - podobne ako ho iní našli v Domici alebo obyvatelia Jericha za kamennými múrmi. Všetci mali dôvod na strach a azda aj z tých istých príčin. Bukovohorská kultúra zažiarila ako meteor, a rovnako ako meteor aj zhasla. Úplne zmizla. Už sme si povedali, že do Domici nevstúpila ľudská noha plných 6 000 rokov, v celom Slovenskom krase sa život neobnovil 2 500 rokov, v Šariši vyše 1 000 rokov, v Prešovskej kotline 1 000 rokov, v Košickej kotline 700 rokov, v Maďarsku dokonca 2 700 rokov.

Čo sa stalo? Presne to nevieme, zdá sa však, že túto krásnu éru skončila katastrofa. Ťažko povedať, aká katastrofa. Hovorí sa o epidémii, neznámej, možno už nejestvujúcej chorobe, ktorá na prelome štvrtého a piateho tisícročia náhle vyfudnila celé kraje. Za pravdepodobnejšiu príčinu možno považovať klimatické zmeny, rýchle striedanie vlhka a sucha, ktoré sa dá sledovať v celej

Šarišské Michaľany v čase výskumu

Bukovohorský hrob

bukovohorskej oblasti, nielen na Slovensku. Stopy po kanibalizme, prevarené kosti objavené v Šarišských Michaľanoch by potom mohli byť dokladom núdze, hladomoru. Nedá sa vylúčiť, že v zúfalej situácii sa obyvatelia jednotlivých osád navzájom prepádali, aby sa zmocnili cudzích zásob. V Domici žili ľudia mnoho storočí, v Šarišských Michaľanoch len 40 - 60 rokov v niektorom z posledných storočí piateho tisícročia. Mnoho nálezov naznačuje, že život dedinky zakončila katastrofa. O katastrofe svedčí napríklad zrútený strop jedného príbytku, ktorý pochoval štyri sekery a dve kôpky kamenných jadier z rádiolaritu na podlahe. Aj najkrajší nástroj objavený v osade, dokonale vypracovaný mohutný klin ležal medzi podlahou a zrúteným stropom. Kamenné nástroje ukryté v jamách, celé nádoby, nástroje na podlahe, to všetko svedčí azda až o panickom úteku.

Zdá sa, že obyvatelia nížin najprv ustúpili do vrchov, najmä do Bukových hôr a Slovenského krasu, ale ani tam nebolo dosť miesta pre všetkých. Ľudia sa nevedeli prispôsobiť, ocitli sa v kríze, v nebezpečných časoch, keď sa človek človeku stal nepriateľom, unikali do hôr a do jaskýň a sčasti sa azda sťahovali na priaznivejšie miesta v Zadunajsku, na Morave, v južnom Poľsku, ale tam si už neudržali svojbytnosť a pomaly sa rozplynuli (asimilovali).

Pravda, ak to všetko nie je len fantázia.

Možno je, možno sa všetko odohralo inak, fantázia však rozhodne zbytočná nie je. Takto to napísal Stanislav Šiška v úvode knižky Dokument o spoločnosti mladšej doby kamennej (Šarišské Michaľany):

„Analýza každej udalosti alebo javu sa spravidla začína kladením otázok: Kam siahajú jej začiatky? V akom prostredí a v akých podmienkach vznikla a ďalej sa rozvíjala, čo ju predchádzalo a čo vyvolalo jej zánik, v čom spočíva jej význam a aké následky zapríčinila? V podstate ide o základné princípy dialektického procesu poznávania, v ktorom zisťujeme i náhody, neočakávané zvraty alebo katastrofy.“

A na inom mieste:

„Štúdium života pravekých spoločenstiev má takmer neobmedzené hranice. V tom spočívajú čaro i strasti archeológie. Čaro je v neustálom objavovaní, strasti sú niekedy v torzovitom, inokedy zasa dlhom základnom výskume rozsiahlych sídliskových areálov, pretrvávajúcom počas životov niekoľkých generácií odborníkov a v uvedomovaní si nedostatočného poznania, ktoré zahŕňa i omyly.“

Ako sme už povedali - tajomstvo.

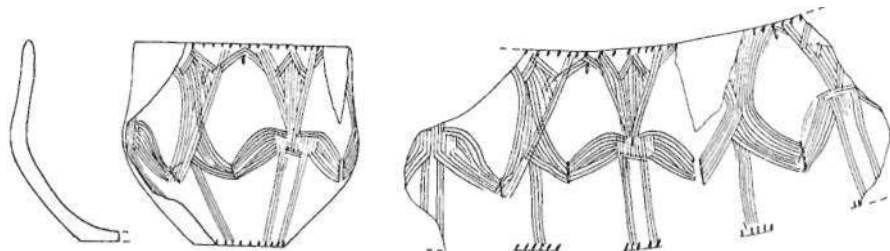
A ešte jedno tajomstvo mala nachystané aj mŕtva žena zo Šarišských Michalian, ktorou sme začali toto rozprávanie.

V noci, ktorá nasledovala po nakrúcaní objaveného hrobu, sa náleziskom prehnala búrka. Ráno nebolo po mŕtvej ani náznaku. Dažďová voda dokonale spláchla všetky stopy, blato úplne zaneslo dno archeologických sond.

A tak sme odcestovali bez posledného pohľadu na našu starú známu. Archeológom sa isteže nestratila, keď zem obschla, znova ju odkryli. Potom kopali aj ďalej a tak sa stalo, že mŕtva žena získala nový rozmer. Keď sa totiž výkop trochu posunul od jej nôh, narazili archeológovia na ďalšie kosti. Ako sa ukázalo, bola to kostička novonarodeného dieťaťa. Hrob pod Šarišským hradom sa premenil na drámu. Jej details sú navždy zabudnuté, ale zásada - úcta k mŕtvym, rešpekt pred príbuzenskými vzťahmi - je celkom jasná.

Príbeh má ešte malý epilóg. Po čase som sa dozvedel, že mŕtva pri vcho-
de do archeologickej expozície v prešovskom múzeu nie je moja stará známa,
nie je to matka, ktorá sa po druhý raz narodila pred televíznou kamerou, ale
celkom iná obyvateľka dedinky v Šarišských Michaľanoch, ktorá sa našla až
po našom odchode...

Aj tak mi už zostane blízka.

Tanečná scéna
na keramickej miske

Zložitý rébus jám a jamiek v Štúrove

České Bylany patrievali medzi najslávnejšie archeologické náleziská v niekdajšom Československu. V roku 1959 zasadal v Bylanoch kultúrny výbor Národného zhromaždenia (čo je dnes neuveriteľné), na výskum prichádzali významné návštevy z domova i zo zahraničia a vďaka výborným výsledkom sa postupne stával jedným z hlavných kľúčov k pochopeniu európskeho neolitu.

Chcel som Bylany zaradiť aj do televízneho cyklu Múzeum života o československom praveku, ktorý v tom čase pripravovala bratislavská televízia. Keď som režisérovi a kameramanovi ukázal zopár jám na poli orámovanom mizernými slivkami, nenamáhali sa zakryť údiv:

— Čo tu, preboha, chcete nakrúcať?

Isteže, náleziská z mladšej doby kamennej môžu mať aj efektnejšiu podobu. Jedno sa dostalo až do slávneho románu Conana Doylea Pes baskervillský. Podľa Dr. Watsona, ktorý sa do opustených slatín vybral hľadať Sherlocka Holmesa, vyzeralo takto:

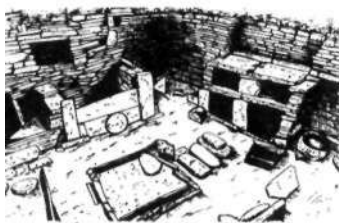
„Dolu podo mnou v kotline kopcov bol kruh starých kamenných chalúp, bolo ich najmenej dvadsať a uprostred nich jedna, ktorá ešte mala dosť zachovanú strechu a mohla slúžiť ako skryšia proti nečasu. Všetci v nej nasvedčovali, že som sa nevybral po zlej stope. Niekoľko prikrývok skrútených v nepremokavom plášti ležalo na tom istom plochom kameni, na ktorom voľakedy spával neolitický človek. Na primitívnom ohnisku bola kôpka popola.“

Sherlock Holmes, keď ho Dr. Watson konečne objavil, ponúkol vysvetlenie:

„Predhistorický človek žil v hojnom počte na slatinách, na týchto stráňach pásol statok, a pretože od tých čias tam nik nebýval, nachádzame všetko jeho zariadenie celkom tak, ako ho zanechal. To sú jeho vigvamy, strechy na nich sa už rozpadli. Vidno tam aj jeho kozub, aj posteľ, ak by ste boli zvedavý a išli sa pozrieť dnu.“

Rekonštrukcia neolitickej dediny v Bylanoch

Príbytok v kamennej osade
v Skara Brae

Vyzerá to na číru fantáziu, ale nie je vylúčené, že Doyle sa inšpiroval skutočným neolitickým sídlom Skara Brae. V roku 1880 ho odkryla búrka na pobreží Mainlandu, najväčšieho ostrova škótskych Orknejí. Dovtedy nevidaná osada ležala skrytá celé tisícročia pod hrubou vrstvou piesku. Časť z nej už dávno odplavilo more, ale niekoľko domov z bridlice priam neuveriteľne odolávalo času. Hrubé múry kruhových domov sa zachovali až do výšky pol treť a metra. No nielen domy, zjavná bola aj niekdajšia urbanistika osady. Domy spájali úzke uličky a to všetko bolo zakryté kamennými platňami a zasypané pieskom a rašelinou. Vzniklo akési ľudské mravenisko, umelá jaskyňa, ktorá dokonale chránila obyvateľov pred ľadovým vetrom. Zvonku osadu nebolo vidieť, vyzerala ako pahorok zarastený trávou. Len pozorné oko si všimlo, že doň vedú tunelovité vchody. V domoch zostalo všetko, aj vnútorné zariadenie. Na Orknejach niet dreva, nábytok sa robil z kameňa, ešte aj posteľe a police boli z bridlicových dosiek podložených kamennými stĺpkami. Nebolo to primitívne. V príbytkoch boli malé miestnosti s výklenkom, z ktorého vychádzal odtokový kanál: záchody, zariadenie, aké často nepoznal ani stredovek.

Dlho trvalo, kým moderní ľudia pochopili, kto a kedy vybudoval Skara Brae. Sherlocka Holmesa nahradili archeológovia a spomedzi nich najmä Gordon Vere Childe, o ktorom sme už hovorili. Bol to neobyčajný človek. Začínal ako politik v Austrálii, archeológii sa venoval len amatérsky, ale s takým úspechom, že ako štyridsaťročný sa stal univerzitným profesorom najprv v Edinburhu, potom v Londýne. Preslávil sa nielen výskumom v Skara Brae, ale aj teoretickými prácami. Pozrel sa na pravek z nového pohľadu. Upustil od etnografických, etnických a rasových modelov, ktorých sa archeológia do jeho čias držala, a postavil vývoj pravekej Európy na jednotnú základňu práce. Za hlavné kritérium dejinného vývoja označil spôsob, akým sa ľudia živili. Priпомeňme si zlom, ktorý postavil medzi paleolitických lovcov a neolitických roľníkov, neolitickú revolúciu, o ktorej sme hovorili v kapitole Ľudia z lesných húštin. Childe mal obrovský úspech. Jeho kniha Čo sa stalo v dejinách vyšla v náklade tristo tisíc kusov a v krátkom čase nielen po anglicky, ale aj po taliansky, nemecky, dánsky, švédsky, česky, rovnako ako jeho ďalšie práce.

Nie div. Porozumieť neolitu nie je vôbec jednoduché. Zanechal po sebe málo stôp a aj tie sú ťažko pochopiteľné. Na náleziskách z mladšej doby kamennej sa napríklad nachádzali nepravidelné jamy a v nich keramika, kamen-

né a kostené nástroje, nezriedka aj klenbové pece a ohniská. Ujal sa názor, že sú to obytné jamy, povedané inými slovami, že náš biedny predok prespával v rovnakých dierach ako diví ľudia, ktorých starovekí cestovatelia našli v čiernej Etiópii a nazvali troglodytmi, jaskyniakmi.

V okolí jám boli neveľké tmavé okrúhle škvry. Dlho nik netušil, že sa raz stanú kľúčom k neolitickej histórii. Ani potom nie, keď sa zistilo, že sú to jamy po koloch. Ešte aj vtedy, keď sa podarilo určiť ich systém a rekonštruovať neznáme veľké stavby, ktoré koly podopierali, vykladali sa ako sýpky, stodoly a iné hospodárske budovy obyvateľov „spacích jám“. Až tesne pred druhou svetovou vojnou sa ukázalo, že je to presne naopak: „stodoly“ sú niekdajšie domy a jamy vznikli pri kopaní diery (neskôr sa do nich hádzali odpadky).

Neboli to obyčajné domy, ale veľkodomy, dlhé domy, ako sa im začalo hovoriť. Našli sa ich stovky, a keď sa ukázalo, že ide o príbytky veľkorodín, bolo čoraz jasnejšie, že majú hodnotu učebnice dejepisu mladšej kamennej doby. Bolo však treba nájsť také miesto, kde sa táto učebnica zachovala v úplnosti. A tak sa začalo hľadať nálezisko, kde by sa dali uplatniť nové metódy i poznatky, stále vedecké pracovisko umožňujúce sústredené bádanie, experimenty, skúšky, a čo je najdôležitejšie, kde by sa dali odkrývať veľké plochy, hľadať zaviate stopy a súvislosti medzi nimi aj na niekoľkých hektároch odrazu.

Podobných miest sa našlo viac. V našich podmienkach sa ponúkli Bylany. V roku 1953 sa pri hlbokoj orbe objavili na poliach nápadné čierne miesta a hniezda keramických črepov. Niekoľko sond, ktoré vykopali archeológovia hneďv nasledujúcom roku, ukázalo, že v Bylanoch sú ideálne podmienky na archeologický výskum. Miesto pravekého osídlenia nenarúšala nijaká mladšia zástavba, a tak sa stopy po neolitických domoch objavovali pod vrstvou ornice ako dobre čitateľné tmavé miesta.

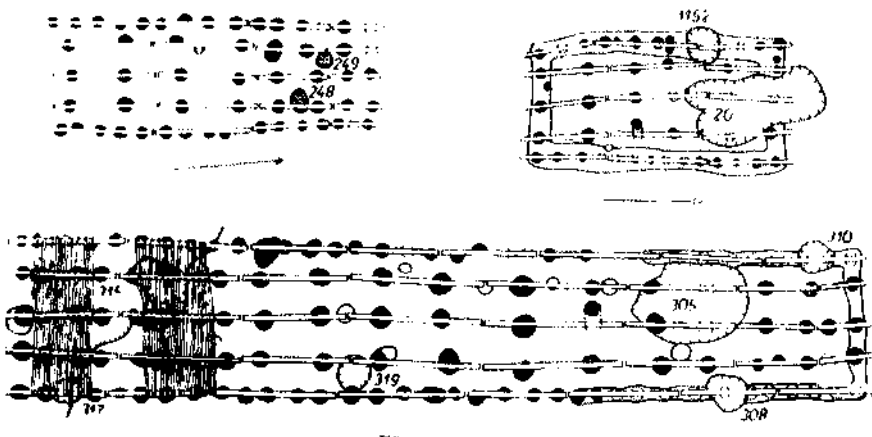
Príčina je jasná. Dôkladnejšie stavby potrebujú hlboké základy. Jamy, v ktorých boli ukotvené nosné koly, siahali cez vrstvu ornice až do sprášového podlažia. No nielen stavby. Praveký človek ustavične potreboval hlinu, ťažil ju z jám vykopaných v bezprostrednej blízkosti príbytkov. Jamy kopal aj na potraviny, boli to najjednoduchšie a najpraktickejšie zásobnice. Pravda, všetkého do času. Keď bola jama na hlinu priveľmi hlboká a dolovanie namáhavé, človek vykopal ďalšiu jame v susedstve, po čase zásobnicové jamy opúšťal a aj základy domov, čo doslúžili, zanášal čas: voda, vietor a človek, ktorý ich premenil na smetné skládky. Tak sa jamy menili na pasce, do ktorých sa

chytal čas, čas obsiahnutý v starých črepoch, kostiach, kamenných zlomkoch a ostatnom historickom smetí pomešanom s prachom a hlinou. Pasce, ktoré sa bez väčšieho ľudského alebo prírodného zásahu nezmenili tisícročia. Stali sa z nich časované bomby, plné starých príbehov. Ak sa mladšie naplavené, naviate alebo navezené vrstvy zeme odstránia, objavia sa na povrchu pôdorysy starých jám, a ak sa vyberie ich obsah, vydajú prakticky nezničiteľné svedectvo. Aj pluhy zničia len staré podlahy, zvyšky ohnísk, stopy po zariadení pravekých domov, ale kolové jamy, hliniská, obilné jamy a všetky ostatné výkopy zostanú ako nezmazateľný záznam.

Len ho treba vedieť čítať.

Za prvých desať rokov objavili v Bylanoch 108 dlhých domov, ktoré neolitickí roľníci postavili v šiestom a piatom tisícročí pred našim letopočtom, teda na samom začiatku nášho neolitu. A nielen nášho. Stredoeurópske a západoeurópske domy sa na seba až nápadne podobali, a nie náhodou. Čoskoro sa ukázalo, že sú prejavom vtedajšieho životného štýlu, jednotného usporiadania spoločnosti, ktorá žila na obrovskom území mnohých dnešných štátov. Ich konštrukciu tvorili koly, lebo drevený kôl, to je stĺp, ktorý znesie obrovskú váhu a pritom sa ľahko stavia. Stačí vykopať jamu, kôl do nej zasadiť, privaliť kameňmi (alebo aj nie) a zasypať udupanou zemou. Ak sa kolov postaví viac a vzájomne sa prepoja, vzniká konštrukcia, ktorá veľa udrží, málo potrebuje a opakovaním sa dá predlžovať takmer donekonečna.

Neolitický dom bol veľmi široký, dlhý i vysoký. Obvodové steny boli vysoké viac ako dva metre. Vypletali sa prútím, ktoré sa z oboch strán omazávalo hlinou pomešanou so slamou alebo plevami. Pre lepšiu izoláciu ich trochu zakopali do zeme, niekedy aj zdvojili a medzeru vyplnili hlinou. Kúsky hlinenej mazanice sa zachovali aj potom, keď prúty a koly dávno spráchniveli. Najmä vtedy, keď mazanicu vypálil požiar. V Bylanoch sa našli trosky zhoreného domu. Tárcha strechy vyvrátila jednu zo stien (asi vo chvíli, keď prehoreli koly). Najvzdialenejšie zvyšky mazanice ležali 230 centimetrov od kolových jám. Približne také vysoké boli steny. Hrebeň strechy bol podľa statických

Zo siete kolových jám sa vynára rekonštrukcia pôdorysu dlhého domu

prepočtov približne vo výške okolo štyroch metrov. Dom bol široký od päť aj pol metra až po takmer desať metrov. Dlhý bol desať, niekedy až 45 metrov a práve v rozdielnosti dĺžky je kľúč k pochopeniu, ako bola usporiadaná spoločnosť na začiatku neolitu.

Základný tvar domu bol klasicky presný, logický, a teda aj pekný. Niektoré domy mali povalu, kde sa asi skladovalo zrnó. Slamená strecha je dodnes dekoratívna a aj steny neolitických domov sa stavali premyslene. Na južnom Slovensku v Hurbanove sa našli zvyšky starostlivo vyhladenej, obielenej maza-nice pomaľovanej akýmsi ornamentom (červené koliesko uprostred červeného štvorčeka). Ľudia si svoje domy zrejme vážili. A je to logické. Stavba dlhých domov vyžadovala veľké úsilie, bolo treba stovky dubov zoťatých kamennými sekerami, tým istým nástrojov aj odvetvených a upravených na potrebnú mieru, stovky hlbokých jám i plytkých rýh, prácne sa upravovali krokvice, viazala slama, splietali prúty, robila mazanica. A to všetko s inžinierskou presnosťou. Predstavme si obrovskú záťaž, ktorú jednotlivé koly niesli: vodorovné trámy, povala, obilie, krokvy, krytina a v zime aj sneh. Bez premyslenej konštrukcie to všetko nemohlo držať pohromade.

Dlhý dom mal tri časti: predsieň, obytný priestor, zadnú časť. Predsieň a zadnú časť mali všetky domy približne rovnako veľké, veľkosť obytného priestoru sa menila, a práve v tom spočíva vari najvýznamnejší poznatok z výskumu dlhých domov. Boli príbytkom veľkorodiny usporiadanej na materskom princípe a ich veľkosť kolísala podľa počtu rodín. Predpokladá sa, že v dome dlhom 6 - 9 metrov bývala jedna rodina, v 11- až 16-metrovom dome dve rodiny oddelené priečkou, v 18- až 23-metrovom tri, v 27- až 33-metrovom štyri rodiny. Nie je to fantázia, delenie dlhých domov dokladá aj roz-miestnenie ohnísk. Väčšie domy asi slúžili ako zhromaždisko, používali sa pri rozličných príležitostiach, ktoré už nepoznáme.

Archeologické zistenia zaujímavo dopĺňajú predpoklady postavené na výskume necivilizovaných národností, ktoré žili alebo ešte aj žijú v pralesoch a pustatinách. Neolitický rod sa organizoval po materskej línii v párovej, eš-

Dlhý dom v Bylanoch (podľa Soudského)

Archeologický výskum
v Štúrove

te nepevnej rodine. Tvorili ju matka, otec a ich deti. Dospelé dcéry zostávali v pôvodnej rodine, synovia sa „priženili“ do iných rodov. Ak si dcéra založila rodinu, pristavali jej k domu nový „byt“. V jednom dome teda žila jedna veľkorodina spojená jedným predkom, matkou. Dedinu tvorilo niekoľko domov, niekoľko veľkorodín, usporiadaných do rodovej občiny. Vyššie jednotky, ako sú napríklad kmene, zrejme ešte nejestvovali. Každá osada bola ekonomicky nezávislá a sebestačná. Z prieskumu zásobnicových jám pri dlhých domoch možno vytušiť zaujímavý spôsob delenia úrody; každý dom mal svoju jamu, a teda aj samostatnú kuchyňu. Možno mal každý aj svoje polia, ale s istotou to rozhodne tvrdiť nemožno.

Neolitický príbytok nebol primitívny. Podlahu tvorila udupaná hlina, niekedy zakrytá rohožami, drevom, ílom, ak bola vlhká, kládli sa na ňu brezové prúty. Domy sa upratovali, svedčí o tom obnovovanie malieb i podláh. Na podlahe stáli pece, vedľa nich lavice na spanie, drvidlá na obilie, nádoby na obilie, múku a vodu. Priestor domu osvetľovali ohniská a hlinené lampy. Sošky „sediacych venuši“ svedčia o tom, že už jestvovali stoličky.

Všetky tieto poznatky majú všeobecnú platnosť, ale každé z nálezísk má aj svoje špecifiká. Je preto dôležité, že svoje „Bylany“ má aj Slovensko. K ich objavu viedol kurióznym spôsobom mamutí kel, ktorý sa našiel na stavbe novej celulózky v Štúrove. Keď si ho archeológovia prišli prevziať, prekvapilo ich bohatstvo neolitických črepov a predmetov. Pri nasledujúcom výskume v rokoch 1965 - 1967 (viedli ho manželia Pavúkovi) sa podarilo objaviť veľkú dedinu, ktorá s prestávkami jestvovala v celej druhej polovici piateho tisícročia pred naším letopočtom. Areál v Štúrove sa nerozkladal na zelenej lúke ako v Bylanoch, ale v priestore budúceho papierenského kombinátu, ktorý skúmanú plochu ustavične zvieral a zmenšoval. Pracovalo sa za mimoriadne ťažkých podmienok, pod hrozbou nenávratného zničenia nepreskúmaných plôch. Už mrzlo a ešte sa kopalo. Na jeseň sa predmety vyťahovali rovno z blata a definitívny náčrt náleziska sa dal urobiť až po tom, keď z neho zhrnuli sneh. Aj tak sa podarilo nájsť asi tridsať veľkých domov rôznych veľkostí pre dve až päť rodín. Najdlhší mal 38 a najširší 9 metrov.

Významným objavom boli jamy, v ktorých sa našli zvyšky zrna i semien buriny. Už sme hovorili o tom, že jamy na sídliskách neolitických ľudí sa ešte nedávno považovali za príbytky. Omyl sa vysvetlil, ale archeológia sa nezriekla ich výskumu. Naopak, stali sa nesmierne dôležitou chronologickou pomôc-

kou. Skôr ako do obilných jám nasypali zrno, najprv ich dezinfikovali, vypálili a vyložili slamou. Tým sa v jame každý rok vytvorila vrstvička prepálenej zeme, uhlíkov a popola. V Štúrove sa toto vrstvenie podarilo zistiť s takou presnosťou, že čas sa dal v jamách rátať rok za rokom.

Praveký človek stále potreboval hlinu. Nahrádzala mnoho z dnešných materiálov. Slúžila napríklad na vymazávanie a na opravu stien i na výrobu keramiky. Nechodil za ňou ďaleko, všade naokolo bolo dosť spráše, ktorú mohol kopať rovno pri dome. Nešiel do veľkej hĺbky, to by bola zbytočná robota. Ak sa hlina už ťažko vyhadzovala, začal kopať vedľa. Do starej jamy hádzal odpadky, a keďže medzi odpadkami bolo veľké množstvo črepov z rozbitej keramiky, v jamách sa ukladal dôležitý datovací materiál.

Sídliskové jamy sú kalendáre. Pri výskume sa starostlivo vyberajú, črepy sa triedia a obdobné sa hľadajú v iných jamách. Aj k zisteniu, že v Bylanoch žili neolitickí ľudia približne od roku 5300 do roku 4500 pred naším letopočtom, prispeli odpadové jamy. V jamách bolo nielen smetie, ktoré tam hádzali ľudia, ale po odchode ľudí ich zapíňala aj príroda archeologicky sterilným blatom a prachom. Lenže neodchádzali navždy, po istom čase sa zasa vracali do starých domovov (presnejšie povedané k tomu, čo sa z nich zvýšilo) a všetko sa začalo nanovo. Vrstvy oddelené blatom a prachom umožňujú rozlišovať jednotlivé fázy osídlenia. V Bylanoch ich bolo dvadsaťpäť, archeológovia si ich pre väčšiu názornosť pomocne označili farbami.

Napríklad v „zelenej“ fáze stálo v Bylanoch sedem takmer rovnakých a pravidelne rozmiestnených domov. Najväčší mal 46 metrov (bol to pravdepodobne zhromažďovací dom), najmenší slúžil jednej, všetky ostatné dvom až trom rodinám.

V „červenej“ fáze stálo v Bylanoch osem domov veľmi rozdielnej veľkosti: jeden jednorodinný, dva dvojrodinné, dva trojrodinné a dva štvorrodinné (zhromažďovací dom sa nepodarilo odkryť).

V „hnedej“ fáze stáli v Bylanoch len jednorodinné domy.

Predpokladá sa, že počet obyvateľov dediny v staršom neolite sa pohyboval vždy na hranici únosnosti. Starší neolit mal veľmi nízku produktivitu práce, úroda stačila ledva na obnovu života. Rod bol schopný prijímať nových členov len do určitého počtu. S bývaním problém nebol, pre novú rodinu sa dom nadstavil, predĺžil, ak však počet obyvateľov prekročil prijateľné množstvo, nadbytoční členovia sa museli odsťahovať. Rod sa rozdelil.

Pohrebisko v Nitre

Dá sa preto predpokladať, že „červená“ fáza zachytáva situáciu vo chvíli, keď sa rod už dávno nedelil a rodiny sa voľne rozrastali. „Zelená“ fáza vznikla po redukcii, nadbytočná časť ľudí odišla a rod sa pomaly znovu rozrastal. „Hnedá“ fáza je svedectvom o chvíli tesne po redukcii. V každom dome zostala len jedna rodina.

Zložitými prepočtami sa zistilo, že v dedine bývalo najviac asi päťdesiat dospelých ľudí. Ak ich počet vzrástol, časť odišla. Dedina žila približne pätnásť rokov. Za ten čas sa polia v jej okolí vyčerpali (aj keď ich striedali a časť nechávali oddychovať) a ľudia museli odísť na iné miesta. Opustená dedina i okolité polia pomaly zarastali lesom. Živiny v pôde sa obnovovali. Po 40 až 50 rokoch sa roľníci vrátili a začali odznova. Dedinčania pálili a klčovali les a ten im dával aj stavebné drevo (potrebovali ho veľmi veľa). Vtedajšie poľnohospodárstvo nepoznalo pluh ani hnojenie. Jediné živiny pridával pôde popol z vypáleného lesa a zo slamy, ktorá sa na poli po žatve rovno na koreni spálila. Polia túto procedúru nevydržali dlhšie ako tri až štyri úrody, potom sa stali neúrodnými.

Okrem Štúrova dalo Slovensko európskym dejinám aj ďalšie významné nálezisko z čias starého neolitu, pohrebisko v Nitre, tretie najväčšie v Európe. Preskúmal ho Juraj Pavúk; nie celé, k dispozícii mal iba časť pohrebiska, zvyšok sa skúmať už nedal. Objavil 75 hrobov, 22 detských, 27 mužských, 22 ženských (zvyšok sa nedal určiť). Mŕtvi ležali skrčene (táto poloha sa niekedy vykladá snahou o napodobenie polohy dieťaťa v tele matky, častejšie strachom pred zosnulými, po smrti ich vraj zväzovali, kamenné zbrane vedľa skrčencov však takú hypotézu značne spochybňujú), na ľavom boku s hlavou na juh až juhovýchod. Každý mŕtvy mal svoj hrob, zriedkavejšie boli spoločné hroby žien s deťmi. Pri mŕtvych ležali brúsené kamenné nástroje, viaceré so stopami po drevených násadách, keramika, štiepané kamenné nástroje, kostené náramky, šperky z morskej mušle. Je hádam zaujímavé, že najbohatšie boli mužské hroby, v nich sa dokonca našlo aj najviac ozdôb.

Antropologický výskum ukázal, že ľudia žili v priemere (vrátane detí) 28 rokov, muži 42 rokov, ženy 35. Najviac mužov zomieralo medzi štyridsiatkou a päťdesiatkou. Pre ženy boli nebezpečné dve obdobia: medzi pätnástym a dvadsiatym rokom a medzi tridsiatkou a štyridsiatkou. Veľmi mladé a rovnako aj staršie ženy ohrozovali ťažké pôrody. Odhaduje sa, že priviedli na svet v priemere deväť detí, z ktorých asi šesť sa dožilo dospelosti. Rodina

sa teda rýchlo rozrastala. Už v nasledujúcej generácii sa strojnásobila. Populačná explózia, ktorá sa začala na Blízkom východe, pokračovala a s ňou aj kolonizácia neosídleného územia, o ktorej svedčí aj veľké množstvo objavených neolitických dedín.

Nuž, nie je to všetko Sherlock Holmes ani Skara Brae. Ak sa dnes, poučený štvrtstoročím práce, zamýšľam nad tým, aký údiv vyvolal môj návrh nakrútiť príbeh o Bylanoch, ani sa svojim televíznym kolegom nečudujem. Efektne nálezy zo začiatkov neolitu hodné filmu, žiaľ, u nás asi naozaj nejestvujú. Celá tá obrovská kapitola je zapísaná vo farebných odtieňoch zeme, v črepoch, nástrojoch z kameňa, v popole a rozpadnutých kostičkách, ale to nič nemení na skutočnosti, že je to prvá kapitola našich súčasných dejín. V starom neolite sa položili základy, na ktorých stojí dnešok.

A tak je mi ľúto, že sme vtedy do Bylan ani do Štúrova necestovali.

Spondylové šperky z mladšej doby kamennej (na obrázkoch šperky z južnej Moravy) sú atraktívne dodnes

Bochníkovité idoly z Nitrianskeho Hrádku.
Krásne, ale záhadné predmety.
Nik nevie s určitosťou povedať, na čo slúžili

Nitriansky Hrádok (Šurany) je dedina, akých sú na južnom Slovensku desiatky. Keď som vychádzal zo Šurian a hľadal jedno z najslávnejších nálezísk slovenského praveku, poblúdil som, hoci Šurany a Nitriansky Hrádok delí vari kilometer cesty. Ešte aj priamo v obci som mal problémy, kým som vypátral, kde leží Zámeček*, nálezisko slávnej Nitrianskej venuše. Nie div, že je slávna, v čase objavu to bola prvá neolitická soška na Slovensku, vzácny a jedinečný doklad o tom, že aj najstaršia slovenská minulosť mala vysokú kultúrnu úroveň zodpovedajúcu úrovni okolitého sveta, pamiatka, ktorá bola jedným z prísľubov vtedy ešte len tušenej slávy slovenského praveku, a že z jej slávy dodnes neubudlo, o tom azda najlepšie svedčí fakt, že sa dostala na dvojkorunovú mincu.

Hoci minulosť Nitrianskeho Hrádku siaha do čias pred tisíckami rokov, pri prvej návšteve sa mi veľmi neukazovala, bola skôr skrytá ako okázalá. Iba na jednom mieste sa prezrádzala: na brehu kanála, v ktorom tečie to, čo zostalo z rieky Nitra. Za hrádzou medzi poľami rovnými ako dlaň som zbadal neveľký kopček. Leží na ostrove alebo skôr polostrove. Z dvoch strán ho obtekajú kanály, na ktoré sa premenila už spomenutá Nitra a jej rameno Nitrička, rovné, sterilné, ničnevrafiace. Z tretej strany sa rozlievajú zvyšky mŕtveho ramena; už dávno netečie, je to skôr močiar, taký smutný močiar plný odpadkov, na brehu s hrdzavou tabuľou, na ktorej som ledva rozoznal zneuctenú kresbu sediacej nahej ženy, Nitrianskej venuše a zvyšok nápisu, že je to pamätné miesto. Nemohlo mi neprísť na um ono slávne „aj zde leží zem ta před okem mým smutně slzícím, někdy kolébka, nyní národu mého rakev“, ako pri celkom inej príležitosti napísal Ján Kollár.

Podoby pamiatok môžu byť všelijaké, ale to, čo som videl na brehu Nitry, bol tell (presnejšie povedané jeho zvyšok), špecialita Blízkeho východu, síd-

* Spomenutá situácia už vraj neplatí, od mojej poslednej návštevy vyrástol v dedine pamätník.

Stará nekvalitná snímka zachytáva historickú situáciu: nitrianska Atlantída v čase, keď bola husím pasienkom, a potom vo chvíli, keď sa do nej zahryzli archeologické sondy

Dva telly: v Nitrianskom Hrádku a tureckom Hisarliku, ktorý skrýval starovekú Tróju

lištný pahorok, o akých sme už hovorili. Na Blízkom východe a Balkáne aj za týmto močiarom vyrástol z odpadkov. Smetie človek produkuje ustavične (čo som si s nevôľou potvrdil aj na týchto pamätných miestach), ale tam, kde ľudia žili nepretržite tisícročia, tam sa postupne navŕšilo do malých kopcov.

Vari najslávnejším tellom je Hisarlik v tureckej Malej Ázii, v ktorom Heinrich Schliemann objavil trosky homérskej Tróje, slávny Ilion. Je to známy príbeh, ako si nemecký chlapec, ktorý raz kdesi videl obrázok horiacej Tróje, predsavzal, že v tých časoch už stratenú a zabudnutú Tróju objaví. Urobil všetko pre to, aby svoj detský sen uskutočnil. Študoval, učil sa jazyky, obchodoval, zbohatol a napokon sa skutočne prekopal k pokladom kráľa Priama, ktoré na veľkú nevôľu tureckých úradov prepašoval do Nemecka.

Schliemann nebol archeológ v pravom zmysle slova, išlo mu o Homéra a poklady, a tie našiel, archeologické vrstvy ho veľmi nezaujímali, a tak sa až pri revíziách výskumoch ukázalo, že Hisarlik rástol po častiach, postupne sa skladal z vrstiev, z ktorých každá predstavuje osobitnú historickú kapitolu. Najstaršia sa písala asi pred päťtisíc rokmi, najmladšia v časoch starovekého Ríma. Vytvorili kalendár, ktorý sa používa aj u nás: aj u nás jestvuje čas Trója 1, Trója 2 (to bola homérska Trója), Trója 3 atď., je to však skôr záležitosť pre odborníkov.

Telly sú špecialitou Blízkeho východu, ale nájdeme ich aj v Grécku, Srbsku, Bulharsku, Maďarsku. Severná hranica tellov je na Slovensku, pravda, slovenské telly sa od blízkovýchodných odlišujú na prvý pohľad menšou hrúbkou vrstiev. Aj tak však predstavujú malý zázrak a zázrakom najzázračnejším je Zámeček v Nitrianskom Hrádku: slovenská Trója, ako sa mu neskôr začalo hovoriť.

Zámeček patril obci, pásli sa tam husi, ale to nebol, žiaľ, jediný spôsob využitia, ten druhý bol oveľa-oveľa horší. V roku 1908 začali na Zámečku ťažiť hlinu, neskôr tu zriadili obecnú tehelňu, pričom rozkopali severnú časť tellu až na úroveň okolitých lúk, čím sa nenávratne zničili všetky stopy po živote ľudí.

Štefan Janšák, inžinier, zememerač, historik, múzejník, archeológ, spisovateľ, politik, „posledný slovenský polyhistor“ v roku 1930 Zámeček zamerlal a opísal v eseji, v ktorej zachytil jeho dnes už nejestvujúcu podobu.

„Čo je pre archeológa Zámeček, vynikajúci nevídanim bohatstvom nálezov, môže sa zdať laikovi smiešnou hromadou hliny. Ale Malý Várad (tak sa volal Nitriansky Hrádok pred druhou svetovou vojnou) tvorí výnimku. K nemu sa

pútajú zraky dolnonitrianskeho obyvateľstva, počnúc od obyčajného tehliara, ktorý na jeho úbočí zašliapava bosou nohou plevy do žltého blata, až po vkusne oblečenú slečnu, dávajúcu si pri ňom rendezvous. Zámeček hádam preto priťahuje, lebo je to skutočný zemepisný fenomén. V širšej neprehľadnej rovine, kde len skupiny stromov robia dojem akýchsi vyvýšení, naraz vyrastá zo zeme ako vyčarovaný, pravidelný pahorok, asi šesť metrov vysoký, pri stoku dvoch ramien Nitry. V prvotných dobách ľudstva dominoval celému, vodou zaliatemu kraju. Preto stal sa slávnym sídliskom mnohých generácií, ktoré zanechali nám po sebe toľko pamiatok.

Všetko vyvažuje sa pri kopaní pred očami šťastného, ale málo racionálneho archeológa, ktorým je tu obyčajný tehliar.

Už viac ako dvadsať rokov ukusuje postupne hladný človek z fantastického čarovného rožka, akým sa javí pôdorys Zámečka.

Stalo sa vecou módy a dobrého tónu mať nejaký hrnček z hradišťa na polici alebo v skrini. Nálezov je toľko, že s nimi ľudia obchodujú a špekulujú. Vo vitrínach úradníkov okolitých veľkostatkov, učiteľov, farárov, v zbierkach škôl na okruhu dvadsať kilometrov skvejú sa džbánky, vázy, sekerky, ihly a perly. Srdce nás zaboľelo pri pohľade na zneuctené ruiny, na lačnú a bezohľadnú motyku, ktorá otvára útroby niekdajších obydľí."

Žiaľ, bola to všetko pravda. V roku 1923 napísal vedúci prvého archeologického výskumu na Zámečku (bol to zároveň prvý systematický výskum na Slovensku, čo už samo osebe naznačuje význam tohto miesta), profesor Jan Eisner, zakladateľ slovenskej vedeckej archeológie, že z pôvodnej plochy 22 000 metrov štvorcových sa zničila takmer polovica, plných 10 000 metrov. V roku 1948, keď sa začal druhý výskum, organizovaný Štátnym archeologickým ústavom v Martine (v spolupráci s pražským Archeologickým ústavom), chýbalo ďalších 3 000 metrov a navyše sa zistilo, že pás zeme, asi 50 metrov dlhý a 15 metrov široký, odplavila voda ešte v praveku.

Antonín Knorr, jeden z účastníkov výskumu, vtedy napísal:

„Mocností zbytků pravěkého osídlení, jež ve vnitřním areálu kolísá mezi 2 - 3 metry, v ruinách opevnění pak přesahuje i šest metrů, se nám jeví jako matný odlesk orientálních telů - městských pahorků, posunutých daleko na západ, do střední Evropy.

Donedávna po celá dvě desetiletí byla na Zámečku dobývaná spraš pro různé stavby v dnešní osadě. Tomuto neuvědomělému ničení padla za oběť

Štefan Janšák

Archeologický výskum pracoval pod hladinou spodnej vody, ktorá kedysi naplňala obranné priekopy

větší jeho část. Zbytek je podrobován soustavnému výskumu, takže pravděpodobně během několika málo let naplní se jeho osud a Zámeček zmizí úplně, vydav jen zlomek svědectví o tom, co vše se na něm odehrálo."

Knorrove slová sa takmer naplnili, keď si Zámeček vyhliadli vodohospodári ako materiál na stavbu hrádzí, čím ho odsúdili na úplnú skazu. Lenže tentoraz ničeniu predchádzal archeologický výskum, ktorý sa začal v roku 1957 a trval až do roku 1960. Uskutočnil ho Archeologický ústav SAV v Nitre. Bol to obrovský výskum, vyžiadal si dva aj štvrt' milióna korún len na priame náklady, čo boli v tých časoch v archeológii nevídané peniaze. Vedúcim výskumu sa stal Anton Točík, riaditeľ a budovateľ Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre, ktorý viedol viac ako dve desaťročia a za ten čas ho premenil na veľkú modernú vedeckú ustanovizeň, ktorá sa rozhodujúcim spôsobom zaslúžila o európske meno slovenskej archeológie. Točík napríklad ako prvý presadil na Slovensku nové chápanie archeológie, založené na kolektívnej bádateľskej práci, a práve výskum v Nitrianskom Hrádku sa stal kľúčom novej metodiky.

Preskúmalo sa takmer všetko, čo sa zo Zámečka ešte zvýšilo, spolu 7 500 štvorcových metrov, iba 800 metrov, ktorým sa meliorácia vyhla, zostalo ako pamätník, ale aj ako priestor na prípadné revízne výkopy ďalších bádateľov. Takmer dve tretiny tellu bolo treba oželiť, zničili sa dávno pred výskumom, so zvyškom sa však nakladalo veľmi dôsledne. Miestami sa kopalo do hĺbky viac ako šesť metrov (taká hrubá bola kultúrna vrstva) a spolu sa premiestnilo asi 30-tisíc kubíkov zeme. Pri výskume sa vyskúšala nová sektorová metóda. Celý priestor rozdelili na obdĺžniky päťkrát šesť metrov, medzi nimi sa nechala mreža kontrolných blokov, čím vznikla ideálna prehľadná sieť políček, ktorá umožňovala presne sledovať a umiestňovať nálezy.

Zámeček predstavoval šachtu, ktorá viedla cez takmer päťtisíc rokov - od mladšej doby kamennej až do novoveku.

Začal rásť v mladšej dobe kamennej okolo roku 3000 pred našim letopočtom. Neolitickí roľníci tu s kratšími a dlhšími prestávkami žili asi 1 200 rokov.

Vrcholnú éru svojho rozvoja zažil v staršej dobe bronzovej, približne v rokoch 1650 až 1450 pred našim letopočtom (budeme o nej hovoriť v závere tejto kapitoly).

Nasledujúcich 1 300 rokov bol takmer prázdny, potom na ňom vyrástlo keltsko-dácke hradisko s mohutnou bránou. Mala impozantné rozmery a zrej-

me aj význam. Z tých čias pochádza jedinečný objav, kus ľavej ruky odlomený z bronzovej sochy v nadživotnej veľkosti. Ťažko povedať, ako sa sem dostal, pravdepodobne ako vojnová korisť - naznačujú to stopy ohňa a prstenník odlomený v prvom článku - možno kuriozita, možno materiál určený na pre-tavenie. Rímska socha pravdepodobne z konca prvého storočia pred naším letopočtom, z ktorej ruku odbili, musela byť zaujímavým umeleckým dielom, dokladajú to prepracované nechty a záhyby kože a nápadne dlhý palec, ktorý naznačuje, že asi šlo o sochársky portrét neznámej osobnosti.

Ostrov však ani neskôr neosirel: bývali tu ľudia v časoch rímskej provincie, po nich Slovania, až napokon slávu Zámečka v 17. storočí uzavrela zemná pevnosť, ktorá tu vyrástla v čase tureckých vojen.

Je to teda po prvý raz, čo sme na jednom mieste našli sústredené stopy takej dlhej minulosti, že prekračuje nielen rámec tohto rozprávania, ale aj celej knihy. Naozajstný tell, sonda cez tisícročia, dalo by sa povedať, že po prvý raz aj naozajstný dejepis. Všetko predtým boli z nášho spätného pohľadu len iskričky, epizódy, až v priebehu neolitu sa poznanie minulosti začína spájať do súvislejšieho prúdu a až na Zámečku sa tento prúd netrhá, ale prelieva obrovským priestorom času. Isteže, ešte dlho budeme na dejiny hľadiť cez nálezy, ktorých platnosť je len regionálna, ale to asi neprekáža, aj veľká história sa skladá z malých celkov. Aj pri triedení jej času budeme ešte dlho odkázaní takmer výhradne len na keramiku, pretože vzhľad keramiky býval otázkou módy, ktorá sa počas stáročí menila, tak ako aj dnešok určuje módne trendy. A ešte dlho budú dejinnými medzníkmi názvy archeologických kultúr, ktoré odborníci definujú ako „priestorovo a časovo ohraničený súbor príbuzných pamiatok a javov“, čo je naozaj málo na dejepis, ale, žiaľ, nič iné nejestvuje. Musíme sa jednoducho zmieriť s tým, že v najstarších dejinách chýbajú osudy jednotlivých ľudí, ale aj život ako celok. Ešte dlho to budú len sondy, lenže tých je čoraz viac a sú čoraz hlbšie.

Hĺbka sondy na Zámečku mala aj svoje nevýhody. Opakované osídlenie ničilo predchádzajúce, mladšie ničilo staršie, čím sa podstatne znižovali možnosti rekonštrukcie neolitickej pevnosti, ktorá stála na samom začiatku, lebo ako prví opevnili Zámeček ľudia pred vyše 5 000 rokmi. Akí ľudia to boli a ako sa to všetko stalo, nevieme, sme úplne odkázaní na úroveň poznania, ktorú je schopná sprostredkovať archeológia. Podľa nej je to čas lengyelskej kultúry, ktorá podobne ako bukovohorská kultúra predstavuje jedinečný, takmer

Objavené predmety sú sondou do duševného sveta obyvateľov nitrianskej Atlantídy

Celé nálezisko preskúmali za pomoci hustej siete sond

až zázračný svet. Aj ona prekvapuje krásou keramiky vynikajúcej pestrosťou farieb i rôznosťou tvarov. Meno dostala podľa sídliska Lengyel v komitáte Tolna (Maďarsko), kde ju už roku 1880 objavil farár Móric Wosinszky. Pamiatky tejto kultúry sa našli na obrovskom území od Sávy až na Moravu a od Maďarska po Rakúsko, neskôr ešte ďalej na západ a na sever (pravda, to až v časoch, keď stratila svoju najtypickejšiu črtu, pestré maľovanie keramiky). Na takom veľkom priestore a v obrovskom čase (na Slovensku jestvovala vyše tisíc rokov) si nemohla udržať jednotnú tvár, delí sa na niekoľko stupňov a jeden z nich dostal meno v Nitrianskom Hrádku. Niektorí archeológovia predpokladajú, že vyrástla z domácich koreňov (siahajú takmer až na samý začiatok neolitu) za prispenia nových ľudí, ktorí k nám prišli z juhovýchodu a žili v symbióze (či v priateľstve, alebo nepriateľstve, to môžeme len hádať) so starousadlíkmi.

Lengyelskú kultúru charakterizuje budovanie prvých opevnených sídlisk. Niekedy sa hovorí, že napodobňovali mestá Blízkeho východu, o ktorých sme už hovorili, ale na taký významný krok musel jestvovať aj konkrétny impulz alebo skôr niekoľko impulzov. Nie je napríklad vylúčené, že vyrástli na obranu nových ľudí pred pôvodným, azda aj zotročeným obyvateľstvom, lebo čas sa pohol, od štúrovských dlhých domov, o ktorých sme hovorili v predchádzajúcej kapitole, nás delí asi tisíc rokov, a tie od základu zmenili dejiny.

Ak staroneolitické osady, ktoré ľudia opúšťali a zasa sa do nich vracali, porovnáme s Nitrianskym Hrádkom, ktorý nepretržite slúžil plných šesťsto rokov, vidieť to celkom jasne. Na Zámečku vyrástlo opevnenie, ktoré svedčí o úplnej zmene životného štýlu, spôsobu práce, ale aj organizácie práce. Na jeho stavbu bolo potrebné také množstvo práce, že sa to mohlo stať len v organizovanej spoločnosti, ktorá disponovala aj donucovacími prostriedkami. Škoda, že nevieme, na akom princípe bola organizovaná. V každom prípade je isté, že vybudovala mohutné valy, viditeľné ešte aj po piatich tisícročiach - v čase, keď sa rozhodlo o likvidácii Zámečku. A nebola to jednorazová akcia, pevnosť prinajmenšom päťkrát opravili alebo prerobili a vždy s vynaložením obrovského množstva práce. Vieme to posúdiť, pretože jednu zo stavebných fáz sa podarilo rekonštruovať. Zámeček vtedy ležal na ostrove, ktorý ohraničovalo koryto rieky

Parohová bočnica
zdobená mykénskym
ornamentom

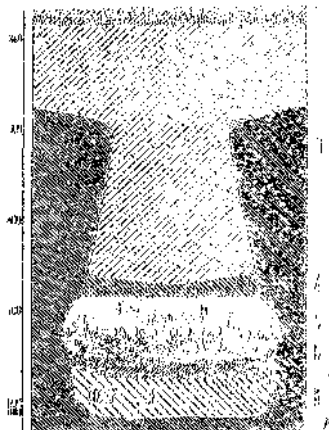
Nitra a osem a pol metra široká a tri metre hlboká priekopa. Za ňou stáli domy a po kuse zastavanej pôdy palisáda z drevených kolov, za ňou ďalšia priekopa a hradba, ktorú tvorili dva rady kolov a priestor medzi nimi vyplňal hlinený násyp. Za týmto opevnením stál veľký pevný dom. Zrejme ich bolo aj viac, ale stopy po ostatných zničili tehliari. Výskumníci sa stali svedkami stavebnej činnosti ľudí, ktorí časť rieky presťahovali z pôvodného riečišťa do umelo vytvoreného koryta, do priekopy. Je to až neuveriteľné, keď si uvedomíme, že sa to stalo v dobe kamennej.

Po mnohých storočiach, už na sklonku kamennej doby vystriedali stavitel'ov pevnosti ďalší ľudia. Archeológovia ich zaraďujú do badenskej kultúry (niekedy sa hovorí o kultúre s kanelovou keramikou, je to však to isté). Azda zaujímavejšia je skutočnosť, že to bolo v časoch homérskej Tróje (Trója 2), takže je tak trochu v súlade s homérskym odkazom, ak po sebe zanechali svedectvo o úžasnom svete. Archeológovia objavili dva hroby v jamách fľašovitého tvaru. Pozdĺž stien oboch hrobov sedeli mŕtvi ľudia (niektorí ležali v skrčenej polohe) a v strede tohto divného kruhu bol v prvom hrobe pes, v druhom dokonca tri psy. Hroby zničila spodná voda, aj tak sa však podarilo určiť, že v prvom hrobe bolo prinajmenšom jedenásť mŕtvych, v druhom dvadsať ľudí s tvármi obhorenými vo veľkom ohni. Jedinečnej situácii zodpovedá aj ďalšia jama obďaleč, v ktorej sa našiel rituálne pochovaný jeleň s odseknutým parožíom a v ďalšej s úctou uložené prasa a nad ním nedbalo pohodený človek.

Ťažko povedať, čo si o tom myslieť, lebo je to originálne, nečakané, záhadné. Možno len hádať, či to boli bojovníci, ktorí padli vo vojne, obete alebo neobvyčajný pohrebný rituál, lebo na Zámečku sa našli aj ľudské kosti rozhádzané po sídlisku, kosti so stopami po sečných ranách a rezoch, v jednom prípade dokonca prepálené, výrečné stopy po ľudožrútskych hodoch, po antropofágii, pravda, nie je vôbec isté, či patria do tých istých čias ako spomínané hroby.

Svoj vrchol zažil Zámeček v staršej dobe bronzovej, približne v rokoch 1650 až 1450 pred našim letopočtom a stalo sa to za okolností pre naše rozprávanie mimoriadne dôležitých, lebo umožňujú vsadiť jedinú archeologickú lokalitu do centra širšieho geografického celku. A takú možnosť sme dosiaľ nedostali.

Spomenutým geografickým celkom bolo povodie dolnej Nitry, ešte pred niekoľkými desiatkami rokov obdivuhodné prírodné dielo (dnes už zmenené

Hromadný hrob

na nepoznanie), reťaz ostrovov, ktoré ponúkali ideálne podmienky pre život už od najstaršieho praveku. Po oboch stranách rieky pozvoľna stúpa pahorkatina vari päťdesiat metrov nad vodnú hladinu, ktorá bola pokojná a tichá, leďva sa vliekla, pretože malý spád jej nedal bystrosť a silu a vyklčované lesy, premenené na polia, dostatok vlahy. Rieka tvorila meandre, krútila sa, zahýnala, roztekala sa do močarín pod mestom Nitra širokých asi dva kilometre a pri sútoku Nitry so Žitavou okolo päť kilometrov. Tesne pod Veľkými Krškami sa vodný tok rozdvajil a medzi dvoma ramenami vytvoril asi dvadsať kilometrov dlhý ostrov a ešte skôr, ako sa obe ramená pod Šuranmi zasa spojili, bol ďalší ostrov medzi Nitrou a Žitavou. V náručí rieky Nitry bol vyše šesťdesiat kilometrov dlhý ostrovný pás, čosi ako malá Mezopotámia, súčasníčka slávnej starovekej Mezopotámie, čo treba spomenúť, lebo Sumeri ako prví vynášili písmo, a tým skoncovali s pravekom a otvorili novú dejinnú éru, starovek. Zámeček patrí do praveku, ale cez jeho históriu sme vošli do prostredia, ktoré aj v inom smere pripomína Blízky východ.

Aj na dolnej Nitre boli ideálne podmienky pre život. Rieky, ktoré sa celé tisícročia vrezávali do brehov, vytvárali na miernych svahoch pozdĺžne duny a terasy. Boli to dobré miesta, dažďová voda z nich ľahko otekala, spodná voda tak vysoko nedosiahla, čo bolo výhodné najmä za veľkých dažďov. Čím bola terasa vyššia, tým bola suchšia, čím piesčitejšia, tým menej blata a polostrovy vytvorené v meandroch boli v časoch núdze výhodné ako prirodzené pevnosti. Riečne terasy ponúkali aj ďalšie výhody, napríklad dostatok vody a rýb, navyše vodné toky boli od najdávnejších čias komunikáciami, cestami, po ktorých prúdil život, nové impulzy, objavy i tovar.

Štefan Janšák, ktorého sme citovali už na začiatku tohto príbehu, si všimol, že na dolnej Nitre jestvujú viaceré nápadné miesta: sama Nitra, kde „vzhľadom na výnimočnú zemepisnú polohu tohto miesta sa nedá ani najmenej pochybovať, že uprostred doliny medzi vodami čnejúca skala, s priľahlým chrbtom smerom na juh, hrala v dejinách staršieho osídlenia nitrianskej doliny taký zástoj ako Devín na dolnej Morave. Ba azda Nitra predišla i Devín svojou väčšou rozlohou a skutočnosťou, že bola veľkým, buď umelým, alebo prirodzeným ostrovom“ (medzi Nitrou a dnes už prakticky nejestvujúcou Nitričkou).

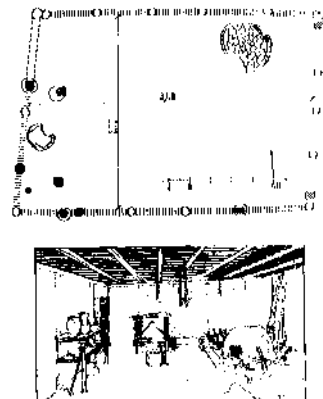
Nápadný sa mu videl Nitriansky Hrádok (vtedy Malý Várad), ale aj ďalšie miesta, „ktoré podľa nášho názoru treba pokladať za strediská obstarávajúce akési vyššie funkcie v organizácii života celého údolia. Bude sa to zdať smelou

hypotézou, ktorú však starostlivým výskumom možno zmeniť na reálnu skutočnosť. Ale nálezy totožných osád a v nich zhodných kultúr v dĺžke mnohých kilometrov nás oprávňujú k domnienke, že tu žijúce ľudstvo tvorilo akýsi, čo i primitívny spoločenský celok, ktorému tým, či oným spôsobom dominovali lepšie vybudované hradiská".

„Primitívny spoločenský celok"- to je čosi ako praštát, prariša. Neuveriteľná predstava, ak sa viaže na časy pred viac ako 3 500 rokmi, ale Janšák nebol jediný, čo prišiel s podobnou myšlienkou. Jaroslav Böhm (spomínali sme ho v kapitole Veľké dobrodružstvo v jaskyni pračloveka) definoval tri pokusy o vybudovanie najstarších miest na našom území. Prvý sa podľa neho odohral na začiatku doby bronzovej, druhý na jej konci (a na začiatku staršej doby železnej), tretí, najúspešnejší, vykonali Kelti. Opevnené osady síce jestvovali už v mladšej dobe kamennej, ale to boli len opevnené sídla, ktoré nestratili poľnohospodársky charakter a žili navyše len krátko, dovtedy, kým sa hrozba zvonku, pod tlakom ktorej vznikli, nepominula, alebo naopak, kým ich nepohltila.

Pre naše rozprávanie je rozhodujúci prvý pokus „totožných osád a v nich zhodných kultúr v dĺžke mnohých kilometrov," ako napísal Janšák. Azda vyzerá zveličene hovoriť o mestách, keď v nich nestála architektúra, ktorej zvyšky by sa mohli dochovať až do dnešných dní, no ani najstaršie mestá na Blízkom východe nemali na začiatku lepšie obydlia, iba podobné obyčajné roľnícke chaty, ich „babylonské veže" vyrástli až oveľa neskôr. V našich podmienkach sa navyše ako stavebný materiál nepoužíval kameň púští a polopúští, ale drevo, prútené rohože, hlina a hľadám aj nepálené tehly, teda materiály, ktoré nemajú šancu dlhšie prežiť.

„Zhodnou kultúrou", na ktorú asi myslel Janšák, bola maďarovská kultúra. Meno dostala podľa prvého náleziska v Maďarovciach v Santovke. Rozšírila sa na území medzi Hronom, strednou Nitrou, Žitavou, Ilavskou kotlinou, Moravou, na juhu siahala takmer až po Dunaj. Bola súčasťou veľkého kultúrneho komplexu, ktorý jestvoval nielen na juhozápadnom Slovensku, ale aj na Morave a v Rakúsku. Na viacerých miestach (na Slovensku to boli napríklad Ivanovce, Malé Kosihy, Vráble, Nitra, Prašník, Nitriansky Hrádok, Hoste, Budmerice) stáli pevné, niekedy čiastočne kamenné hradby okolo veľkých osád, v ktorých žili nielen roľníci a pastieri, ale už aj viac-menej špecializovaní remeselníci. Jaroslav Böhm predpokladal, že také sídla mohli vybudovať

Rekonštrukcia príbytku zo staršej doby bronzovej

Zvyšky tellu v čase nakrúcania televízneho filmu. Vtedy už nežijúceho Antona Točíka zastúpila archeologička Klára Marková

len väčšie, pevne organizované spoločenské útvary s vyvinutou delbou práce, ktorým slúžili ako správne a mocenské strediská nadradené roľníckym osadám na okolí (našli sa napríklad v Bučanoch, Žlkovciach, Golianove, Sebechleboch a na ďalších miestach). Neboli teda importom z Blízkeho východu, vyrástli z hospodárskej a správnej potreby domácich kmeňov.

Stojí prinajmenšom za povšimnutie, že v Nitrianskom Hrádku sa odohral prvý nevydarený neolitický pokus, úspešne sa zopakoval na začiatku doby bronzovej a potom ešte raz v čase Keltov.

Vedúci archeologického výskumu v Nitrianskom Hrádku Anton Točík upozornil na zvláštnu vec - ľud madarovskej kultúry si svoje sídlisko opevnil už na začiatku, hneď po svojom príchode, a urobil to impozantne, ako dokladá rieka i umelý kanál na obode, ako aj priekopa, nad ktorou stála vstupná brána. Priekopa dosahovala impozantné rozmery malej rieky - šírku dvadsať a hĺbku šesť metrov. Priamo z priekopy vyrastal val obložený drevom, široký sedem a vysoký päť metrov, zvýšený ešte o drevenú palisádu na vrchole. Bola to impozantná stavba - prípadným útočníkom stavala do cesty bariéru vo výške dnešného poschodového domu -, a predsa nevydržala a jedného dňa sa zrútila, hoci ju z prednej časti chránila zdvojená čelná stena. V tomto prípade to však asi nie je svedectvo o katastrofe, ale práve naopak, o ustálených konsolidovaných pomeroch, pretože zrútenú hradbu nikto neopravil, neobnovil, naopak, obyvatelia si začali stavať domy rovno na ruinách niekdajšieho opevnenia. A neboli to hocaké domy, stáli v radoch usporiadané do ulíc. Veľkosťou nevynikali, mali zväčša len jednu miestnosť s obytnou plochou od 16 do 30 metrov. Iba jediný zo 40 prekúmaných domov mal tri miestnosti. Žilo v nich prinajmenšom 250 až 300 ľudí, keďže sa však väčšia časť tellu zničila už pred výskumom, možno aj podstatne viac. Zdá sa, že to bolo vo vrcholnej ére existencie Zámečka, že práve vtedy sa stal správnym a hospodárskym strediskom širokého okolia, ktoré navyše žilo v mieri, ak sa nepotrebovalo skrývať za hradbami. Také čosi priamo nanucuje dejepisnú interpretáciu, že totiž na začiatku novej éry sa niektorí ľudia (azda novopríchodzí ľudia) potrebovali chrániť, no po istom čase sa pomery upokojili do takej miery, že funkciu strategického vojenského strediska prebrali iné opevnené mestá, napríklad Nitra, Veselé a možno aj ďalšie. Akoby teda na rieke Nitre skutočne ležalo čosi ako veľká ríša madarovskej kultúry, ktorá približne za dvesto rokov svojej existencie vystriedala viacero „hlavných miest“.

Vráťme sa však k výsledkom archeologického výskumu.

Zistil aj ďalšiu pozoruhodnú vec. Cesta z valu do sídliska viedla cez širokú bránu, zabezpečenú veľmi nezvyčajne: priekopou, ktorá sa ťahala popod ňu a krížom cez celú osadu až k vyústeniu do starého koryta rieky. Delila teda osadu na dve nerovnaké časti. Ťažko si vysvetliť, aký to malo zmysel. Je možné, že krížna priekopa slúžila na napúšťanie hlavnej priekopy. Bolo by to výhodné zo strategických dôvodov. Nepriateľ nemohol prítok zahradiť, vypúšťanie i napúšťanie zostávalo v rukách obrancov pevnosti.

K takému obliehaniu však pravdepodobne nikdy nedošlo. Počas výskumu sa síce našlo niekoľko zhorených domov, ale nijaké stopy po naozajstnej katastrofe (v domoch pokrytých trstinou, slamou alebo šindľom neboli požiare ničím vzácnym dokonca ani v dvadsiatom storočí). Archeológovia objavili na Zámečku bronzový poklad, ale to bola skôr náhoda, bronzových predmetov sa našlo len veľmi málo a aj to je historické svedectvo: vzácnejšie veci zostávajú na mieste zvyčajne po katastrofách, ak sa však život končí prirodzeným spôsobom, keď ľudia jednoducho odídu, všetko cenné si odnesú a na mieste zostane len to, čo doslúžilo alebo nemalo cenu, pravda, aj to len z hľadiska vtedajších ľudí, pre archeológov to predstavuje neoceniteľnú korisť.

Na Zámečku sa našli desaťtisíce predmetov a ich zlomkov. Mnohé vyrobili špecialisti, výborní remeselníci. Našli sa napríklad doklady o odlievaní bronzu, čo je vysoko špecializovaná činnosť, no azda ešte zaujímavejšia bola dielňa, v ktorej sa vyrábali predmety z jeleních parohov, bočnice konského postroja, prstence, terčíky, mlaty, sekery, sekeromlaty. Nielen preto, že boli zdobené ornamentmi mykénskeho typu, čo opäť pripomína vplyv antického sveta, ale aj preto, že hľby jeleních parohov sú v priamom protiklade s absolútnym nedostatkom poľovníckych zbraní (našli sa iba hroty šípov určených azda na lov vodného vtáctva). Parohy asi pochádzali predovšetkým zo zhodov, ale aj tie sem musel ktosi dovážať, nezdá sa, že by sa ich toľko našlo na okolí, svedčia skôr o výmene, o obchode. V tejto súvislosti možno pripomenúť hypotézu o jestvovaní dutých mier, ktorú Anton Točík ponúkol na základe prekvapujúceho množstva keramiky (a najmä jej zvyškov) s totožným obsahom.

Hoci bol Zámeček obkolesený vodou, našlo sa len niekoľko harpúnok a inak nič z vecí potrebných na lovenie rýb. Archeológovia naproti tomu objavili desiatky kostených korčulí, ktoré možno slúžili aj ako klzné plochy na prepravu materiálu.

Hlinená stena, ktorú vytvorili tisícročia

Na nálezisku sa už opäť pasú husi

Amforka zo staršej doby
bronzovej

Za kuriózný možno označiť kus vypálenej hliny s odtlačkami prstov pravekého hrnčiara.

Osobitne významný materiál našli na Zámečku osteológovia: okolo 30-tisíc rozoznateľných zvieracích kostí. Z nich vyrátali zloženie fauny sídliska i podiel jednotlivých druhov mäsa v potrave obyvateľov. Len zlomok kostí patril lovnej zveri a aj to väčšinou škodnej (kuna, líška) či kožušinovej (bobor), iba málo jeleňom, diviakom, srncom a ešte menej zubrom a praturom. Našiel sa aj pancier korytnačky, asi tiež zjedenej. Veľká väčšina kostí pochádzala z domácich zvierat, najčastejšie z hovädzieho dobytku (polovica), potom kôz, oviec, prasiat a len málo z koní. Zámeček teda nebol vyslovene mestským sídliskom. Väčšinu obyvateľstva tvorili roľníci, ako to spoľahlivo dokazujú početné nálezy niekoľkých druhov pšenice, jačmeňa, raži, prosa, hrachu, šošovice, bôbu, konope, ľanu alebo dnes už takmer neznámeho mrlíka bieleho, ako aj mnohých žarnovov na mletie zrna.

Zvieracie kosti sa našli väčšinou polámané, aby sa bolo možné dostať k špiku v trúbkových kostiach a mozgu v lebkách. No v podobnom stave sa na sídlisku našli aj ľudské kosti! So stopami po sekaní, rezaní, drvení, dokonca obhryzené od psov. Nevedno, čo si o tom myslieť, v každom prípade archeologický výskum odkryl stopy po spoločnosti pre nás záhadnej a v mnohom nepochopiteľnej, ale spoločnosti, ktorá za sto rokov zanechala po sebe toľko stôp, že nemôžu nechať nikoho na pochybách o maximálnej intenzite vtedajšieho života.

Ten život sa však pominul, tak ako sa raz všetko pominie. Zámeček osirel a my netušíme prečo. Nevieme, prečo sa „primitívne spoločenské celky“, praríše, nepremenili na ozajstnú ríšu, prečo sa „sídliská mestského charakteru“ nevyvinuli na ozajstné mestá. Jedno však vieme takmer s istotou - nezapríčinil to boj, katastrofa, nepriateľský nájazd. Ľudia jednoducho odišli a my nevieme kam a ani to, aké boli ich ďalšie osudy.

Nuž končíme toto rozprávanie tak trochu básnicky. Zámeček bol hlavným mestom neznámej ríše, slovenskou Trójou, a ak popustíme uzdu fantázii, azda aj malou Atlantídou, ostrovom, ktorý neskončil na morskom dne, ale naopak, ocitol sa na súši, stratil vodu, ktorá ho chránila. Z hlavného mesta fiktívnej ríše sa stal pasienok pre husi, z ruín hlinených palácov sa stavali plebejské domy a napokon sa všetko celkom rozpadlo pod lopatami robotníkov počas archeologického výskumu a pod strojmi staviteľov melioračného diela.

Iba malý zvyšok tellu medzi pozostatkami niekdajšej Nitry a azda aj Venuša na dvojkorunáčke pripomínajú, že „aj zde leží zem ta před okem mým smutně slzícím“.

A ja naozaj neviem, či si zasluhuje slzy to, čo sa už dávno pominulo, to, čo ustúpilo požiadavkám moderného života, ale na niektorých miestach je naozaj ťažké ubrániť sa dojatiu, keď nám porozprávajú svoj príbeh.

Nitrianska venuša v čase televízneho nakrúcania,
na dvojkorunáčke a v rekonštruovanej podobe

Najkrajšia žena nášho praveku s pohľadom zdvihnutým kamsi k nebu

Najkrajšia žena nášho praveku

Tento príbeh sa pre mňa začal asi pred dvadsiatimi rokmi, keď som sa zoznámaval s prácou v televízii v pomerne rozsiahlom cykle dokumentárnych filmov Múzeum života o najstarších dejinách Česko-Slovenska. Jeden z filmov s názvom Najkrajšia žena nášho praveku sme nakrúcali na južnej Morave. Bol to pre mňa obrovský zážitok, lebo tam som pochopil, koľko krásy skrýva lengyelská kultúra, o ktorej sme hovorili v predchádzajúcej kapitole, presnejšie povedané, koľko krásy skrýva jedna z jej mnohorakých podôb, kultúra s moravskou maľovanou keramikou. Nie je zbytočné o nej hovoriť, ozrejmuje jedinečnú lekcii pravekých dejín zapísanú v Nitrianskom Hrádku, ale aj vo Svodíne a v Branci, o ktorých ešte len bude reč.

Najkrajšou ženou nášho praveku sme nazvali Mašůveckú venušu, hlinenú sošku nahej ženy z obce Hluboké Mašůvky, ktorá sa pravidelne objavuje v knihách o umení u nás aj v zahraničí. A nie div. Je očarujúca. Pokojne stojí s rukami vystretými v prosebnom geste, s tvárou obrátenou kamsi k nebu, velebná, vážna a pritom žensky krásna, prehnutá v krížoch, s mierne vystrčeným bruchom, v póze, o ktorej ťažko povedať, či je zbožná, alebo koketná. Všetko ženské stelesnil jej tvorca až naturalisticky jasne: pupočnú jamku, maličké prsia i trojuholník lona, ktorý sa doširoka rozťahol medzi mohutnými stehnami stípopitých nôh, lebo také bolo treba, aby uniesli velikánsky zadok krásnej ženy. Je to žena, ktorej bez obáv možno zveriť budúcnosť rodu, bude rodiť silné a zdravé deti, azda to chcel vyjadriť neznámy umelec, ale popritom sa pohral aj s dievčenským pôvabom sošky, ktorý vypracoval až do detailov náhrdelníka, obočia, uší, členkov, prstov, nechťov.

Objaviteľom Mašůveckej venuše bol František Vildomec, už som ho nezažil, zomrel ako 98-ročný štyri roky predtým, než sme začali nakrúcať náš cyklus, ale aj tak som všetky informácie dostal z prvej ruky od jeho syna, archeológa, ktorému otec vybral meno Vědomil, čo vari najlepšie svedčí o zaujatí starého pána.

Krajina Hlubokých Mašůvok

Vladimír Podborský, František Vildomec, Vědomil Vildomec

Vědomil Vildomec uprostřed
zbierky, ktorá dobyla svet

Mašůvecká venuša
v televíznom filme

František Vildomec bol učiteľom s veľkým záujmom o históriu, a tak sa mu žiaci často zavŕačili keramickým črepom, starou kosťou, kamenným nástrojom. Jedného dňa mu jeden z nich priniesol črep, a keďže učiteľ nebol doma, položil ho na okno. Šťastnou náhodou práve v tom čase navštívil Vildomca Jaroslav Palliardi. Palliardi zasvätil celý život výskumu moravského neolitu. Kultúru s moravskou maľovanou keramikou nielen rozpoznal, ale - ako dokazujú jeho publikované diela - aj zaradil a rozdelil, a to tak presne, že sa stal tvorcom moderného systému celého stredoeurópskeho neolitu. Palliardi objavil množstvo veľmi dôležitých pamiatok, napríklad tri modely neolitických domov. Jeden má obdĺžnikový pôdorys, ďalšie dva majú tvar podkovy. Steny sa opierajú o päť plochých širokých stĺpikov, na nich je sedlová strecha s piatimi krokvmi a so stĺpom v zadnej čelnej stene, v prednej s väznicou vymodelovanou do tvaru hlavy tura alebo barana. Na modeloch vidieť kolíky, ktorými sa prichytávala krytina krovu, vyvýšený prah, rovnú vymazanú podlahu, mazanicou vyplnené steny. Modely sú jednoducho dokonalé, a tak sa stali základom pre dodnes platný pohľad na vzhľad neolitických domov. Palliardi si všimol črep na Vildomcovom okne a rozoznal v ňom zvyšok pravekej naberačky. Vzápätí zašli na miesto nálezu a pustili sa do svojho prvého spoločného výskumu. Najprv kopali obaja, neskôr si prácu rozdelili: Vildomec kopal, mapoval, kreslil, konzervoval a rekonštruoval, Palliardi pamiatky fotografoval a vedecky spracovával.

Po Palliardiho smrti sa Vildomec musel venovať aj teórii, no preslávil sa predovšetkým ako tvorca jedinečnej zbierky, ktorú zhromaždil vo svojom domčeku v Boskovštejne. Keď som ho navštívil, nevedel som, kam sa skôr pozeráť, všade stáli nádherné a unikátne predmety, aj „najkrajšia žena nášho praveku“. Vildomcova zbierka je základom každého ďalšieho výskumu neolitu; študovali ju bádatelia vari z celého sveta, medzi nimi aj slávny Childe, o ktorom sme už hovorili ako o objaviteľovi neolitickej revolúcie. Vo Vildomcovom dome našiel dokonca jeden z impulzov na vytvorenie svojej slávnej a revolučnej hypotézy o kolonizačnom pôvode európskeho neolitu. Viaže sa k tomu milá historka. V jednej z vitrín si všimol črepy, ktoré mu pripomenuli pamiatky Blízkeho východu. Požiadal preto Vildomca, aby ich zlepil a pokúsil sa zrekonštruovať pôvodnú nádobu, lenže vypukla vojna a kým sa Childe opäť vrátil do Boskovštejna, prešlo takmer desať rokov. Starí priatelia sa zvitáli, objali, Childe si sadol a bez úvodu sa spýtal:

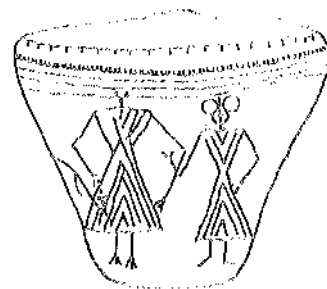
— Kde ju máte?

Starý pán otvoril vitrínu a akoby sa boli len včera rozišli, s úplnou samozrejmosťou podal Austrálčanovi zlepenú a zrekonštruovanú nádobu.

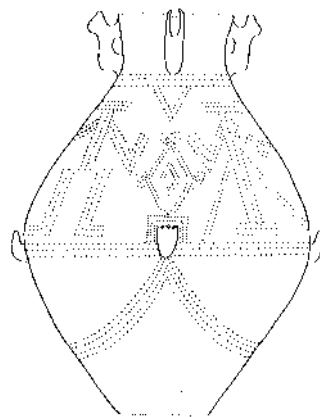
V roku 1927 začal kopať vtedy 49-ročný František Vildomec na okraji obce Hluboké Mašůvky v nádhernej, pokojne zvlnenej krajine úrodných polí, ovocných stromov, čerešňových alejí a milých ľudí. Bola to celkom iná práca než dnešný moderný archeologický výskum. František Vildomec bol archeológ - zberateľ, hľadal krásne a povznášajúce veci a podľa toho musel aj pracovať. Starostlivo vybral každú pravekú jamu a rovno na jej okraji sa pokúšal poskladať črepy, ktoré v nej našiel. Kopať mohol len po žatve, inokedy by ho sedliaci na pole nepustili. Iného by možno nepustili vôbec, lenže František Vildomec bol vážny človek, riaditeľ malej školy v neďalekom Boskovštejne. Jeho syn Vědomil rád rozprával o figli, ktorý otec vymyslel. Nielenže dával pozor, keď zahŕňal jamu, aby ornica zostala na povrchu a spraš naspodku, ale zakaždým prisypal do pôdy trochu umelého hnojiva. Vtedajší sedliaci ešte hnojivo nepoznali, mali dosť maštafného hnoja, a tak mohol na jar, keď na mieste bývalého výkopu bujnela pšenica či ďatelina, s vážnou tvárou tvrdiť, že archeologický výskum zúrodňuje pole.

Hluboké Mašůvky predstavujú vrchol Vildomcovej archeologickej kariéry, preslávil ich na celom svete. Na okraji dediny objavil mohutnú bránu, ktorá viedla do veľkého oválneho sídliska obkoleseného hlbokou a širokou priekopou. Všade naokolo boli desiatky najrozličnejších stavebných jám plných koristi, za ktorou sem vlastne prišiel. V roku 1934 našiel v jednej z jám pravú nohu akejsi figúrky. Darmo prehľadával obsah jamy, viac častí v nej už neobjavil. Po niekoľkých dňoch vyberal celkom inú jamu a na veľké prekvapenie v nej našiel ďalšie kúsky figúrky: zadok, poprsie, hlavu a ľavú ruku. Nič viac, preosievanie hlíny bolo bezvýsledné, a jemu chýbal aspoň kus ruky, aby mohol pochopiť gesto sošky. A potom sa stalo čosi ako malý zázrak. Prešlo päť rokov, kým otvoril tretiu jamu, a v nej ležalo to, čo hľadal: ruka. Keď domodeloval niekoľko chýbajúcich kúskov, stála pred ním krásna, 36 centimetrov vysoká soška ženy počernej pleti, akoby opálená slnkom, na niektorých miestach s nezreteľnými stopami maľovania.

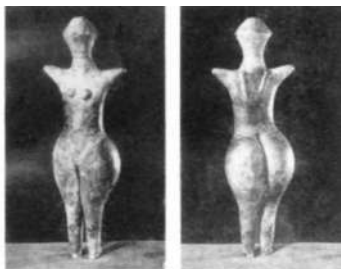
Už nikdy nenašiel nič, čo by ho viac preslávilo, hoci v jeho zbierke sú stovky ďalších krásnych predmetov, lebo krása tvaru a farby bola prirodzenou súčasťou sveta, ktorý dnes nazývame kultúrou moravskej maľovanej keramiky. Ešte aj dnes oslňuje farbami (nanášali sa v masívnych vrstvách na vypálené,

Posvätná svadba - v nemeckej

a moravskej verzii

Krásy moravských venuší

niekedy aj nevypálené nádoby). Prekrásny zložitý ornament pokrýva nielen povrch, ale niekedy sa tisne až do vnútrajška nádob; akoby maliarom nestačil priestor, ktorý mali k dispozícii, mohlo by sa zdať, že až barbarsky plytvali farbami, keby ich diela neboli také krásne. Lebo rovnako ako hýria farbami, hýria aj tvarmi v akýchsi fiktívnych pretekoch o nový nápad a novú formu. Misky, poháre, džbániky, zásobnice, tanieri, naberačky, kubické aj hranolové lampičky, nádoby, ktoré stoja na ľudských nohách, keramika vymodelovaná do tvaru koženej tanistry, prúteného košíka, modelu chaty, závažia, kolieska, ba ešte aj obyčajné vypálené guľôčky, o ktorých nevieme, či sú to hračky, náboje do praku alebo predmety kultu, lebo pobožní tí ľudia rozhodne boli. Svedčí o tom množstvo kultových predmetov a medzi nimi najmä ženské figúrky, z ktorých sme dosiaľ spomenuli len tú najkrajšiu. Sú ich stovky. V čase, keď sme nakrúcali náš film, našlo sa na južnej Morave viac ako 1 600 venuší, najviac v celej Európe. Tvár majú štylizovanú, niekedy naznačený účes, zväčša sú nahé (jedna má sukňu), niekedy s anatomickými detailmi a takmer všetky majú malé ploché nohy, na ktorých nemôžu bez pomoci stáť. Zrejme boli časťou väčšieho, dnes už nejstávajúceho celku vyrobeného z netrvácnych materiálov, napríklad z dreva. Jestvuje celá séria ženských figúr s dierkou nad kolenami, ktorá naznačuje, ako ich upevňovali na domácich oltárikoch alebo podobných miestach. V nikózijskom múzeu na Cypre majú ucelenú skupinu podobných figúrok. Sú rozostavené v okružlej panvici pripomínajúcej model domu. Cypruská scénka sa ponáša, isteže vzdialene, na naše ľudové betlehemy.

Takmer všetky moravské figúrky znázorňujú stojace alebo sediace ženy, mužov len veľmi zriedka, zato celé čriedy zvierat: je tu pes, zajac, medvedík, baran, vodný vták, bobor, líška, koza, krava, prasiatko. Našla sa hlinená hlava capa takmer v životnej veľkosti. Až nástojčivo pripomína býky a barany, ktoré na Blízkom východe symbolizovali mužskú plodnosť. Azda stojí za pripomienku, že niektoré figúrky majú charakteristické skobovité nosy, moravskí archeológovia hovoria o arménoidnom type, čo by azda v budúcnosti mohlo niečo povedať pri hľadaní pravlasti týchto ľudí, rovnako ako nápadne veľké zadky ženských figúrok.

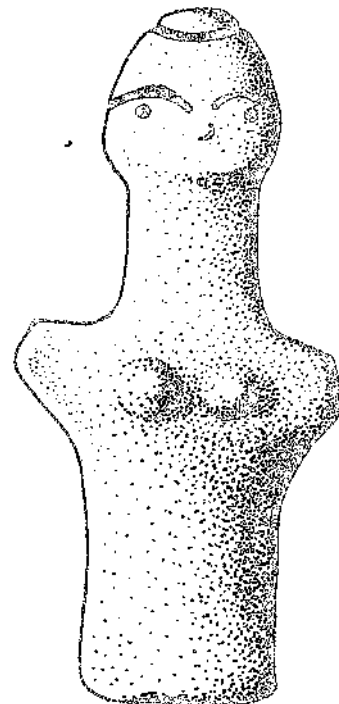
Všetko je to ako pestrotvarý a pestrofarebný zázrak. A ten sa zrejme odohrával aj v ostatných prejavoch vtedajšieho života, minimálne v pestrom maľovaní a zrejme aj tetovaní ľudských tiel, v ich príbytkoch a nástrojoch vyhotovených z menej trvácneho materiálu, ako je keramika.

Po druhej svetovej vojne sa opevnená osada v Hlubokých Mašůvkách začala skúmať odznova. Pokiaľ to ešte šlo, archeológovia (výskum viedol riaditeľ Národného múzea v Prahe Jiří Neustupný) odkryli celú plochu, na ktorej kedysi stála. Objavili dômyselnú bránu a stopy po dvojitej palisáde. Predpokladá sa, že priestor medzi palisádami vyplňala hlina, takže vznikla mohutná hradba. Preskúmalo sa asi 400 metrov priekopy, ktorá obkolesovala oválnu plochu zaberajúcu okolo šesť hektárov. Pravdepodobne do nej viedli štyri brány (dve sa našli). Priekopa bola miestami široká viac ako štyri a pol metra a hlboká v priemere okolo pol treť a metra. Na jej vybudovanie by dnešný kopáč vybavený kovovými nástrojmi potreboval vyše 1 600 dní, v neolite prinajmenšom 4 800 dní. Keďže priekopa sa musela urobiť počas jedinej sezóny (cez zimu by sa nedokončené steny výkopu zosypali), kopalo ju prinajmenšom 50 ľudí 96 dní alebo 100 ľudí 48 dní. Ak si uvedomujeme, že roľnícka osada pravdepodobne nemala viac ako 50 - 60 obyvateľov, ide o nadľudský výkon.

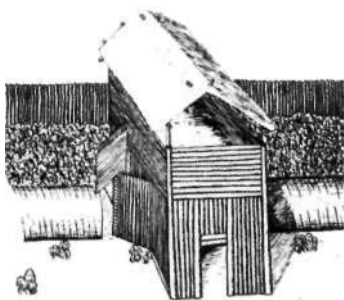
Hluboké Mašůvky predstavovali výnimočný civilizačný zázrak a tak sa aj hodnotili. Po niekoľkých rokoch však vysvitlo, že nie sú výnimočným javom, ale bežným kultúrnym prejavom tých čias. Potvrdili to ďalšie objavy, a to najmä v neďalekých Těšeticiach-Kyjoviciach, lebo význam výskumu v Těšeticiach-Kyjoviciach prekročil hranice Moravy, stal sa sondou do významnej civilizácie mladého neolitu, ktorá sa dotýkala existencie na hranici života a smrti a začala budovať veľkolepé centrá. Ich poslanie zatiaľ nechápeme, nevieme oceniť ani výkon potrebný na ich vybudovanie, lebo obdivuhodná mohutná civilizácia, ktorá žila nielen na Morave, ale aj na Slovensku, v Maďarsku, Rakúsku, Čechách, sa pred nami vynára len po kúskoch. Potrvá ešte veľa rokov, kým jej porozumieme, kým sa zhodnotia súčasné výskumy vo viacerých krajinách a štátoch, no predbežne práve Těšetice-Kyjovice predstavujú najkomplexnejší pohľad na vtedajší svet.

Archeologický výskum, ktorý viedol Vladimír Podborský, našiel v Těšeticiach-Kyjoviciach ideálne podmienky. Nič nezničili moderné stavby ani hlboká orba, suchá spráš dokonale zakonzervovala nielen staré pôdorysy, črepy, kosti a ďalšie pamiatky, ale aj farby, čo je v tomto prípade mimoriadne dôležité.

Neolitická osada v Těšeticiach-Kyjoviciach ležala uprostred hustej koncentrácie sídlisk. Už výskum v Hlubokých Mašůvkách naznačil, že v tých časoch jestvovali väčšie centrá a v Těšeticiach-Kyjoviciach sa táto domnienka

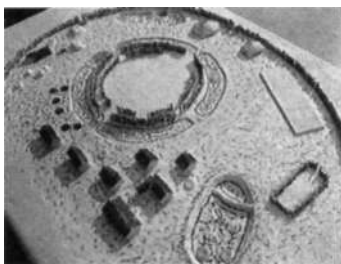
Ženské sošky absolútne prevládajú

Ukážky moravského staviteľstva. Rekonštrukcia vstupnej brány do kruhového opevnenia v Hlubokých Mašůvkach

hlinené modely domov

a plán rondelu v Těšeticiach-Kyjoviciach, ktorý archeológii otvoril oči

potvrdila. Dominantou lokality bol kruh opevnený hlineným valom a priekopou, ktorá bola dlhá 195 metrov, hlboká až štyri metre a široká okolo päť metrov. Asi štyridsať metrov pred priekopou bola drevená palisáda a za priekopou ďalšie dve.

Pre tento osobitý typ architektúry sa v archeológii ujal termín rondel. Objav v Těšeticiach-Kyjoviciach bol prvý v Európe, predbežne záhadný unikát, keďže vtedy ešte nikto netušil, že sa tým otvorila úplne nová, vzrušujúca kapitola, ktorá ukázala nečakane veľkolepé rozmery vtedajšieho pravekého sveta, lebo od tých čias sa našli desiatky (možno aj stovky) ďalších rondelov nielen na Morave, ale aj na Slovensku, v Hornom aj Dolnom Rakúsku, Maďarsku a ešte ďalej v Chorvátsku, Vojvodine, a rovnako na západe v Čechách a Nemecku a všetky ako svedectvo dokonale zorganizovanej spoločnosti.

Stavba opevnenia si totiž vyžiadala také obrovské množstvo práce, že si predbežne nevieme vysvetliť, kde na to vtedajšia spoločnosť nabrala sily. Na jednu palisádu (a boli tri) sa použilo okolo 900 aspoň štyri metre vysokých kolov, ktoré sa získali výrubom jedného hektára asi 60 rokov starého lesa. Už to je veľký výkon. Zoťatý strom sa neupraví na palisádový kôl skôr ako za hodinu, desať tesárov by teda muselo pracovať prinajmenej mesiac, aby pripravilo koly potrebné na stavbu troch palisád. Veľkú prácu si vyžadovalo kopanie jám, prenášanie a dvíhanie kolov, zasypávanie jám. Takisto priekopu by podľa približného odhadu budovalo 20 kopáčov a 60 pomocníkov (odnášali by hlinu) prinajmenšom desať týždňov. Spolu je to najmenej štvrtrok nerušenej práce bez oddychu, bez prerušenia počas sviatkov, dažďa, búrky a iných komplikácií. A keďže stavba sa musela stihnúť za jedinu sezónu, približne za štyri až päť mesiacov, treba rátať s prácou okolo 150 robotníkov. Toľko by sa mohlo nájsť medzi 600 až 800 obyvateľmi, lenže tí nemohli len stavať, museli aj siať, žať, zväzať a vykonávať ďalšie nevyhnutné práce, ak sa chceli udržať pri živote. Kruhové opevnenie teda možno pochopiť len ako výsledok spojeného úsilia veľmi širokého okolia, prinajmenšom dvadsiatich-tridsiatich osád.

Jedna z nich sa preskúmala priamo v Těšeticiach-Kyjoviciach. Poskytla nádhernú kolekciu maľovanej keramiky, asi 65 000 kusov črepov s ešte vždy živými farbami. Našli sa aj desiatky kilogramov prírodných červených a žltých farbív, veľká kolekcia kamenných nástrojov, medziiným vyrobených aj z východoslovenského obsidiánu, a množstvo zvieracích kostí. Výskumníci objavili aj niekoľko hrobov a veľa roztrúsených ľudských kostí. Podarilo sa

z nich rekonštruovať aspoň akú-takú predstavu o výzore budovateľov svätyne. Boli pomerne malí, s drobnou postavou a jemnou tvárou. Je to dôležité zistenie, lebo hlbšie ako pamiatky kultúry s moravskou maľovanou keramikou sa našli stopy po živote pôvodných obyvateľov, ktorých si noví kolonisti pravdepodobne podrobili. Pôvodní obyvatelia boli celkom iní - s dlhou lebku, vyšší, robustnejší, fyzicky zdatnejší, a predsa podľahli, a určite nie náhodou. Ich stretnutie s ľuďom moravskej maľovanej keramiky bolo stretnutím dvoch historických epoch, starého a mladého neolitu. Je medzi nimi obrovský rozdiel. Nový svet vytvorili rozliční ľudia, pravdepodobne v spolupráci. Jej podobu (dobrovoľnosť alebo násilie), žiaľ, nepoznáme, určite sa však líšili životným štýlom a životnou úrovňou.

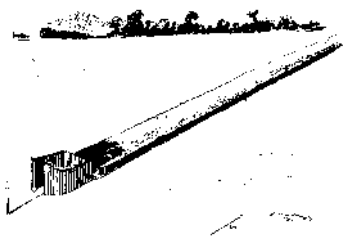
V Těšeticiach-Kyjoviciach si to výskumníci vyskúšali. Po vzore prvých kolonistov z čias starého neolitu vypálili kus lesa, získanú pôdu osiali a vzídené obilie zožali. Zistili pritom pozoruhodné veci. Osud vtedajších ľudí závisel od žatvy, no nie iba od veľkosti úrody.

To, pravda, nie je jediné vysvetlenie, lebo ani všetky rondely nie sú rovnaké. Niektoré boli prázdne, v iných stáli veľké kolové stavby, azda zhromažďovacie domy, v ďalších sa našli hroby, obete, rituálne uložené lebky ľudí aj býkov, viacero kostier a jednotlivých kostí azda ľudí zabitých v boji, preto sa názory bádateľov rozchádzajú. Vidia v rondeloch nielen miesta kultu, ale aj správy (priestor, kde sa schádzali všetci plnoprávni ľudia pri dôležitých rozhodnutiach), obchodu (čosi ako trhoviská), jednoduché observatória na meranie času, vojenské pevnosti a jestvujú aj ďalšie vysvetlenia. Od objavu v Těše-

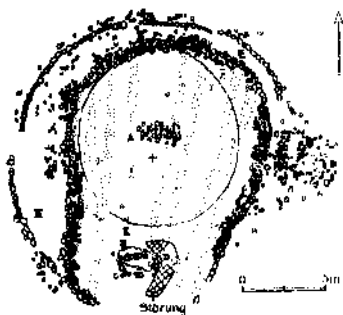

Portrét, akt
a jedinečná soška
ženy v sukni

Chrám posvätnej brázdy

a jeho anglická obdoba

ticiach-Kyjoviciach prešlo veľmi málo času, aby sa mohli urobiť definitívne závery, prijmime ho ako upozornenie, že ďalší výskum azda ešte netušené prekročí obzory našich predstáv o dejinách praveku.

Chrám roľníckej práce (Dovetok)

Nasledujúci príklad s rondelmi nesúvisí, naopak, rozpráva o celkom odlišnom tvare, ale to azda neprekáža (hoci odborníci možno budú mať výhrady), je dôležitý ako doklad, že rozliční ľudia v rozličných časoch mohli uctievať celkom odlišné božstvá.

Na západ od mesta Louny v stredných Čechách, na riečnej terase pravého brehu Ohře na okraji obce Březno sa v roku 1953 začal menší záchranný výskum. Viedla ho Ivana Pleinerová a vtedy ani netušila, že na tomto mieste strávi viac ako tridsať rokov a objaví čosi, čo možno porovnať s objavmi rondelov. Keď v poli hneď vedľa výskumníckej stanice odstránili ornícu, v spráši sa objavili štyri dlhé ryhy, aké zostávajú po drevených palisádach. Boli to žľaby, menšie priekopy, do ktorých sa postavili koly, zahrnuli hlinou a udupali. Palisády v Březne však mali pôdorys akýchsi nezvyčajných domov. Dva pásy palisád šli rovnobežne vedľa seba - tak ako steny domu, ale ich rozmery podobné poslanie celkom vylučovali. Boli na to príúzke. Prvý dvojité rad meral na prednej strane 3,2 metra a na zadnej dokonca len 2,5 metra, a to je na dom málo. Dlhý bol asi 25 metrov. Vnútri medzi žľabmi sa našli dva hroby. Boli vykopané v osi palisádového pásu, takmer desať metrov od seba. Mŕtvi ležali v skrčenej polohe, uložení priečne na pás, kolmo k palisáde, jeden bez milodarov a druhý len s jednoduchým keramickým hrnčekom.

Druhý dvojité rad sa ťahal rovnobežne s prvým o 36 metrov ďalej. Aj ten bol na dom úzky (široký len štyri metre), ohromoval však svojou dĺžkou. Archeológovia z neho odkryli 140 metrov a na koniec sa nedostali, pretože ho kedysi aj s brehom strhla rieka. Aj vo vnútrajšku tejto stavby ležali mŕtvi ľudia, tri skrčené kostry, vzdialené od seba 50 - 60 metrov, uložené presne v osi palisádového pásu. Jeden skrčený mŕtvy nemal nijaké milodary, druhý iba pazúrikovú čepeľ a tretí kónickú keramickú misku.

Prednú časť objektu sa podarilo zrekonštruovať. Bola to akási predsieň dlhá sedem metrov, od palisádového pásu oddelená jednoduchou drevenou priečkou. Priečelie, do ktorého viedol úzky, len 90-centimetrový vchod, bolo oblúkovito zakončené.

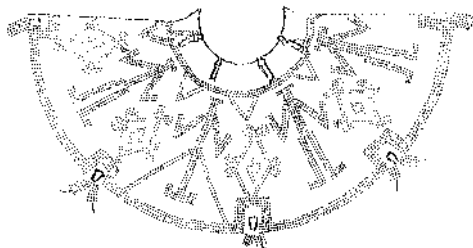
Oba objekty pôsobili úplne záhadne. Rozhodne to neboli príbytky ani ohrady na ustajnenie dobytká. Úzky priestor, ktorý uzatvárali, nemohol slúžiť na nijakú praktickú činnosť. Ak by bol pás medzi dvoma palisádami vyplnený hlinou, mohol plniť funkciu valu, hradby, ale táto hradba by nič nechránila, bola rovná ako šnúra. Navyše by to bola nízka hradba. Podľa šírky žľabu sa podarilo vyrátať, že palisádové koly boli hrubé len 10 až 15 centimetrov, neudržali by vyšší ako metrový násyp.

Pre vysvetlenie objektu sú rozhodujúce asi hroby a v nich uložení mŕtvi. Lenže stavby určite neslúžili ako „domy mŕtvych“, rozšírené medzi niektorými dnešnými divochmi. Údržba 140 - 150 metrov dlhého domu by bola prakticky nemožná, vyžadovala by ustavičnú starostlivosť. Mohlo ísť o mohyly, ale proti takej predstave hovorili logické argumenty, množstvo práce, ktoré by sa muselo vynaložiť na ich stavbu. Výskumníci sa ho pokúsili vyrátať. Do mohyly 140 metrov dlhej, meter vysokej a štyri metre širokej by sa zmestilo vyše 500 kubíkov ubitej zeminy, na stavbu jej drevených stien by sa spotrebovalo 2 400 dubových aspoň pol druhu metra dlhých kolov a najmenej 60 dvojmetrových dubových kolov na stavbu predsiene, ďalej bolo treba vykopať vyše 300 metrov dlhý a pol metra hlboký palisádový žľab, dvíhať koly, ubíjať zeminu, kopať, priväzať a ušliapávať hlinu násypu a podobne. Na celé dielo by bolo treba pri najmenšom 6000 pracovných hodín; pre desať ľudí dva až tri mesiace práce.

Pravek pozná príklady aj väčších výkonov, ale do objektov v Brezne uložili len päť ľudí, ktorí - ako ukazovali bezvýznamné milodary - nevynikali ničím mimoriadnym.

Ak objekty neslúžili na nijaký praktický účel, boli to najskôr kultové stavby. V posledných rokoch dosiahla pri výskume praveku veľké úspechy celkom nová veda, archeoastronómia, ktorá sa zaoberá astronomickým zameraním historických objektov. Poloha nebeských telies bola v minulosti jediný spôsob, ako merať čas, astronómia mala preto nedoceníteľný význam. Ak sa podarí vyriešiť astronomické zameranie pravekej stavby, vyrieši sa tým často i jej interpretácia, účel, na ktorý slúžila. Lenže v Brezne sa to nepodarilo. Orientácia objektov sa neviazala ani na slnovrat, ani na krajný východ alebo západ Mesiaca, ani na nijaký iný významný astronomický jav.

Brezno leží uprostred malebných kopcov Českého stredohoria. Dávno vyhasnuté kužele čadičových sopiek vytvárajú romantickú kulisu krajiny a na jeden z nich, Blšanský vrch, sú nasmerované obe stavby. Východ slnka za jeho

Rozvinutá téma posvätnej
svadby so zreteľným
erotickým motívom

nezvyčajne tvarovaným chrbtom poskytuje veľmi zaujímavý pohľad. A trvá len niekoľko dní v roku, na prechode februára a marca, teda v čase, keď treba vyjsť do poľa, začínajú sa jarné práce. Východ slnka za Blšanským vrchom mohol značiť dôležitý signál, ktorý si neolitickí ľudia zvýraznili dlhou stavbou.

Najpravdepodobnejšie riešenie záhady sa napokon našlo nie vo voľnej úvahe, ale v exaktnom výskume. V priečnej sonde vykopanej krížom cez mohylu sa v pôde objavil nezvyčajný profil. Po jeho preskúmaní a zhodnotení sa zistilo, že ho vytvorili paralelné (z väčšej časti už dávno zničené) pásy, žliabky. Mali zúžený zahrotený tvar. Podobné sa našli v Poľsku a Dánsku a v oboch krajinách ich vysvetľovali ako stopy po orbe, rituálne brázdy vyorané pri náboženskom obrade, nad ktorými sa potom navrášila mohyla. Z mladších čias praveku pochádza rituálna orba objavená v Anglicku. Bola súčasťou pohrebu. Zem, skôr než na ňu položili mŕtveho, zorali a na brázdy s mŕtvym telom nasypali mohylu. Vďaka nej sa zachovali až do našich čias.

V Brezne na pravdepodobnosť takej možnosti poukazuje prítomnosť mŕtvych ľudí, azda svedectvo po obeti vykonanej v súvislosti s posvätnou orbou, a potom aj predsieň pred dlhšou stavbou, v ktorej sa azda konali náboženské obrady.

Mladý neolit urobil revolučný krok vpred zlepšením ekonomiky, zvýšením produktivity poľnohospodárskej práce. Najdôležitejšou vecou bola azda orba, brázda. Keď ju objavili, musela sa zdať ako dar bohov. Zaslúžila si najvyššiu úctu a stala sa posvätnou.

Svodín je veľká obec na južnom Slovensku.

Veľká a tichá obec; leží mimo hlavných komunikácií, nevedie cez ňu železnica a ani autobusy nechodia veľmi často.

Svodín je veľká, tichá obec obkolesená úrodnou pôdou, ako napokon všetky dediny tu na juhu, rozložené v štedrej, slnkom prehriatej Podunajskej nížine. Svodín jej má takmer päť aj pol tisíce hektárov, ale nijaký priemysel, a tak teda zostáva dedinou, hoci vyše tritisíc obyvateľov by bolo dosť aj na mestečko. Pravda, v inom kraji, nie na juhu; tu nie sú vzácne často aj niekoľkonásobne väčšie dediny.

Neviem sa zbaviť pocitu, že práve v týchto okolnostiach je kľúč k najstaršej svodínskej histórii: množstvo úrodnej pôdy v časoch, ktoré priemysel nepoznali (a ešte dlho poznať nemali), ale aj tak vytvorili veľké veci. Svodín síce zostáva dedinou, ale minulosť má takú, že by sa za ňu nemuselo hanbiť ani veľké mesto. Ležala pod zemou takmer šesť tisícročí, a keď sa potom začala vynárať, bolo to po kúskoch, akoby na splátky, akoby jej veľkoleposti bolo priveľa na jeden raz.

Všetko sa začalo na vřšku Búshegy, čo v približnom preklade značí čosi ako Smutný vřšok, vraj na pripomienku niekdajších tureckých ukrutností, ale nie som si istý, či v tomto prípade nemá ľudská pamäť oveľa-oveľa hlbšie korene, či nesiahajú až do praveku alebo aspoň k odkazu, ktorý nám zanechal a z času na čas vyjde na povrch.

V roku 1934 stavali robotníci na vřšku triangulačnú vežu a rozhádzali pritom kostičku dieťaťa. Kosti boli už celkom zotreté, možno by aj unikli pozornosti, keby pri nich nebola ležala pozoruhodná nádoba. Mala podobu ženského tela a obe ruky vystreté v čudnom patetickom geste. Ťažko povedať, čo znázorňovalo, či prosbu, žehnanie, modlitbu, ochranu alebo niečo celkom iné.

Nádobka vošla do histórie Slovenska ako symbol veľkej minulosti, ako symbol slovenského praveku, ktorý sa tušil, cítil, predpokladal, ale ešte dlho mal

Džbán v podobe ženy s rukami v geste ochrany alebo požehnania vošiel do histórie

Viera Němejcová-Pavúková

zostať neznámy. Nádobka s rukami akoby predpovedala jeho váhu, význam, rozmery, ktorými sa raz bude merať veľká časť praveku celej Európy.

Vefasľubná pamiatka zapríčinila, že sa sem archeológovia po štvrtstoročí ešte raz vrátili. Chceli lepšie poznať okolnosti, ktoré viedli k významnému objavu. Malý výskum (viedol ho Anton Točík) odkryl zvyšky detského hrobu a vedľa neho ďalšie štyri hroby dospelých ľudí a niekoľko sídlisťných jám. Archeologický pojem Svodín trochu zjasnel. Vošiel do odbornej literatúry ako sídlisko ľudu s nám už dobre známou lengyelskou kultúrou.

O päť rokov neskôr, v roku 1964 sa na vŕšku rušil starý vinohrad. Pôda sa rigolovala, orala až do hĺbky 80 centimetrov. Pluhy prenikli hlboko do ornice, takmer až k vrstve spraše, a spod zeme sa začali vynárať črepy, popol, kosti.

Archeológovia prišli aj po tretí raz (výsledky výskumu z roku 1965 publikovali Ján Lichardus a Stanislav Šiška), aby zachránili, čo sa zachrániť ešte dalo. Rozoznali v zemi 40 sídlisťných objektov a deväť hrobov.

V jednom z nich ležala ďalšia nádoba s rukami...

Bolo jasné, že vo Svodíne sa pri orbe zničilo pohrebisko, a to bola nenapraviteľná škoda, v čase objavu bolo na Slovensku jediné a v celom Maďarsku sa nachádzali len dve. Lengyelská kultúra vrátane slávnej kultúry s moravskou maľovanou keramikou pohrebiská prakticky nepozná, presnejšie povedané, zrejme my ich nepoznáme, s úspechom unikajú pozornosti archeológov. V slovenských pomeroch výnimkou bolo v tých časoch niekoľko hrobov z Lužianok na brehu Nitry, Novej Vsi nad Žitavou, azda aj hroby zo starších nálezov v jaskyni Dupná diera v Slatinke nad Bebravou a kostrový hrob v Podhájskej neďaleko Nových Zámkov. Predstava pohrebiska azda so stovkami zničených a nepreskúmaných hrobov bola tragická a súčasne vzrušujúca.

A predsa ďalšiemu objavu pomohla do značnej miery znovu len náhoda.

V roku 1971 pricestovala do Svodína Viera Němejcová-Pavúková. Pri predchádzajúcich výskumoch sa totiž na Smutnom vŕšku okrem lengyelských pamiatok našli aj pamiatky z čias badenskej kultúry, ktorú V. Němejcová-Pavúková práve spracovávala (a my sme sa s ňou stretli v Nitrianskom Hrádku). Chcela si overiť niektoré chronologické súvislosti, ale objavy, ktoré urobila hneď v prvých sondách, zmenili pôvodný zámer. Spod zeme sa totiž začali vynárať také veľkolepé objavy z čias lengyelskej kultúry, že kontrolný výskum sa zmenil na systematický. Trval vyše desať rokov. Tri hektáre sa odkryli plošne a vykopali sa viaceré menšie sondy.

Ukázalo sa, že lengyelské pohrebisko sa pri rigolovaní vinohradu nezničilo. Skaza obišla možno štvrtinu a možno aj polovicu pohrebiska, a na nej desiatky hrobov zasýpaných červenou hlinkou, desiatky hrobov bohatých aj chudobných, významných aj menej významných. Najmä mužské hroby mali bohatú, takmer štandardnú výbavu: kamenné sekerky, spondylové šperky (o stredomorskom plžovi Spondylus sme už hovorili v kapitole Osem ľudských tvárí zo Šarišských Michalian), kančie kly, nádoby, kamenné jadrá, úštepové nástroje, niekedy aj hrudky minerálnych farieb. Niektoré hroby sa z tohto štandardu celkom vymykali. V jednom z nich objavili stovky spondylových korálikov rozsypaných po celom hrobe (zrejme niekdajšie nášivky na šatách), zvyšky už rozpadnutých náramkov, náhrdelníkov, ozdôb do vlasov a iné. Obrovské bohatstvo spondylových a vápencových korálikov sa našlo aj v ďalšom, a čo je osobitne zaujímavé, v detskom hrobe. Koráliky kosťu takmer pokrývali, boli všade, okolo hrdla, pása, rúk, na čepčeku, vo vlasoch i na spodnom leme sukničky (pomohli určiť, že tá sa končila asi 10 cm pod kolienkami).

V hrobe bola aj veľká kolekcia nádob a v nej opäť dve neobvyčajné nádoby s rukami vystretými akoby na ochranu detského tela, jedna s kalíškovitým zakončením rúk, druhá s vymodelovanými prstami. Stáli na nevysokej hlinenej lavici nad mŕtvym dieťaťom a vystierali ruky na jeho ochranu.

Zvláštnosť váz v tvare ženského tela akoby pripomínala úlohu matky, a pritom stojí za zmienku, že hroby matiek a všetkých svodínskych žien boli nápadne chudobné.

To je naozaj čudné.

Archeologické nálezisko Svodín má pôsobivú atmosféru, ktorá dýcha z tých divných nádob, ale je výnimočné aj z odbornej stránky. Ponúklo totiž komplexný pohľad na dávny svet, lebo neďaleko pohrebiska sa našli príbytky živých ľudí, ich dedina a trochu obďaleč veľká kruhová stavba (rondel), podobná na kruh v Těšeticiach-Kyjoviciach. Obopínala miernu vyvýšeninu v strede s triangulačnou vežou (miestom prvého nálezu) a uzatvárala takmer pol druhu hektára opevnenej plochy. Trikrát toľko ako v Těšeticiach-Kyjoviciach!

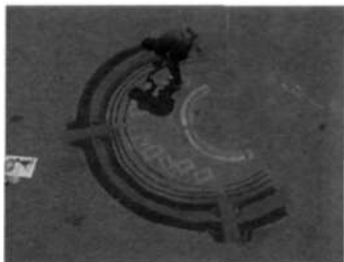
Opevnené priestory boli dva, starší menší s priemerom 60 metrov, **tri** a pol metra hlbokou priekopou a dvoma palisádovými žľabmi, a mladší väčší s priemerom 160 metrov, dvoma priekopami a troma palisádami, ktoré obkolesovali celý starší objekt. Cez širokú priekopu viedli štyri do kríža vybudované mosty. Pred každým mostom sa priekopa zlomila do pravého uhla a v dĺžke

Pohľad do svodínskeho depozitára

Archeológia objavili a preskúmali desiatky rondelov. Na obrázku je pokus o rekonštrukciu jedného z nich

Svodínsky rondel sme si namaľovali na chodníku

Do filmu Tušenie stratených skutočností sme na svodínskom nálezisku zrekonštruovali niekoľko hrobov

desať metrov sledovala dva až tri metre široký most. Mosty ústili do brán v palisádach, presnejšie povedané vo vale, pretože priestor medzi palisádami bol pravdepodobne vyplnený hlinou, čím vznikla mohutná hradba, cez ktorú prechádzala prekvapujúco užužká, len vyše metrová chodbička.

Svodínsky kruh už nebol prekvapením, našiel sa dávno po objave rondelu v Těšeticiach-Kyjoviciach, archeológovia poznali v tom čase množstvo stavieb rovnakého typu a ich počet stále rastie. Pri ich vyhľadávaní a určovaní sa použili všetky, aj celkom nové výskumné metódy. V Rakúsku ich desiatky nasnímkovali z lietadiel, bylanský kruh určili geofyzikálnym meraním (mal priemer 90 metrov), vo Vochove pri Plzni odkryli klasickou metódou kruh s trojnásobnou palisádou (mala priemer 20, 25 a 29 metrov) a priekopou (vnútorný priemer 36 metrov), letecký prieskum, ktorý vedie Ivan Kuzma z Archeologického ústavu SAV v Nitre, priniesol výborné výsledky aj na Slovensku (našiel vyše desať ďalších ešte neskúmaných rondelov). Navyše sa prehodnotili aj staršie výskumy a ukázalo sa, že kruhové opevnenie objavil v Krpoch pri Mladej Boleslavi už v roku 1885 Jan Woldřich, na ďalšie prišli v obciach Byseň pri Kladne (s priemerom 100 metrov) a Tucharaz pri Kolíne (80 metrov).

Ani na Slovensku nie je Svodín výnimkou. Od roku 1978 skúmal Archeologický ústav SAV (vedúci Jozef Bujna a Peter Romsauer) kruhové opevnenie v Bučanoch, objavené pri stavbe diaľnice na úseku Trnava - Piešťany. Malo dvojité priekopu širokú dva až tri metre, kruhový priestor v priemere vyše 45 metrov obkolesovali masívne palisády a viedli doň štyri brány. V Ružindole pri Trnave preskúmala rondel Viera Němejcová-Pavúková a v neďalekých Žlkovciach Juraj Pavúk ešte jeden.

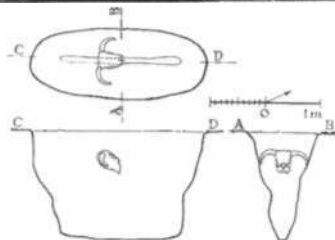
Zdá sa, že kruhové opevnenia boli v tých časoch súčasťou mnohých sídlisk, pravda, zväčša sa už dávno rozorali, zaplavila a rozniesla ich voda, rozvial vietor, a preto tak dlho unikali pozornosti. Či šlo o svätyne, ako sa nazdávajú výskumníci v Těšeticiach-Kyjoviciach, o pevnosti alebo niečo celkom iné, predbežne sa nedá s istotou povedať.

Dokáže to azda až ďalší výskum. Nemožno vylúčiť, že sa ešte dočkáme prekvapenia. Môže ich priniesť najmä výskum osád, lebo v nich žili stavitelia kruhových opevnení. Štyri osady preskúmala Viera Pavúková aj na Smutnom vršku, no nie o všetkých možno povedať, že v nich žili stavitelia kruhov. Najstaršia osada vyrástla ešte pred vznikom staršieho opevnenia, posledná po zániku mladšieho opevnenia. Osada budovateľov väčšieho opevnenia ohro-

muje svojou veľkosťou. Stálo v nej 150, možno aj 200 dlhých kolových domov. Ich pôdorysy boli veľmi poškodené, dĺžka domov sa dala určiť len výnimočne, ak by však v každom z nich žili aspoň dve rodiny, mala by dedina tisíc, ba azda až dvetisíc obyvateľov. To by síce zodpovedalo veľkému dielu, sotva však možnostiam vtedajšieho hospodárstva. Obrovské sídliská sú známe aj

139

Lebka pratura v obetnej jame

zo zahraničia, na Ukrajine jestvovali až stonásobne väčšie zoskupenia, lenže stotisícové „mestá“ v období neolitu, to nevyzerá pravdepodobne. Všetky svodínske - a tobôž ukrajinské - domy neboli zrejme súčasné, nestáli v tom istom čase. Navyše svodínske a ukrajinské domy vyrástli z rozličných kultúr, delia ich stovky kilometrov a stovky rokov, lebo praveké dejiny majú veľmi veľkorysú matematiku, ktorá ráta na stáročia a aj to len približné.

Aj svet lengyelskej kultúry jestvoval neuveriteľne dlho, azda tisíc, azda tisícdivsto rokov. Premietnuť toľký čas do modernej histórie, to sa vari ani nedá. Bolo by preto veľkým zveličením hovoriť o jeho jednote, veď nie je napríklad vôbec isté, či je dielom tej istej národnosti, toho istého etnika, alebo sa na jeho vzniku a živote podieľali podstatne širšie spoločenstvá. Archeologické kultúry sú postavené na vonkajšom prejave, najmä na keramike, ktoré je najtrvácnejšia, závery o etnicite jej výrobcov v takej dávnej minulosti sú predbežne nad naše sily. Isté je len toľko, že lengyelská kultúra priviedla svojich tvorcov do novej epochy, ako dokladá archeologický výskum v Branči, ktorý sa robil v podobnom prostredí ako na Smutnom vŕšku, a predsa celkom rozdielnom. Svodín delí od Branča len málo kilometrov, ale veľa rokov, no najmä historický prah, ktorý oddeľuje éru kameňa od éry najstarších kovov. A aj to je jeden z dôvodov, aby sme sa tam pozreli.

V roku 1960 narušili pri stavbe hospodárskeho strediska v Branči niekoľko hrobov z rímskej doby. Na tradičný výskum archeologických sond nebol čas, ale v tomto prípade bádateľom (viedol ich Jozef Vladár) žičilo šťastie. Keď totiž stavbári zhrnuli ornicu, otvoril sa pred výskumníkmi pohľad na pôdorys štyri a pol tisícročia starej dediny. Bolo to také neočakávané a zriedkavé, že sa Branč s 15-tisíc metrami odkrytej plochy stal v tom čase najväčším archeologickým pracoviskom.

Už prvé zistenia naznačili, ako významne sa zmenil svet. Ani tu síce nechýbali dlhé kolové domy, na rozdiel od neolitických osád však neslúžili ako príbytky, ale ako výrobné a zhromažďovacie priestory. Zmenšili sa, ale zdokonalili, vnútorné rady kolov staviteľa vynechali, čím výrazne zväčšili priestor. Statiku stavby zabezpečili tým, že obvodové koly zakopali hlboko do zeme. Pri stenách veľkých domov sa našli asi dva metre hlboké jamy. Hlinenú výplň tvorilo niekoľko vrstiev zeminy, ktoré oddeľovali tenké masné medzivrstvy s vysokým obsahom organických látok, niektoré aj so zvyškami zvieracích kostí, a keď sa potom v jednej z jám našla rituálne uložená lebka

pratura, bolo jasné, že sú to obetné jamy. Ak predpokladáme (a charakter pamiatok taký predpoklad dovoľuje), že sa do nich obeť ukladali raz do roka (napríklad ako prejav vďaky za dobrú úrodu), ich počet určuje vek jednotlivých domov a ten kolísal medzi 15 až 20 rokmi.

Pri stene jedného z domov sa našiel hlinený model domu, jediný na Slovensku. Zobrazoval len nadzemnú časť, sedlovú strechu s vrcholovou väznicou, o ktorú sa opierali krokvy pokryté pravdepodobne kožami alebo slamou. Odlomené výčnelky na vrchole strechy môžu byť stylizovaným znázornením jeleních parohov či rohov pratura, alebo aj skrížením nosných trémov. Vpredu vidno polkruhový otvor vchodu, ktorý viedol do vlastného príbytku. Tvorila ho jama s pôdorysom približne päťkrát tri metre. V takom dome mohla žiť len nevelká, zrejme už párová rodina, a to je nesmierne významné konštatovanie, ukazuje na revolučnú spoločenskú zmenu. Stojí za zmienku, že niektoré moravské modely (spomínali sme ich v kapitole Najkrajšia žena nášho praveku) znázorňujú aj steny domov, išlo teda o nadzemné stavby. Z Ukrajiny poznáme modely aj s vnútorným zariadením, v rohu so štvorhrannou kopulovite zaklenutou pecou s komínom, pri stenách s miniatúrnymi nádobkami, ba aj s figúrkami ľudí. V Bulharsku sa našli modely s malými okrúhlymi oblokmi. Všetky dokopy možno s istým rizikom pochopiť ako typ vtedajšej kultúry bývania.

Pre naše rozprávanie je však rozhodujúci objav sedemnástich hrobov, lebo tie dokladali nezvyčajné, doteraz nevídané veci. Niektorí mŕtvi ležali v drevených rakvách, iní mali dno hrobu vymazané vápnom, v jednom hrobe bolo päť a v druhom sedem mŕtvych, muži a ženy nohami oproti sebe, spomedzi ostatných sa vydělila skupinka bohatých hrobov a v nich ako milodary stredomorské mušle, egyptské fajansové koráliky, kaukazské dýky, nožíky a ďalšie predmety z medi – dôkazy obchodu, bohatstva, no najmä začiatku celkom novej epochy: eneolitu.

A tak sa naša cesta po archeologických náleziskách na Morave, vo Svodíne a Branči, na ktorej nás sprevádzali Nitrianska a Mašúvecká venuša, hlinené matky zo Svodína a dom pre jednu rodinu v Branči, premenila na svojskú archeologickú sondu, podobnú na sondy, aké sme našli na Blízkom východe, ale aj v Nitrianskom hrádku, sondu cez tisícročie, ktoré nás zaviedlo do nového sveta prvých a najstarších kovov v ľudskej spoločnosti.

Hlinený model domu

Model domu z Bulharska

Na Ukrajine sa našli modely aj s vnútorným zariadením domov

Kone ťahajúce dvojkolesový vozík, na ktorom bol uložený zosnulý. Scéna pripomína starogrécke bojové vozy, čo nie je náhoda: Amfora zo žiarového hrobu vo Veľkých Raškovciach nie je eneolitická, z hľadiska histórie je umiestnená nepatrične, patrí do mladších kapitol (strednej doby bronzovej), na tomto mieste má pripomenúť vzácného človeka a zapáleného archeológa Jaroslava Vizdala

Na západnom okraji bulharskej Varny je jazero. Tak trochu kuriózne jazero, je v ňom totiž veľký morský prístav. Umožňuje to široký a hlboký kanál, ktorý pred rokmi vykopali medzi sladkovodným jazerom a Čiernym morom. Môžu v ňom plávať aj veľké námorné lode s tisíckami ton najrozličnejšieho nákladu. Brehy jazera slúžia zväčša práci, stoja tam továrne a dielne, ničím nepripomínajú, že nad hladinou jazera žili od najstarších čias lovci, rybári a roľníci, lebo to bolo miesto z každej stránky výhodné, bezpečné, s dostatkom sladkej vody, v bezprostrednej blízkosti mora a malo zrejme aj ďalšie výhody, ktoré neviem posúdiť.

V roku 1972 sa na brehu Varnianskeho jazera kladol nový telefónny kábel. Ryhu hĺbil bager, ktorý sa pomaly prebýjal popri ceste pred výrobnými halami a skladmi do prázdneho nezastavaného priestoru. Jedného dňa bagrista skončil prácu a vtedy si všimol, že v hline sa čosi ligoce. Vystúpil a do papierovej škatule nazbieral takmer kilogram rozličných kovových predmetov. Upútali ho najmä sekerky, lebo také videl v múzeu a vedel teda, že ide o vec, ktorá patrí do správnych rúk.

Po skončení smeny odcestoval, lebo nežil priamo v meste, ale asi 40 kilometrov od Varny. Doma objav odložil a tak trochu naň zabudol. Až po mesiaci sa naň rozpamätal a oznámil svoj nález riaditeľovi múzea v neďalekom Dlgopole.

Riaditeľ pricestoval a hneď pochopil vážnosť situácie. Zdvihol telefón a zavolať do múzea vo Varne.

A vzápätí aj na políciu: rozpoznal totiž v kove zlato...

Varnianski múzejníci prišli okamžite. Nález historického zlata ich veľmi neprekvapil. V prvej chvíli predpokladali, že ide o poklad antických zlatých mincí. Varna totiž bola v časoch rímskeho impéria veľkým mestom Odesos.

V jej múzeách sú nádherné antické pamiatky, ale netreba ani chodiť do múzea, Varna je vychýrená rímskymi kúpeľmi, ktoré patria medzi najväčšie

V lepenkovej škatuli bol takmer kilogram zlata

a najzachovalejšie v Európe. Možno to posúdiť rovno z chodníka varnianskeho starého mesta, no ešte lepšie zjásť dnu, do unikátneho múzea pod holým nebom.

Bolo teda prirodzené, ak za ohláseným zlatom pricestoval aj riaditeľ múzea vo Varne Alexander Minčev. Približne dvadsať rokov po náleze mi takto opisoval vtedajšie dojmy:

„Keď sme prišli na miesto, nechceli sme veriť vlastným očiam. Kilo zlata v lepenkovej škatuli a na prvý pohľad bolo vidno, že je to zlato nesmierne starobylé. Hneď sme sa vybrali na miesto nálezu do Varny a tam sme onemeli po druhý raz. Mesiac po skončení práce v rušnej veľkomestskej štvrti na miestach, kade prechádzali vari tisícky ľudí, sa v hline váľali kusy rýdzeho dvadsaťštyri-karátového zlata. Div, že po nich nestúpali, netušiac, že si šliapu po šťastí.“

Na brehu Varnianskeho jazera sa uskutočnil archeologický výskum, ktorý trval mnoho rokov a v podstate sa dodnes neskončil. Ukázalo sa totiž, že bagrista sa šťastnou náhodou prekopal do pravekého pohrebiska, nekropoly.

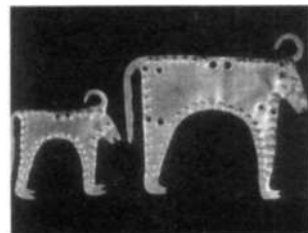
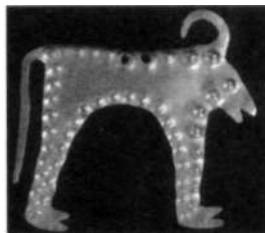
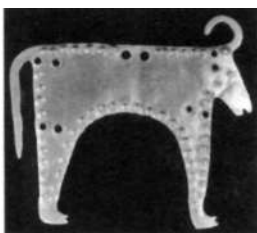
Šťastných náhod bolo hneď niekoľko. Vari najväčším šťastím bola skutočnosť, že hoci nekropola ležala v továrenskej štvrti, nik predtým v jej priestore nestaval, nekopal, neničil, miesto zostávalo prázdne, nedotknuté. Aj to bola šťastná náhoda, že si človek pracujúci na ťažkom stroji všimol, čo sa deje, a ešte väčšia, že to bol jeden z tých statočných, ktorí myslia aj na iné veci než na to, ako sa rýchle dostať k peniazom.

Zaslúžil sa tým o objav, ktorý má doslova svetovú hodnotu.

Varnianska nekropola bývala mohylníkom, ale mohyly už dávno odniesla voda a odvial vietor. Mŕtvych ukladali pod mohylové násypy natiahnutých aj skrčených a niektorým dali na druhý svet - lebo je jednoznačné, že museli veriť v posmrtný život - celé bohatstvo. Na pohrebisku sa nazbieralo spolu osem kilogramov zlata, zväčša šperkov, ozdoby do vlasov, náušnice, náramky, náhrdelníky, polguľovitú i ploché nášivky na odeve, zo zlata však boli aj nástroje, dláta, sekerky, kovania rukovätí, jedinečné sú amulety v podobe zvierat (prekrásna je kravička s dvoma dierkami na zavesenie), no najmä štylizované ľudské figúrky vyklepané zo zlatých žŕn. Asi symbolizujú ženy, tak sa aspoň chápe okrúhly otvor v ich strede, lebo centrálna poloha v tom čase svedčila o význame, a prečo otvor symbolizoval ženu, asi netreba hovoriť.

Zlato s najväčšou pravdepodobnosťou ryžovali z riek a potokov, čo ešte nie je zázrak, lebo lesklý kujný kamienok mohol upútať ľudskú pozornosť

V hrobch boli celé čriedy
zlatých zvieratiek

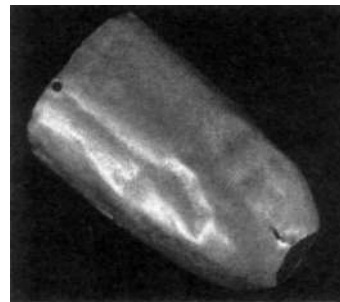
v ktoromkoľvek čase, ale medené predmety boli z medi vytavenej z medených rúd, a tavba medi, to už je metalurgia, od vynálezu keramiky v poradí druhý najväčší objav v dejinách ľudstva.

Okrem zlatých predmetov boli v hroboch aj ozdoby z kosti (niektoré zdobené zlatom), rozličných lastúr, nádoby z mramoru, nádherné dokonalé, takmer polmetrové kamenné čepele s perfektným štiepaným ostrím, ktoré upozorňujú, že ešte vždy sme v dobe kamennej. Pochybujem, že by sa dnes našiel človek, ktorý by niečo podobné vedel vyrobiť.

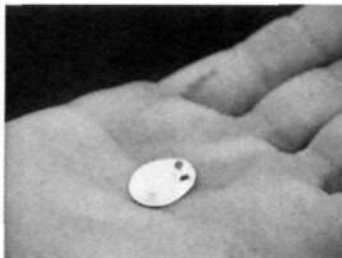
Zaujímavé boli symbolické hroby, kenotafy (našlo sa ich takmer 30), v ktorých neležalo telo, ale chýbajúci mŕtvy, nech už jeho telo zostalo kdekoľvek inde, sa dočkal všetkých pôct, ktoré sa viazali k odchodu na druhý svet. A neboli to malé počty, ako dokladajú napríklad keramické masky, štylizované ľudské portréty, niektoré bohato zdobené zlatom. Azda mali symbolizovať prítomnosť mŕtveho. Kenotafy sú známe najmä z mladších historických období. Dostávali ich mŕtvi, ktorých telá sa k pozostalým nedostali, stratili sa na vojnovom ťažení, v skalných roklínach, na dne riek, v mori, mohli tiež zahynúť kdesi v nedohľadne, padnúť na vzdialenom bojovom poli. V takom prípade ich pochovali, ak sa vôbec dalo, s najnutnejšími obradmi a plnohodnotný pohreb im pripravili až doma. Zrejme to súviselo s vierou, že duša mŕtveho sa vracia domov a ak nenájde svoj hrob, škodí tým, čo si nebožtíka zabudli uctiť.

Vari naj efektnejším exponátom varnianskeho múzea je hrob, ktorý ležal pod mohylou číslo 43. Našlo sa v ňom pol druhu kilogramu rýdzeho zlata. Zlato bolo po celom hrobe, neznámy mŕtvy ho mal vo vlasoch, okolo hrdla, na rukách a na nohách, azda aj na rozloženom plášti, lebo zlaté nášivky ležali vzdialené od kostry po celom obvode tela. Musel to byť významný človek, azda kráľ. Za kuriozitu by sa dalo považovať zlaté puzdro, ktoré mal položené medzi nohami. Naťahovalo sa na penis. Nešlo však o kuriozitu, ale dejinné svedectvo - svedectvo o tom, že na čele spoločnosti ženu vystriedal muž a je na svoje mužstvo náležité hrdý.

Vedľa kostry ležali zlaté prstence, kovanie usporiadané do oblúka, zrejme zvyšky luku, ktorý sa už dávno rozložil. Zo zlata boli sekerky, a za osobitnú zmienku stojí jedinečný sekeromlat. Rúčka z dreva zotlela, zostali však masívne zlaté krúžky, ktoré ju kedysi obopínali. Sekeromlat bol vyrobený z mäkkého vápenca, nehodil sa na prácu ani na boj, neslúžil ako nástroj ani zbraň,

Zlaté puzdro na penis

Na dlani držal naše najstaršie historické zlato

ale čosi ako žezlo, symbol moci. Dokladá to už spôsob, akým ho položili do hrobu. Najprv mŕtvemu skrížili ruky na prsiach a potom mu do pravej ruky vložili sekeromlat, ktorý sa tým dostal do celkom neaktívnej polohy, uložený na ľavej strane ostrím tesne pri tvári nebožtíka. Bola to poloha neaktívna, ale dôstojná, pripomína spôsob, akým kládli k egyptským faraónom odznaky ich moci. Medzi najmladším varnianskym mŕtvym a prvým faraónom uplynuli tisícročia, ťažko ich porovnávať, no dôležité je aj zistenie, že niekto vládne za pomoci zbrane, ktorá má len symbolickú hodnotu. Sila, ktorá iných nútila poslúchať, nebola teda vo svaloch a bojovej zručnosti náčelníka: vládol v spoločnosti, ktorá mu dávala dostatok možností aj bez použitia vlastnej zbrane skrotiť spurných alebo nebezpečných, ba azda ani nepripustiť, aby sa takí objavili.

A tak sa ukazuje, že vo Varne odzvonili pravekej rovnosti. Nielen preto, lebo niektoré hroby boli bohaté a iné chudobné, ale najmä preto, že celý cintorín bol usporiadaný do systému, v ktorom sa dali rozlíšiť tri skupiny ľudí: chudobní bez cennejších milodarov, príslušníci strednej triedy, ktorých obdarúvali výrobkami z medi, menej často aj zo zlata, a hroby bohaté, doslova kráľovské.

A tam, kde delia mŕtvych, tam niet rovnosti ani medzi živými. To nie je veľmi originálne tvrdenie, prekvapujúci je skôr čas, na ktorý sa to vzťahuje. Prečítajme si, čo o tom napísal vedúci varnianskeho výskumu Ivan Ivanov:

„Nekropola vo Varne patrí aj podľa rádiokarbónových skúšok do čias medzi rokmi 4600 až 4200 pred naším letopočtom. Toto zistenie, ako aj ďalšie skutočnosti nás oprávňujú tvrdiť, že zlato z Varny je najstaršie historické zlato na svete a majitelia tohto pokladu boli nositeľmi prvej európskej civilizácie.“

Vo Varne sa teda pohli dejiny, a treba povedať, že sa to dotklo aj slovenskej histórie. Lenže na to sa musíme posunúť nielen v zemepise, ale aj v čase, lebo varnianske poriadky k nám prišli s tisícročným oneskorením, pravda, aj ony s príbehom.

V roku 1953 pozvali košického archeológa - nadšenca Karola Andela do Tibavy. Tibava je dedinka, ktorá leží medzi Michalovcami a Užhorodom, asi jedenásť kilometrov od ukrajinských hraníc. Mal si tam pozrieť praveké pamiatky, ktoré vykopali pri rigolovaní vinohradu. Štepy viniča sa sadia veľmi hlboko, preto sa aj pôda musí hlboko zorať alebo skopať, rigolovať. A práve

pri takej práci sa spod zeme vynorili predmety, ktoré poukazovali dávnu minulosť. Karol Andel chodil po pozemku, prezeral si črepy a odrazu si kľakol a na dlani mal kúsok zlata...

Neviem presne, či sa to stalo práve takto, a už sa to ani nikdy nedozvieme, Karol Andel je dávno mŕtv, ale to nič nemení na skutočnosti, že sa mu podaril nález, po akom túžia milióny ľudí: objavil historické zlato.

Následný výskum potvrdil výnimočnosť tohto miesta. V praveku sa na ňom rozkladalo veľké pohrebisko. Archeológovia odkryli množstvo hrobov a objavili v nich ďalších osem kusov zlata. Veľmi sa na seba ponášali, lebo vznikli rovnakým spôsobom. Boli to na tenké koliesko vyklepané zlaté zrná. Merali v priemere od pol druha do pol treť centimetra. Pri okrajoch mali veľmi hrubo prebité dierky, na každom pliešku dve až päť. Cez ne sa azda našivali na odev alebo sa pripájali k náhrdelníku.

Kúsok tibavského zlata boli dary bohatým mŕtvym. Do hrobov im položili aj množstvo ďalších vzácných vecí. Našlo sa deväť masívnych medených sekeromlatov, náramky z medeného drôtu, sekerky z ľahkého bieleho tufitu, ktoré sa rovnako ako varnianske žezlo nehodili na prácu ani na boj, veľké hľuzy rohovca z nálezísk až od rieky Bug (najťažšia vážila šesť a pol kilogramu) a iné milodary: čepele, hrudky červenej hlinky, a najmä stovky nádob. Napokon aj keramika svedčila o bohatstve: v jednom hrobe sa našlo 37 nádob a desiatky kusov aj v ďalších hroboch. Je príznačné, že v tých istých hroboch ako zlato a med.

Pravda, tibavská keramika mala ešte jeden rozmer navyše. Určila čas pr- vých boháčov a stojí za zmienku, že je to čas aspoň približne totožný s časom Nitrianskej venuše. Lenže v praveku nemožno rátať s kultúrnou jednotou ani vtedy, keď ide o jav taký výnimočný, aký predstavovala lengeylská kultúra. Na východnom Slovensku sa pamiatky lengyelskej kultúry nenašli. Takmer celý pravek zaznamenávame na Slovensku pozoruhodný jav, tzv. bipartitu, delenie krajiny na dve časti, západnú a východnú, s rozdielnym kultúrnym i politickým vývojom. Západné Slovensko inklinovalo do Podunajska a stalo sa tak významným mostom pri prenášaní civilizačných výdobytkov z východu na západ, východné Slovensko inklinovalo do Potisia, odkiaľ dostávalo impulzy spoza Karpát, z krajín nad Čiernym morom i z egejskej a stredomorskej oblasti. Slovensko sa delí, bipartizuje už v najstarších časoch. Na západe žila lineárna kultúra, ktorej pamiatky sme sledovali napríklad v Štúrove alebo Nitre,

Jaroslavovi Vizdalovi sa podarilo niekoľko unikátnych nálezov. Raškovská amfora zo strednej doby bronzovej patrí medzi najunikátnejšie

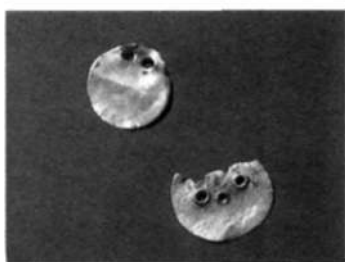
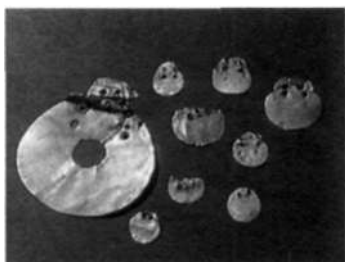
Neolitická Oborínska venuša sa J. Vizdalovi ukázala v polohe, v akej ju drží na dlani: nie vždy hľadáme históriu do tváre, môže to byť pohľad aj z celkom opačného konca

na východe kultúra s východnou lineárnou keramikou. A nie je to hra slovíčok, ide o zásadný rozdiel, východná lineárna kultúra napríklad nepoznala dlhé domy, jej nositelia bývali v malých hlinených domoch, možno v domoch z nepálených tehál zapustených do zeme, tak ako na Balkáne. Na veľmi ranú kultúru s východoslovenskou lineárnou keramikou nadviazala po takmer tisícročnom vývoji bukovohorská kultúra, o ktorej sme si v kapitolách Veľké tajomstvo jaskyne pračloveka a Osem ľudských tvárí zo Šarišských Michalian povedali, že sa po viac ako poltisícročí odrazu rozplynula a celé východné Slovensko akoby sa vyľudnilo. Až po päťsto- a niekedy aj po tisícročnej prestávke znovu oživa v originálnej a kompaktnej potiskej kultúre, do ktorej patria aj tibavské hroby. A tak sa teda k nim môžeme vrátiť.

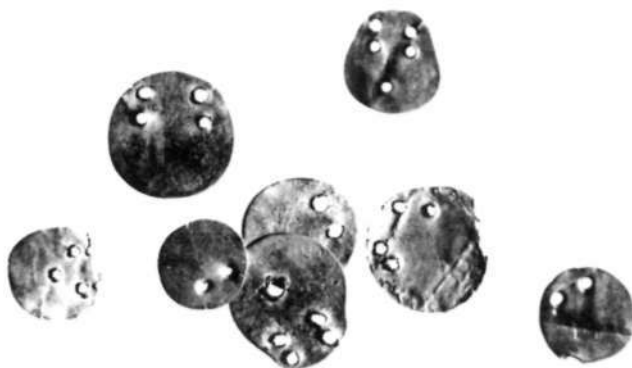
Pohrebisko malo dve pomerne vyhranené časti: chudobnú a bohatú. Hroby bohatej časti patria medzi najbohatšie z celého staršieho praveku Slovenska. Po prvý raz sa teda na území dnešného Slovenska objavili boháči. Ako sme si už povedali, asi o tisíc rokov neskôr ako vo Varne. Veľa o nich nevieme. Nevie-
me presne, odkiaľ prišli ani z čoho zbohatli. Azda z chovu dobytká, obchodu (poloha Tibavy naznačuje, že mohla byť významným bodom karavárovej cesty do severných Karpát) alebo špecializovanej výroby postavenej na remeselnej zručnosti. Nešlo však iba o bohatstvo, ale aj o sociálne postavenie. Hovorí o ňom veľmi drastický doklad, dvojhroby, v ktorých mŕtvi neležali vedľa seba, ale za sebou, akoby ešte aj dnes chceli hovoriť o podradenosti nebožtíka uloženého pri nohách vznešeného mŕtveho (v jednom prípade to nebolo celé telo, ale len lebka, možno doklad obradného ľudozrúťstva), azda otroka, ktorý musel svojho pána nasledovať aj na druhý svet.

To však ešte nie je všetko.

V roku 1974 sledoval archeológ Jaroslav Vizdal výkop ryhy pre plynovodné potrubie. Bol zakladateľom a riaditeľom Zemplínskeho múzea v Michalovciach, na východnom Slovensku mal veľkú autoritu a to bola najlepšia záruka, že sa pred ním nezatají nijaký významnejší objav. A v tomto prípade šlo o veľa. O ryhách, ktoré sa kopú pre ropovody a plynovody, vravia archeológovia,

Zlato, zlato, zlato...
Každý kúsok je roztepané zlaté
zrno, čo značí systém rozlične
usporiadaných vpichov,
možno iba hádať

že sú to najdlhšie archeologické sondy, a hovoria to oprávnene, lebo desiatky kilometrov dlhé výkopy objasnili nejednu záhadu a nezriedka objavili nové svety. Ryha priviedla Jaroslava Vizdala do Veľkých Raškoviec, obce, ktorá leží len o málo južnejšie ako Tibava, a takisto iba niekoľko kilometrov od hraníc s Ukrajinou. Ryha tam prešla veľké pohrebisko, z ktorého Jaroslav Vizdal preskúmal štyridsaťštyri hrobov ľudí a jeden hrob ovce alebo kozy (kostru kozy od kostry ovce nemožno rozoznať).

Hovoriť o hrobe nie je zveličené, ležalo v ňom síce len zviera, ale uložené rovnakým spôsobom ako mŕtvy človek. Muselo sa tešiť veľkej vážnosti, ak s ním naložili takým spôsobom. Ovcu (kozu) držali niektorí mŕtvi aj v rukách, viacerí - tak ako v Tibave - odišli na druhý svet so vzácnymi milodarmi. V hroboch ležalo šesť medených sekeromlatov, osem medených náramkov, úzke medené dláto a opäť nám už známe zlaté pliešky. Niekde až v prekvapujúcej koncentrácii. Hneď v prvom hrobe, ktorý začal Jaroslav Vizdal skúmať, bol zlatý pliešok, dva medené náramky, medený sekeromlat, medené dláto a ďalšie predmety. To je na pravek viac ako veľa. A pritom treba povedať, že Jaroslav Vizdal našiel len zvyšok pôvodného bohatstva, lebo pohrebisko ktosi dávno (ešte v praveku) vykradol.

V raškovských hroboch sa našli doklady aj o estetickom cítení tých čias, rohovcové hľuzy upravené ako sošky (ženy, vtáčej hlavy, medveďa, bobra). Na dne jednej nádoby bola jemná rytina ľudskej postavy akoby v geste žehnania, inú zdobil štylizovaný obraz voza ťahaného koňmi (scéna zrejme zachytáva prevoz nebožtíka).

Najdôležitejšie je však zlato. Zlato symbolizovalo nielen bohatstvo, moc, ale zrejme aj vieru. Zlaté nášivky boli výhradne v hroboch mužov. Mali ich položené na hrudi (v jednom prípade pri zápästí) a tak sa podobali jeden na druhý, tibavské na raškovské a všetky navzájom, že to asi nebude náhoda. Ich okrúhly tvar mohol byť výsledkom technológie (roztepávania zlatého zrnka), možno však symbolizoval slnko a bol teda prejavom novej viery. Nie je to jediný názor. Jeden z kotúčov je ozdobený zreteľným trojuholníkom (je to možno schéma ženského lona), iný výduťami, ktoré pripomínajú prsia, a azda aj veľký závesok s centrálnym kruhovým otvorom svedčí o tom istom ako závesok z Varny.

A to už nemôže byť náhoda: zlato, ktoré zosobňuje ženu, vždy na tebe lemuža...

Ženám kladli zlaté pliešky na prsia, muži ich mali pri zápästí a zlatá náušnica, to už je len koketéria účinkujúcich v televíznom filme Šamanov hrob

Neznačí azda to isté ako zlatý futrál medzi nohami muža z Varny?

Zdôraznenie mužskosti, symbol mužského princípu spoločnosti, vzdvihnutie muža, náčelníka alebo azda aj kráľa, a to v čase, keď v duchovnej sfére, v náboženstve ešte vždy pretrváva viera vo Veľkú matku, princíp žensťva a plodnosti?

Hroby naznačovali aj ďalšie nápadné okolnosti. Medené sekeromlaty ležali pred tvárou mŕtvych s ostrím odvráteným od tváre. Táto poloha pripomína vápencový sekeromlat z varnianskej mohyly číslo 43.

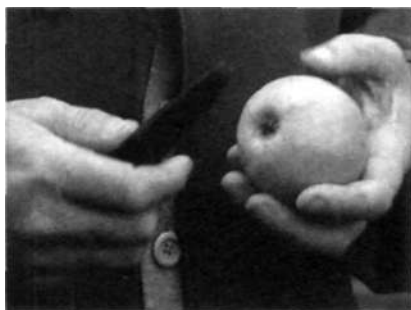
K podobnej úvahe viedol niektorých bádateľov aj hrob kozy (ovce), ktorý ležal medzi bohatými mužskými hrobmi. A takisto koza (ovca), ktorú držali v rukách muži z bohatých hrobov. Bývalo zvykom divošských národov, že si niektoré zviera zvolili za symbol, totemové zviera. Možno vo Veľkých Raškoviach išlo o čosi podobné. Lenže totemovým zvieraťom býval spravidla medveď, vlk, líška, silná, krvilačná či prefíkaná šelma, ako sa potom ubrániť otázke, či azda tichá a bojazlivá ovečka nesymbolizuje to isté ako nefunkčný sekeromlat?

Medzi najvzácnejšie nálezy patrila nožík z bronzu, lebo ten o stáročia predbehol čas. Považuje sa za dovoz z Blízkeho východu a ťažko pochopiť, ako je možné, že sa našiel v jednom z najchudobnejších hrobov. Tak či tak patrí do tej istej kategórie ako medené sekeromlaty a je jedno, či myslíme na sekeromlaty z Varny, Tibavy alebo Veľkých Raškoviec. Jedny aj druhé totiž nevykuli, ale odliali a jedny aj druhé teda patria do novej historickej epochy, vo Varne do chalkolitu (podľa gréckeho chalkos - meď a lithos - kameň), na Slovensku do eneolitu, čo je to isté v latinsko-gréckej kombinácii (aeneus značí po latinsky medený), sumárne teda do doby novej najstarších známych kovov.

Človek poznal kovy odpradáva, zoznánil sa s nimi v rýdzej podobe. Zlato nachádzal v podobe väčších alebo menších zŕn v riečnom piesku, mohol ho získavať aj drvením a vyplavovaním rudných žíl. Aj rýdzu meď mu dávala sama príroda zo žíl, ktoré vychádzali na povrch. Zo začiatku videl v lesklých zrnách a malých okruhliakoch pekný kameň, ktorý spracovával podľa starého zvyku - úderom. Pravda, tento kameň sa neštiepal, ale splošťoval. Človek azda tisícročia zhromažďoval poznatky o kujnosti, odolnosti, zvyšovaní tvrdosti a podobne, až kým napokon nevyvrcholili objavom metalurgie, získavania kovov z rúd, ako sme si už povedali, rovnako významným vynálezom, akým bola na začiatku neolitu výroba keramiky.

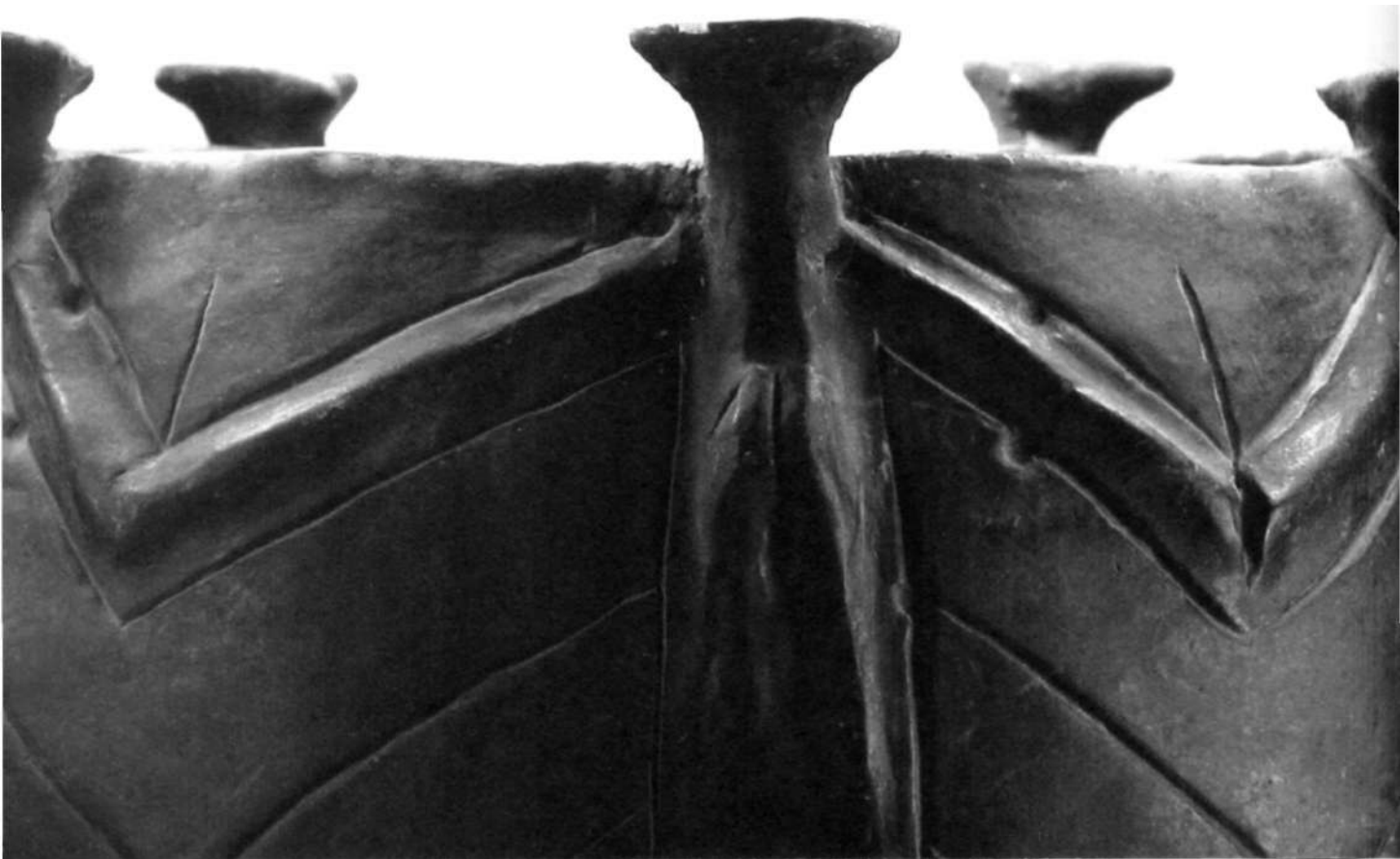
Je určite pozoruhodné, ak sa na Slovensku nájdú pamiatky, ktoré možno porovnať s pokladmi varnianskej nekropoly, preslávenej po celom svete. Je to pozoruhodné, aj keď sú to pamiatky o tisíc rokov mladšie a chudobnejšie, pretože nejde o kilá zlata, ale o závažnú spoločenskú zmenu, ktorú signalizujú. Varna rozbila predstavu o pravekej rovnosti. Varnianske zlato hovorí o prvých kráľoch, a teda aj poddaných, lebo tam, kde jeden vládne, musia iní poslúchať. Zlatý futrál na penis dokladá zmenu spoločenského systému, vedúcu úlohu muža, nefunkčný sekeromlat organizovanú moc, liate medené sekeromlaty krok k vynálezu metalurgie, zlaté kravičky čriedy, ktoré robia boháčov, a o to všetko išlo aj u nás.

Kamenná čepeľ je aj po tisícročiach ostrá ako oceľový nôž

Veľký, niekoľkolitrový kotol s nahými mužmi, ktorí sa držia za ruky a nosy nastavujú dovnútra nádoby, patrí medzi absolútne záhady. Našiel sa neúplný a rozbitý na smetisku, kam pozostalí vyhodili archeologickú zbierku neznámeho zberateľa. V Moravskom múzeu v Brne sa ho podarilo zrekonštruovať a azda vysvetlí jeho zmysel. Nahí muži dýchajú omamné pary **pri** neznámom náboženskom obrade v mladšej alebo neskorej dobe kamennej

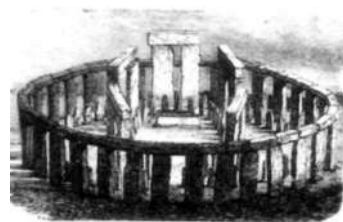

České Makotřasy pozná len neveľa odborníkov, anglické Stonehenge celý svet - a pritom ide v podstate o to isté. Pravda, len v myšlienke, vzhľad oboch pamiatok je absolútne odlišný.

Stonehenge je zložitá, stáročia obdivovaná stavba z obrovských, dokonale opracovaných kamenných blokov, sčasti vyzdvihnutých do sedemmetrovej výšky. To preto sa im hovorí „visiace kamene“, Stonehenge, v stredoveku „taneč obrov“, lebo vraj iba obri vládzu zdvihnúť také bremeno. Ak by sme teda vychádzali z tvaru, patrili by Stonehenge k rondelom, o ktorých sme hovorili v kapitolách Najkrajšia žena nášho praveku a Tajomstvo Smutného vŕška, ak však myslíme na pravekých bohov a ich tajomstvá, potom môžeme pokojne zostať v českých Makotřasoch.

Že jestvujú praveké Makotřasy, donedávna nik netušil. Boli ukryté hlboko pod zemou, len náhodou ich objavili pri stavbe cesty z Prahy do Kladna

* Uvedomujem si, že v tejto kapitole nepostupujem celkom v súlade s historickou pravdou (ak sa to vôbec dá, keď o nej vieme tak málo). Rozprávanie o Stonehenge patrilo do kapitoly Tajomstvo Smutného vŕška venovanej rondelom, záhadným kruhovitým opevneniam. Žiadal to aj vedecký redaktor tejto knihy, ale neposlúchol som ho. Pre mňa osobne sú české Makotřasy a anglické Stonehenge spojené tou istou krvnou skupinou, aj keď Stonehenge majú tvar kruhu a Makotřasy štvorca. V Makotřasoch som navyše stretol tých istých bohov ako v slovenských Čičarovciach. Nešlo mi o architektúru, lebo potom by som naozaj nemohol hovoriť jedným dychom o kamenných a monumentálnych Stonehenge, hlinených a len tušených, v celistvosti nikdy nevidených Makotřasoch a o čičarovskej jame, aj keď veľkej a zastrešenej - išlo mi o vieru, ktorá zomiera spolu s veriacim, a preto sa stráca ako prvá. Isteže, to isté sa dá napísať aj o Svodíne, Těšeticiach-Kyjoviciach, Bučanoch a ďalších záhadných náleziskách európskeho praveku. A tak môžem len požiadať láskavého čitateľa, aby sa pri čítaní tejto kapitoly rozpamätal aj na Tajomstvo Smutného vŕška.

Anglické Stonehenge na kresbe z 19. storočia. Kresba je len rekonštrukcia, v tom čase „visiace kamene“ boli vo veľmi zlom stave, neďaleko bývajúcí roľníci za poplatok dokonca požičiaval kladivo, aby si každý návštevník mohol odbiť svoj suvenírový kameň

Stonehenge

Vysvetlila sa aj záhada, ako zdvihnúť mnohotonové kvádre do výšky

Model štvorcového hradiska v Makotřasoch

a hoci ich archeológovia sčasti odkryli a preskúmali, ani potom neponúkli neodborníkovi nič na pozeranie.

Ešte v nedávnej minulosti si ľudia vedeli vysvetliť Stonehenge len rozprávkami o obroch. Až moderní archeológovia rekonštruovali ich vek, zmysel i spôsob stavby. Demonstrovali to veľmi efektne. Spojili sa s televíznou stanicou BBC, ktorá dala vyrobiť kópie kamenných kvádrov, a potom, aby bolo jasné, že nejde o nič nadprirodzené, zapojila do pokusu deti. Keď mnohotonový kváder naložili na drevený vlek, utiahlo ho 32 školákov, na podložených valcoch 14 detí a po vode na člnoch ho aj proti prúdu odtlačili štyria školáci. Aj najťažší 50-tonový blok za dva dni presunuli o 30 kilometrov. Za pomoci pák a lešení mohli kvádre stavať i dvíhať, rozhodujúca však nebola manuálna sila, ale ľudský um. Stonehenge začali stavať pred vyše štyritisíc rokmi, lenže nie ako „visiace kamene“, ale ako systém priekop, malých kameňov a obetných jám. Dnešnú kamennú podobu dostali až o pol tisícročia neskôr. Je zvláštne, že kamenná i hlinená stavba mali rovnaký tvar. Myslená čiara vedená od stredu svätyne cez oltár pri vchode, vstup a menší kameň postavený mimo kruhu v strede prístupovej cesty, takže pôsobí ako cieľník, vizír, táto myšlená čiara smeruje na miesto, kde sa ráno v deň letného slnovratu objaví Slnko. Každoročne sa tu odohrá slávnosť, na ktorú sa prichádzajú pozrieť turisti z celého sveta. Na vlastné oči sa môžu presvedčiť, že Stonehenge určuje pevný časový bod, a to bolo v minulosti a je aj v prítomnosti nesmierne dôležité. Bez merania času je súčasný organizovaný život nemožný, bez času by však ani pred tisícročiami roľník nevedel, kedy siať a kedy orať, ako hospodáriť s obilím a robiť ďalšie veci, ktoré rozhodovali, kto prežije a kto nie.

V Stonehenge akoby tikal čas, a ten istý čas tikal aj v Makotřasoch. Aj Makotřasy tak ako pôvodné Stonehenge postavili z hliny, dreva a kameňa. Sú však približne o dve tisícročia staršie. Majú podobu obrovského hradiska, priestoru opevneného hlbokou priekopou a hradbou (hlineným valom s drevenou palisádou), čo v tých časoch nebola zvláštnosť, lenže makotřaskú pevnosť po prvý raz geometricky zamerali. Mala tvar presne vymeraného štvorca, každá strana merala rovnakých 300 metrov, a to v čase, keď sa všade inde budovali hradiská, ktorých nepravidelný tvar určoval výhradne terén a jeho strategické danosti. Nebola to náhoda. Hradisko slúžilo ako nezvyčajné observatórium, kalendár. Systémom rozličných spojnic pozemnej stavby s astronomickými javmi na oblohe na mnoho spôsobov určovalo čas. Bolo

neuveriteľne premyslené, vyrástlo na základe dokonalých znalostí astronómie, slúžilo tej istej myšlienke ako Stonehenge, pravda, v celkom inej, podstatne skromnejšej architektonickej podobe a bolo by zrejme priveľmi odvážne predpokladať, že za istých okolností by sa o dve tisícročia azda aj drevozemné Makotřasy premenili na monumentálne „visiace kamene“.

Dôležitá je iná vec. Čas, hviezdy, nebo a všetko, čo s tým súvisí, bolo v tých časoch doménou bohov. Stonehenge i Makotřasy boli chrámy, chrámy na praveký spôsob, čo v Makotřasoch dokladalo množstvo obetí, povraždených ľudí, ktorých kostry sa našli v priekope. Boli to zrejme ľudia, ktorých predhodili bohom, aby skrotili ich hnev alebo si ich naklonili a získali ich priazeň, pretože prosba o určenie času nebola maličkosť.

Začiatkom osemdesiatych rokov sme mali nakrúcať v Makotřasoch film. Vedúca archeologického výskumu Emilie Pleslová-Štiková nám o krvilačných makotřaských bohoch rozprávala vzrušujúce veci. S úsmevom sa zmienila aj o tom, ako ešte vždy strážia svoje tajomstvá. Ako si napríklad českí vedci prizvali na pomoc odborníkov zo zahraničia, ktorí mali geomagneticky určiť to, čo sa nedalo odkryť klasickým archeologickým výkopom, a ako deň pred chúlостivým meraním za nevysvetliteľných okolností prešla po skúmanom poli orná súprava s traktorom, ktorá na dlhý čas úplne prekryla praveký geomagnetizmus. Alebo aj o tom, ako archeológov počas obhliadky zasypalo práškovacie lietadlo umelým hnojivom.

Usmievala sa, ale nebol som si celkom istý, či to všetko naozaj chápe len ako anekdotu.

Potom prišiel čas nakrúcania. Páčil sa nám spôsob, akým rekonštrukciu Stonehenge podala anglická televízia, preto sme sa pokúsili o niečo podobné. Požiadali sme o spoluprácu vojakov, ktorí za pomoci farebných lúčov, aké sa používajú na poľných letiskách, vytýčili jednotlivé astronomické línie, policajti obmedzili premávku na štvorprúdovej ceste a kameramana sme chceli posadiť do lietadla, ktoré malo v dohodnutom čase odštartovať z neďalekého civilného letiska. Všetko bolo pripravené: keď sa lietadlo objaví nad hradiskom, vojaci budú postupne zapínať vopred vytýčené farebné línie, ktoré ukážu obrysy hradiska, jeho impozantné rozmery i dômyselne určené astronomické spojnice.

Mali to byť efektné zábery, ale nebolo z nich nič. Uprostred teplej jesene padla na letisko hmla, na dráhe sa objavila poľadovica a lietadlo nemohlo vzlietnuť.

Emilie Pleslová-Štiková

Charakteristická keramika z makotřaského náleziska

Bol azda aj to hnev makotŕaských bohov?

Nech je, ako chce, je isté, že archeológovia prišli na viacerých miestach na šokujúce prejavy pravekej viery, ale aj na doklady o existencii jej služobníkov, pohanských kňazov, šamanov, čarodejníkov alebo ako ich už nazvať, a jedno z najpôsobivejších miest tohto typu sú Čičarovce.

Obec Čičarovce leží na východných hraniciach Slovenska, vari desať kilometrov od najbližšej obce na Ukrajine. Postavili ju v povodí Latorice, ktorá doširoka zaplavovala okolité územie a pretvárala ho na romantickú krajinu mŕtvych ramien, močiarov a bujných lesov. Je tu rovina, polia, nijaké impozantné končiare, zato voda robí zázraky. Kde ešte zostala, je plná rýb, no nielen rýb, ale aj podivuhodných živočíchov, ktoré prežívajú už len na týchto miestach. Také sú napríklad korytnačky močiarne, veľké, niekoľkokilogramové kusy pripomínajúce časy, keď sa príroda riadila iba svojimi zákonmi. Dokonca aj pelikán sem občas zaletí a kto má šťastie a stretne sa s ním, pripadá si aspoň na chvíľu dosť exoticky. Lenže ľudia romantike neprajú, čoraz väčšmi krajinu premieňajú na svoj obrazu – a je to obraz bezútešný: neveselé dielo meliorácií. A práve pri melioračných prácach v roku 1976 odkryli v Čičarovciach jedinečné nálezisko. Doslova odkryli: keď totiž strojmi zhrnuli na budúcom stavenisku ornicu, objavil sa na podklade spodnej svetlejšej zeminy nezvyčajný obrazec, každému nápadný systém tmavých škvŕn. K nálezu prizvali Jaroslava Vizdala, o ktorom sme už hovorili v predchádzajúcej kapitole. Ukázalo sa, že išlo o šesť väčších jám, ktoré zostali po príbytkoch zahĺbených do zeme, a jedenásť hrobových jám, čo by nebolo veľa, boli však úplne nezvyčajne usporiadané do vyrovnaného radu. Ležali v takej presnej línii, že to nemohla byť náhoda, tým skôr, že presne uprostred bola veľká, takmer štyri metre dlhá a tri metre široká jama. Na prvý pohľad vyzerala ako zvyšok domu, zahĺbeného príbytku, jej obsah bol však celkom iný, takmer šokujúci. Nebola to totiž jama, ale hromadný hrob s celkom nezvyčajnými pohrebnými pravidlami.

Štyridsať centimetrov pod povrchom sa našlo mŕtve telo. Bola to skrčená kostra ležiaca na pravom boku, ktorá mala tak neprírodzene vyrovnanú hornú časť tela a ešte aj zaklonenú hlavu, že to svedčilo o násilí. Bez zásahu iných ľudí sa do takej polohy dostať nemohla. Pravda, prečo to urobili, netušíme. Pod hlavou mala lebku psa, pri nohách zvyšky ohniska, v ruke zvláštnu dvojkonickú misku a vedľa lebky trosky rituálnej masky, takmer úplne roz-

padnutej; zostali z nej len časti, ktoré odolali času: jelenie parohy, rohy pratura a diviacie kly. Všetko ostatné bezo zvyšku zmizlo.

Pozoruhodné boli aj keramické kolieska, ktoré pripomínali symbol Slnka. Ostatné milodary boli bežné: keramické nádoby, miniatúrna kamenná sekerka, kus kopytového klina, ďalšia sekerka, čepielky, škrabadlá, rohovcový úštep, zlomok šidla z vtácej kosti, hovädzie rebrá, rybacie kosti, pancier korytnačky a podobne.

Pod skrčenou kostrou bola umelo urovnaná a udupaná zem a pod ňou, len o pol metra nižšie, ďalší, ale zničený hrob. Ktosi ho rozhádzal, zostala len zmes pomiešaných ľudských kostí a kostí najrozličnejších zvierat: tura, diviaka, psa, jeleňa, korytnačky, rýb a vtákov. V hrobe boli aj keramické črepy, zlomok ženskej figúrky, miniatúrne nádoby, držadlo vymodelované do zvieracej podoby, hlinený terč, kamenné a kostené nástroje.

Dve veci ukazovali na nezvyčajné okolnosti: rozbité kosti ďalších dvoch ľudí a zvyšky ohniska rozloženého na tom istom mieste ako v hornom hrobe, na mieste, kde mal mŕtvy, skôr než mu rozhádzali miesto posledného odpočinku, nohy. Mohli by sme predpokladať, že dolného mŕtveho pochovali podľa rovnakých pravidiel ako jeho vyššie položeného druhu, že teda aj on mal pod hlavou hlavu psa.

Tým sa však prekvapenie nekončilo. Pod spodným hrobom bola ďalšia vrstva umelo vyrovnanej a udupanej zeme a pod ňou tretí hrob a znovu na nepoznanie rozhádzaný. V jeho strede ležala rozlámaná ľudská lebka a naokolo pomiešané ľudské kosti (prinajmenšom z troch ľudí, ale vylúčený nie je ani väčší počet), kosti hovädzieho dobytku, psa, rýb, vtákov, rohy tura a jelenie parohy. Aj tretí hrob mal ohnisko na rovnakom mieste ako predchádzajúce dva hroby a podobné milodary: rozbitú keramiku, hlinený kotúč, zlomky plastiky, kamenné a kostené nástroje.

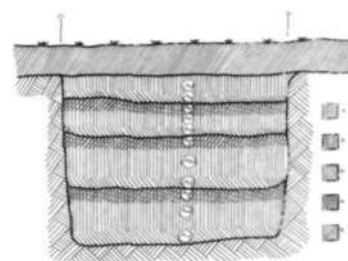
A ani to ešte nebol koniec. Aj pod tretím hrobom bola umelo vyrovnaná a udupaná zem a pod ňou štvrtý hrob, opäť zničený, ale nápadne podobný prvým trom: ohnisko na tom istom mieste, rozhádzané zvyšky ľudskej kostry, druhotne prepálená keramika, zvieracie kosti, zámerne rozbité milodary, rozštiepané kosti dieťaťa a lebka ženy.

Až pod štvrtým hrobom bola prirodzená neporušená spráš.

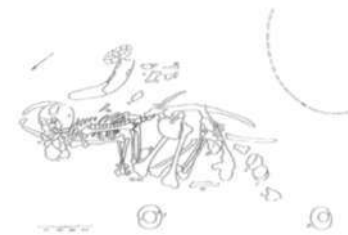
Keď sa objav vynáral spod zeme, vyvolával údiv, no iba potom, keď sa v laboratórnych podmienkach celá situácia zrekonštruovala, vysvitlo, že sa

Filmová rekonštrukcia
šamanovho hrobu

Rez hrobom

Kostra mŕtveho šamana

našlo čosi jedinečné, dokonca aj z architektonickej stránky, lebo okolnosti to dosvedčujú celkom jednoznačne.

Jama bola hlboká vyše dvoch metrov a postupne do nej pochovali štyroch ľudí (prvého prirodzene najhlbšie). Medzi jednotlivými pohrebmi musel uplynúť dosť dlhý čas, taký dlhý, že telá celkom zotleli, čo vo všetkých prípadoch dokopy muselo trvať mnoho desiatok rokov. Je nápadné, že za toľký čas sa hrobová jama nezosunula, lebo steny mala aj po tisícročiach hladké a rovné. Zrejme nad ňou bola strecha, ktorá ju chránila pred dažďom a snehom; inak by bolo ťažké vysvetliť takú výnimočnú okolnosť. Hroby teda nemali zvyčajný charakter zasypaných jám, boli to hrobky s prístreškom na povrchu, osobitné posvätné miesta.

Pred novým pohrebom starý hrob rituálne zničili, kosťu tak rozhádzali, že ani jediná kosť nezostala v pôvodnej anatomickej polohe. Tento obrad sa trikrát zopakoval. Nebol to asi prejav neúcty, všetci štyria mŕtvi mali v spoločnosti výnimočné postavenie, ako svedčia bohaté milodary a aj ľudské obete; každému z nich položili do hrobu roztrieštené kosti rituálne usmrtených detí a žien. Odznakom ich moci mohla byť neobyčajná dvojkoľníková miska. Horný mŕtvy ju držal v ruke, v troch hrobách pod ním sa našli len rozhádzané črepy. Čosi naznačujú aj lúčovité keramické kotúče, azda symboly Slnka, hlinené plastiky, hrkálky, koráliky a zvieracie masky.

Zdá sa, že štyria mŕtvi vykonávali za života rovnakú, zvláštnu službu; azda to boli čarodejníci, kúzelníci, šamani, služobníci kultu Slnka či ohňa.

Pohreb a druhotné porušenie bolo asi súčasťou toho istého obradu. Po zostalí najprv zničili kosťu staršieho mŕtveho i jeho pocty, trosky prikryli vrstvou ušliapanej hlíny a na ňu uložili nového mŕtveho v slávnostnom šamanskom odeve, so zvieracou maskou z kôry, dreva či kože, ozdobenú rohmi tura, jeleními parohmi alebo diviačimi klami.

V každom hrobe bola lebka psa, horný mŕtvy ju mal pod hlavou ako vankúš. Ani to nebude náhoda. Jaroslav Vizdal predpokladal, že ju mali pod hlavou všetci mŕtvi a my môžeme len hádať, čo to znamenalo.

Podobnosť jednotlivých pohrebov je prekvapujúca, akoby sa pohrebný rituál štyrikrát zopakoval, vždy s tými istými prvkami, nielen so psou hlavou, ale aj s ľudskými obeťami a strach naháňajúcou obradnou maskou.

Naozaj zvláštna vec.

Nezvyčajnosť situácie ešte zvýrazňujú hroby zoradené do zástupu v osi obetiska. Všetky zachovávali ten istý rituál: mŕtvi boli skrčení, obrátení zo se-

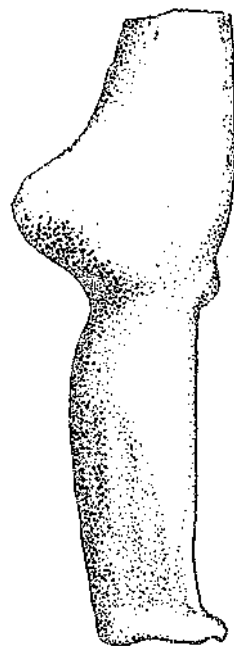
verovýchodu na juhozápad. Obdarovali ich kamennými nástrojmi, keramikou, ale aj hlinenými figúrkami. Jedna zobrazovala muža, a to je úplne nový jav, lebo všetky dovtedajšie plastiky znázorňovali ženy. Novinkou boli aj medené predmety v štyroch hroboch: amulet, náramok, drôt roztepaný na pásik.

Nevysvetliteľné zvláštnosti nechýbali ani v tomto prípade, pretože v jednom z hrobov ležali dvaja muži s oddelenými hlavami. Okolo lebiek mali rozložené hlinené tkáčske závažia. Azda symbolizovali činnosť, ktorej sa mŕtvi za života venovali, ale možno aj ony mali dnes už neznámy náboženský zmysel.

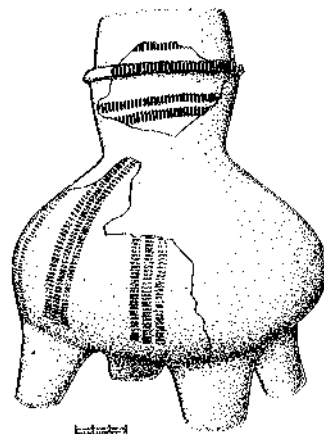
Okolo hromadného hrobu bolo päť chyží, usporiadaných takmer do kruhu. Zachovali sa z nich obdĺžnikové jamy s výrazne zaoblenými rohmi. Prvá mala rovné, asi meter do zeme zahĺbené dno. Bola veľká 320 krát 470 centimetrov a zasypaná hlinou pomiešanou s kosťami, keramikou, kostenými predmetmi. Ak bola na začiatku príbytkom, končila ako odpadová jama, do ktorej sa zhŕňali smeti.

Ďalšie tri jamy boli len o niečo menšie a aj ony skončili ako smetisko. Ležali v nich črepy, kúsky hlinenej mazanice, do ktorých sa odtlačila štruktúra rozštiepeného brvna, obsidiánové, kostené i kamenné nástroje, niekoľko zvieracích i ľudských kostí. Od ostatných sa celkom líšila piata jama. Bola väčšia (merala 380 krát 560 centimetrov) a našlo sa v nej prekvapujúco veľa keramických nádob. Všetky poznačil požiar. Boli tam aj zvyšky prepálenej mazanice, azda trosky hlineného oltára alebo kruhovej pece. Druhotné prepálenie a ďalšie stopy po ohni dokazujú, že kým ostatné jamy doslúžili ako smetisko, tento dom vyhorel. Azda slúžil ako svätyňa, ktorej koniec, zámerne založený požiar, bol aj poslednou bodkou za tým zvláštnym miestom: obetiskom, chrámom, ťažko sa rozhodnúť, ako ho presne nazvať. Nežilo dlho, ale bolo z každej stránky výnimočné. Azda tam býval rod kňazov, šamanov, čarodejníkov, ktorí sa špecializovali na službu kultu. Smrťou posledného z nich a požiarom svätyne sa história tohto jedinečného miesta zavŕšila.

Jaroslav Vizdal videl v Čičarovciach prvé prejavy novej doby s celkom novými znakmi. Zoznámila sa s najstaršími kovmi (meďou), spoločensky povýšila muža (figúrka muža v jednom z hrobov), z kultu Veľkej matky prechádzala na kult Slnka, pravda, to všetko za celkom osobitých pravekých okolností, ako dokladá obeta ľudí, krvavá zložka dnes už neznámeho náboženského rituálu. Azda opäť svedčí o uzmierovaní hnevu bohov. Nápadné sú aj rozbité ľudské

V Čičarovciach sa našiel panáčik ako maľovaný

Pôvabná nádoba
z Makotŕas

sošky. Nie je vylúčené, že aj ony symbolizujú smrť. Možno predstavovali domácich bôžikov a ich zničenie trest zato, že neochránili šamana alebo iného nám bližšie neznámeho človeka.

Nemusí to byť prázdna fantázia. Sme v hlbokom praveku, v pohanskej dobe, ako sa kedysi zvyklo vraviť, v časoch, od ktorých prešlo takmer 6 000 rokov, v časoch naplnených temnou vierou, v časoch krutých bohov a hlboko veriacich ľudí, ktorí sa báli ich hnevu.

Kde bolo, tam bolo...

Neviem, či to ešte aj dnešné deti fascinuje tak ako nás. Dúfam, že áno. Tak či tak je ono „kde bolo, tam bolo“ čosi ako zaklínadlo, lebo „bolo“ a bolo tu u nás, ibaže nevedno presne kedy, nie veľmi ani čo a ešte menej ako...

Taká rozprávka - nerozprávka...

Slovenskí vlastenci devätnásteho storočia postavili na rozprávkach celú klenbu najstaršej histórie Slovákov. Na evanjelickej fare v Revúcej vznikla jedna z najväčších zbierok slovenských ľudových rozprávok a povestí a dostala meno Revúcke kódexy. To azda dosť jasne svedčí o váhe, ktorá sa povestiam prikladala. Chápali sa ako historický prameň na jednej úrovni so stredovekými kódexmi, starobylými knihami, ba v krajine, ktorá nemala svojich kráľov, historický prameň azda ešte významnejší.

Netreba veľmi vysvetľovať, ako sa v polovici 19. storočia zdôrazňoval význam slovenských ľudových povestí, stačí dať slovo súčasníkom. Takto to napísal jeden z autorov Revúckych kódexov, osvietenec, historik, folklorista, archeológ - zberateľ, evanjelický kňaz Samuel Reuss:

„Máme teda v týchto povestiach dávnych vekov dobre zachované pomníky starožitností, ktoré nám predstavujú pojmy o dávnych časoch i náboženstve, mravnosti, o predsudkoch a poverovaní, o mravoch a obyčajoch, o rodinnom živote, hospodárstve, remesle a umeniach, slovom v nich pred nami stojí národný život našich predkov. Tejto idey nutno pevno nám držať sa pri čítaní a ponímaní našich povestí.“

Samuel Reuss si totiž myslel, že slovenské povesti vznikli v ôsmom až dvanástom storočí a od tých čias zostali v nezmenenej podobe. Pochyboval totiž, že by sa mohli zdeformovať podávaním z otca na syna, lebo vraj šlo o sväté „Überlieferungen“ (udržiavanie starobylých tradícií) národa, ktoré by sa nikto neopovážil skresliť. A tak ide už len o to „sceliť roztrhaný a zabudnutý zväzok medzi našimi praotcami a medzi nami, ktorí sme žili vo svete

Burchbrich na obraze
J. Fabiniho

Bohuslav Novotný

Mária Novotná vo filme
Čas medenej kvapky, ktorý
rozprával o tatranských
burgoch

nemecko-latinskom" a ktorým „duch našej národnosti ešte len od krátkeho času oživa“.

Menej pekne povedané treba ich riešiť ako rovnicu o troch neznámych, vylúpnuť z nich racionálne jadro a história sa pred nami otvorí ako pri čítaní starobylej kroniky.

S myšlienkami Samuela Reussa som sa zoznámil už ako dospelý na rozprávky som dávno neveril, ale povesti, to je čosi iné, azda naozaj svojím spôsobom svedectvo, historický prameň, pamäť národa. Dlho som však ani pri tejto viere nevydržal. Priznám sa bez mučenia, moja úcta pred pamäťou národa veľmi poklesla, keď som pred pätnástimi rokmi zabľúdil do tatárskej problematiky. Chcel som rozhojniť torzovité historické údaje a pomôcť si povestami, no rad za radom sa ukazovalo, že sú to novodobé útvary, často síce krásne, ale čo do pravdivosti bohapusté výmysly 19. storočia. Ich autori si niekedy nedali ani tú námahu, aby čosi vymysleli, opísali rozprávky iných národov, dali im slovenský plášť a hotovo.

Nechcel by som nikoho uraziť, slovenské ľudové rozprávky sú krásne, zďaleka nie všetky odpísané, naopak, mnohé sa zaradili medzi rozprávky Čechov a azda aj iných národov, ale ich informačná historická hodnota je skutočne minimálna.

Lenže potom v priebehu nasledujúcich rokov, v ktorých som čoraz väčšmi zapadal do archeológie, som začal s prekvapením zisťovať, ako často sú mnohé názvy, ale aj povesti a rozličné rozprávky opreté o archeologický prameň, o prameň, ktorý v čase, keď vznikali, nebol známy, lebo ho len celkom nedávno objavili moderní archeológovia.

A potom som v úžase zostal stáť, keď ma raz profesor Bohuslav Novotný zaviedol na tatranské hradiská, ktoré vtedy skúmal s poslucháčmi archeológie Filozofickej fakulty bratislavskej Komenského univerzity, a porozprával mi príbeh o tom, akým nevysvetliteľným spôsobom sa dnešok, včerašok a ten najstarší tisícročiami oddelený predvčerašok zviazali do jedného prepletenca.

A to už je teda záhada a ja - a zrejme nielen ja - milujem záhady ešte väčšmi ako rozprávky.

Na profesora Bohuslava Novotného tak ľahko nezapudnem. Nielen preto, že jeho knihu Encyklopédia archeológie používam prakticky denne, Bohuslav Novotný mi sprostredkoval zážitok, aký sa neopakuje, ukázal mi medenú sekerku, ktorú vyrobili pred vyše štyritisíc rokmi. To samo osebe by ešte

nebol zázrak, podobných sekeriek sa našlo viac, táto sa však našla vo Veľkej Studenovodskej doline, a to už je naozaj záhada, ako sa dostala do výšky takmer dvetisíc metrov nad morom. Horolezci, ktorí sekerku objavili, ju považovali za horolezecký čakan. Bohuslav Novotný identifikoval jej pôvodný účel pravekého nástroja a vyslovil presvedčenie, že naposledy poslúžila ako obeta, dar bohom, ktorí podľa vtedajšej viery žili na neprístupných končiaroch Vysokých Tatier.

— Je približne rovnako stará ako hradisko Burchbrich vo Veľkej Lomnici, — povedal mi nad sekerkou a ja som v prvej chvíli naozaj nečakal, že by ma tam niečo mohlo prekvapiť.

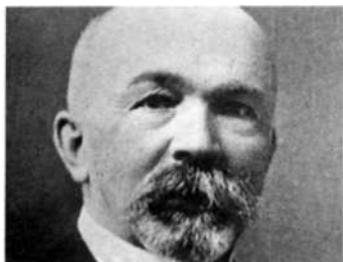
Veľká Lomnica je obec známa, historická, v sakristii kostola s absolútne unikátnou freskou zápasu svätého Ladislava s Kumánom, je východiskom na túry do Vysokých Tatier, vychýrená zemiakmi, ktorým sa darí v závetrí veľhôr, ale my sme prešli dedinou a tesne za ňou mi profesor Novotný prikázal zastaviť auto. A potom ukázal na svah nad dedinou, na kopec Burchbrich, a tam som po prvý raz v živote na vlastné oči videl praveké hradisko staré štyri, ba takmer päťtisíc rokov a pritom také živé a presvedčivé, že keby z neho odrazu zišli ľudia s lukmi a šípmi, ani by to nebolo nič čudné. Navyše so šípmi s kamennými hrotmi, pretože hradisko, pod ktorým sme zastali, vzniklo na konci kamennej doby, v eneolite. A dodnes vidno priekopy, ktoré ho chránili, zvyšky valu, ba aj cestu, ktorá ho ovíjala.

Cesta na praveké hradisko je dobre premyslené dielo. Priblíži sa na dostrel luku a potom pod hradbami pokračuje po špirále okolo celého obvodu až k bráne. Na Burchbrichu musel útočník prekonať v dostrele obrancov vzdialenosť okolo sto metrov. Obrancovia boli vo veľkej výhode, stáli vyššie - svahy Burchbrichu sú vysoké desať až pätnásť metrov - a kryla ich aj hradba. Netreba si predstavovať nič veľkolepé, hradbu tvoril prútený plot spevnený hlinou s čelnou stenou obloženou kameňmi, veľkými okruhliakmi nanosenými z koryta rieky Poprad, ale ako ochrana proti šípmom a oštepom rozhodne stačila. Útočníkovi sa šlo navyše o to horšie, že celou cestou mal hradby po pravej ruke, v ktorej držal kopiju, zatiaľ čo štít, ktorý ho mal chrániť, držal v ľavej ruke, odvrátený od hradieb, takže sa nemohol poriadne brániť ani útočiť, a to aj v neľahkej chvíli, keď musel prekonať priekopu, ktorú vodou napájala rieka Poprad.

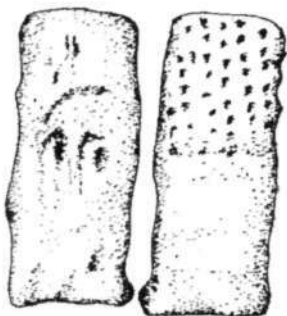
Hradisko na Burchbrichu poskytuje veľkolepý pohľad ešte aj dnes. Nemohlo ujsť ani našim predchodcom o dve-tri generácie starším, a tak nie je

Vo filme Čas medenej kvapky sme si vyskúšali dobýjanie eneolitického hradiska

Michael Greisiger

náhoda, ak sa začiatky výskumu na Burchbrichu viažu na nevšedné okolnosti. Navyše okolnosti, ktorú sú odrazom situácie na severnom Slovensku koncom 19. storočia, odzrkadľujú ťažkosti, s akými sa stretávala veda, archeologické bádanie nevynímajúc.

Objav lokality sa spája s menom Michaela Greisigera (1851 - 1912), lekára zo Spišskej Belej, osvetára a vedca, „posledného polyhistora“ podtatranskej oblasti. Bol to karpatský Nemec, o generáciu mladší ako slovenský vlastenec s nemeckým menom Samuel Reuss, ktorým sme začali naše rozprávanie, ale rozhodne by som ich nechcel dávať do protikladu, a to nielen preto, že slovenskí a nemeckí evanjelici mali k sebe tradične blízko a neskôr v časoch maďarizácie sa stali priamymi spojencami. Samuel Reuss podľahol čaru ľudovej slovesnosti a vykonal dielo, ktoré prežilo dodnes bez straty na hodnote, čo dokladajú stále nové vydania slovenských prstonárodných rozprávok, spájané s menom Pavla Dobšinského, ktorý Revúcke kódexy spracoval a uverejnil. Ale Samuel Reuss bol aj vedec, priateľ básnika Johanna Wolfganga Goetheho, ktorý ho navrhol za tajomníka nerastopisného spolku, zaujímal sa o ornitológiu, históriu, archeológiu. Napokon vychoval štyroch synov, ktorí sa preslávili nielen ako zberatelia rozprávok a povestí, ale aj nadšenci umenia a vied prírodných, spoločenských, ba aj ekonomických a technických.

Tolko len na okraj kvôli spravodlivosti, aby sme sa mohli vrátiť k Michaelovi Greisigerovi.

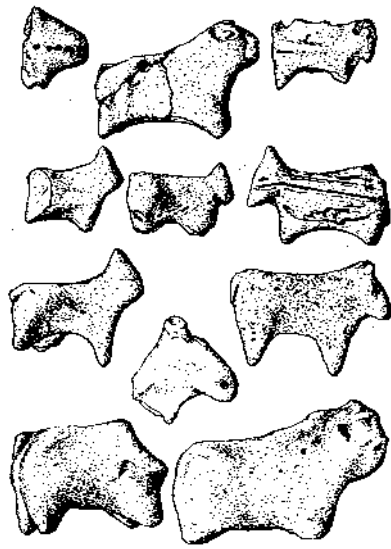
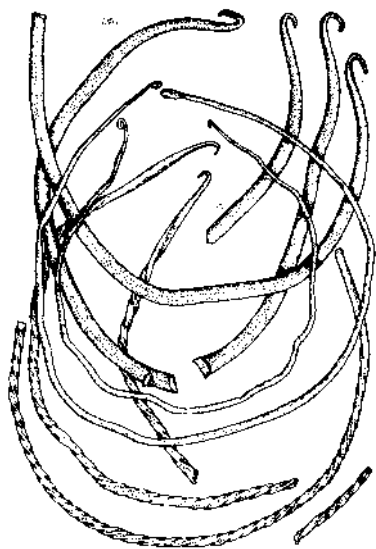
Bol neuveriteľne všestranný. Ako lekár bol vychýrený ľudomil, chudobných liečil takmer zadarmo alebo aj celkom zadarmo, venoval sa zdravotníckej osvete, bojoval proti fajčeniu a alkoholizmu, prispel k vybudovaniu mestského vodovodu a kanalizácie. Chápal krásu krajiny, v ktorej žil, a nové možnosti obživy, ktoré by mohla priniesť jej obyvateľom, a preto sa staral o rozvoj tatranskej turistiky. Bol a dodnes je veľmi významný ako amatérsky vedec, archeológ, paleontológ, kultúrny historik, botanik (zostavil veľký herbár tatranských liečivých rastlín), ornitológ (pozoroval život vtákov a ich sťahovanie a správy posielal do ornitologického ústavu v Budapešti), skúmal vysokú zver i ryby, v Belianskej jaskyni objavil nového živočícha, ktorý nesie jeho meno - Lipuru Greisegeri Biro, publikoval v miestnej i zahraničnej tlači a dalo by sa ešte hovoriť o všeličom.

Greisiger bol diletant, ale v časoch, keď toto slovo ešte neskízlo do stoky pejoratív ako označenie povrchnosti a nedoučenosti. Pôvodom talianske „di-

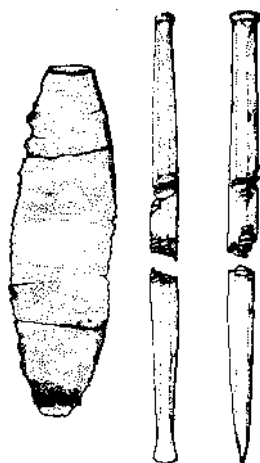
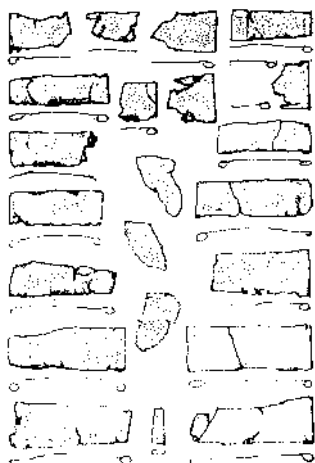
lettare" značí milovať, kochať sa, tešiť sa, diletant bol človek, ktorý sa niečím zamestnával pre svoju radosť, bol milovníkom, ochotníkom, radostníkom v tom najkrajšom zmysle slova, isteže v protiklade s odborníkom, ktorý túto činnosť vykonával ako svoju prácu.

Nemyslím si, že by bolo zbytočné tieto veci pripomínať - ak chceme pochopiť a spravodlivo posúdiť diletantov spomínaných aj v tejto knihe, ktorí pohli svet dopredu, hoci z dnešného hľadiska by sme sa nad názormi, ktoré hlásali, mohli aj usmievať.

Greisiger je pre nás dôležitý ako archeológ, ktorý za vlastné peniaze vykonal niekoľko menších výskumov v Spišskej Belej, Kežmarku a Gánovciach. Pri svojich cestách navštívil aj Burchbrich. Hradisko prehliadnuť nemohol. Zaujala ho nielen poloha lokality, ale aj bohatstvo nálezov, ktoré získal príležitostným výkopom. Hneď pochopil, aký má význam pre poznanie pravekého vývoja podtatranskej oblasti. Na rozsiahly systematický výskum však nemal peniaze, s pomocou úradov rátať nemohol, preto sa rozhodol pre originálne riešenie. Prehovoril predstavenstvo obce, aby starý cintorín, i tak už nevyhovujúci rozsahom, nahradili novým na Burchbrichu. Rátal s tým, že hrobové jamy poslúžia ako archeologické sondy. Dohovoril sa s hrobárom, ktorý ho informoval o všetkých nálezoch, pravda, v konečnom dôsledku odsúdil lokalitu na zánik. Hrobársky výskum cintorína spočiatku prinášal skvelé výsledky, Greisiger zhromaždil pozoruhodnú zbierku pamiatok, keď však po rokoch zomrel hrobár a neskôr aj pôvodca myšlienky, na pravekú minulosť Burchbrichu sa takmer zabudlo. Nové hroby a najmä výstavba rozsiahlych hrobiek, obvyklých na Spiši, rozrušili celistosť výšiny a o nálezy sa už nikto nestaral.

Časť medeného pokladu
a kolekcia hlinených
zvieratiek

Medená čelenka a medené
dláto

Zabudlo sa aj na Greisigera, koniec koncov po druhej svetovej vojne k tomu prispel aj nedobrá osud jeho krajanov, karpatských Nemcov, hromadne odsunutých ako nepriateľov Slovákov. Trvalo dlho, kým sa na neho múzejníci a vedci znovu rozpomätali, preskúmali jeho zbierky a tie potom priniesli nejedno prekvapenie. Našla sa napríklad fotografia nádoby, v ktorej Greisiger objavil svojho času známy poklad, a nádoba ho spoľahlivo dotovala do eneolitu. Tvorilo ho niekoľko medených nákrčníkov, plechová čelenka, 25 rozličných medených ozdôb, štvorhranné dláto, malé perly z morskej mušle a tri prevŕtané mušľové závesky.

Je to unikátny nález, z tých čias nemá obdobu v celej strednej Európe, ale aj tatranské hradiská sú unikátne, lebo hradisko na Burchbrichu nie je jediné, podobných sa pod Tatrami našlo prinajmenšom päť. A to je naozaj pozoruhodné, lebo všetky ležali vysoko v horskom teréne nevhodnom pre poľnohospodárstvo, s klímou viac ako drsnou, navyše taká hustá sieť náročných stavieb je vzácna aj v oveľa úrodnejších nížinách. To už je samo osebe zvláštnosť, zaujímavosť, ktorá nemohla vzniknúť náhodou, kdesi musí byť jej príčina, lepšie povedané viac príčin, celý komplex, lebo jedna vec mohla sotva spôsobiť niečo také významné.

Azda na prvom mieste to boli strategické dôvody. Hradisko je pevnosť a pevnosti si človek stavia na ochranu pred nepriateľom, nie je teda vylúčené, že budovatelia tatranských hradísk sa uchýlili do hôr, kde hľadali ochranu pred nepriateľom. Táto predstava vyzerá o to pravdepodobnejšie, že prakticky všetky tatranské hradiská napriek svojej polohe a opevneniu zanikli požiarom, zrejme po útoku nepriateľa.

Pravda, aby sa mohli pustiť do takej náročnej stavby, museli žiť v mocnej a dobre organizovanej spoločnosti. Hradisko na Burchbrichu malo rozlohu 6 300 metrov štvorcových, čo síce nie je veľmi veľa, ale celú plochu obklopoval vysoký, umelo upravený svah a pod ním bola hlboká priekopa, do ktorej ústil potok. Na hrane svahu bola už spomínaná hradba zrejme s opevnenou bránou, ktorú sa, žiaľ, nepodarilo nájsť. Je to veľké stavebné dielo, ktoré predpokladá prosperujúce hospodárstvo. Lenže ľudia sa v tom čase živili roľníctvom a v drsných podtatranských podmienkach v tomto smere veľké šance nemali. Jestvuje však vysvetlenie. Ponúka ho osemdesiat figúrok hlinených zvieratiek, ktoré našiel na Burchbrichu Greisigerov hrobár a študenti počas mladších výskumov profesora Novotného, a medzi nimi nielen los, jeleň, pra-

tur, medveď, ale aj ovce, kozy, kravy, ošípané, kôň, pes - vyzerá to tak, že tie milé hlinené zvieratka sú dokladom o zamestnaní obyvateľov Burchbrichu a okolitých osád: boli to i pastieri.

Je zvláštne, že takmer všetky sú rozbité, „zabité“, ako sa vraví na Spiši, s odlomenou hlavou alebo nohami. Ak je teda medený sekeromlat z Veľkej Studenej doliny, ktorým sme začali toto rozprávanie, obeťou, potom za obeť možno považovať aj figúrky zvieratiek. S takou obyčajou sme sa napokon už stretli v Těšeticiach-Kyjoviciach, ide o symbolickú obeť, namiesto zabitej kravy rozbitá figúrka.

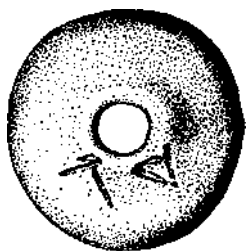
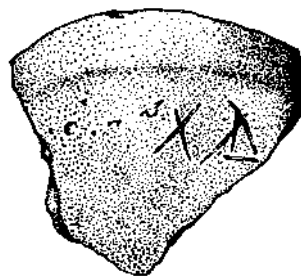
Neboli to navyše jediné kultové predmety, lebo o čom inom môžu svedčiť miniatúrne sekeromlaty z hliny, hlinené terčíky, čudná figúra pripomínajúca ľudskú postavu, ktorú nevieme presnejšie identifikovať, tajomné značky objavené na dne misky, ktorá - kým bola celá - stávala na nôžke zvláštneho tvaru, a iná značka na praslene, akých sa na Burchbrichu našli stovky, ale iba jediný s magickou značkou.

Medzi najčastejšie nálezy na Burchbrichu patrili hlinené kolieska, zvyšky vozíkov, aké sa používali pri náboženských obradoch, lenže aj tie svedčia o každodennom živote, lebo tam, kde sú vozíky, sú aj vozy a poťah bol hlavným prostriedkom obchodu ešte aj v novoveku. Je teda možné, že diaľkový obchod bol ďalším zdrojom bohatstva staviteľov Burchbrichu a jednou z úloh hradiska bolo poskytovať bezpečnosť karávanom kupcov.

Nie je vylúčené, že jestvoval aj ďalší zdroj bohatstva a sily budovateľov tatranských hradísk, a azda najvýznamnejší. Spomeňme si na medený sekeromlat z Veľkej Studenej doliny, Greisigerov poklad, meď v Branči, tibavských a raškovských hrobách. Vyzerá to tak (a svedčia o tom aj iné nálezy), že na Slovensku sa meď ťažila už v najstarších časoch a tatranské (dnes už nejestvujúce) ložiská medených rúd mohli patriť medzi najvýznamnejšie.

Sú to naozaj zvláštne veci.

Začali sme rozprávkou, skúsme rozprávkou aj skončiť. Profesor Novotný dokázal, že v oblasti Vysokých Tatier bolo prinajmenšom päť hradísk, ktoré s výnimkou Burchbrichu dávno zmizli. Len cvičené okolo archeológa mohlo nájsť stopy dávno rozpadnutého opevnenia po tisícročiach zrovnané do nízkych terénnych vln a iba systematickým archeologickým výskumom sa mohlo zistiť čosi aj z ich dejín.

Na niektorých predmetoch boli
tajomné značky

Kolekcia objavených
predmetov. Pozoruhodný je
najmä hlinený vozíček

Všetky ležali na kopcoch a tie kopce majú zvláštne mená: Burchbrich, Burch, Barinberg, Burch. V každom z nich cítiť nemecké slovo Burg, hrad a ich slovenské mená Hradisko a Hrádok to dosvedčujú celkom jednoznačne.

Ako je to možné? Eneolitické hradiská a hradiská zo začiatku bronzovej doby zmizli o celé tisícročia skôr, ako do Vysokých Tatier vošiel prvý Slováč, o Nemcoch ani nehovoriac, lebo prví z nich sa na Spiši objavili až niekedy v 13. storočí.

Ako je možné, že sa vedomie o hrade, o hradisku udržalo toľký čas?

A to už je záhada, ktorú sotva niekto niekedy vysvetlí. Celkom iste však dokladá, že „pamäť národa“ nie je výmysel. Nie je síce uložená v rozprávkach a povestiach, ako si to myslel Samuel Reuss a jeho spolupracovníci pred sto a stopäťdesiat rokmi, starobylé názvy chotárov, riek, kopcov a ďalších geografických útvarov však dokladajú, že ľudia síce prichádzali a odchádzali, no takmer vždy stačili čosi odovzdať svojim nasledovníkom.

Kde bolo, tam bolo, bolo pod Tatrami pred tisíckami rokov a bola to veľká historická kapitola, rozprávka-nerozprávka, ktorá si nezaslúži, aby sa na ňu celkom zabudlo.

Niekedy mi dejiny pripadajú ako reťaz. Odkiaľsi sa vynorí zdanlivo osamotené ohnivko, no stačí potiahnuť a za ním sa objaví druhé, tretie a bezpočet ďalších.

Platí to isteže len s istým zveličením; niekedy treba ťahať veľmi trpezlivo, úporne, namáhavo, vracáť sa nazad na križovatky, ak nastúpená cesta nevedla k cieľu, hľadať pretrhnuté články, nadpájať ich, nadväzovať. Napokon zistíme, že dejiny sa neponášajú na reťaz, skôr na železnú sieť alebo rozkonárený strom...

Zostaňme však pri zveličení. Pri zjednodušujúcej reťazi. Jeden koniec sa stráca v nedohľadne - jednoducho nevieme, kedy sa to začalo - a druhý, ten siaha... zväčša až do dneška.

Stále tá istá dejinná reťaz. Ale už v celistvosti, s článkami nasledujúcimi jeden za druhým tak, ako historici odkrývali dejinné epizódy. Nadpájali ohnivko za ohnivkom na reťazi, ktorá má jeden koniec v nedohľadne - a druhý, ten siaha... zväčša až do dneška.

Stále tá istá dejinná reťaz.

Jeden koniec v nedohľadne, lebo nevieme, kedy sa to začalo, a ten druhý, ten siaha zväčša až do dneška.

Začať však môžeme aj v prostriedku.

Na začiatku 17. storočia začal v Anglicku rásť záujem o prírodné bohatstvo v Európe. V rokoch 1616 - 1620 navštívili dvaja anglickí cestovatelia Merin a Mundy aj Slovensko, žiaľ, o ich návšteve vieme len veľmi málo. Záujem však neustal. V roku 1668 Kráľovská učená spoločnosť v Londýne poverila mladého lekára Dr. Edwarda Browna (mal vtedy len 24 rokov), aby sa vydal na cestu po Európe.

Odstesoval do Holandska a potom ďalej cez Nemecko do Viedne. Odtiaľ sa vybral na Slovensko. O jestvovaní Slovenska isteže nemal ani potuchy, Slovensko ako uzavretý geograficko-administratívny celok vtedy nejestvovalo

Edwarda Browna si pred kamerou zahral Ivan Lamoš

a ešte dlho jestvovať ani nemalo, cestoval po Uhorsku, je však isté, že na svojej ceste stretával aj Slovákov (hoci v baniach prichádzal do kontaktu najmä s Nemcami) a určite si to aj všimol. O tejto časti svojej cesty napísal zaujímavú knihu Cesta z Komárna do banských miest v Uhorsku a odtiaľ do Viedne, ktorá vyšla vo viacerých jazykoch, slovenské kapitoly aj po slovensky.

Nie je to náhoda, že Slovensko upútalo záujem anglického cestovateľa. V tých časoch mu venovala pozornosť celá Európa. Krátko predtým dobyli Turci Nové Zámky a aj ďalšie útoky viedli hlboko na územie dnešného Slovenska. Cisárovi sa podarilo zastaviť osmanský útok priamo na Viedeň, a potom sa obe strany dohodli na ukončení vojny. Mier to bol len dočasný, mal trvať dvadsať rokov, ale každý vedel, že je len dočasný, lebo Turci sa iste pokúsia aj o útok na západ Európy. Všetci sa cítili ohrození, záujem o slovenskú frontovú líniu bol veľký, o Nových Zámkoch, Komárne a Leopoldove sa v Európe vedelo oveľa viac ako dnes.

Turci zaujímali Browna predovšetkým, je však isté, že neboli hlavnou príčinou jeho cesty.

„Keď som už bol v Komárne a uspokojil v týchto končinách svoju zvedavosť, až pokiaľ siaha kresťanské panstvo," napísal vo svojej knihe, „chcel som uskutočniť svoj úmysel poznať uhorské bane na meď, striebro a zlato."

Ani tento Brownov úmysel nie je prekvapujúci. Slovenské hory oplývali bohatstvom zlata, striebra, medi a ďalších nerastov. Slovensko úplne ovládalo stredoeurópske trhy s meďou a prioritu si udržalo aj v nasledujúcom storočí. To vedeli Angličania i Turci. Dvadsať rokov pred Brownovou cestou sa pokúšali dobyť Banskú Štiavnicu a obrancovia ich odrazili až pod Kalvárske vrchy, vlastne na území dnešného mesta.

Banská Štiavnica bola vychýrená striebrom, pre naše rozprávanie je však rozhodujúca meď, a to najmä začiatok jej ťažby, lebo meď už v staršom pra-

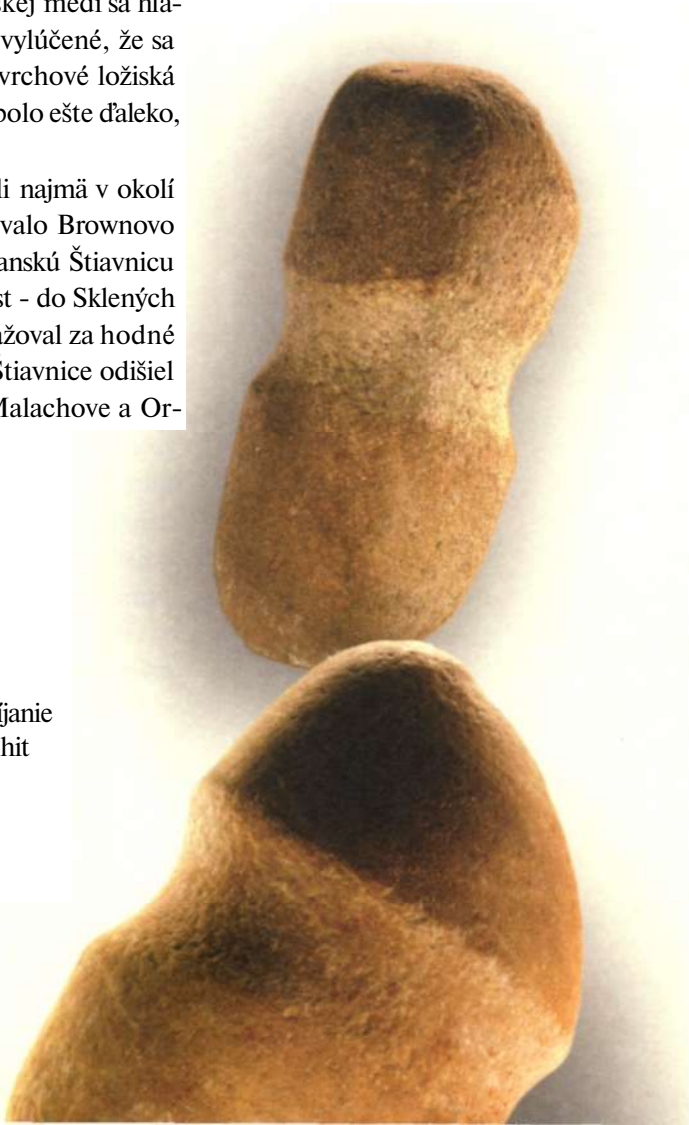
veku zmenila chod dejín, ako koniec koncov svedčí názov osobitej éry, eneolitu, medenej doby.

Podľa všetkého sa pri hľadaní začiatkov ťažby medi na Slovensku treba vracať veľmi ďaleko. S medenými predmetmi sme sa stretli už na konci mladšej doby kamennej v Čičarovciach, vo Veľkých Raškovciach a na ďalších miestach, pravda, ložiská medi nejestvovali len na Slovensku a nie je ľahké určiť pôvod objavenej medi. Je to možné len za pomoci najmodernejších vedeckých metód, napríklad spektrálnou analýzou, ktorou sa zisťujú stopové prvky v medi, napríklad arzén, striebro alebo bizmut. A pri spektrálnej analýze najstarších medených sekeromlatov objavených v Čechách a na Morave sa zistila prekvapujúca vec - ukázalo sa, že ich vyrobili zo slovenskej medi, keďže obsahujú tie isté stopové prvky. Slovenskú meď v tom istom čase používali dokonca aj v Poľsku, na Ukrajine i v Nemecku.

Sú to dosť prekvapujúce zistenia, pamätám sa ešte zo svojich školských rokov, čo mi nepripadá ani tak dávno, že pôvod stredoeurópskej medi sa hľadal v Sedmohradsku. A mohlo to tak aj byť, nie je dokonca vylúčené, že sa dovážala i k nám, lenže potom sa zrejme sedmohradské povrchové ložiská vyčerpali (pravdepodobne už v eneolite), k podzemnej ťažbe bolo ešte ďaleko, a tak sa ťažisko ťažby presunulo na Slovensko.

Slávne ložiská medi známe zo stredoveku i novoveku boli najmä v okolí Banskej Bystrice. Aj z týchto končín Slovenska sa nám zachovalo Brownovo svedectvo. Pravdepodobne v prvom polroku 1671 navštívil Banskú Štiavnicu a pomerne dlho sa v nej zdržal. Z mesta podnikol viacero ciest - do Sklených Teplíc, Vyhní a na ďalšie miesta a všimol si tam všetko, čo považoval za hodné pozornosti, nielen bane, ale napríklad aj kúpele. Z Banskej Štiavnice odišiel do Kremnice a potom cez hory popri ortuťovom ložisku v Malachove a Orútoch do Banskej Bystrice.

Kamenné mlaty na rozbíjanie
medenej rudy - malachit
a chalkopyrit

Osobitnú pozornosť venoval Španej Doline, ktorá patrila medzi najvýznamnejšie banícke strediská v banskobystrickej oblasti.

„Špania Dolina je mestečko ležiace vysoko medzi dvoma vrchmi v chotári s rovnakým názvom, asi jednu uhorskú míľu od Banskej Bystrice. Keď sme prišli do toľkej výšky, celé okolie bolo pokryté snehom. V dolinách a po celej ceste z Banskej Bystrice sme sneh nevideli, takže keď sme šli ku vchodu do bane v baníckom odeve, vzduch sa nám videl veľmi ostrý. V bani nám bolo pomerne teplo. Strmý zostup do bane zabezpečujú kmene stromov s hlbokými zárezmi alebo vrubmi, o ktoré si zostupujúci opierajú nohy. S vodou nemajú ťažkosti, lebo baňa je vysoko vo vrchu, takže voda môže odtekať. Je tam však prach, ktorý dusí a dráždi, a jedovaté pary. Na viacerých miestach sú výpary také silné, že hatia prácu baníkov.

Mnohé z baní sú v skalnatej hornine, takže môžu byť v prevádzke bez výdrevy. Žily sú v tejto bani veľmi mocné a veľmi bohaté na kov. V sto funtoch rudy je zvyčajne dvadsať funtov meďi, zavesť aj tridsať, štyridsať, päťdesiat, ba dokonca až šesťdesiat. Neraz je ruda tak tesne spojená so skalou, že sa iba veľmi ťažko dá od nej oddeliť, a zavesť tvoria ruda a skala súvislú masu alebo skalu, s tým rozdielom, že jedna časť skaly obsahuje meď, kým druhá nie.

Keď som videl mnohé z najzaujímavejších miest v bani, vrátil som sa do domu správcu banského závodu v Španej Doline. Ukázal mi mapu bane, v ktorej sme strávili väčšinu dňa, a v mierke plány všetkých miest, kde sme boli, takže sa dali zmerať dĺžky a vzdialenosti všetkých chodieb a miest v bani. Bolo veľmi milé vidieť takú veľkú kresbu alebo obraz utešeného podzemného mesta. Nemôžem ho nazvať inakšie, lebo je v ňom viac stavieb ako v mnohých mestách. Rozlohou prevyšuje väčšinu miest a počet jeho obyvateľov je značný."

Dnes už si ťažko predstaviť, čo v Španej Doline Brownovi ukázali, podzemie baní sa vlastne neprestajne mení, stále vznikajú nové štôlne a staré zanikajú, a zväčša ich už nikto nikdy neobjaví. O veľkosti diela však jestvuje nepriame svedectvo, lebo z hlušiny vyvezenej spod zeme vyrástli celé vrchy, ktoré tam stoja dodnes. Browna asi veľmi nezaujímali, ale my si ich musíme pamätať, lebo banícke haldy zohrajú v tomto rozprávaní významnú úlohu.

Brownovi nemohlo uniknúť, hoci o tom výslovne nepíše, že podzemné mesto vytesané do tvrdej skaly, ako sám opakovane zdôrazňoval, nemohlo vzniknúť za niekoľko desaťročí. Potrebovalo oveľa-oveľa dlhší čas. Nezabudnime, že baníci lámali v tých časoch skalu ručne kladivom a železkom a to,

čo nalámali, vynášali na povrch v mechoch alebo košoch na vlastných chrbtoch alebo nemenej namáhavo vyťahovali lanom. Práca napredovala pomaly, doslova po centimetroch.

Edward Brown bol zvedavý na všetko, veď to bolo napokon poslaním jeho cesty, a tak sa napríklad dozvedel, že med' v Španej Doline objavil medveď. Nie je to síce originálne, aj Banskú Štiavnicu vraj objavil salamander a Kremnicu jarabica, mýtizácia divej zveri jednoducho harmonizuje s krásou slovenských hôr, s tajomným fluidom, ktoré z nich vychádza, ale Brownovi sa to páčilo. Napísal, že Špania Dolina, vtedy nazývaná po nemecky Herrenggrund, Panský pozemok, by sa mala volať Medvedí pozemok, Bärenggrund. Koniec koncov aj slovenský názov Špania Dolina pripomína vysokého úradníka, špána, župana, hoci aj županovi by sa možno väčšmi pozdávala Medvedia Dolina.

Edward Brown navštívil slovenské bane v 17. storočí na vrchole ich slávy, ale zaujímali ho aj ich začiatky. Dozvedal sa všeličo, povedali mu napríklad, že bane v Španej Doline sú mladšie ako bane v susedných Starých Horách, ktoré jestvovali už v roku 1251 na pozemkoch starohorského kostola.

Brown poznal aj ďalší archívny doklad, tzv. „cedule štiavnické", v ktorých sa uvádza:

„Banskú Štiavnicu založili v roku 745, Kremnicu 770, Banskú Bystricu (v latinskom origináli sa uvádza Nová Zvolen) v roku 1345."

Španiu Dolinu „cedule štiavnické" nespomínajú, ale je to koniec koncov jedno. „Štiavnické cedule" sa medzitým stratili, údajne zhoreli, ale ešte skôr, ako sa to stalo, podrobil ich kremnický archivár a dejepisec Michal Matunák vo svojej knihe Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice drvivej kritike. Dokázal, že ide o falzum, čo je síce pravda, bolo to však obľúbené falzum, o ktoré sa opierali aj ďalší autori, nielen Brown, ale napríklad aj slávny Georgius Agricola:

„V Štiavnici a Kremnici strieborné a zlaté bane 800 rokov trvajú nevyčerpaceľne," napísal vo svojom nádhernom diele Dvanásť kníh o baníctve a hutníctve.

Matunák nesúhlasil ani s ním:

„Nikomu neprišlo na rozum rozvážiť, či je to pravda, či je to možné, že Štiavnica, Kremnica sú o 600 rokov staršie než Banská Bystrica. Či by Štiavničania a Kremničania za 600 rokov okolo Bystrice neboli hľadali a našli nové drahokovové ložiská?"

Tá myšlienka nie je zlá: stredoslovenské rudné baníctvo vytvára jeden celok, ťažba nemohla jestvovať izolovane len na niektorých miestach, bolo jednoducho v povahe baníckeho podnikania hľadať stále nové ložiská medi, striebra, zlata. Aj začiatky sú teda asi spoločné a ak je to tak, potom máme k dispozícii veľmi povzbudivé svedectvo. Len celkom nedávno sa v kremnickom podzemí v hĺbke 75 metrov našiel (čo Edward Brown isteže nemohol tušiť) kus dreva starý takmer tritisíc rokov a onedlho ďalší, ešte starší. Ak je to správny výpočet, potom drevo zostalo v podzemí ako doklad o pravekej ťažbe v mladšej dobe bronzovej.

Je to prekvapujúce, ale nie neuveriteľné. Egypt, Mezopotámia, Sýria, Malá Ázia, Čína poznali medené výrobky 4000 až 5 000 rokov pred našim letopočtom, sú teda dvakrát také staré ako drevo z kremnických hlbín. Ani balkánska meď nie je oveľa mladšia a aj ťažba v Karpatskej kotline sa začala 3000 až 2 500 rokov pred našim letopočtom. Nebola to bezvýznamná vec. Meď sa postupne stala kľúčom k moci, bohatstvu, sláve a tí, čo tento kľúč držali v rukách, to aj náležite využívali. To platilo o Slovensku, bohatstvo medenej rudy v Slovenskom Rudohorí, v malokarpatskej oblasti, v okolí Španej Doliny, v Nízkych Tatrách a na ďalších miestach ho predurčilo na vynikajúcu historickú úlohu.

Pravda, nie odrazu. Spočiatku meď veľký praktický význam asi nemala. Robili sa z nej šperky, iba postupne aj niektoré nástroje a zbrane. Ich vzhľad prezrádza, že boli vyrobené z medi pozbieranej na povrchu, lebo tú ľudia brali ako kameň a tak sa k nej aj správali. Prvé výrobky z medi napodobňujú kamenné nástroje, ako napríklad kované sekerky a sekeromlaty objavené v Dolných Lefantovciach, Nitrianskom Hrádku alebo Brodzanoch.

Kedy sa začalo s ťažbou slovenskej medi, nevedno. Zdanlivo nevyčerpatelné (dnes už vyčerpané) zásoby medi zabezpečili Slovensku hospodársky rozkvet už v eneolite a najmä neskôr v dobe bronzovej, ale konkrétne miesto jej pôvodu sa dokazuje len veľmi ťažko. Musela by sa nájsť banícka osada pri niektorom rudnom ložisku, ale to sa dosiaľ nepodarilo a sotva sa aj podarí. Meď sa ťaží v horách a v horách sa žije ťažko, pravekí ľudia v horách trvalo nebývali, sídlili v nížinách, k rudným ložiskám robili len krátkodobé výpravy. Vyťaženú rudu odnášali a spracovávali vo vhodnejších podmienkach. Nie je to len logický predpoklad. Tak sa to u nás robilo ešte v stredoveku a v Egypte napríklad za čias prvých faraónov.

Rozmiestnenie známych ložísk nám v tomto smere veľmi nepomôže. Pravekí prospektori ich nemuseli poznať a my zasa zrejme nepoznáme menšie, ľahko prístupné ložiská, lebo tie sa vyčerpali už v praveku alebo ich zničila stredoveká ťažba. Možno len predpokladať, že prví baníci (azda lepšie by bolo hovoriť o prospektoroch) sa orientovali na povrchové zdroje, východiskové žily, potočné a riečne ryžoviská, hlbínnej ťažbe bránila neznalosť techniky razenia štôlní, ale aj úskalia metalurgie. Až po vyriešení týchto problémov mohli ľudia prenikať za medenou rudou aj do podzemia.

A vtedy sa začali vŕšiť prvé haldy a pochovávať pod sebou všetko, čo sa odohralo pred ich vznikom. Dejepisný exkurz do praveku preto nie je možný bez pochopenia technológie starého baníctva.

Ruda sa začala triediť už po zemou, hlina a kamenie sa zahadzovalo, zvyšok sa dopravil na povrch. Tam najprv ženy a deti rudu na špeciálnych stoloch znovu triedili, potom sa rozbíjala kladivami, pražila, aby sa narušila jej celistvosť, drvila, mlela a pritom stále triedila: lepšia ruda sa nesmela miešať s horšou, znehodnotila by sa. Jestvovalo viacero spôsobov ďalšieho spracovávaní vytriedenej rudy, lenže nás teraz nezaujímajú ruda, ale hlušina, žilovina, tá spolu s ostatnou horninou tvorila odpad, ktorý sa sypal, kde sa dalo. Presnejšie povedané, kde to bolo najjednoduchšie.

Edward Brown musel už pred viac ako tristo rokmi vidieť, ako baníci v Španej Doline a na susedných Pieskoch, ktoré ležia z druhej strany toho istého kopca (dnes sú spojené tunelom), vyplnili hlušinou doliny a vytvorili tým nové vrchy. A tie odvtedy ešte narástli. Niektoré sú dnes široké 100 až 250 metrov, dlhé kilometer a hrubé okolo 20 metrov. Najväčšia halda v tejto oblasti má obsah asi milión kubických metrov. Je neuveriteľné, koľko ťažkej práce to predstavuje. Pritom nové vrstvy vždy zasypávali staré, takže

Pri nakrúcaní filmu *Cesty* Edwarda Browna sa Václavovi Furmánkovi podarilo nájsť na opustenej halde nádherný kamenný mlat, ktorý si potom s Miroslavom Harmanom (vľavo) vyskúšali pri rozbíjaní rudy

na najstarších ležia najmohutnejšie vrstvy kamenia. A pretože baníci kde-tu čosi zahodili, stratili, ležia pod nimi svedkovia o čase, o začiatku, ibaže nemí svedkovia, ktorých nik neprinúti prehovoriť, lebo je nemysliteľné hľadať ich, prevlačovať celé vrchy, to by bola naozaj nadľudská úloha a ešte aj príslovečné hľadanie ihly v kope sena.

Po čase však prišla nečakaná pomoc. Moderní ľudia sa nevedeli zmieriť s vyčerpaním zásob farebných kovov a pokúšali sa nájsť nové, a tak sa začiatkom šesťdesiatych rokov zistilo, že na niektorých haldách zostalo ešte veľa dobrej rudy. Stredoveké technológie ju dostatočne nevyužili, dala sa spracovávať nanovo, modernejšie. V roku 1964 sa haldy na Pieskoch začali bagrovať. Hlušina sa na pásoch dopravovala k drviarni, kde sa triedila, a potom sa cez spomínaný tunel vozila banskou železnicou do Španej Doliny.

Asi po piatich rokoch, keď ťažba prenikla aj do spodnejších vrstiev haldy, objavil sa na transportnom páse zvláštny, na prvý pohľad starobyľý predmet, kamenný mlat s nehlbokým žliabkom v strede. Kamenné mlaty sa používali na roztĺkanie rudy na celom svete. Bol to veľmi jednoduchý nástroj, v podstate obyčajný riečny kameň, v dolinách, v korytách riečok a horských potokov sú ich tisícky. Stačilo zísť a vybrať si, aký sa komu páčil. Ich tvar, veľkosť, váhu, ako aj tvrdosť horniny určovala potreba. Mlaty bývajú ploché a hrubé, majú tvar hranola, valca, kužela, kocky a vážia od jedného až po dva a pol kilogramu. Uprostred majú vybrúsený žliabok na upínací povraz, ktorým sa mlat pripevňoval k pružnému porisku, ale to nebýva podmienkou, jestvujú mlaty aj bez žliabka, brali sa priamo do ruky pri jemnejšom drvení rudy pred pražením.

Kamenné mlaty so žliabkom sa používali ešte v dobe rímskej a nezriedka aj v stredoveku. Tento fakt bol dosť nepríjemný, pretože spomínaný mlat, čo ako starobyľý, sa nenašiel na v pôvodnom mieste, kde by sa azda dal určiť jeho vek, ale na transportnom páse. Riešenie problému bolo na dne hald, celkom naspodku, na začiatku tej chvíle, keď človek vysypal prvý náklad nepotrebnnej hlušiny. To sa napokon vedelo už dávno, objavený mlat však predstavoval veľmi nástojčivý impulz pokúsiť sa o objav pri riadnom archeologickom výskume.

Napokon sa ich (pod vedením Zory Liptákovej, Antona Točíka a Pavla Žebráka) uskutočnilo viacero, nielen v špaňodolinsko-starohorskom revíri, ale aj na ďalších miestach. Boli úspešné, archeológovia objavili desiatky nových

mlatov so žliabkom. Vyše 150 ich zdokumentovali a okolo päťdesiat, ktoré patrili rozličným inštitúciám i súkromným zberateľom, aspoň zaevidovali. Našli sa aj ďalšie, menej nápadné a ťažšie určiteľné mlaty bez žliabka alebo len s naznačeným žliabkom, žiaľ, všetky so žliabkom i bez neho len v druhotnej polohe bez určenia vrstvy, nestratifikované, a teda otázne. Dalo sa len predpokladať, že sú dokladom pravekej ťažby.

V tejto súvislosti je zaujímavé, že podobný mlat sa našiel v obci Španie Pole v Slovenskom rudohorí, a to na miestach oddávna vychýrených bohatstvom nálezov pamiatok z bronzových dôb. Podoba názvov Španie Pole a Spania Dolina stojí za povšimnutie - Edward Brown by sa určite potešil, lebo nemecké slovo Grünspan značí po slovensky medenka.

V Španej Doline sa podaril európsky rekord, ak by sa v takej disciplíne rekordy viedli - rekord v najväčšom množstve kamenných mlatov objavených na jednom mieste. Aj to je svedectvo, žiaľ, ako sme si už povedali, ani jeden nebol v pôvodnej polohe, všetky premiestnené a teda otázne, neschopné jednoznačne odpovedať na otázku: kedy?

To všetko platilo len do chvíle, keď sa v halde objavil na prvý pohľad celkom obyčajný črep - Edward Brown by si ho nevšimol, nič by mu nehovoril, ale v archeologickom svete znamenal senzáciu. S relatívnou istotou sa podarilo určiť, že je to črep z obdobia lengyelskej kultúry (skupiny Brodzany - Nitra) zo začiatku eneolitu. Možno je to črep z nádoby prvých prospektorov, ktorých korytá horských potokov a zrníčka medi a zlata na ich dne priviedli až k rudným žilám prenikajúcim na povrch. Tak sa usadili a už tu zostali, ako dokladajú nielen črepy zo staršej bronzovej doby, ale aj dve kamenné podložky na drvenie rudy a dva medené koláče pravdepodobne z tých istých čias. Spania Dolina sa stala jedným z najstarších miest v Európe, kde sa preukázala praveká ťažba medi a jej rozmery najlepšie dokumentuje rekordná koncentrácia mlatov.

To všetko Edward Brown nemohol tušiť, ale celkom iste by ho bolo zaujalo, keby sa bol dozvedel, že ľudia, ktorých stretával v Španej Doline, mali svojich predchodcov dávno-prádávno pred časmi, ktoré uvádzali archívne dokumenty, štiavnické cedule, ba ešte starších ako tí, čo v kremnickom podzemí nechali pohodené kusy dreva.

Lenže tak už to býva. Dejiny sú ako reťaz, ktorá má jeden koniec v nedohľadne - a druhý, ten siaha zväčša až do dneška.

Bol to povznášajúci pocit stáť na historických miestach v ruke s mlatom, ktorý vyrobili pred štyrmi tisícročiami

Historická reportáž z výskumu východoslovenských mohýl,
ktorý Vojtech Budinský-Krička začal v roku 1940

Vojtech Budinský-Krička bol prvý Slovák, ktorý sa stal univerzitným profesorom archeológie. Pamätám sa naňho veľmi dobre: vysoký, chudý muž, starý mládenec, ani ožení sa nestihol, celý život venoval iba archeológii. Keď v roku 1994 zomrel, mal 91 rokov, a pretože až do posledných chvíľ usilovne pracoval, zostalo po ňom obrovské dielo. Objavil desiatky archeologických nálezísk, na ktorých sa riešili kľúčové otázky slovenského praveku. Ešte deväťdesiatročný sa dal zaviesť na hrkotajúcom lesníckom vozíku ťahanom koňmi vysoko do lesa k jednej zo stovák východoslovenských mohýl. Postál pri nej v dojatí, bola to tak trochu rozlúčka, čo vtedy isteže nik netušil, ale rozlúčka hlboko symbolická, pretože východoslovenské mohyly Vojtech Budinský-Krička pred desiatkami rokov objavil a určil ako špecifickú kultúru, ktorá v krajine zanechala dodnes nezmazateľné stopy, monumentálne reťazce mohýl ťahajúcich sa po hrebeňoch hôr.

Majú neuveriteľnú atmosféru, hoci dnes sú to už len nenápadné kopčeky, ledva vyčnievajúce nad terén, menej pozorný človek si ich ani nevšimne. Azda aj preto sa zachovali navlečené na lesných cestách ako zrnká na ruženci, lebo večne rozblatené cesty sa ťahajú po hrebeňoch ako neodlučiteľní sprievodcovia mohýl.

Archeológ Pavol Mačala mi rozprával, ako sa hľadajú mohyly. Takmer ako huby. Možno ešte ľahšie. Treba ísť po chodníku na hrebeni a samy sa stavajú do cesty. Raz padla taká hmla, že bolo vidno len na niekoľko krokov, a predsa neprerušili hľadanie. Iba sa usporiadali, roztiahli sa do reťaze: jeden kráčal v blate po ceste na hrebeni, aby určoval smer pochodu, a ostatní kráčali vo dvojiciach v nevelkom rozstupe po oboch stranách cesty.

Aj v ten hmlistý deň našli niekoľko mohýl...

To nemôže byť náhoda. A ani nie je. Blato na cestách rozhodne nie. Pod lesnou pôdou je totiž nepriepustný íl, udržuje vodu na povrchu a tá nevysychá celé leto. Ak ich nezadlávi koleso, odrastú v takejto koľaji dve generácie žiab.

Vojtech Budinský-Krička
a jeho výskum

Krajina východoslovenských mohýl

Dolu pod kopcami tečú potoky. Ich doliny rozkrájali krajinu na takmer rovnobežné pásy horských hrebeňov. Fungujú ako rošt v kachliach. Cez deň sa v dolinách ohrieva vzduch, v noci, keď sa na kopcoch ochladí, stúpa na hrebene a dolu sa usadzuje studená nevlúdna hmla. Už 60 metrov nad potokom sa začína teplá zóna.

V Poľsku, kde je podobná, ale odlesnená obrábaná krajina, si to presne zmerali. Na hrebeňoch je v celoročnom priemere o tri stupne teplejšie ako dolu. V zime je v doline v porovnaní s kopcami takých dní, keď teplota klesne pod nulu, až o päťdesiat viac. Za veľkých mrazov je na hrebene až o 10 stupňov teplejšie ako dolu. V doline mrznú orechy a hore kvitnú ovocné sady.

Dnes zaujímavosť, ktorú možno využiť - v praveku život.

Ale aj smrť, pretože mŕtvi dostávali to najlepšie, aj miesto posledného odpočinku.

Mohyly v lesoch na severovýchodnom Slovensku takmer nevidno, vnímať najviac však neušli. Zachovali sa správy o výkopoch V. Hlávku v Košarovciach pri Humennom, o predmetoch objavených v mohylových násypoch v roku 1936 na hrebene vrchu Stykovic nad Košarovcami v okrese Humenné. Aj starobylé listiny z 13. storočia potvrdzujú, že mohyly zaujali ľudí už v najstarších časoch. Píše sa v nich o hroboch pohanov, „sepultura ruthenorum“ objavených v roku 1245 v Zemplíne pri Laborci a v roku 1266 dokonca výslovne o mohyle, „mogule“, ktorá stojí neďaleko Lesného v Zemplíne pri Laborci: „sepulcrum rutenorum, quod vulgo dictus mogula“ - pohanský hrob, ktorý sa ľudovo nazýva mohyla.

Nie je náhoda, že stredovekých ľudí upútala práve mohyla z Lesného. Bola najväčšia, ešte aj po tisícročiach s priemerom 24 metrov a výškou tri aj pol metra. Väčšia sa u nás dodnes nenašla. Keď ju v roku 1940 Vojtech Budinský-Krička otvoril, objavil v jej plášti hrob z rímskych čias, z rímsko-provinciálnej doby, z druhého storočia nášho letopočtu. Mohyly vtedy - po druhý raz - použili ako nápadný, zďaleka viditeľný pomník. Venovali ho mŕtvemu, ktorý mal výnimočné postavenie. Do hrobu mu vložili odznaky veľkej moci: štít, dva oštep, krúžkový pancier, bez zveličenia rytiersku výstroj.

Podobne to bolo s mohylou v Drienove. Našiel sa v nej hrob zo stredoveku, približne z 11. alebo 12. storočia. Aj v tomto prípade mohyla poslúžila ešte raz ako pamätné miesto. Aj po tisícročiach to teda musel byť monument. Väčší hold našim predkom, staviteľom z kamennej doby, sa zložiť už ani nedá.

Profesor Vojtech Budinský-Krička začal v roku 1940 systematický výskum východoslovenských mohýl. S prestávkami trval takmer 15 rokov. Objavil asi 300 mohýl a 50 z nich preskúmal. Nešlo o monumentálne diela, priemer mali od šesť a pol do dvadsaťštyri metrov, výšku od pol do tri a pol metra a okrem mŕtvych tiel, spálených i kostier, sa v nich nenašlo viac ako niekoľko črepov, kamenné úštepy a nástroje, niekedy ani to nie.

A predsa profesor Budinský-Krička otvoril jedinečnú kapitolu, takú významnú, že po polstoročí sa archeológovia k mohylám vrátili, tentoraz pod patronátom UNESCO, v medzinárodnej zostave, pod vedením poľského profesora Jana Machnika. V tom čase už bolo totiž jasné, že východoslovenské mohylníky ponúkajú jedinečné možnosti na výskum. V Poľsku, na intenzívne obrábaných poliach, mohyly zväčša už dávno rozorali, vo východoslovenských lesoch sa zachovali, miestami v takmer niekdajšej monumentalite, na viacerých miestach v pôvodných zostavách.

Ešte vždy ich stoja popri blatných cestách celé stovky. Je to zvláštne, len v Bardejovskom okrese sa našlo asi tisíc mohýl, a spolu na severe východného Slovenska prinajmenšom dva razy toľko. Predstavujú najväčšiu koncentráciu mohýl z jedného obdobia na takom malom území v celej Európe...

Ťahajú sa popri blatných cestách na hrebeňoch hôr v celých reťazcoch, jedna za druhou ako gombičky na košeli, iba tam, kde sa hrebeň trochu rozšíri, sa rozrastajú do skupín.

Sú všade, azda každá dedina má svoj mohylník, hoci o tom zväčša ani nevie...

Mohyly sú nielen veľké stavebné diela, ale aj doklady o duševnom svete vtedajších ľudí, lebo pohreb je otvoreným oknom do viery a praveký hrob ako kufor zabalený na dlhú cestu. Je preto veľká vec, ak sa výskumom východoslovenských mohýl podarilo zrekonštruovať priebeh čudesného pohrebu spred mnohých tisícročí.

Trval mesiac a možno aj viac. Po celý ten čas sa odohrávali rozličné ceremónie. Najprv mŕtveму vykopali hrob, nehlbokú jamu a obkolesili ju symbolickým jarkom. Mala chrániť nebohého pred nečistými silami, azda aj oddeľovať „sacrum“ a „profanum“, sväté od svetského. Potom hrob vypálili. Založili v ňom oheň, ktorý ho očistil. Vidno to dodnes, v každom hrobe je tenká vrstvička spálenej hlíny. Až potom do jamy položili mŕtveho a na cestu na druhý svet mu dali keramickú nádobu, sekerku, strelku šípu, kus kameňa

Poľský archeológ Jan Machnik a jeho výskum

Nad odkrytou mohylou

vhodného na ďalšie opracovanie... Azda preto, aby si nebožtík sám vyrobil, čo bude potrebovať.

Potom okolo neho postavili akýsi salaš, taký istý ako užíval za života, jasne to dokladajú stopy po dvojitom rade kolov okolo mŕtveho.

Iba po čase začali vŕšiť mohyly. Robili to dlho, možno celé týždne. Práca sa stále spájala s magickými rituálmi. V násypoch mohýl sa našlo veľa predmetov, rozbitá keramika, zničené sekerky, pazúrikové nástroje, kamenné nožičky, zrejme obete, ktoré bolo treba nechať (a možno aj zničiť) na mieste, tak ako dnes kresťania prinášajú do kostola sviečky. V násype mohyly, ktorú v Brestove preskúmal medzinárodný archeologický tím, bolo 700 kusov rozličných predmetov. A aj viaceré ohniská. Ťažko presne povedať, čo to značí, možno sa mohyly stavali v zime a ľudia sa pri nich len zohrievali, varili alebo piekli jedlo, a možno to boli posvätné vatry, pri ktorých sa odohrávali aj divné veci. V jednej z mohýl nad obcou Lesné sa našli tri zlomky kostí, jedna so stopami ohňa, ktoré profesor Budinský-Krička vysvetľoval ako pravdepodobné stopy po obetovaní človeka.

Bol to zložitý náboženský rituál a my z neho poznáme iba zlomok. Po tisícročiach sa aj pri najpozornejšom výskume mohyly dá nájsť iba priekopa, ohniská, predmety z neorganického materiálu; všetko, čo bolo z dreva, kosti, kože a z ďalších netrvácnych látok, nenávratne zmizlo. Najčastejšie aj nebožtík - lesná pôda, ktorá neobsahuje vápno, ho zväčša celkom strovila, a tak sa dá ledva určiť, že pohrebný obrad bol nielen zložitý a pestrý, ale aj nejednotný: ani v tom najdôležitejšom nemal ustálené pravidlá, mŕtvych spopolňovali, ale do hrobov ukladali aj celé telá.

Mohyly sa stavali na hrebeňoch nevysokých hôr, najnižšia sa našla vo výške 181, najvyššia 535 metrov nad morom. Dnes ich takmer nevidno, násyp sa zosunul, rozplavil, no najmä ich zakryl les. Zachránil ich, ale mohol by nás aj pomýliť. Východoslovenské mohyly sa nestavali v lese. Na každú bolo treba prinajmenšom 80 kubíkov zeminy, to by sa v lesnej pôde, plnej koreňov, vykopať ani nedalo, ale len na voľnej ploche, v stepi, v krajine zbavenej stromov.

Musel to byť monumentálny pohľad, keď sa dvíhali na chrbtoch kopcov, na dohľad od seba, v celých zostavách, usporiadaných radoch, v menších i väčších skupinkách pozdĺž ciest, o ktorých ťažko povedať, odkiaľ a kam vedú. Sú ako moderné umelecké dielo, ale súčasne aj historické svedectvo.

Aj dejiny severovýchodného Slovenska sa rátajú na tisícročia. Po prvý raz ho osídlili roľníci asi pred sedemtisíc rokmi. Krajinu, do ktorej prišli, pokrýval les, a tak ho kľčovali. Vypálené polia dávali úrodu dva-tri roky, potom sa pôda, iba málo pohnojená popolom, vyčerpala a ľudia sa pobrali ďalej. Posúvali sa kus po kuse z juhu, odkiaľ prišli, ďalej na sever. Ich počet stále rástol, prišli v húfoch, ktoré sa za niekoľko storočí znásobili. Opustili dnešné Slovensko a presunuli sa do Poľska, kde pokračovali v kolonizácii.

Opustenú krajinu opäť zarastal les. Trvalo to možno dvetisíc rokov, kým pomaly sa posúvajúci kolonisti na severe Poľska nenarazili na neúrodnú piesčitú pôdu. To bol koniec ich cesty. Obrátili sa a začali sa pomaly vracieť.

Neboli to však už tí istí ľudia, poznačil ich čas, zmenili sa, čo sa najviac prejavilo v rozdielnej keramike. Boli celkom iní a najmä, bolo ich oveľa viac. Potrebovali viac zeme, viac polí, preto vypálili lesy na hrebeňoch. Bolo tam teplejšie, mokré lužné lesy v doline sa na žiarenie napokon ani veľmi nehodili. Krajina sa zmenila na nepoznanie. Vidno to dodnes. Dodnes sa tu po veľkých dažďoch hýbe zem, zosúva do dolín. Veľké zosuvy pôdy boli až donedávna záhadou, až archeologický výskum dokázal, že sú dôsledkom ľudskej činnosti, zničenia lesov, nedobрым výsledkom roľníckej práce spred päťtisíc rokov.

Pre nás je nedobrý, pre pastierov znamenal život.

Asi dvesto rokov po odchode roľníkov prišli totiž noví ľudia. Nevieme o nich veľa, iba toľko, že to boli pastieri, ktorí kočovali na obrovskom území od Dnestra a Visly až po Čechy, Fínsko, Estónsko, Litvu, severné Nemecko, Holandsko, Dánsko, ale pásli aj v južnom Poľsku a na severnom Slovensku a všade po sebe zanechali črepy ozdobené odtlačkom šnúry.

Je v tom čosi mystické, tajomné...

Ľanovú šnúru odtlačili do mokrej hliny a tá sa potom po vypálení zachovala tisícročia. Šnúra dávno zotlela, jej stopa zostala. Ale nie je to obyčajná stopa, je to osobitná kapitola, ktorá má atribúty významného historického obdobia, má všetko, čo praveku väčšinou chýba. A to sú predovšetkým ľudia, celkom noví ľudia, inak žijúci, inak sa správajúci, inak bývajúci, inak pracujúci, inak veriaci, azda ľudia celkom novej krvi.

Ku koncu eneolitu sa Európa prudko pohla, zmenila. Na obrovskej rozlohe siahajúcej na východe od hornej a strednej Volgy až po stredný Dneper, na severe od južného Fínska až po Holandsko a dolu na horný Dunaj, vo Švaj-

Charakteristický ornament
odtlačku ľanovej šnúry

Preskúmanú mohylu
archeológovia opäť navštívili

čiarSKU, v Rakúsku, Čechách, na Morave, na Slovensku, v Maďarsku sa odrazu objavujú noví ľudia. Sú to nositelia kultúr síce rozlične nazývaných, ale pevne spojených charakteristickými znakmi. Patria medzi ne predovšetkým keramika zdobená odtlačkami šnúry a hroby pre každého. Mŕtvych nepohadzujú, nevŕhajú do jám, nenechávajú zverí, každý - muž, žena i dieťa - má nárok na svoj hrob, starostlivo vykopaný, veľmi často označený mohylou.

Navštívili tisíce mohýl.

Je to naozaj zvláštne, domy si ľudia nestavali, dosiaľ sa nenašli nijaké príbytky z tých čias, ale mohylám venovali obrovské množstvo namáhavej práce. Kultúre so šnúrovou keramikou takmer úplne chýbajú trvalejšie sídla a sotva to bude náhoda. Absencia sídlisk je jedným z najvýznamnejších prejavov ich kultúry. Azda preto, že jej príslušníci sa túlili, žili pod stanmi ako neskôr Tataři, alebo azda preto, že si stavali nadzemné domce bez konštrukcie, ktorá by v zemi zanechala stopy.

Mohyly sa vysvetľujú rozlične. Raz ako pomníky na pamiatku mŕtveho, inokedy ako pohanské svätyne, ale aj ako majáky, míľniky, ukazovatele cesty, orientačné body - také čosi potrebujú ľudia, ktorí nežijú na jednom mieste tak pevne ako roľníci; potrebujú to ľudia, ktorí sa túľajú za svojimi čriedami, nomádi, kočovníci, pastieri.

Pásli svoje čriedy pol tisícročia a možno aj viac, kočovali nielen u nás, ale aj v Poľsku, na Ukrajine, v Holandsku, Dánsku, vo všetkých krajinách, ktoré sme už spomínali, lebo na celom tom obrovskom území sa nachádzajú tie isté predmety; ešte aj nespracovaný kameň, ktorý sa ako surovina prevážal na obrovské vzdialenosti.

Osobitne významnú úlohu zohrala kultúra so šnúrovou keramikou v najstarších dejinách Čiech (a sčasti aj Moravy). Z Čiech pochádzajú také významné pamiatky, že poslúžili pri riešení problému kultúry so šnúrovou keramikou v celoeurópskom meradle. Rozhodujúce množstvo poznatkov poskytol výskum pohrebiska, ktoré odkryla stavba Nechranickej priehrady na rieke Ohře vo Vikleticiach pri Chomutove. Zaberalo plochu asi 1 200 metrov dlhú a 900 metrov širokú, ale nepokrylo ju celú, nebolo jednoliatym kompaktným celkom, tvoril ho celý systém menších pohrebísk (bolo ich pravdepodobne osem), každé s dvadsiatimi až tridsiatimi hrobmi. Spolu ich vo Vikleticiach preskúmali 164. A ďalšie na okolí, dokopy takmer 300 hrobov, najväčšie pohrebisko z tých čias v strednej Európe.

Medzi jednotlivými hrobmi bol pomerne veľký odstup, od pätnást po dvadsaťpäť metrov. To bol priestor, ktorý zaberali mohyly, podľa odhadu vysoké asi štyri metre. Musel to byť neuveriteľný pohľad. Stovky zďaleka viditeľných mohýl rozložených na nízkych návršiach.

Takmer vo všetkých hroboch ležal jeden človek - muž, žena, dieťa. Ako sme si už povedali, je to po prvý raz v dejinách praveku, čo mal každý právo na hrob bez ohľadu na svoje postavenie v spoločnosti.

Všetci mŕtvi boli pochovaní takmer rovnako, rituál sa veľmi dôsledne zachovával. Mužov ukladali na pravý bok s hlavou smerom na západ a tvárou obrátenou na juh, ženy na ľavý bok s hlavou na východ a tvárou na juh (muži a ženy nohami oproti sebe). Asi v desiatich percentách hrobov ležali viacerí mŕtvi, najčastejšie žena alebo muž s dieťaťom, menej často dvaja dospelí alebo dve deti, v dvoch hroboch boli traja mŕtvi a do jedného hrobu pochovali šesť tiel. Hrobové jamy neboli veľmi hlboké, len asi meter pod dnešným terénom so stopami po drevenej konštrukcii (pôvodne to boli duté hrobky). V hroboch boli nádoby zdobené odtlačkami šnúry, krútenej, pletenej alebo len napodobnenej rytím. Vedľa nich kamenné nástroje a zbrane, strelky šípov, sekeromlaty, sekery, mlaty. Niektoré mlaty boli vyrobené z takého krehkého materiálu, že by nevydržali nijaký úder, rozpadli by sa: slúžili ako odznaky moci, s čím sme sa napokon už stretli vo Varne alebo na Zemplíne.

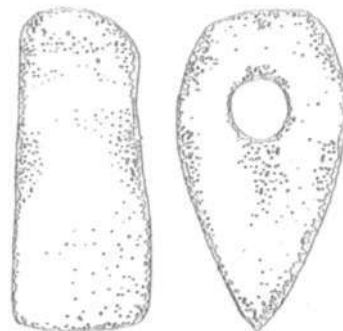
Typickým prejavom doby sú nátepné doštičky z kameňa, kosti, niektoré dokonca zo zlata. Nosili sa pripevnené z vnútornej strany ľavého predlaktia. Chránili ruku lukostrelca pred nárazom tetivy špeciálne upraveného luku (je charakteristický pre kočovníkov, napríklad Tatárov), ktorý mal vďaka dvojitému alebo aj trojitému prehnutiu zvýšenú razanciu.

Častým milodarom boli psie zuby, a nielen vo Vikleticiach. Psích zubov alebo ich napodobnenín našitých na šatách sa v Čechách i na Morave našli tisíce. Zdá sa, že pes mal vo vtedajšej spoločnosti významné miesto, čo zodpovedá potrebám pastierskeho života.

V hroboch sa našli aj ďalšie predmety, ktoré akoby zdôrazňovali mystickosť šnúrových odtlačkov: okrové farbivo, ktoré sypali na mŕtve telá azda ako symbol krvi, živicu, čo zapálená ešte po tisícročiach vonia podobne ako kadidlo, lebky prebité po zásahu oštepom alebo inou ostrou zbraňou a ďalšie, ktoré umelo otvorili pri drastickom chirurgickom zákroku. Aj ten mal zrejme mystický zmysel. Možno to bol otvor, ktorým mal človeka opustiť zlý

Účastníci výskumu vo víťaznom zoskupení nad objaveným hrobom a ich skromná korisť

Kam vedú blatné cesty

Pri hľadaní ďalších ešte neznámych mohýl

Kamenné nástroje z hrobov eneolitických ľudí

duch. Určite to súviselo s vierou, pretože kostené kotúčky, zaživa vyrezané z lebky neznámych nešťastníkov, sa našli v niektorých hroboch zavesené na hrdle mŕtvych ako amulety.

Výskumníci vyrátali, že jedno malé pohrebisko mohlo vzniknúť za kratší čas ako tridsať rokov, ak jedno spoločenstvo malo štyridsať až päťdesiat osôb (čo sa všeobecne predpokladá). Odhadujú, že nositeľov kultúry so šnúrovou keramikou nežilo v jednej fáze viac ako päť- až desaťtisíc, čo v okruhu, ktorý osídlili, reprezentuje hustotu jedného-dvoch ľudí na štvorcový kilometer. To je naozaj málo, približne toľko ako v dnešnom Mongolsku.

Pôvod kultúry so šnúrovou keramikou nie je doriešený. Niekedy sa hovorí o jej pohybe zo severu a západu na východ, inokedy o opačnom smere, je to všetko neisté, nevraňné - podobne ako naše blatné cesty, o ktorých ťažko s istotou povedať, odkiaľ a kam vedú. Staršia historiografia predpokladá, že táto kultúra zohrala rozhodujúcu úlohu v dejinách praveku, jej príslušníkov (a príslušníkov ostatných príbuzných kultúr) považuje za najstarších Indo-európanov, teda už našich priamych predkov, ktorí sa prihnali s hrmotom, v zbroji, v dyme, dobýjajúc (spomeňme si na oštepni prebité lebky z Vikletíc), páliac, šíriac hrôzu, víťazných, všetko si podrobujúcich, rúcajúcich opevnenia a hradiská.

V našich dejinách je kultúra so šnúrovou keramikou len okrajovým javom, na západe krajiny sa takmer ani neobjavila a aj na východe zachytila len severný okraj Slovenska.

Tam však vytvorila niečo monumentálne, mystický znak večného pochodu za čriedami na hrebeňoch vrchov.

Pochodu, ktorý ako tajomné symboly lemujú mŕtvi pod mohylami.

Ruženec dávnych dní navlečený na blatných cestách, o ktorých ťažko s istotou povedať, odkiaľ a kam idú.

Na dvore Poľnohospodárskeho družstva v Jelšovciach pri Nitre sa našlo pohrebisko. Tam, kde je dnes ošipáreň, plná krochokajúcich prasiat, bol jeho stred, miesto, kde oplakali najviac mŕtvych. Priamo pod jeho múrmi navŕšili mohylu pre staršiu, možno päťdesiat- až šesťdesiatročnú ženu. Musela byť vo svojom čase významná, nielen preto, lebo si jej pamiatku uctili mohylou, ale ju aj bohato obdarovali. Do hrobu jej dali šperky a medzi nimi bronzový náhrdelník zdobený jantárom. To je naozaj pozoruhodné: šperk z kovu, ktorý vytvoril novú osobitnú historickú epochu, dobu bronzovú, a jantár z tisíc kilometrov vzdialeného Baltu na hrdle mŕtvej ženy z celkom obyčajnej dedinky.

Je to naozaj zvláštne, prinajmenšom signál, že na tomto, dnes už celkom nepietnom mieste musíme rátať so širokými zemepisnými súvislosťami.

A to je dôležité zistenie. No tým sa to ešte nekončí.

Jedného dňa pridali k nebohej ďalšiu mŕtvu, mladú, možno dvadsať- až tridsaťročnú ženu, azda jej dcéru; pre nás sú však dôležité milodary, ktoré dostala na cestu na druhý svet. Opäť jantár, ale aj zlato, bronz a najmä bronzové pukličky, lebo tie patrili k už dávno zotletému opasku, ktorý archeológom umožnil rekonštruovať slávnostný ženský odev tých čias, jednodielne šaty zopnuté ihlicami a prepásané opaskom.

Keď sme v roku 1998 nakrúcali v Jelšovciach televízny film, obliekli sme dievča, ktoré symbolizovalo mŕtvu, do jednodielnych bielych šiat, a keď sme potom videli, ako pomaly kráča po rozkvitnutej lúke, náš príbeh dostal meno.

Jelšovská biela pani.

Je to trochu zveličené, ale to azda neprekáža. Praveká história stojí na neistej pôde. O hrdinke nášho filmu vieme, ako vyzerala, aká bola vysoká (ľudia v tých časoch merali menej ako dnes), koľko mala rokov, ale netušíme, aká bola, ako cítila, myslela. Už vôbec s istotou nevieme, prečo ju uložili do hrobu spolu so staršou ženou, nech však bol dôvod akýkoľvek, musel mať hlboký zmysel. Hrob a za ním nasledujúci záhrobný život mal presné pra-

Symbolom televízneho filmu bola pani v bielom

Jozef Bátora zoznamuje moderátora so situáciou na nálezisku

Pri fotografovaní predmetov z hrobov

Rekonštrukcia hrobu s bohatou výbavou

Krásne vyhladený kamenný sekeromlat

Kostená ihlica

vidlá: svedčia o duchovnom svete živých, ktorí oplakali nebožtíka a urobili všetko, aby sa mu dobre viedlo vo svete tieňov, lebo ten bol odrazom živého normálneho sveta.

Ak chceme poznať aspoň odlesk oboch, musíme sa pozrieť na miesto, kde sa odohrávala chvíľa, ktorá ich oddelila, a to je hrob.

Jelšovce ponúkli stovky hrobov a všetky na mieste, o ktorom nik netušil, že skrýva niečo výnimočné. Po prvý raz sa tu udialo čosi zvláštne asi štyridsať rokov pred naším nakrúcaním, keď v areáli Jednotného roľníckeho družstva rozkopali staré hroby; lebky sa tu vraj kotúľali ako **lopty**.

Situácia sa opakovala v roku 1979, lenže tentoraz sa našiel človek (družstevník inžinier Kováčik), ktorý upozornil archeológov a zachránil tým pamiatku celoeurópskeho významu. Archeológovia objavili a preskúmali 631 hrobov. Ťažko povedať, koľko sa ich zničilo pred začatím prác, dá sa iba odhadnúť, že všetkých spolu bolo aj vyše tisíc a medzi nimi veľa bohatých s predmetmi zo zlata, medi, bronzu, kameňa, kosti, jantáru, klov, parohov, no najmä s množstvom keramiky. Podľa nej vedúci výskumu Jozef Bátora určil, že sa tu pochovávalo sedem storočí, približne od roku 2200 do roku 1500 pred naším letopočtom. A pretože tento čas ohraničuje ucelenú epochu, staršiu dobu bronzovú, je to sedemsto rokov dejín na priestore niekoľkých árov.

Opäť čosi ako svojský tell, aj keď celkom iný ako ten, čo sme spoznali v Nitrianskom Hrádku.

V zásade si netreba predstavovať nič veľkolepé: neďaleko pohrebiska oddelená korytom rieky Nitra stávala dedinka roľníkov (ktorí si príležitostne zapoľovali), hrnčiarov, tkáčov, kovolejárov. Osobitne zaujímavý bol objav dielne na spracovanie jeleních parohov. Vysekávali z nich malé terčičky, ktoré sa potom brúsili a vŕtali (používali sa ako nášivky na šaty alebo súčasť náhrdelníkov a náramkov).

Neboli prvými obyvateľmi Jelšoviec. Ľudia sa tu po prvý raz usadili v mladšej kamennej dobe pred šesť- či sedemtisíc rokmi a žijú tu dodnes. Ešte vždy možno sledovať, ako sa od rieky Nitry na obe strany dvíha plochý svah, ktorý ponúka miesto na bezpečné bývanie s neobmedzeným množstvom vody, v okolitej nive dostatok úrodnej pôdy, v horách drevo, kameň a azda aj niektoré rudy či iné nerasty. V staršej dobe bronzovej ľudia využili prírodné danosti tohto miesta a na brehu si postavili dedinu, ktorú z dnes už neznámych dôvodov opevnili. Veľa z nej nezostalo, iba odborník rozozná v teréne

zvyšky priekop a valov. V každom prípade je to pamätné miesto, lebo sedemsto rokov zapláňalo pohrebisko na druhom brehu rieky.

Aj to je zaujímavá skutočnosť, ak sa živí od mŕtvych oddelia vodným tokom. Azda ich k tomu viedol strach.

Sedemsto rokov je už dosť. Z hľadiska mladších dejín celkom iste. Pred sedemsto rokmi k nám vpadli Tatári, žil Matúš Čák Trenčiansky, vymreli Arpádovci. Ako sa odvtedy zmenil svet! Od koní k autám a od mečov k raketám. Pravda, tak je to dnes, ale ani v bronzovej dobe čas nepostál, lenže ako po tisícročiach bez jedinej písomnej zmienky rozpoznať tatársky vpád, vládu pána Váhu a Tatier, smrť Ondreja II.? Archeológia pracuje s pamiatkami hmotnej kultúry, predovšetkým s keramikou, lebo tá najlepšie odráža vývoj, a také sú vlastne aj dejiny, ktoré odkrýva. Na to by sme ani na okamih nemali zabudnúť.

Neďaleko ošipárne bol ostrovček hrobov a v jednom z nich dospelý muž. Aj on žil v bronzovej dobe, a predsa mal na ruke prsteň v tvare vŕbového listu, ktorý vyrobili z medi. Med' patrí do celkom inej historickej éry, do doby kamennej, eneolitu, ktorý sa v Španielsku, Portugalsku, ale aj v Maďarsku nazýva medená doba.

Aj v susednom hrobe ležal muž akoby z inej éry. Do hrobu mu dali nátepnú doštičku (už sme o nej hovorili, chránila ruku pred nárazom tetivy). Aj nátepné doštičky sa objavili v eneolite, zrejme spolu s lukom so zvýšenou razanciou.

Pamiatky na staršiu a nám už známu minulosť sa našli aj v hroboch naokolo. Keramiku, ktorú darovali mŕtvym (zrejme aj s potravou a pitím na cestu na druhý svet), zdobil ornament z odtlačkov šnúry. Takým istým spôsobom zdobili nádoby na konci eneolitu ľudia, ktorých mnohí bádatelia pokladajú za našich prvých priamych predkov, Indoeurópanov. Na naše územie priniesli veľký dar, metalurgiu, hutníctvo, výrobu kovov z rúd. Spôsobil také hlboké zmeny, že si ho

Medené ozdoby v tvare vŕbového listu

historici zvolili za dejinný medzník, vynález metalurgie končí dobu kamennú, eneolit, a začína dobu bronzovú.

Je to trochu zavádzajúci názov, doby bronzové boli prinajmenšom tri, staršia, stredná a mladšia a tak ako sa kamenná doba meďou končila, staršia doba bronzová sa meďou začína. Pravda, kým v prvom prípade to bola meď nazbieraná na povrchu, v riečnych a potočných korytách a pri východoch rudných žíl a spracovávala sa kutím, v dobe bronzovej sa meď banícky do-lovala, tavila, odlievala. Bola to revolúcia, ale len úvod k ďalším objavom, že meď za pomoci arzénu tvrdne a po zliatí s cínom vytvára nový kov, dejino-tvorný bronz.

Nám už dobre známy Gordon Childe uvažoval v tejto súvislosti nad veľmi romantickou koncepciou. Nazdával sa, že pôvod stredoeurópskej metalurgie možno hľadať v antickej Tróji, odkiaľ ju k nám priniesli trójski hutníci, ktorí prežili skazu mesta a ušli pred Grékmi do Európy. Meď, ktorú spracovávali, mala pochádzať najmä zo Sedmohradska, západného Španielska a anglického Cornwallu. O zreálnenie predstavy o pôvode stredoeurópskej metalurgie sa významne zaslúžili slovenskí archeológovia. Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre poslal viac ako tisíc pravekých predmetov z bronzu objavených na Slovensku na spektrálnu analýzu do Historického ústavu Akadémie vied niekdajšej Azerbajdžanskej SSR v Baku a do Archeologického inštitútu v nemeckom Stuttgarte. Skúšky potvrdili, že technológiu zušľachťovania medi, ktorú na juhozápadné Slovensko priniesli príslušníci kultúry so šnúrovou keramikou na konci tretieho tisícročia pred naším letopočtom, Stredomorie vôbec nepoznalo, bola špecialitou severokaukazských dielní. Na Slovensku navyše nežili pasívni producenti suroviny, ale veľmi pokročilí výrobcovia kovových nástrojov: viaceré slovenské a severomaďarské medené nástroje majú taký charakteristický tvar (napríklad nástroje s otvorom pre rukoväť, ktorý sa prebíjal za horúca okrúhlou tyčou), že mohol vzísť len z domácich dielní.

Význam Slovenska ešte vzrástol po objave zliatiny medi a cínu. Ukázalo sa, že novoobjavený bronz sa ľahšie odlieva (lepšie vyplňoval kadluby), je tvrdší, ale aj kujnejší, má krásnu farbu, lesk zlata a neobmedzené možnosti použitia. Dopyt po ňom prudko vzrástol a s ním aj ťažba slovenskej medi.

K baniam v okolí Banskej Bystrice, o ktorých sme hovorili v kapitole Cesty Edwarda Browna, pribudli ďalšie v Gemerí. Priame doklady, žiaľ, nejestvujú. Zo špecializovaných baníckych osád, ktoré zrejme vyrástli v okolí rudných ložísk, sa dosiaľ nepodarilo objaviť ani jedinú, nenašla sa ani praveká baňa, problémy s možnosťou takého objavu poznáme, už sme ich spomínali, nuž si pripomeňme dve unikátne miesta zo zahraničia, bane z mladšej doby bronzovej v Mitterbergu v Alpách (úzke jeden- až dvojmetrové šachty s drevenými podperami a vetracími komínmi, pomaly klesajúce až do stometrovej hĺbky) a podobnú baňu zo Španielska, v ktorej sa našlo dvadsať mŕtvych baníkov, obetí neznámej katastrofy.

Podľa opisov zo 16. storočia v slávnej knihe lekára z českého Jáchymova Georgia Agricola vieme približne rekonštruovať aj najstarší spôsob ťažby. Rudonosná hornina sa rozpálila veľkou vatrou a potom obliala vodou, následkom náhleho ochladenia popraskala a vydala asi kubík meďonosného kameňa.

Výroba bronzu priniesla obrovský hospodársky impulz. Niektorí ľudia, ale aj celé spoločenstvá závažne zbohatli. Začali si stavať opevnené mestá (ak by sme smeli použiť taký termín), ktoré vysoko prečnievali hospodársku i kultúrnu úroveň okolitých osád. S jedným sme sa už stretli v Nitrianskom Hrádku, o ďalších z východného Slovenska budeme hovoriť v nasledujúcich kapitolách, ale už teraz treba zdôrazniť, že v bronzových dobách zažívalo Slovensko počas pol druhého tisícročia svoj vrchol, dostalo sa na úroveň porovnateľnú s najslávnejšími antickými krajinami, ale k tomu sa ešte dostaneme.

Predbežne sa vráťme do Jelšoviec k nálezu nanajvýš významnému, mohyle, v ktorej bola nádoba s ľudským popolom. To je veľká vec: stovky hrobov s ľudskými kostrami a zrazu popol. Predstavuje jeden z kľúčových momentov celého výskumu. Spálené telo je totiž prejavom novej viery a zrejme aj myslenia. Medzi najstaršími hrobmi s meďou a mohylou s popolom leží spomenu tých 700 rokov, pretože žiarové hroby sú charakteristické už pre ďalšie, nové historické obdobie, strednú a mladšiu bronzovú dobu.

A to je ten dejepis. Archeologický dejepis.

Sedem archeologických storočí.

Dali sme im meno, ale skutočné meno nepoznáme a sporné je aj to, či sme porozumeli duchu vtedajších čias.

Keramika z kostrových hrobov

Niečo je jasné, vieme, ako ľudia v tých časoch bývali, pracovali, jedli, ako pochovávali svojich mŕtvych, čo sa im páčilo, dokonca aj to, ako sa menila móda. Dobový vkus odráža nielen keramika, ale aj šperky, a tých boli v hrobách stovky. Našla sa kostra mladej ženy celá zelená od bronzu. Bohato obdarovali aj inú, staršiu ženu, a keďže podobných hrobov bolo viac, už to nemôže byť len prejav módy, ale nového usporiadania spoločnosti, návratu žien na miesto, o ktoré na konci kamennej doby prišli.

Aj celkové ctenie spoločnosti sa zrejme zmenilo. Už vo Vikleticiach sme sa zoznámili so zásadou „hrob pre každého“, v Jelšovciach mal každý (kto na to mal) nárok dokonca na bohatý hrob. Šperky dostávali aj deti, unikátny je napríklad bronzový nánožník, jediný na celom pohrebisku, ale aj šperkami naložená misa v ďalšom detskom hrobe. Výrečný je hrob mladej ženy s dieťaťom, novorodencom, ktoré azda ani neuzešlo svetlo sveta, a predsa ho obdarili náramkom.

V Jelšovciach našli aj ďalšie doklady o sociálnom ctení. V jednom hrobe bol muž s tak nešťastne zrastenou zlomeninou nohy, že už nikdy poriadne nechodil, a predsa sa dožil takmer šesťdesiatky. A to bol v tých časoch vysoký vek.

Zdá sa, že spoločnosť prinajmenšom do istej miery zrovnoprávnila ženy, starala sa o deti, starcov i nevládných.

Bola to však praveká spoločnosť so všetkým, čo k takému pojmu patrí.

Do kraja mohyly, ktorou sme začali toto rozprávanie, uložili možno päťdesiat- až šesťdesiatročného muža. Pochovali ho podľa všetkých pravidiel pohrebného rítu, keď však zotlel, ktosi sa prekopal ku kostre, rozhádzal ju a ukradol všetko, čo malo cenu. Neskôr krížom cez vykradnutý hrob položili asi tridsať- až štyridsaťročnú ženu, neprirodzene ju skrčili a poviažali.

Milodary mŕtvym vyrobené
z kosti, kameňa, kančích klov
a jantáru

Zvláštne...

Prakticky všetkých mŕtvych pochovali skrčených, mužov na pravom boku s hlavou smerom na západ, ženy na ľavom boku s hlavou na východ. Muži a) ženy ležali s tvárou na juh, k východu Slnka. Akoby čakali, kým ich životodarné lúče prebudia k novému bytiu, lebo Slnko bolo najvyšším bohom tých čias.

Žena z vykradnutého hrobu ako jediná ležala s hlavou na sever...

Akoby ju chceli potrestať. Ale prečo a začo? A ako súvisela s okradnutým mŕtvym? Prečo ho okradli? Otázky sa ponúkajú, ale odpovede niet, hoci vykradnutých hrobov bolo veľa, približne polovica celého pohrebiska. A všetky vykradli za rovnakých okolností. Zlodeji (ak to vôbec boli zlodeji) čakali, kým telá spráchnivejú, potom k nim vykopali lievikovitú jamu, ktorú namierili vždy presne na hornú polovicu tela. Tam ležali najcennejšie veci. Vykrádači hrobov sa nikdy nepomýlili, nohy mŕtvych zostávali nedotknuté, hoci ženy a muži, ako sme si už povedali, ležali opačne. Od pohrebu prešiel dlhý čas (ak telá stačili spráchniviť), a zlodeji predsa vedeli, kde hľadať. Dá sa to vysvetliť, možno boli hroby označené pomníčkami, jedny pre mužov a iné pre ženy, určite z dreva alebo iného netrvácneho materiálu (kamene by sa pri výskume našli), je to v podstate jednoduché, je však oveľa ťažšie zistiť, prečo sa hroby vykrádali.

Rakúsky archeológ Neugebauer vyslovil názor, že vykrádanie hrobov bolo ekonomickou činnosťou, rabovaním, kriminálnym skutkom, ktorý sa páchal skryte, za noci, v hmle.

Lenže mohlo to byť aj celkom inak.

Asi desať metrov od poviazanej ženy pochovali starého muža.

Aj toho okradli, v hrobe však zostala nielen málo hodnotná keramika, ale aj bronzová dýka. Mala veľkú cenu, a ten, čo kradol, ju držal v rukách (nenašla sa na pôvodnom mieste, ale odložená na okraji hrobovej jamy), a predsa ju neodniesol.

Dýka zostala vo vykradnutom hrobe asi štyridsať - až päťdesiatročnej ženy, a rovnako v hrobe ženy asi o desať rokov staršej pohýbaná lebka dokazuje, že aj v tomto hrobe boli zlodeji, ale jantárový náhrdelník nevzali. Olúpili mŕtve

Mnohé z hrobov rozprávajú o bohatstve (lebka ozdobená čelenkou a špirálovitými kruhmi), o tajomstvách, ktoré už nikto nikdy nerozlúšti (dvaja ľudia v jednom hrobe) i zabudnutých drámach

dieťa, ale nechali mu nádobu s bronzovým náramkom, hoci aj tú mal zlodej v rukách. Prečo ju neodniesol? Báľ sa a v chvate ju tu zabudol? Nie je to jediné vysvetlenie. Možno sa hroby vykrádali z rituálnych dôvodov, podľa náboženských pravidiel, ktoré dnes už nechápeme. Cenné veci mohli byť pôžičkou, ktorá sa vracala do rodiny, keď ich mŕtvy už nepotreboval (napríklad po rozpade tela). Kostry azda rozhádzali v snahe o zneškodnenie mŕtveho. O strachu z nevožtíka svedčí telo mladého muža, ktoré privalili ťažkými kamennými platňami. Bola to namáhavá práca. Niektoré balvany sú otesané a všetky privezené z hôr spoza rieky. Ťažko povedať, prečo im nevožtík pripadal taký nebezpečný. Možno sa o to zaslúžil už za života, azda bol šialený, divošké národy dodnes veria, že blázni majú nadprirodzenú moc.

A čo povedať o hrobe starca, ktorému dali k nohám za hrst štrku?

Celé kopy pestro pomaľovaných riečnych okruhliakov starších o takmer 10-tisíc rokov sa našli na mezolitických náleziskách v Pyrenejach, a pomaľované kamene a kúsky dreva, tzv. čaringy, sa aj medzi súčasnými austrálskymi černochoďmi považujú za schránky pre duše mŕtvych.

Je to náhoda, alebo kľúč k záhade?

Zvláštne sú aj kenotafy. Grécke slovo kenotaf znamená prázdny hrob, ale netreba to chápať doslova, v kenotafoch boli milodary tak ako v normálnych hrobách, chýbalo telo nevožtíka, či už kostra, alebo popol, boli to teda symbolické hroby. V jednom z nich sa našlo päť nádob, ale nijaký človek, v inom sekera s ihlicou na jednej strane hrobu, na druhej strane nádoby, medzi nimi zvierací popol, ale nič viac. Symbolické hroby sa budovali ľuďom, ktorí zomreli mimo domoviny, padli na vzdialenom bojovom poli, utopili sa, stratili v horách, odniesla ich divá zver. Kenotafy boli rozšírené v celom starom svete, poznáme ich z kamenných dôb, v antickom Grécku už aj z písomných správ, a predsa sa na Slovensku našiel kenotaf celkom bez obdoby, v bezprostrednej blízkosti Jelšoviec, v Mýtnej Novej Vsi. O jeho objav sa zaslúžil Dezider Gerhát, všimol si ľudské kosti, ktoré vykopal pri hĺbení odvodňovacieho jarku, upozornil Jozefa Bátoru a výsledkom bol ďalší unikátny výskum, lebo na pozemku pána Gerháta i na okolitých pozemkoch sa našli stovky hrobov z tých istých čias ako ostrovček najstarších hrobov v Jelšovciach.

V jednom hrobe ležal baran obdarený atribútmi bojovníka. Azda to bol symbolický hrob strateného vojaka, jediný v strednej Európe, ale nie je vylúčené ani to, že šlo o kultový hrob posvätného zvierťaťa.

Nie je teda náhoda, ak sa v Mýtnej Novej Vsi našli aj ďalšie unikáty, doklady o existencii kňazov, šamanov, čarodejníkov, nevieme, ako sa v tých časoch nazývali, v každom prípade o ľuďoch, ktorí určovali pravidlá viery alebo aspoň dbali na ich dodržiavanie, čím zaručovali dôstojný pobyt vo svete tieňov, kam sa napokon pobrali aj oni sami.

V centre pohrebiska ležala od ostatných oddelená skupinka piatich hrobov. Boli nápadne veľké, vo vnútri vyložené drevom, dnes by sme povedali hrobky. V jednej ležal muž s dvoma píšťalami s rozbitou lebkou. Zabili ho. Nebola to jediná stopa krvavého násilia, aj v Jelšovciach sa našiel muž, ktorého zavraždili, medzi rebrami mal šíp. Na pohrebisku v Mýtnej Novej Vsi sa v hrobách objavili lebky (jedna detská) prebité sekeromlatom, v tomto prípade sú však dôležité spomenuté píšťaly. Zrejme totiž slúžili pri šamanských obradoch. Všetci muži v tejto skupinke vlastnili niečo nezvyčajné: kančie kly zavesené na hrdle, ďalšie na čarodejníckej čapici, amforu s medvedími pazúrmí, kamenný sekeromlat a strelky. A aj to je pozoruhodné, že nad ich hrobmi stáli drevené zruba, domy mŕtvych, aké sa stavali na západnej Sibíri ešte v 18. a 19. storočí.

Aj Jelšovce mali v tomto smere unikát. Výskum sa chýlil ku koncu, odkrývali sa posledné metre, keď archeológovia narazili na výnimočný hrob. Pôvodne asi ležal pod mohylou, naokolo bolo prázdne miesto. Aj tento hrob bol obložený drevom. V zrubovej hrobke ležal muž na chrbte s roztiahnutými nohami, v žabej polohe, s milodarmi, ktoré ukazujú na samý začiatok nášho rozprávania: meď, diviacie kly (pôvodne uložené vo vrecúšku), kamenné a kostené nástroje. Jediný mŕtvy na chrbte v žabej polohe, a to nie je bezvýznamná drobnosť, pretože tak sa v tých časoch pochovávalo v stepiach na Ukrajine a v južnom Rusku.

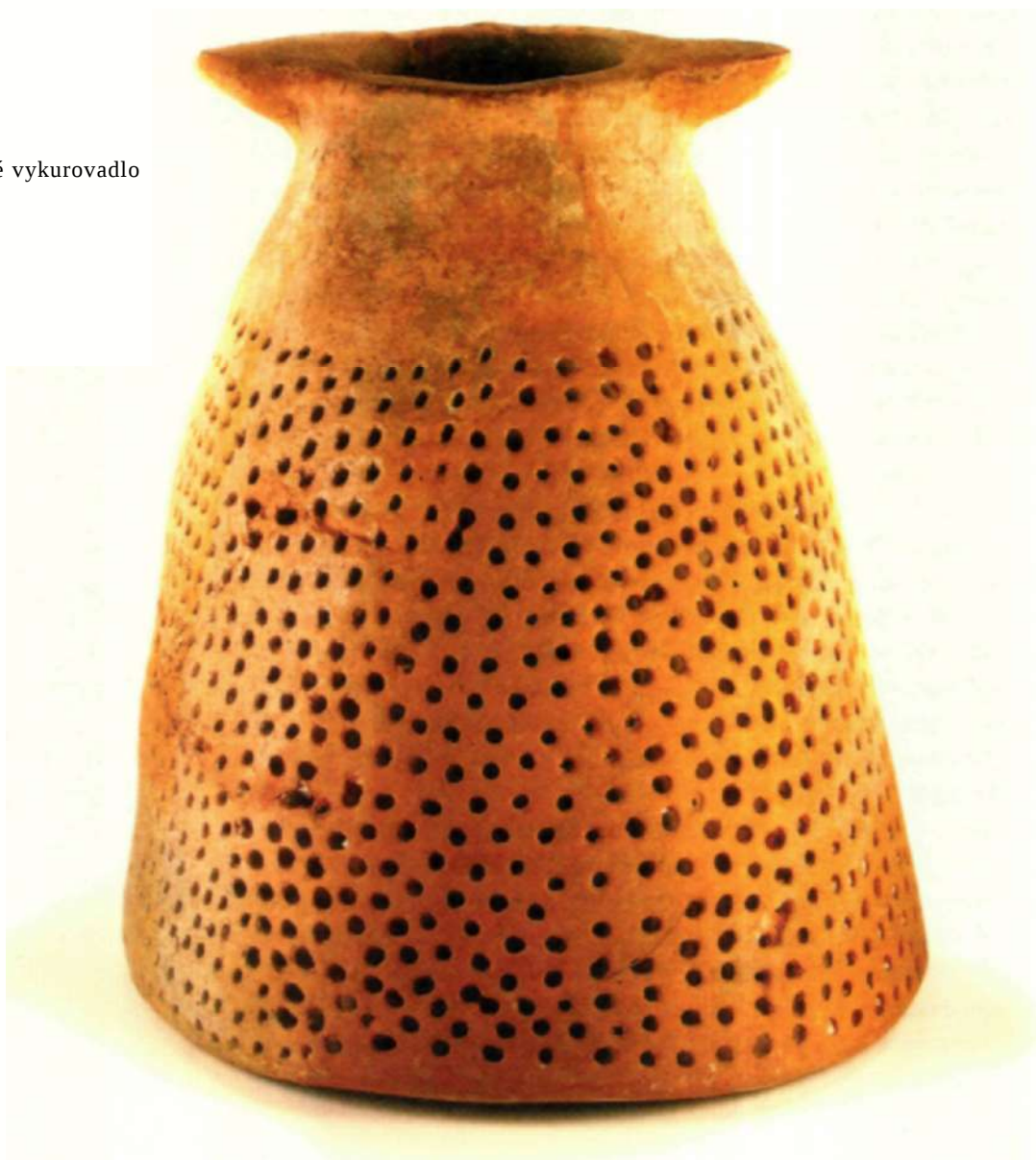
A tým by sme mohli skončiť. Lež ešte predtým treba znova pripomenúť, čo sme si povedali v úvode. V Jelšovciach sa na ploche niekoľko sto metrov štvorcových našlo sedem storočí archeologických dejín zarámovaných do najširších zemepisných súvislostí: baltský jantár, keramika zo západu, grécke kenotafy, sibírske domy mŕtvych, východoeurópsky žabiak. Historický prepletenec súvislostí smerujúci vari na všetky svetové strany. A kopa záhad navyše ako upozornenie, že v staršej dobe bronzovej sme vošli na prah novej epochy, ktorá slovenskú históriu vyzdvihla do závažných výšok.

Pohrebisko v Mýtnej Novej Vsi
ponúklo prekvapujúce nálezy: kostry
ľudí, ktorých zavraždili úderom
sekeromlatu, s píšťalkami a kančímí
klami pri hrdle.

Celkom unikátny je muž v drevenej
hrobke pochovaný v žabej polohe

Keramické vykurovadlo

Rád sa vraciam k niektorým príbehom a na miesta, kde sa odohrali. Nebýva to jednoduché opakovanie dojmov, skôr ich znásobenie, lebo pri každom návrate sa vynárajú skutočnosti a súvislosti, ktoré som predtým nepostrehol, nepoznal a niekedy poznať ani nemohol.

Jedno z takých miest je Myšia hôrka pri Spišskom Štvrtku. Impozantné miesto: na jednej strane Vysoké Tatry, na druhej Slovenský raj a v doline medzi nimi vŕšok s komickým menom, na ktorom stávalo praveké mesto, možno najstaršie na našom území. Postavili ho takmer pred štyritisíc rokmi v staršej dobe bronzovej, ale s premyslenou urbanistikou, domami usporiadanými do ulíc, dláždeným námestím, dokonca s pokladmi boháčov, ktorí sa zdobili rýdzim zlatom...

To sú nevyvrátiteľné fakty, ktoré celkom prevracajú ustálenú predstavu o primitívnom praveku.

Po prvý raz som na Myšiu hôrku prišiel pred tridsiatimi rokmi. Priviedol ma sem vedúci archeologického výskumu Jozef Vladár. Keď sme vystúpili z auta, vyšiel z maringotky technik a ukázal nám očernetý kúsok kovu. Jozef Vladár ukázal na malé slniečko, ktoré bolo do kovu vyryté, a povedal:

— Mykénsky motív...

Boli to moje prvé kroky za archeológiou, a tak som ešte nedocenil fakt, že profesor Vladár nazval ten zastrčený kus Spiša Mykénami a už vôbec som nevedel, že myšlienka na spojenie našich dôb bronzových a Stredomoria nie je síce nová, no práve na Myšej hôrke sa rodí jeden z rozhodujúcich dokladov o jej správnosti.

V Stredozemnom mori na ostrove Kréta začala sa pred takmer 5 000 rokmi rodiť európska civilizácia. Kréťania poznali písmo, mali vysoký životný a kultúrny štandard, stavali také paláce, že ich komplikovanosť sa dodnes zachovala v slove „labyrint“. Palác z krétskeho Knossu, ktorý na začiatku nášho storočia objavil slávny archeológ sir Arthur John Evans, vznikol okolo roku 2000 pred

Myšia hôrka

Jozef Vladár nad modelom svojho mesta

V podzemných trezoroch ležali masívne zlaté šperky

naším letopočtom a mal výmeru asi 16 000 štvorcových metrov a na nich poschodia, pivnice, kúpeľne, pokladnice, kanalizáciu, záchody! To nemali ani mnohé paláce stredovekých európskych kráľov. Podľa starogréckej báje bol palác v Knosse sídlom kráľa Minoa. V jeho podzemí žil strašný Minotauros, dieťa hriechnej lásky kráľovnej Pasifae a býka, ktorý každý rok požíral sedem mládencov a sedem panien z Atén, a to až do chvíle, kým ho nezahubil hrdina Teseus. Pripomeňme si, že z podzemia by napriek víťaznému boju nikdy nevyšiel, bol by v ňom zablúdl a zahynul, keby mu princezná Ariadna nedala niť, ktorá ho z labyrintu vyviedla.

Evans knosský palác skúmal a sčasti rekonštruoval tri desaťročia (v rozmedzí rokov 1900 - 1930). Na základe svojich objavov potom vybudoval základy chronológie predhomérskej civilizácie (civilizáciu doby bronzovej na Kréte nazval minojskou kultúrou), ktorá poskytuje pevnú časovú os aj našim dejinám, a to po prvý raz práve v dobe bronzovej.

Na krétsku civilizáciu nadviazala kultúra pevninového Grécka so slávnymi Mykénami. Aj Mykény sú mestom zo starogréckych bájí, známe okrem iného v súvislosti s nepremožiteľným Heraklom, ktorý tu z rozhodnutia bohov slúžil zbabelému kráľovi Eurysteovi, no preslávili sa najmä v súvislosti s kráľom Agamemnónom, vrchným veliteľom Grékov v trójskej vojne. Tá sa totiž podľa výpočtov historikov a archeológov skončila pred vyše 3100 rokmi, a práve medzi oboch hrdinov, bájneho Herakla a historického Agamemnóna možno položiť náš príbeh. Ibaže ten, žiaľ, nemá Homéra - v opačnom prípade bola by svetová literatúra bohatšia o ďalších hrdinov, vojnu nemenšiu od trójskej, no najmä naše dejiny by dostali celkom iný rozmer, lebo čas im síce môže dať aj Stredomorie, analógie Knossos aj Trója, ale ľudí, ich príbehy, radosti a tragédie, tie sa bez písma vracaf nedajú. Kréta má písmo od najstarších čias a Grécko básnika Homéra, ktorý žil v ôsmom storočí pred naším letopočtom a v eposoch Ilias a Odysea spomína na udalosti ešte staršie, vracia sa až do bájnej minulosti, ktorá je nádherná, síce vymyslená, ale plná naozajstných reálií, a také čosi sa jednoducho nahradiť nedá. Isteže, nie je vylúčené, že svojho Homéra malo aj Slovensko, veď napokon homérske spevy sú podľa niektorých literárnych historikov kolektívnym dielom pevcov, ktorí chodili od mesta k mestu a od paláca k palácu, takí mohli byť aj u nás, možno aj písmo jestvovalo, lenže nezostalo celkom nič. Históriu nahradila archeológia a tá pracuje svojimi metódami na základe pamiatok hmotnej kultúry a taká

je potom tvár výsledného produktu, archeologických dejín, ak by sme smeli použiť taký pomiešaný výraz.

Mykény u nás nestáli, ani iné mestá, ale ľudia aj tak žili v obdivuhodných opevnených osadách. Už v úvode som použil slovo mesto, niekomu sa môže páčiť, a inému nie, faktom je, že naše praveké mestá ako keby napodobňovali mestá v Stredomorí, sú stavané koncepčne, dodržiavajú pravidlá urbanistiky, ale jednotlivé stavby sa oproti minulosti vlastne nezmenili, sú to nevelké jednoduché príbytky z dreva a hliny, niekde s kamennou podmurovkou, ale do skutočného domu, nehovoriac o stredomorských palácoch, majú ďaleko. Chýba im aj Minos a Agamemnón a ak aj majú príbehy, sú to príbehy na archeologický spôsob, čo ich, pravda, nezabavuje čara.

Napríklad v Barci v Košiciach preskúmali archeológovia časť osady, ktorú chránil Hornád a hlinený val s priekopou. Za opevnením sa našlo dvadsaťtri príbytkov usporiadaných do radov a ulíc. Niektoré boli bohaté a iné chudobné, mali jednu, podaktoré až tri miestnosti. Na podlahe boli stopy po koloch. Boli to nohy lavíc a azda aj iného nábytku. Takmer vo všetkých domoch sa našlo množstvo predmetov, keramika, nástroje, šperky. Pozoruhodná bola kolekcia hlinených sošiek, na ktorých možno rozoznať účes, voľne rozpustené vlasy, náhrdelníky a náznaky šiat. Ženy si v tých časoch zrejme vážili (možno nebolo lacné ich získať). Unikátny bol hrob pri veľkej kamennej stéle. Ležali v ňom dve deti uložené do veľkej nádoby. Ponášala sa na grécky pitos, zahrotenú amforu, ktorá sa zapichovala do zeme a slúžila na skladovanie vína a v čase núdze aj ako obydlie. Veď si len pripomeňme Diogena, ktorý nebýval v sude, ako sa traduje, ten Gréci ešte nepoznali, ale vo veľkej amfore. Zdá sa, že šlo o obeť, lebo v Barci sa našlo aj ďalších deväť ľudí, ktorých predhodili bohom. Nie je vylúčené, že amfora symbolizovala obydlie.

Praveké mesto v Barci (Košice) azda najväčšmi preslávilo zlato. Pri stenách niektorých bohatých domov bývali police, ktoré síce zmizli, zrejme zhoreli pri požiari, ale zachovali sa kovové predmety z bronzu i zo zlata, ktoré na nich stáli a počas ohňa popadali na zem. Musel to byť strašný požiar, nikto z obyvateľov sa nevrátil, aby si odniesol stratený majetok, a také požiare zkladá len vojna.

Na stopy po vojne narazili archeológovia aj na Myšej hôrke, ktorou sme začali toto rozprávanie. Počas sedemročného výskumu (začal sa v roku 1968) odkryli dovtedy nevídané skutočnosti. Ako ma nadchli, to vidno z počtu vý-

Šaman, symbol televízneho filmu (socha L. Cvengrošovej) a jeho obeť

Tajomne vyzerajúce pyrauny slúžili ako prenosné piecky, zrejme sa však používali aj pri náboženských obradoch

kričníkov, ktoré som vtedy vystrieľal v kapitole Trójska vojna na Hornáde vo svojej prvej „archeologickej“ knihe Odkryté dejiny (Dávnovékové Slovensko):

„Na Myšej hôrke stála asi 400 rokov pred zánikom egejskej Tróje osada, ktorú - podobne ako Mykény - chránili kamenné múry! Najstaršie kamenné múry a najstaršia kamenná architektúra v pravekej strednej Európe! A hádam ich naozaj možno porovnať, ak už nie priamo s trójskymi, tak aspoň s múrmi Eurysteových Mykén. Slovenskí archeológovia ich preskúmali do poslednej bodky!“

Do poslednej bodky...

Napísal som to v roku 1973 s výkričníkom, ktorý som vtedy obľuboval, no vzápätí sa ukázalo, že o poslednej bodke hovoriť nemožno, že Myšia hôrka ešte ani zďaleka nevydala všetky svoje tajomstvá, lebo už rok nato, v roku 1974, ponúkla svedectvo o neuveriteľnej dráme.

Pri bráne tesne za vstupom do mesta vykopali archeológovia zvyšky deviatich strašne znetvorených ľudí, a čo šokuje najviac, boli to obeť kanibalských hodov. Niektorým chýbali ruky, nohy a do troch lebiek ktosi prebil otvor, ako sa dobýjal za mozgom. Celkom jednoznačný doklad o ľudozrúťstve. Lenže toto miesto nebolo dokladom o zvrátenosti, kriminálnej vražde, ani o vojne, nebolo to smetisko, jama na odpadky, ale hromadný hrob, pretože mŕtvi dostali pre život na druhom svete milodary, tak ako všetci iní nebožtíci, tri srdcovité kusy travertínu, hlinenú hlavičku akéhosi vodného vtáka, džbánik a pyraunos.

Pyrauny sú zvláštne, asi polmetrové oblú hlinené piecky. Kúřilo sa v nich dreveným uhlím, naloženým do prednej časti, za ktorou boli valcovité komínky. Ponášajú sa na malých pitoreskných mužíkov, pri pokusoch sa však ukázalo, že sú to veľmi praktické, ľahko prenosné piecky. Pyrauny patrili k bežnej výbave domácnosti, používali sa na kúrenie a varenie, ale mohli slúžiť aj na špeciálne, zrejme náboženské účely. Po prvý raz sa objavili pred viac ako 3500 rokmi v starochetitskom prostredí, neskôr v Grécku, na Kaukaze, Bal-káne, v Maďarsku. V posledných desaťročiach sa pyrauny našli aj u nás, na Burchbrichu vo Veľkej Lomnici, v Gánovciach, vo Veľkej Ide, v Barci a aj na ďalších miestach. Pyraunos z Myšej hôrky súvisel s náboženstvom, rovnako ako spomínané ľudozrúťstvo, antropofágia, ktorú nevyvolal hlad, ale vyplynula z náboženských predstáv.

Ak chceme aspoň trochu pochopiť pohnútky strašného činu, bude dobre povedať si, kto boli neznámi ľudia a ako zahynuli.

Zlomky dvoch plechových lunicovitých záveskov

Jediný muž bol asi dvadsaťpäťročný. Na lebke mal osem sečných rán, niektoré nevelké, povrchové a všetky na temene alebo na ľavej sluche. Ten, čo vraždil, viedol úderý šikmo a veľkou silou. V ruke nedržal meč, lebo ani najdlhšia rana nemala viac ako štyri centimetre, ale sekeru a zdá sa, že ňou bil do kľachiacej obeť.

Okrem muža obetovali tri ženy a päť detí. Aj ich telá niesli stopy úderov. Niektoré boli doslova strašné: ľavá polovica čeľuste jedného z detí sa našla kus od ostatného tela. Hlava nešťastníka sa po удere doslova rozletela, pukla ako ten príslovečný orech. Niektorí sa dočkali ešte horšej smrti: na mŕtvych naváľali kameň, ktoré im polámalo kosti, a poloha asi štyri- až päťročného dieťaťa naznačuje, že ho zasypali zaživa.

Strašná predstava.

Zaujímavá je sociologická skladba mŕtvych: mladý muž, tri stareny a päť detí, z ktorých minimálne dve (kostičky ostatných boli na bližšie skúmanie priveľmi zničené) niesli stopy po chorobách, hydrocefale, vodnatieľke mozgu a mikrocefale, príliš malej hlave. Oba prípady bývajú sprievodným javom debility. Zvlášť, že aj jedna zo starien mala až zarážajúco malú mozgovňu, azda tiež prejav duševnej menejcennosti.

O čom to svedčí?

Zdá sa, že všetkých deviatich obetovali krvilačným bohom, možno ako prejav vďaky, možno s prosbou o ochranu. Ako obeť vybrali tých, čo nemali veľkú cenu, stareny a deti, prinajmenšom dve duševne choré. Jediná výnimka, mladý mocný muž, bol možno zajatec, možno cudzí človek, príslušník iného kmeňa, azda zločinec.

Tak sa to v tých časoch robilo, bohovia dostali to najcennejšie, ľudskú obeť, a živí sa zbavili zbytočných krkov.

Zdá sa, človek vždy klamal svojich bohov.

Miesto obeť nebolo zrejme náhodné: vstup do mesta bol najslabším článkom opevnenia, napriek tomu, že bránu na Myšej hôrke chránili dve veže, ktoré umožňovali bočnou strelbou likvidovať útočníkov, ak by sa dostali až po hradby.

A neboli to hradby hocijaké.

Vpredu priekopa, šesť metrov široká a vyše dvoch metrov hlboká. Za ňou nevysoký múrik, ktorý chránil obrancov pri nepriateľskom útoku cez priekopu, a až za ním dva vysoké kamenné múry, najstaršie v strednej Európe. Priestor

Nádherná keramika hovorí o estetickom cítení, ale aj myslení tvorcov otomanskej kultúry

Masívny náramenný kruh a kolieska z kultových vozíkov

medzi nimi, vyše štyroch metrov široký bol vysypaný štrkom, čím vznikla mohutná, ohňom nezničiteľná hradba. Dá sa predpokladať, že na jej vrchole ešte stála drevená palisáda, ktorá ju vyzdvihla vysoko nad terén. Celkovú výšku dômyselného opevnenia bádatelia, prirodzene, zistiť nemohli, našli ho už v troskách, ale podľa vzdialenosti zosypaných kameňov sa odhaduje až na šesť metrov. Taká výška, aj keď je to len predpoklad, hovorí o majstrovstve vtedajších architektov. Maltu nepoznali, kládli kamene jeden na druhý nasucho podsypané hlinou, a to si vyžadovalo precíznu prácu (podobne sa stavali múry v Mykénach a ostatných stredomorských mestách).

Lenže hradby sa nebudujú z rozmaru, treba na to pádny dôvod. Staviteľ chcel najčastejšie udržať daný stav, zabrániť zmene, obrániť sa pred útokom alebo naopak, zabezpečiť výsledky úspešného útoku. Hradby menia osadu na pevnosť, oporný bod na ochranu územia, hraníc, ciest. Základný dôvod na stavbu je teda strategický, vojenský, ale v bezpečí za hradbami potom rozkvitá aj všetko ostatné, správa, remeslo, obchod, náboženstvo, rastú tam rezidence vládcov, domy remeselníkov, v čase nebezpečenstva dočasné príbytky obyvateľov okolitých dedín.

Aj na Myšej hôrke kvitol obchod aj remeslo. Činnosť obchodníkov dokazuje množstvo bronzu, ktoré oveľa prevyšuje bežnú potrebu. Remeselníci žili pri hradbách. Našli sa tam doklady o práci hrnčiarov, ale aj hutníkov (archeológovia objavili kadlub na odlievanie bronzových ihlíc) a zlatníkov. V zlatníckej dielni boli nedokončené šperky a zlatý drôt, z ktorého sa vyrábali náušnice. Zlato bolo domáceho pôvodu. Ryžovali ho v okolitých zlatonosných potokoch. Táto okolnosť navyše dokladá spojenie obyvateľov mesta so životom za hradbami, a to isté - ešte markantnejšie - dielňa na výrobu kamenných nástrojov, lebo sediaci z neďalekých dedín používali pri práci aj v dobe bronzovej prevažne kamenné kosáky, motyky i radlice. O spojení mesta a dediny, ak by sme chceli použiť novoveký výraz, hovorí aj objav zuhoľnateného obilia, ktoré obyvatelia hradiska nepestovali, ale dostávali za svoje výrobky (možno aj ako daň). Pripomeňme si, že na približne rovnako starej opevnenej skale Hoste pri Galante sa našlo pol druhu tony obilia, celé klasy pôvodne uložené v mechoch, čo je európsky unikát.

Zaujímavé sú aj výrobky z kostí a jeleních parohov, a to najmä bočnica konského zubadla ozdobená typickým mykénskym ornamentom, lebo tá hovorí nielen o spojení so Stredomorím, ale aj o koňoch a vozoch, teda doprave,

Filmárske zátiešie

Krása keramického
vykurovadla

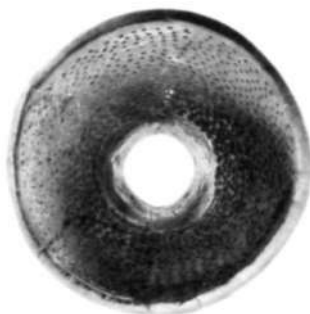

obchode, cestách. Predpokladá sa, že rovno pod Myšou hôrkou viedla jedna z najdôležitejších ciest, súčasť ťahu sever - juh, keď po prekročení Vysokých Tatier ústila do priesmyku cez Slovenský raj (cesta tade vedie aj dnes) a zrejme pokračovala aj ďalej do Potisia, na Balkán a k Stredozemnému moru.

Mesto na Myšej hôrke malo ešte jeden veľmi osobitý znak. Nad ulicami remeselníckych domov stála na vyvýšenej skale oddelená štvrť boháčov, hádam naozajstných vládcov, akropola, na ktorej žili tí najvýznamnejší celkom oddelení od ostatných obyvateľov mesta. Sociálne rozdiely medzi ľuďmi boli teda až nečakane veľké, čo potvrdzuje aj veľké bohatstvo, ktoré našli archeológovia, zlato, bronz, šperky, hotové nástroje i polotovary. Tie najcennejšie veci ležali porozhadzované pozdĺž niekdajších stien, medzi črepmi nádob, v ktorých boli pôvodné uložené, kým sa pri požiari tak ako v Barci nezosypali z políc. Miestnou špecialitou boli poklady uložené pod podlahou, v jamách vyložených a zakrytých kamennými platňami, v akýchsi pravekých trezoroch.

Kde sa nabrali ľudia takí bohatí a mocní, že si mohli postaviť obrovskú pevnosť z kameňa? Aký bol ich vzťah k ostatným obyvateľom osady, ak si svoje príbytky postavili na vyčlenenej pôde akropoly? Kto živil bojovníkov, ktorých bolo treba na obranu veľkého opevnenia? Kto zhromaždil masu ľudí potrebnú na technicky náročnú stavbu dovtedy nevídaných rozmerov? Kde sa naučili stavať na stredomorský spôsob? Ako je možné, že ľudia z hornádskeho Mykén používali ornamenty totožné s ornamentmi v starogréckych Mykénach?

Koľko otázok a každá z nich navádza rozmyšľať nad romantickým príbehom bohatého obchodníka, akéhosi mykénskeho kupca Sama, ktorý so svojím zlatom a bronzom, chránený mocnou družinou vycestoval od Stredozemného mora ďaleko na sever, stal sa kráľom domorodcov a pod úpatím Vysokých Tatier postavil praveký Vogastisburg. Lenže ako rozprávka sa taká vec vysvetliť nedá. Dôvody na vznik opevnených osád boli oveľa racionálnejšie. Už sme hovorili o požehnaní medi a metalurgie, vďaka nim sa Slovensko stalo súčasťou širokého civilizačného prúdu. Okolo roku 2300 pred naším letopočtom sa začalo veľké sťahovanie národov. Impulz dostalo v civilizačnom kotli, ktorý sa vytvoril v oblastiach nad Čiernym morom. Mohutný ľudský prúd zasiahol obrovský kus južnej a strednej Európy. Stalo sa to v čase, keď do svojej dnešnej vlasti prišli Gréci, do Anatólie Chetiti a na Ukrajinu a odtiaľ na Slovensko ľudia, ktorí nemajú historické meno. Pre nás je však dôležité, že poznali tajomstvo vyspelej metalurgie, čím vyvolali prudký vzrast záujmu

Náhrdelník zo špirálovitých
trubičiek a lunicovitých
záveskov

o meď, a pretože na Slovensku ležala medená ruda na viacerých miestach priamo na povrchu, stala sa z našej krajiny medená veľmoc. Bohatstvo medi a výhodná zemepisná poloha položili na Slovensku základy hospodárskeho rozvoja, na ktorom vyrástla nová civilizácia bronzových dôb, vo svojich začiatkoch charakteristická budovaním miest podľa stredomorského vzoru. Myšia hôrka nie je výnimkou, bolo ich veľa, známych je prinajmenšom tridsať. Všetky predstavovali obdivuhodné stavebné dielo. Akropolu mala napríklad aj opevnená osada v Rozhanovciach. V Rozhanovciach sa našiel ďalší doklad o používaní voza, kolieska kultových vozíkov (boli to modely skutočných vozov), ktoré slúžili ako obetné predmety. Vo Včelinciach preskúmali archeológovia štyri metre hlbokú a pätnásť metrov širokú priekopu, keď ju napustili, vyzerala ako malá rieka. Vo Včelinciach sa našli aj lunicovité podkovité závesky pripomínajúce bukrárium, symbolické býčie rohy, typické pre minojskú civilizáciu na Kréte.

Bronzová náramenica

Opevnené mestá boli nielen na východe, ale aj na juhozápade Slovenska. Ako príklad možno spomenúť nám už známú opevnenú osadu v Nitrianskom Hrádku, spomínali sme Hoste pri Galante, ďalšie stáli vo Veselom, Vrábľoch, Ivanovciach a na viacerých iných miestach. Je zaujímavé, ako sa na seba ponášali. Boli približne rovnako veľké (ani jedno nepresahovalo hektár) s takmer štandardným počtom obyvateľov (250 až 300). Myšia hôrka merala 6 600 štvorcových metrov - akropola z toho zaberala rovnú desatinu - a stálo na nej 39 domov (a 40 ďalších objektov). Etnicitu, národnosť budovateľov našich najstarších miest nepoznáme a nikdy ani nespoznáme, keďže však nejaké označenie potrebujú, dala im ho archeológia, ktorá predmety, a tým aj výrobcov delí na kultúry. Myšiu hôrku postavili príslušníci otomanskej, Nitriansky Hrádok maďarovskej kultúry. Otomanská kultúra dostala meno podľa náleziska Otomani v rumunskom Sedmohradsku, maďarovská podľa slovenského náleziska v Maďarovciach v Santovke. Opevnené osady budovali príslušníci aj ďalších kultúr, a to vari najlepšie charakterizuje nevyhnutnú obmedzenosť našich predstáv o dejinách praveku. Opevnené osady budovali ľudia, ktorí vzišli zo spoločných predkov, z jedného kultúrneho prúdu, niekedy sa predpokladá, že hovorili totožným alebo aspoň podobným jazykom, a predsa sa od seba líšia. Ich kultúry sú jednotné i rozličné odrazu a my nemôžeme iné, ako vziať tento rozpor na vedomie. Tým skôr, že nový ľud charakterizujú opevnené sídla nielen u nás, ale aj v Gruzínsku a Arménsku, na území niekdajšej Juho-slávie, na Ukrajine, v Taliansku, Maďarsku, Rumunsku, Rakúsku, na Morave, v Grécku so slávnymi Mykénami. Mykény sa stali najznámejším predstaviteľom novej civilizácie, ktorá sa niekedy nazýva mykénska, akoby na potvrdenie príbuznosti obyvateľov obrovského priestoru, ktorí sa len pomaly vzdŕžovali od všetkého, čo ich pôvodne spájalo.

Pohyb ľudskej masy však nesmeroval len na jednu stranu, od Čierneho mora k Stredozemnému, naopak, vibroval, tak ako kultúrne výdobytky šířili obchodníci, ktorých cesty smerovali na juh i na sever (čo dokazuje napríklad jantár z Baltu objavený v Mykénach). Cez Slovensko prechádzali prinajmenšom dve významné, už od neolitu jestvujúce cesty. Jedna od Stredomoria po

Dunaji a po Morave a azda aj po Váhu k Baltu (Jantárová) a druhá (Severná) z juhu a asi aj z východu za vytúženým jantárom cez naše Tatry k Baltu. Boli to frekventované cesty, aj keď nevieme, ako sa po nich tovar prepravoval. Predpokladá sa, že v karavánach, ktoré sa pohybovali od jednej stanice k druhej, kde svoj tovar rozpredali, nakúpili nový a zasa sa vracali. Vylúčiť však nemožno ani kupcov, ktorí prešli celú trasu. Pravda, potom by sa museli pohybovať po pevnine aj po riekach, a teda striedať dopravné prostriedky. Nemohli mať kone aj lode, jedno aj druhé si museli prenajímať alebo kupovať, a tak sa praveké cesty stali zdrojom trvalého bohatstva. Plynulo nielen priamo z tovaru, kúpy a predaja, ale aj z prenájmu dopravných prostriedkov, z predaja potraviny a zrejme aj z cla, ktoré bolo treba platiť pri prechode popri opevnených centrách.

Starobronzové mestá jestvovali niekoľko storočí, potom zanikli a zaujímavé - takmer všetky požiarom. Nevieme prečo, poznáme dôsledok, nie príčinu tohto tragického javu, preto nie sme schopní určiť, či starobronzovú civilizáciu rozložili vnútorné rozpory, klimatické zmeny alebo expanzia nových ľudí. Isté je, že naše najstaršie mestá vyhoreli a nikto sa do nich už nevrátil, ani len preto, aby z ich popola vzal zlato a ďalšie poklady. Zostali prázdne, neosídlené a aj okolitý svet retardoval, upadal. Príslušníci otomanskej kultúry žili niekoľko storočí nerušené. Okolo roku 1500 pred naším letopočtom ich vystriedali príslušníci novej - pilinskej kultúry, ktorá patrí už do nasledujúcej historickej éry, strednej a mladšej doby bronzovej. Za otomanskou kultúrou dala definitívnu bodku, ale nevieme, ako sa to stalo. Niektoré fakty hovoria o splynutí a spoložití. Také sú napríklad typické džbánky, ktoré vyrábali obe kultúry, a ešte väčšmi pohrebný rítus, pretože v prechodnom období prestali ukladať mŕtvych do hrobov, ako sme to videli v Jelšovciach, a pod vplyvom pilinskej kultúry prevládla kremácia, spopolňovanie. A naopak, tragický koniec opevnených osád svedčí o vojne, čo dokazuje, že už v tom čase jestvovali špecializovaní bojovníci - vojaci, pre ktorých sa boj stal zamestnaním a vojnová korisť plácou. No mohlo to byť aj celkom inak, lebo zlato v troskách dobytých miest zostáva záhadou, ktorú nemožno vysvetliť ani možným spoložitím, ani vojnou.

Všetky mestá však nezanikli v jednom čase. Po páde Barce nastali na Myšej hôrke veľké zmeny. Obyvatelia osadu od základu prestavali. Staré domy zbúrali a na ich ruinách postavili veľkolepú pevnosť, o ktorej sme hovorili

Praveké šperky ako ozdoba modernej ženy

Najstaršie kamenné múry v strednej Európe

na začiatku. Hádám sa dozvedeli o nebezpečenstve, ktoré sa blížilo, a chystali sa na obranu. A treba povedať, že obranu veľmi účinnú. Opevnená osada na Myšej hôrke prežila Barcu o celé desaťročia, azda o dve až tri generácie. Napokon však podľahla aj ona. Žiaľ, bez Homéra sa nikdy nedozvieme, či jej múry padli zradou alebo priamym útokom, rozhodne to však bolo vo veľkej vojne. Na hradbách bolo dosť miesta pre desiatky a možno aj stovky obrancov. Ak prehrali, skrytí za hlbokou priekopou a vysokánskymi hradbami, útočníkov muselo byť mnohonásobne viac. Azda aj preto spôsobili takú dokonalú a rýchlu skazu.

Pravda, treba však povedať aj to, že stopy po boji sa na Myšej hôrke nenašli. Tie sú však aj inde veľmi vzácne. Z tých čias poznáme napríklad len kostru muža prebitú dvoma bronzovými šípkami z Hradiska pri Kroměříži, dve zahojené zranenia lebiek a niekoľko nezahojených sekov z Čiech, z Nemecka muža zastreleného tenkým kosteným hrotom, „šidlom“, tri úderom prebité lebky, lebku so sečnou ranou, zahojené stavce poranené šípom - a to je naozaj málo na niekoľko stredoeurópskych storočí. Iba hradisko Cezavy pri Blučine na Morave je iné. Pod zničenými hradbami sa našlo okolo dvesto ľudských kostier a medzi kosťami bronzové šípky. Všetko ukazuje na víťazstvo útočníkov a nasledujúce vraždenie spojené s kanibalskými hodami. Na viacerých kostrách vidno stopy násilia a smrteľného kľča. Taký je muž s roztriahnutými rukami zvalený dolu hlavou do priekopy, žena ležiaca dolu tvárou s rukou vykrútenou za chrbát, s dvoma deťmi po boku, muž so skrútenou chrbticou a hlavou vyvrátenou až k chrbtu, muž, ktorý ľavou rukou objíma ženu a do prsta pravej ruky si zahryzol, akoby premáhal des, masový hrob s mŕtvolami nahádzanými jedna cez druhú, ale aj lebka so stopami po varení, iná uložená v hrnci, lebka s rezmi na čeľusti, ľudské kosti roztrieštené pri vyberaní špiku (niektoré opálené), stopy po tlčení, hranatý kameň, ktorým ich asi roztlkali, chýbajúce končatiny, spodné čeľuste a ďalšie stopy po ľudožrútskych hodoch, ktoré nasledovali po masakre.

Také čosi na Myšej hôrke chýba, možno len tušiť tichú, neúprosnú skazu.

Ruiny zarastali burinou, kríkmi, stromami, zanášal ich piesok, humus, kamene, až kým na ne ľudia celkom nezabudli. Iba pastieri kde-tu niečo našli a pluhy po stáročia miesili tragické zvyšky.

Potom ktosi zistil, že pod zemou na Myšej hôrke sú celé fúry krásneho, už opracovaného kameňa, a tým sa rozhodlo o definitívnej skaze. Bezprostred-

ným impulzom bol požiar, ktorému medzi dvoma vojnami podľahol Spišský Štvrtok i neďaleké Machalovce. Na Myšiu hôrku začali prúdiť kolóny vozov. Koľko ich bolo, o tom dodnes svedčia kamenné podmurovky domov v oboch obciach, podmurovky z kameňa, ktorý mal pred 3 500 rokmi chrániť ľudské životy. A tak výskum, ktorý sa o pol storočia oneskoril, našiel z pevnosti už len žalostné, no ešte vždy impozantné zvyšky múrov, na niektorých miestach vysoké aj vyše metra, základy domov, bronzové a zlaté poklady, kamenné nástroje, tisícky črepov.

Tak sa skončili dejiny najstaršieho mesta na Slovensku, dejiny, ktoré nikto nezapísal a my iba tušíme ich priebeh.

To im však neuberá na zaujímavosti ani na dramatickosti.

Keramické šálky z Myšej hôrky

Unikátny kultový vozík z Nižnej Myšie

Keď som pred časom rozmýšľal, ako by sa mal volať film, ktorý sme nakrútili na archeologickom nálezisku v Nižnej Myšli, váhal som medzi názvami: Strach a Trest. V jednej chvíli som myslel na Strach a trest, napokon som sa rozhodol pre Strach, lebo ten asi najväčšmi charakterizuje príbeh plný hrôzy, ktorý sa odohral pred tritisícšedemsto rokmi v Nižnej Myšli.

Ak mám byť poctivý, musím povedať odohral, ale možno neodohral. Ťažko sa vracat' bez rizika do takých dávnych čias, som však presvedčený, že toto riziko sa oplatí podstúpiť...

Skúsme teda.

Vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach je vystavený hromadný hrob z Nižnej Myšie, ľudské kostry nahádzané v jame; antropológ zistil, že to boli štyri mladé ženy a ani jedna neprivedla na svet dieťa...

Zvláštne. Aj rímske vestálky, kňazky bohyně rodinného krbu Vesty, ktoré strážili večný oheň v jej chráme, boli panny. Vyberali ich z najlepších rodín, ale ani to ich neochránilo pred krutým trestom, ak sa niečím previnili. Ak niekto vyhasol posvätný oheň, zbičovali ju a ak porušila sľub panenskej čistoty, zaživa ju pochovali.

Čím sa previnili mŕtve dievčatá z Nižnej Myšie?

Isteže, porovnávať nemožno: naše mŕtve boli štyri, vestálok šesť, no najmä delí ich čas, naše sú o tisíc rokov staršie, súčasníčky slávnej bohyně s hadmi z nám už dobre známej minojskej Kréty.

Majú spoločný dejepis, dejepis druhého tisícročia pred naším letopočtom, dejepis bronzového veku, ktorý tak zázračne pohol svetom. Pravda, nie celým svetom. Civilizácia doby bronzovej sa sústreďovala vo viacerých, pri najmenšom troch centrách: v chetitskom v Malej Ázii, krétsko-mykénskom v dnešnom Grécku a v našom, ktoré už poznáme z Nitrianskeho Hrádku, Myšej hôrky, Barce a teraz aj z Nižnej Myšie.

Nižná Myšľa

Mŕtve vestálky

Zo starobronzového pohrebiska z Nižnej Myše pochádza nádherná kolekcia keramických nádob

Chetiti boli staroveký národ v strednej a východnej Malej Ázii. Stali sa prirodzeným mostom medzi Blízkym východom a starogréckou egejskou oblasťou, po ktorom sa do Európy rozšírila napríklad aj znalosť železa. Pri archeologických vykopávkach v hlavnom meste chetitskej ríše v Chattušaši sa našiel veľký archív tabuliek s klinovým písmom (stojí za zmienku, že neznáme písmo vylúštil český vedec Bedřich Hrozný). Chetiti majú teda písomne zachytené dejiny spojené s nádhernou archeológiou.

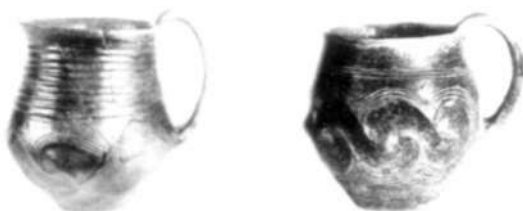
Civilizáciu doby bronzovej na Kréte nazval Arthur Evans minojskou kultúrou, ktorú rozdelil na viacero období. Pre naše rozprávanie je dôležité najslávnejšie obdobie palácov. Poznáme ho z archeologických vykopávk (napríklad zo spomínaného Knossu) a písomných pamiatok. Minojčania začali písať hieroglyfmi, neskôr prešli na lineárne písmo. Mykénska civilizácia je o niekoľko storočí mladšia ako minojská. Vytvorili ju prví Gréci, Achájci, ktorých poznáme z homérskych eposov. Ich kultúra sa formovala pod vplyvom minojskej vzdelanosti, neskôr si Minojčanov podrobili a spoločne vytvorili krétsko-mykénsku kultúru. Mykénske dejiny poznáme z písomných prameňov, a isteže aj z výskumov archeológov, ktorí odkryli mykénsky hrad, hroby jeho vládcov, sochy, fresky, Agamemnónovu zlatú posmrtnú masku a pre nás dôležitú bohyňu s hadmi známu z plastík i obrazov. Osobitne dôležité je spoznávanie mykénskych dejín prostredníctvom Homérových básní a starogréckych bájí, lebo tie sú opisom nielen udalostí, ale aj ľudských vlastností, činov, citov.

Tretie centrum, to naše, upadlo do úplného zabudnutia, zmizlo, stratilo sa a objavili ho až moderní archeológovia v dnešnom Rumunsku, Maďarsku, na Slovensku, na Morave, v čase najväčšieho rozkvetu aj v juhovýchodnom Poľsku.

Tri civilizačné centrá, historické chetitské, bájne krétsko-mykénske a naše archeologické spája veľa vecí. O niektorých sme už hovorili, napríklad o pyraunoch alebo mykénskom ornamente, spomenúť treba aj chetitské železo, ktoré sa ako neuveriteľná vzácnosť dostalo až k nám, a rovnako kultové vozíky a ženský kroj, o ktorých budeme rozprávať v tomto príbehu.

Dejepis bronzového veku trval stáročia, všeličo sa za ten čas zmenilo, vzniklo, zaniklo a medzitým zažilo jeden zo svojich vrcholov v opevnených osadách, pravekých mestách, ktoré jedného dňa ovládol strach.

A to je ten príbeh plný hrôzy. Odohral sa v Nižnej Myšli, dnes celkom obyčajnej nevelkej dedine pod Slánskymi vrchmi neďaleko Košíc, ale ani povrch-

nému pozorovateľovi nemôže uniknúť, že je to miesto neobyčajné, mimoriadne. Archeológovia to vedia viac ako sto rokov. Už v roku 1898 vyhotovil plán výšiny, vtedy zvanej Várhegy, dnes Hradský vrch, riaditeľ košického múzea Jozef Mihalik. Znázorňuje obdĺžnikový ostroh, kedysi z troch strán chránený sútokom Hornádu, Torysy a Olšavy. Ešte aj dnes to vidieť, hoci riečne toky sa odvtedy zmenili, nerozlievajú sa po krajine, tečú v ustálených korytách a tie sa navyše od Hradského vrchu už vzdialili.

Na južnom okraji výšiny stála osada. Zaberala asi pol hektára, možno hektár. Chránila ju priekopa široká pätnásť a hlboká šesť metrov. Keď ju hlbili, vyhádzanú hlinu navŕšili na val, za ktorým stáli dva rady nevelkých jednopriestorových domov z oboch strán ulice. Mali hlinenú dlážku a vykurovali sa pecou alebo otvoreným ohniskom.

Od roku 1977 sa výšina skúma systematicky, meter za metrom. Výskum vedie Ladislav Olexa, a práve on objavil, že tu jedného dňa zavládol strach.

Zo začiatku sa všetko vyvíjalo podľa dejinnej schémy. Okolo roku 1700 pred našim letopočtom vyrastali po celej Karpatskej kotline opevnené mestá, postavené podľa jednotného urbanistického plánu s domami usporiadanými do ulíc. Bolo ich veľa, niekde stáli tak nahusto, že ich od seba delilo iba niekoľko kilometrov. Všade naokolo boli dediny (je pozoruhodné, že boli opevnené), ktoré dodávali mestám potravu - obilie, strukoviny, ľan i mäso. Bol to nový ucelený svet, ktorý vyrástol na prvých kovoch, na ťažbe a metalurgii, ako o tom svedčia aj v Nižnej Myšli objavené odlievacie formy, dýzy kováčskych mečov, no najmä bronzové nástroje (sekery, dláta, ihlice, spony, šidlá), zbrane (dýky, kopije, sekeromlaty) a šperky. Mnoho šperkov bolo honosných, vyrobených zo zlata, ale viaceré aj z kosti, rohoviny, parohov, diviáčích klov; z kostí sa robili aj nástroje, sekeromlaty, dláta, hladidlá, z kameňa drvidlá, brúsky, leštidlá, strelky, kosákové čepieľky a ďalšie.

Pozoruhodný rozvoj zaznamenali remeslá. Tkáčstvo dokladajú prasleny a závažia krosien, odtlačky textílií na keramike a ihly. Dokonalá keramika sa vyrábala v ruke, bez hrnčiarskeho kruhu, ale v takých veľkých sériách, že sa zrejme rátať s jej predajom. Jestvuje veľa náznakov, že obchod prosperoval, smeroval nielen do Karpatskej kotliny, ale aj do Stredomoria, Anatólie, južného Ruska, k Baltu a Severnému moru.

Chcel by som spomenúť nález z archeologického hľadiska azda menej dôležitý, ale v každom prípade unikátny, priam dojemný. Sú to figúrky už dávno

Ladislav Olexa (vľavo, vpravo Václav Furmánek)

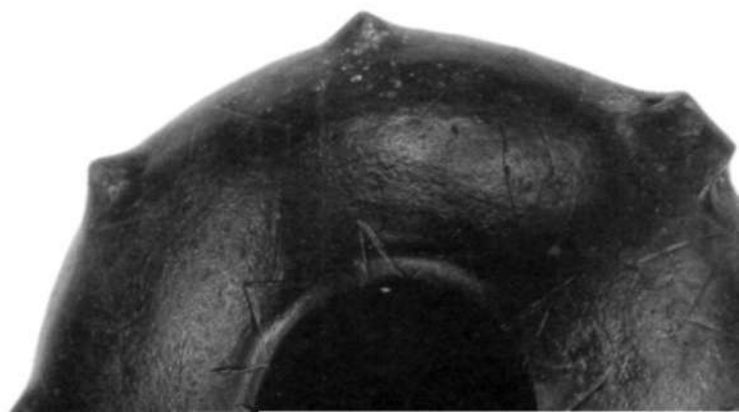

zabudnutej hry, vyrobené zo zvieracích prstných kostičiek v bielom a čiernom prevedení, ktoré sa ponášajú na našu dámu. Pripadajú mi ako pripomienka; nemali by sme ani na okamih zabudnúť, že z toho dávneho sveta poznáme len zlomok, aj vtedy žili celkom obyčajní ľudia, ktorí mali svoje lásky a žiale i celkom obyčajné radosti a slabosti a bez ich poznania (a to pre nás zostane navždy nemožným) budeme stáť vždy len na prahu toho, čo o Chetitoch, Kréťanoch, no najmä Mykénčanoch vieme z písaných dokumentov predovšetkým z nádherných bájí, ktoré sú okrem iného aj zápisom práve o týchto veciach, pre historikov málo významných.

Nižná Myšľa plnila úlohu spoločenského, náboženského, administratívneho a mocenského strediska. Z dnešného pohľadu sa ponáša na Myšiu hôrku alebo Nitriansky Hrádok, ale má aj svoje špecifikum, je jedinou z opevnených osád, pri ktorej sa našlo aj pohrebisko. Rozkladalo sa za priekopou a bolo na ňom vyše tisíc hrobov. Ponúkajú doklady o láske a veľkej úcte k mŕtvym. Vtedajší ľudia verili v Slnko: dokladajú to slnečné motívy na keramike i kovových predmetoch, no najmä hroby. Všetci mŕtvi ležali tvárou k východu Slnka: ženy na ľavom, muži na pravom boku, jedni s hlavou na juh, druhí na sever. Mnohí uložení na mäkkom, na listí, slame, rohoži, kožušine, zabalení v tkanine, kožiach, kožušinách pri hlave zopnutých ihlicami. Ďalšie šperky mali vo vlasoch, na rúchach, pri rukách, na opaskoch. Za chrbát im položili tulce, k nohám (niekedy do lona, k ústam alebo za hlavu) nástroje a nádoby s jedlom a nápojom na cestu na druhý svet.

Hroby boli bohaté (väčšie) aj chudobné (menšie). Je príznačné pre nový čas, že medzi najbohatšie patrili dva hroby s nástrojmi a pomôckami na výrobu bronzových nástrojov, v jednom kadlub a ihlica, ktorú v ňom odliali.

Vo viacerých ženských hroboch sa podarilo nájsť na leme niekdajších šiat celé sady sklenených fajansových korálikov, ktoré (v konfrontácii s viacerými soškami z Nižnej Myšie a ďalších nálezísk) umožnili rekonštrukciu vtedaj-

šieho odevu. Bol takmer totožný so šatami, aké poznáme zo Stredomoria. Nosila sa zvonová sukňa až po členky, jednodielne šaty s otvorom pre ruky a širokým výstrihom, ktorý úplne obnažoval prsia, alebo dvojdielne šaty, sukňa a živôtik, no aj ten nechával prsia nahé, iba čo ich podopieral a zdôrazňoval. Za zmienku stojí oválna zásterka z korálikov, ktorá sa nosila na sukni. Pri-
pomeňme si svetoznámu sošku bohyně s hadmi - ženy z Nižnej Myšie nosili taký istý odev ako ona. Neboli to isteže šaty na prácu, ale honosný sviatočný odev (o sviatočnej chvíli svedčia nálezy jantárových perál a zlatých tepaných pukličiek), ktorý mŕtvym ženám obliekali na poslednú cestu. Aj to je až ne-
uveriteľné zistenie. Keď sme pri nakrúcaní spomenutého televízneho filmu obliekli dnešné dievča do tohto kroja (čo sa, isteže, páčilo najmä mužom), pripadali sme si ako v inom svete.

Absolútny unikát sa našiel v dievčenskom hrobe, dokonalý model obet-
ného vozíka, zrejme kópia voza, aký sa kedysi používal v obchode a ostatnej
doprave, o ktorom sme doteraz vedeli len z nálezov keramických koliesok.

V každom z hrobov bolo vidno prejavy úcty k predkom, pravda, opäť na
praveký spôsob, s akým sme sa stretli už v Jelšovciach. Asi tretina hrobov bola
vykradnutá. Zlodeji sa do nich prekopali cez lievikovité šachty vedené sme-
rom k hrudi mŕtvych. Niekedy pritom rozhádzali kosti, oddelili nohy alebo
inú časť tela, inokedy privalili hrud' balvanom, a takmer vždy odniesli vzác-
nejšie milodary. A opäť sa môžeme len pýtať. Vampirizmus? Prejav zložitých
predstav o posmrtnom živote? Snaha uľahčiť mŕtvym cestu na druhý svet?
Návrat majetku do rodiny, keď ho už mŕtvvy nepotreboval?

Tajomná a zložitá kapitola plná nezodpovedateľných otázok a možných
prekvapení, v zásade však kapitola zo života v pokoji a mieri.

A potom sa náhle čosi stalo. Pevnostný val sa zosypal do priekopy. V jeho
sutinách ležali mŕtvi ľudia, najmä ženy a deti. Osada však nezanikla, naopak:
zväčšila sa asi na sedemnásobok. Nová priekopa, širšia ako stará, s valom ešte

V Nižnej Myšli sa podarilo to,
čo nikde inde: nájsť opevnené
praveké mesto a súčasne aj
pohrebisko, na ktorom ukladali
jeho obyvateľov

Praveké šperky na tele mladej ženy

Koráliková suknička

Rekonštrukcia odevu na soške od I. Cvangrošovej

aj spevneným kamením, obkolesila asi sedem hektárov zeme. Mesto v Nižnej Myšli niekoľkonásobne prevýšilo rozmery všetkých ostatných miest v blízkom i vzdialenom okolí. Jestvuje jediné vysvetlenie: do mesta prišli noví ľudia. Usadili sa aj na bývalom pohrebisku. Na mŕtvych predkoch vyrástli domy, hroby sa ničili pri kopaní jám, mnohé zmizli pod valom. Kam sa podela úcta k otcom? Nebáli sa noví obyvatelia, že sa im pomstia za zneuctenie? Alebo azda jestvoval iný strach, nový, väčší, ktorý nútil živých nedbať na nič, myslieť iba na bezpečnosť? Koho sa však báli? Sú mŕtvi v pôvodnej priekope dokladom o oprávnenosti obáv z najhoršieho?

A tým sme sa dostali ku kostrám štyroch mŕtvych dievčat, ktorými sme začali toto rozprávanie. Hodili ich do jamy, poviazané, dolu tvárou. Na sluchách lebky jednej z nich zreteľne vidieť nedlhý zásek sekerou, ktorý nebohú pripravil o život. Násilím skončili pozemskú púť i jej tri družky. Do strašného hrobu pridali k ich telám kusy zvierat, rozbité nádoby, kamenné nástroje a detskú lebku; dokonca uvarenú detskú lebku! Aký strašný obrad sprevádzal smrť tých nešťastníčok! Krvavý obrad, ktorý zakončil očistný oheň, ako dokazuje množstvo popola na dne jamy. O čom svedčí - o treste, alebo o strachu? Čo vykonali vestálky z Nižnej Myšie, že s nimi tak ukrutne naložili? Alebo ich azda obetovali zo strachu, v zúfalej snahe zabrániť najhoršiemu? Je to možné, podľa Ladislava Olexu ich dokonca nepochovali odrazu, ale postupne, v čase, keď sa staršie telo už rozkladalo: krvavá obeta mohla trvať aj mesiace.

A nebola jediná. V Nižnej Myšli sa našla ďalšia jama a v nej zlatý šperk a peceň chleba. Chlieb starý 3500 rokov! Archeologický zázrak, ale aj záhada. Do chlebového cesta totiž primiešali hlinu. Prečo? Je to prejav viery alebo nedostatku?

Záhady, záhady, záhady, ale aj objektívne poznanie. Praveké mestá zažiarili a potom zhasli. Po 300-400 rokoch náhle zanikli. V krajine sa objavili noví ľudia, možno nie noví, ale určite ľudia s celkom inými náboženskými predstavami. Svojich mŕtvych totiž neukladali do hrobov, ale spaľovali a nad ich popolom navŕšili mohyly, veľa mohýl, jednu vedľa druhej, na niektorých miestach vytvárajú rozsiahle mohylníky. Spôsobili historický prelom, začali novú éru, strednú a mladšiu dobu bronzovú, ktorá opevnené mestá už nestavala, naopak, zrejme sa postarala o ich skazu, hoci spôsob, akým to vykonala, nepoznáme. V pravekom meste v košickej Barci sa našli stopy po násilí, na Myšej hôrke sa však nič podobné neobjavilo a aj život v Nižnej Myšli jedno-

ducho vyhasol. Najprv sa v meste objavili predmety cudzieho pôvodu, čo by mohlo svedčiť o spolužití, no akú malo podobu, aký bol jeho charakter, ťažko povedať. Definitívny koniec rozhodne prišiel neočakávane. Len tak sa dá vysvetliť, že na mieste zostali poklady, zásoby suroviny, nedohotovené výrobky. Azda to svedčí o útoku, ktorý priniesol úplnú skazu, ale nejestvuje nijaká stopa o jeho priebehu. Možno sa pri likvidácii centrálnej moci sústredil iba na strediská odporu a zničil ich, ale niekde sa ľudia azda poddali aj sami, bez boja, vykúpili sa alebo bez odporu upadli do otroctva, prípadne zostali žiť so svojimi podmaniteľmi a prispôbili sa novým podmienkam. Ťažko povedať. Je však nepopierateľným faktom, že opevnené mestá zanikli.

A nielen u nás.

Aj chetitská ríša sa rozpadla. Stalo sa to po vpáde morských národov v 12. storočí pred naším letopočtom. Časť si aj potom zachovala miestnu samostatnosť v juhovýchodnej Malej Ázii a Sýrii, ale aj tieto zvyšky sa definitívne rozplynuli po asýrskom vpáde v 8. storočí.

Minojská palácová kultúra zanikla nedlho po páde našich miest, okolo roku 1400. Azda tomu pomohla prírodná katastrofa (zemetrasenia opakovane ničili paláce už aj predtým), ale hlavnou príčinou bol vpád Achájcov. Napokon aj moc Mykénčanov ukončili vnútorné nepokoje a s nimi spojené povstania, opakujúce sa zemetrasenia, no najmä nájazdy morských národov počas Veľkého sťahovania národov, ktoré pochovalo chetitskú ríšu.

Jedinečná éra sa skončila, ešte predtým však vyniesla Slovensko na takú vysokú civilizačnú úroveň, že aj po jej páde si zachovalo popredné miesto v rámci celej strednej Európy.

Sotva to však pomohlo obyvateľom Nižnej Myšie.

Ich strach naozaj nebol zbytočný.

V mnohých hroboch bolo zlato
a náhrdelníky z jantáru

**Antropomorfná urna zo
žiarového hrobu badenskej
kultúry zo Včelínec**

Cesty do neskutočna

(Tri epizódy z dejín poznania)

Dejiny nie sú samozrejmosťou, treba ich namáhavo hľadať. To len niektoré národy majú šťastie, Grékom začal písať dejiny Homér pred takmer tritisíc rokmi, ostatní sa o ne museli veľmi usilovať, lebo bez minulosti niet národa. To nie je fráza, v 19. storočí vládla taká politicko-právna koncepcia: bez národnej minulosti nebolo prítomnosti, a teda ani budúcnosti národa. Slovinci to vedeli najlepšie, história bola palicou, ktorou dostali nejeden výprask, a pritom mali všetko potrebné, ale skryté, k dejinám bezpochyby veľkolepým. Minulosť však bolo treba nájsť, a nielen nájsť, ale aj pochopiť, a to vôbec nie je jednoduché. Poznávanie histórie je takisto dejinný proces, ktorý napreduje miliónovými krokmi. Nechcel by som, aby ľudia, ktorí stáli na začiatku tohto procesu, vyzerali smiešne iba preto, že nevedeli to, čo sa dnes učí v základnej škole. Riaditeľ kodanského múzea Christian Thomsen uverejnil napríklad svoj geniálny nápad rozdeliť dejiny praveku na dobu kamennú, bronzovú a železnú (čo platí zhruba dodnes, aj keď v značne upravenej podobe) len desať rokov pred prvým výletom slovenských „učených priateľov“ na Oblík, ktorým začneme nasledujúce rozprávanie. Vymyslel takú geniálne jednoduchú a inštruktívnu pomôcku, že už asi nikdy neupadne do zabudnutia, ale cesta k nej bola zložitá a plná omylov, a trvalo ešte veľmi dlho, kým sa vyjasnilo, že ju možno aplikovať aj na dejiny Slovenska. A tak by som chcel pripomenúť sympatických ľudí, ktorí ešte nemohli pochopiť nekonečný priestor času, preto si pomáhali, ako vedeli, no najmä ako cítili, a práve toto cítenie je také sympatické, že azda nebude strata času, ak im venujeme trochu pozornosti. A už vôbec nie je náhoda, ak to urobíme uprostred rozprávania o dejinách doby bronzovej, lebo práve tá bola taká veľkolepá, že po prvý raz v histórii ľudstva - a Slovenska osobitne - zanechala stopy neprehliadnuteľné ani po tisícročiach.

Epizóda prvá: Výlet na Oblík Keď som v roku 1998 pristal na nápad Jána Ducára zopakovať pred televíznou kamerou historický výlet na Oblík, urobil

Slováci potrebovali dejiny, a tak ich teda hľadali. Významnú úlohu zohrávali nálezy pravekých, najmä bronzových predmetov. Už sa nikdy nedozvieme, čo všetko našli a kam to bez stopy zmizlo. Skúsme sa však podeliť o ich úžas nad kolekciami predmetov zo starých aj nových objavov súčasných slovenských archeológov, ktoré v tejto knihe nenašli svoj príbeh

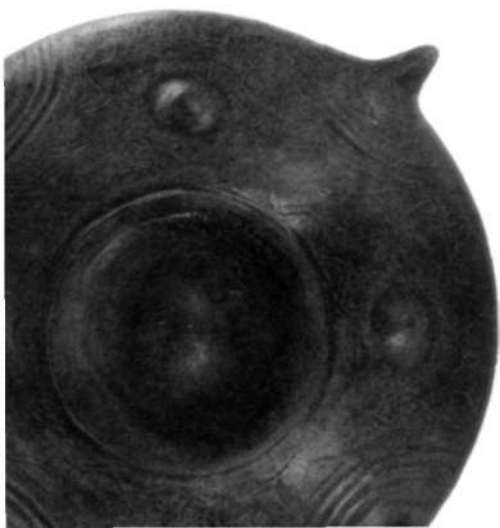
Srdcovité závesky z Hodejova

som to z viacerých dôvodov. Predovšetkým som podľahol sústavnému, niekoľkoročnému nátlaku romantického nadšenca zameraného na regionálne dejiny severovýchodného Slovenska, ktoré náš televízny seriál dovtedy primerane nezmapoval. Navyše to bola spomienka na veľmi pôvabnú kapitolu slovenskej historiografie spojená s pekným výletom na miesto dosť neprístupné na to, aby som naň bez dobrého dôvodu vytiahol nielen televízny štáb, ale aj svojich „učených priateľov“ (tak ako to urobil aj organizátor historického výletu senior Adam Hlovík z Rankoviec), lebo od tých som chcel, aby sa na pamätné miesta pozreli očami o päť generácií múdrejšími a skúsenejšími. Oblík je homoľovitý kopec (jeho oblosť mu dala aj meno), trochu osamotený, ktorým sa končí reťazec Slánskych vrchov. Príkre svahy sú pokryté kamennou sutinou, ktorá skrytá v zeleni vytvára nebezpečné pasce, lebo na vrcholec nevedie nijaký chodník ani cesta, treba namáhavo kráčať, na každom kroku s rizikom potknutia, takže výstup a najmä zostup za podvečerného šera vystavoval členov televízneho štábu ustavičnému nebezpečenstvu pádu, a to hlavne tých, čo nešli naprázdno, ale obťažaní kamerami a inou výstrojou. Nevie, či už účastníci historického výletu schádzali s toľkým preklínaním, článok spomenutého Adama Hlovíka Cesta na Oblík sa o ničom takom nezmieňuje, ale v tých časoch to ani nebolo zvykom. Uverejnili ho v roku 1845 hneď v prvom čísle časopisu Orol tatránski. Tak sa volala literárna a kritická príloha Slovenských národných novín, platforma národnej literatúry a vedy, histórie, ale aj prírodovedy, ekonomiky „pod správou a vidávaním Ludevíta Štúra“.

To je zaujímavá okolnosť. Adam Hlovík i jeho brat Ján ako stúpenci československej jazykovej a „kmeňovej“ jednoty boli v protištúrovskej opozícii. Chceli ako spisovný jazyk zachovať bibličtinu. Adam, ktorý svoj názor prejavil aj v slávnom Kollárovom spise Hlasové o potrebe jednoty spisovného jazyka pro Cechy, Moravany a Slováky, myslel dokonca na spisovnú šarištinu. Azda však túto zaujímavosť treba pochopiť najmä ako doklad, že slovenskí národovci bez ohľadu na to, akú cestu k zachovaniu národnej svojbytnosti považovali za správnu, chápali, že história je kľúčom, ktorý nemožno opomenúť.

Adam Hlovík sa na Oblík vybral aj s bratom, zo „spolku prjaťelou učeních“, ako aj s miestnym sprievodcom Dzurkom. Dôvod ich cesty bol celkom jednoznačný:

„Navštíviu som už aj pred tým dakolko razi okolja toto, ale som sa len tohto roku dozvedeu, že v ňom i dáke kamennje starožitnosti jesto.“

Misa (Streda nad Bodrogom)

Neviem, čím to je, ale ľudí od nepamäti vzrušujú romantické skalné miesta skryté hlboko v horách, ktoré im pripomínajú pradávne pohanské svätyne. Dodnes neváhajú drať topánky a vydávať sa na namáhavý pochod v nádeji, že azda odkryjú historické tajomstvo. Nie je preto náhoda, ak Hlovíkov článok vyšiel ešte raz v roku 1900 v Kmeťovom Časopise Muzeálnej spoločnosti slovenskej a v novších časoch napríklad aj v Krásach Slovenska. Určite k tomu prispeli úžasné veci, ktoré Hlovíkovci videli:

„Na vrchu sme našli holu dosť hodnú, a na ňej silu veľkeho, uhlastjeho, vápenného sem i tam rozhádzaného ako sľa domki jedno na druhom nahádzaného skála. Najpodivnejší spočíva medzi dvoma balvanmi jako v rázvore tak že sa ani zeme dakde nedotíka a má na východnom konci druhý o dve skali podopretí kameň. Vistúpili sme po parožnatom kláte bez úrazu na tú pavlač ozornú. Na tom višňom vipučenom kameňi jako sme ho nožíkom od mochu očistili, videli sme na povrchu všeljake čjari.

Ešte podivnejší je spodní kameň, na ktorého roviňe sme si všecci stáť a chodiť mohli. Jesto na ňom ku severo-východnej strane dlabahína, a to je chľrečná studnička, ktorú jak Harmanovčaňja hovorja zbojníci vikresali. Voda dažďová jej vraj ňikdi ňechibí. Do tejto studničky tečje od východu jeden jarček a z ňej zase k poludňju viteká druhý.

Keď z tejto višni ďalej k poludňu oči obrátiš, uvidíš o dakolko sjah ďalej najvišší vežovatí končjar, ňepravidelnú to a obrovskú štvorstenu na ktorej vrchu v prosrjedku ešje osobitní kus sľa hlava toho velikána zázračného na odív stojí. Pre veľkú príkrosť sme ňemohli na jeho plece vistúpiť; ale sme i tu na východnej steže pod mochom krížovje čjarki dosť vysoko zočili.

Ešte vjac sme sa divili tím úšklebním škáram a škulinám, kterje tu medzi skalami popod veľkje balvani prosto prekukávajú. Jedna z týchto djer na 3 druhá na 4 uhle je tolká že sme sa popod veľkje stohi kamennje z jednej strani na druhú prepchať mohli.

»Nuže povedzže ti už nám lúbi Dzurko! co tež hutorja staré lúdze o totim Oblíku«? spitali sme sa na ostatok našho prjevodca Hermanovskjeho v jeho nárečí Šarišskom.

A on nám rozpovedau:

»Ta lem to smi čuli od starich lúdzi, že tu kdeška bula kedis dávno zlata studňa co z ňej sami čisti zlati pisek vicekal, ale ju potim jakisi pan bardzo hrubima foršti brestovima dal zaklasc a zasípac, tak že ju dneška už ňikto

Masívna váza (Somotor)

najsc nehodzen. I to hvarja, že tu ktošku raz žulte mlatki našol badrzo šumne a drahe, celkom zlate a jak potim i druhim ludzom chcel ukazac to mesto, ňikda vecej tam ňepotrefil.«

Mi ale uvažujúc sami v sebe čo sme tu videli a rozpomínajúc sa na Kráľodvorskí Rukopis, na Víklad Slávi Dcéri a na povjedki o Arkonskom oltári kamennom, spituvali sme sa medzi sebou: kto z Vás viďeu posjal dačo takjehoto? či sa tu všetko muože mať za djelo samej náhodi alebo za hru prírodi? či je to ňje mjesto starodávnich obradov pohanských? či su tjeto hromadi skála ňje ostatki oltárov staroslovenských? či nestáu dakedi na tamtej veži ozornej dáki Perún, alebo Svatovít, alebo Radhošť a či sa mu na tej skale neobetúvalo? a či z obetí ňeťekávala svatá krú do tejto studňički? či ňje sú tje mnohje čjari najstaršje písmeni runami menovanie? a tje trojuholňíki či sa ňemuožu na indickú Trimurti zvanú vsťahuvať? Prečo ňje na slovenskjego Triglava? a tjeto džeri uhlovatje križom tolkimi rozvalinami pozasípanje či ňeboli dakedi zvučnými trúbami povetrních Strbohu?"

Treba pripomenúť, že Hlovíkovci verili, že Slováci žili vždy na tých istých miestach ako za ich čias, každá minulosť, s ktorou sa stretli, všetky starožitnosti, ktoré objavili, boli teda staroslovenské. Zasadzovali ich do širšej slovanskej histórie a na základe dejepisných faktov vyriešili aj osud pohanskej svätyne na Oblíku.

„Keď požehnaní dvaja bratja Cyril a Metod našich pračedou sinu Božjemu získali, tu vari ničoho čo bolo pohanskou ňešjanali, ba všetko bez ľútosti, páľili, rúcali, pljenili jako z toho ňejeden znak i tuna buďe. Čo azda ešte tu i tam sa vtedi zachovalo, to ňeskoršje Apoštolskí královja Arpádskeho domu ktorí proti modloslužbám na horách a pri vodách páchaním velmi prísne zákoni vidávali, so všetkími pohanskími útočiskami vikazili von koncom.“

Záhadné predmety, „trubky“, ktoré Božena Němcová považovala za „ozdoby prilbic vojenských“, sú v skutočnosti nákončia kováčskeho mechu. Aj z obrázka vidno, že ich konce sú poznačené ohňom (nálezisko Hodejov)

Moji „učení spoločníci“ mali iný názor. Archeológ Václav Furmáněk ne-našiel na Oblíku nič, čo by sa dalo považovať za dielo ľudských rúk, a geológ Milan Harman celkom jednoznačne označil fascinujúce bludisko balvanov i tajomné čiary, ktoré sme kde-tu aj my videli, za výtvor prírody. Navyše skaly, ktoré zaujali Hlovíkovcov, nie sú vápence, ako napísal Adam Hlovík, teda usadeniny niekdajšieho morského dna, ale dioritové porfýry, ktoré vyvrhli sopky, a to je niečo celkom iné. Dramatická zostava balvanov väčšmi zodpovedá dramatickým geologickým dejom ako tichej, dlhotrvajúcej sedimentácii. Nech je to akokoľvek zvláštne, ale „starí ľudze“, ktorých spomenul hermanovský Dzurko, boli bližšie pravde ako „prjaťelja učení“. Pravda, nešlo o zlato, ako si mysleli, ale o bronz, niekedy rovnako krásny a trblietavý, z hľadiska histórie dokonca dôležitejší.

„Žulte mlatki“, o ktorých hovoril, dávno kamsi zmizli, ale objavili sa nové. Napríklad v roku 1976 našiel pán Bendík pod lístím na úpätí hory Oblík bronzovú sekerku a už predtým upozornil profesor Szeghy z Bystrého múzejnú radu v Prešove, že niekedy v rokoch 1925 - 1930 sa v kameňolome pod Oblíkom našiel bronzový poklad: sekery, špirálovité náramenice, hroty. Podarilo sa mu zachrániť aspoň sekerku a kopiju, no žiaľ, odvtedy aj tie zmizli (zachovala sa len fotografia a podľa nej urobená kresba). Pravdepodobne z okolia Oblíka pochádza aj nádherný bronzový meč, hrot a tri náramky objavené za neznámych okolností na bližšie neurčenom mieste. Pravda, všetky tieto veci nesúvisia s hypotetickou svätyňou na Oblíku, zaraďujú sa do širších súvislostí. V povodí Tople sa našlo okolo 80 bronzových predmetov. Väčšinou pochádzajú z mladšej doby bronzovej (z 13. až 11. storočia pred naším letopočtom). Z tých čias sa v povodí Tople našlo množstvo osád, dokonca aj opevnené hradiisko v Nižnom Tvarožci, ktoré strážilo priesmyk do Poľska. Rieky boli v tých časoch dôležité komunikácie. Pútnici sa podľa nich orientovali, mnohé miesta sa dali využiť aj na plavbu. Je teda možné, že obchodníci putujúci za Karpaty do dnešného Poľska (a poľské nálezy takú predstavu jednoznačne potvrdzujú), zanechali po ceste bronzové predmety ako obete bohom; nie je, pravda, vylúčené, že sú to veci skryté za dramatických okolností, v čase ohrozenia, nebezpečenstva alebo niečoho podobného.

Výlet na Oblík však nebol zbytočný. Napokon Hlovíkovci ani netvrdili, že záhadu vyriešili. Naopak, rozlúčili sa spôsobom, ktorý dokladá ich sympatický rozhlád:

Eneolitická urna s tvárou ženy (Včelince)

Urna v podobe muža z bizarnou čapicou (Včelince)

Bôžik (asi ženský) s čudnou pokrývkou hlavy (Včelince)

Hrobová amfóra (Tornaľa)

„Dohaduvali sme sa i ďalej o tejto veci na Oblíku, ale načo sa budeme hádať? povedau jeden z nás: ňehajme mi túto vec oním v umení starožitných pamjatok a rún zbehlejším mužom; keď tí sem prídu a všetko bedlivým okom poprehljadajú, obzvlášť s pomocou kamenoslovnej známosti nám povedľa, čo bi tu z božej a čo z ľudskej ruki pochádzalo. Radu túto sme všecci schválili a ešte raz na rozlučné pozerajúc všetko, východňou Oblíka stranou sme sa domou poberali.“

To, čo si želali, sa po pol druhu storočí naozaj stalo, a hoci to bolo v rozpore s ich predstavami, nezdá sa mi, že by boli nespokojní so zistením „v umení starožitných pamjatok a rún zbehlejších mužov“.

Možno práve naopak.

Epizóda druhá: Rozprávky s divnou chuťou — Musel by to byť arch papiera väčší ako ten vŕšok, čo by sa aj naň popratali všetky rozprávky, čo ich dievky znajú, — povedal Božene Němcovej kočiš Michal cestou na Sliač a tým potvrdil to, čoho sa nádejala: v bratskom národe, medzi uhorskými Slovákmi, leží obrovský poklad ľudovej slovesnosti. Bol to jej sen prísť na Slovensko medzi blízkych a s ich pomocou dokončiť zberateľskú prácu, o ktorej napísala svojmu manželovi Josefovi Němcovi:

„Až civilizace mnoho a vše setře, pak se budou ohlížeti po knihách, kde by prameny našli k studiu národopisu - a pak snad mnohý bude Boženu citovati.“

Božena Němcová zavítala na Slovensko tri razy, ale až pri tretej návšteve, v roku 1855, sa jej túžba vrchovate naplnila. Od Jána Francisciho sa dozvedela, že na evanjelickej färe Samuela Reussa v Revúcej jestvuje veľká zbierka rozprávok a povestí. Bola dielom mnohoročnej práce slovenských vlastencov a Ján Francisci jej prisľúbil dať na uverejnenie svoju časť: „Jinému žiadnému z Čechů,“ ako sa neskôr pochválila.

Zohnala potrebné peniaze (veľa ich nebolo, ledva stačili na najskromnejší život a cestovné), vydala sa na krátke liečenie na Sliač a potom za slovenskými rozprávkami. Niekoľko dní strávila v Hornej Lehote neďaleko Brezna ako hosť evanjelického farára Sama Chalúpku a jeho ženy. Bola tam šťastná, ako sa možno presvedčiť z listov a denníkov, kde si zaznamenala aj dojmy z výletu na hornolehotský Hrádok, ktoré neskôr spracovala v krásnej črte Hrádek hornolehotský a potom ešte raz v časopise Památky archeologické a místopisné v článku Slovenské starožitnosti.

Vtedy azda ešte nevedela, že ju ako politicky nebezpečnú po celý čas sleduje tajná polícia (na konci cesty ju z Uhorska vypovedali), ale aj tak svojho hostiteľa z opatrnosti nemenovala a uvádzala len skratkou.

Výlet sa začal ráno 3. októbra 1855, keď videli, že hoľa Baba, nad ktorou sa vypína Ďumbier, nemá „kápku“, a teda nebude pršať.

Cestou sa k nim pridala starý sused Blažo.

„Jdouce dedinou, upozornil mne Blažo na jedno z posledných stavění řka, že je to nejstarší v dědině, a že v něm straší (máče). Vskutku ve světnici toho stavení slyšeti v jisté době divný jakýs hukot a hřmot, který jako by z podzemí vycházel. Nezkoumalo se posud, co by to bylo, nejspíše nějaká dutina neb pramen v zemi na těchto místech. Obyvatelům to již zevšednělo; více se báli, když před několika lety stará nájemnice, kopajíc jámu ve světnici pod ložem na brambory, aby ji nezmrzly, vykopala lidské hnáty neobyčejné velikosti, jako z obra prý.“

Trojica potom pokračovala v ceste na Hrádok. „Lid má jej v jakési vážnosti a rozličné báje si o něm vypravuje. Hostitel můj, ctihodný pan farář J. CH. K., povídal mi jen to, že je pro starožitnosti zajímavý.“

Prešli cez les okolo riečky Bystrá úzkym údolím do sedla medzi Hrádkom a vrchom Okošená.

„Z přehybiny té je vidět Hrádek co zvláštní okrouhlou homolí, nahoře plochou; přehybina je odpola zorána, odpola porostlá pažitem, jímž se vine dolů malý pramének, u paty Hrádku se vyprýšťující. Po zorané i travnaté půdě viděti plno střepů z popelnic, některé neobyčejné tloušťky, některé s okrasami i bez okras.“

Stopy po starobylej minulosti sa skutočne potvrdili, keď vystúpili na vrchol.

„Blažo hned šel naklást hranici, aby rozdělal oheň, neboť Slovák bez ohně dlouho být nemůže. Když hranice vzplanula, sedl si na kámen a začal pipu nacpávat, my šli s pánem Ch. po vrchu se podívat. - Prostranství na vrchu je veliké a trochu prohloubené; na severní straně jako by někdy byly náspy a na východní široká cesta vedla dolů. Tam na vrchu také všude střepy z popelnic se nalézají, ne však tak zhusta jako doleji pod vrchem na přehybině. Pan Ch., jakož i jeho pan otec na mnoha místech kopati dali, ale ničehož nenalezli; sedlák ale jeden náhodou, vykopáváje pařez, celou úplně zachovalou popelnicí našel. Chtivost po zlatě také nejednoho již zavedla hledat tam pokladů.“

Bronzová ihlica (Nové Zámky)

Náramok (Košické Olšany)

Povídá se, že prý jednou před velikou nocí valach pod Hrádkem ovce pásal. Tu prý se najednou před ním otevře skála a ovce mu tam všechny vběhly. Pečliv o ně, aby mu tam nezhynuly, pustí se za nimi do otvoru, ale tu vidět prý jizby ověšené drahou zbrojí a plné skříně zlata a stříbra. Třesa se na celém těle spěchal, aby ovce vyhnal, ničeho se ani nedotkna; sotva byl venku, skála s třeskotem se za ním zavřela, div mu paty neurazila. Báje ta zavdala příčinu k víře, že tam poklady leží, a že jich hledají. Ale mimo staré věci od železa, klíče, kusy zbroje, svícny, nenašlo se ničeho."

Keď sa vrátili k Blažovi, našli ho „sedieť u hranice, že by se byl nad ní vůl mohl upéci. Sedli jsme si k němu do trávy a on nám začal vyprávěti o rozličných věcech, také o Hrádku. Za dávných, dávných prý časů přebývali na Hrádku obríni. Když se v těch krajinách lidé usazovali a lesy kolčovati počínali, také pod Hrádek přišli, lesy kolčovali a na vykolčených místech orati začali. Tehdáž prý obrín, co na Hrádku bydlel, jedinou dceru (samoduočku) měl, a ta, vyjdouc si jednou na procházku, orající ty lidi pod Hrádkem našla. Neviděvši nikdy cos podobného, nemálo se podivila; nemeškajíc sebrala jednoho rataje (oráče) i s pluhem a volkama do ruba (plátěné sukně) a nesla tatíkoví, chtěíc zvědět, co to bylo. — Ťať tato, jaké červíky to nás podrývají — zvolala vstupujíc do světnice. Jak prý starý obrín to viděl, zasmál se dceři řka: — Len ty ich zaněš ta, moja dcera; kdě ryjů, tam na leto chleběk bude ruošť! Mladá obrinka tedy zanesla rataje bez všelijakého ublížení na vyrubanisko a pomáhala jim napotom sama lesy kolčovat. Tak byla prý mocná, že jedle a smrky jako konopí vytrhovala a do hlubin metala."

„Bôh zná, či prauda, ale len voľačo tu bolo," komentoval potom starý Blažo svoje rozprávanie a Chalupka sa zaň zaručil. „Áno, ľud báji, že za dávných čias bývali na Hrádku „samosyni" (obri). Takého samosyna porodila matka iba jedného. Deväť rokov ho nosila v živote, deväť rokov dojčila. Boli takí veľkí a ozrutní, že jedným krokom horu prekročili. Keď mala matka dcéru, menovali ju samoduočka (doč ruské) a bola tiež taká veľká a silná. Ešte doteraz menujú v Lehote jedináčku samoduočka."

Rozprávky sa na Boženu Němcovú priam sypali. Jedna krajšia ako druhá a mnohé s divnou chuťou, s chuťou pradávnej minulosti. Takto sama Němcová komentuje svoj výlet na Hrádok: „Že bylo na Hrádku někdy pohanské pohřebiště, lze si domýšleti dle nalezených pozůstatků popelnic, byl-li však obydlen, a od koho, těžko říci, an není historických pramenů."

V Revúcej, od ktorej si najviac sľubovala, ju však čakalo sklamanie. Samuel Reuss pred Vianocami v roku 1852 zomrel a jeho synovia jej rozprávky nedali. Pokladali ich totiž za historické doklady prvej kategórie, národný archív, čo vari najlepšie vystihuje názov Revúcke kódexy, pod ktorým sa zbierka neskôr pre-slávila. Nikto z vlastencov v tom čase nepochyboval o autochtónnosti Slovákov, všetci verili, že starí Slováci boli najstaršími praobyvateľmi Slovenska. S takou predstavou vystúpil už na začiatku 18. storočia Baltazár Magin v slávnej apolo-getike, ktorou bránil trenčianskych zemanov pred osočovaním. V čase rodiacej sa maďarizácie ich totiž obvinili, že sú potomkami porazeného Svätopluka a ne-môžu si teda nárokovať na príslušnosť v „*natio hungarica*“ (tak sa po latinsky nazývala feudálna uhorská národnosť), kam patrili len príslušníci privilegova-ných stavov. V časoch Boženy Němcovej sa isteže vedelo, že na Slovensku žili aj Rimania, Kelti, Jazygovia, Kvádi a ďalší, preto na obhajobu autochtónnosti vznikla zaujímavá hypotéza. Cudzie kmene vraj prišli len lúpiť, Slováci sa pred nimi ukryli do pralesov, hľadali ochranu v lesných húštinách a práve rozprávky to vraj dokazujú najlepšie, preto sa v nich vyskytuje toľko vlkov, orlov, med-vedov, hadov, havranov, ba dokonca aj bájných vlkolakov a ďalších obyvateľov pralesa. Zberatelia chápali rozprávky a povesti ako záväznú tradíciu, posvätné dedičstvo, ktoré prechádzalo z otca na syna a nikto sa neopovážil ho meniť. Sú také, aké boli pred tisícročím a azda aj dávnejšie. Slovenské rozprávky a povesti sú vraj príbehy z pohanských čias, najneskôr z dvanásteho až ôsmeho storočia a odvtedy sa ako posvätné „*Überlieferungen*“ podávali z otca na syna. Celé stá-ročia sa nemenili, nikto sa vraj neopovážil akokoľvek ich zmeniť ani doplniť.

Takto to napísal Samuel Reuss:

„Máme teda v týchto povestiach dávnych vekov dobre zachované pom-níky starožitností, ktoré nám predstavujú pojmy dávnych čias o náboženstve, mravnosti, o predsudkoch a poverovaní, o mravoch a obyčajoch, o rodinnom živote, hospodárstve, remesle a umeniach, slovom v nich pred nami stojí ná-rodny život našich predkov. Tejto idey nutno pevno nám sa držať pri čítaní i ponímaní našich povestí.“

Boženu Němcovú privítali na revúckej fare srdečne ako veľkú priateľku Slovákov, ale rozprávky jej dať nechceli. Báli sa, že českým prekladom sa zotrie práve najväčšmi cenená historickosť. Napokon sa dali prehovoriť a sľúbili, že

Plechová súčasť opasku
(Hodejov)

niektoré rozprávky pošlú za ňou do Prahy, čo sa a) stalo, ale na nevôľu niektorých vlastencov. (Stojí za zmienku, že Revúcke kódexy publikoval o tridsať rokov neskôr Pavol Dobšinský ako dodnes vydávané Prostonárodné slovenské povesti.)

Je zaujímavé, že vlastenci si rozprávky bránili, ale ochotne dali Božene Němcovej rozličné starožitnosti, najmä nádherné bronzы. Na revúckej fare ich dostala aj so zápiskami Samuela Reussa. Po návrate do Prahy ich dala na posúdenie do Národného múzea: „Starožitnosti, co jste mi dali," napísala na Slovensko, „jsem odevzdala museu, a již byly sekci archeologické představeny."

V tom istom liste vyzdvihla ich vzácnosť:

„Nemáme v zdejšímu museu podobné těm, co jako trubky vyhlížejí," napísala.

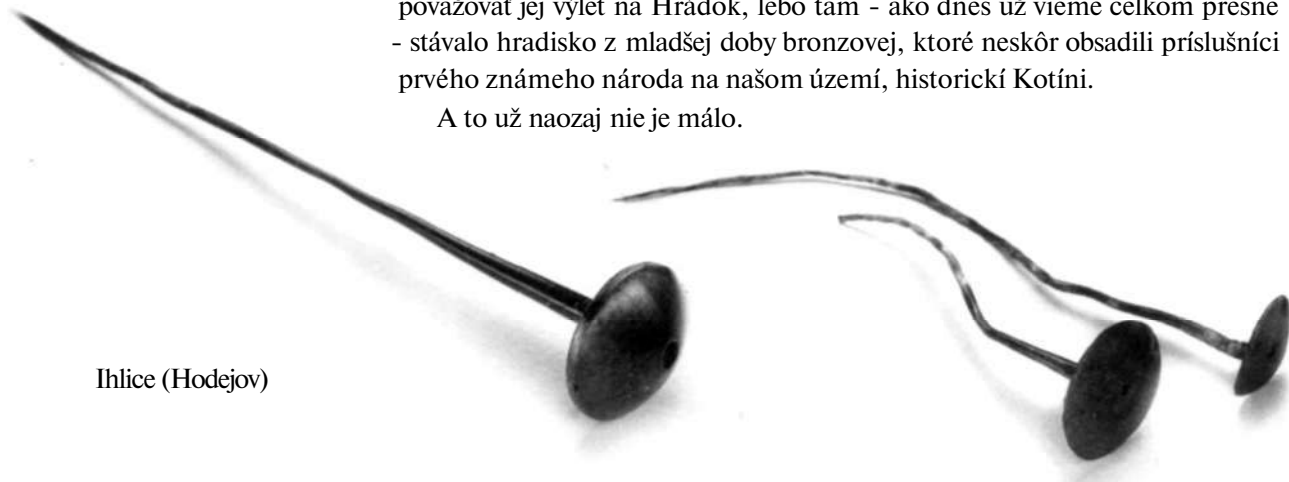
Dotyčné „trubky" boli darom Samuela Tomášika a Božena Němcová sa domnievala sa, že išlo o „ozdoby přilbic vojenských, do nichž se péra zastrkovaly". Mýlila sa, ale nemožno sa čudovať, o správnu interpretáciu týchto predmetov sa viedol spor ešte aj sto rokov po jej návšteve Slovenska. Keďže sa ponášajú na lievnik, nazývajú sa lievnikovitými záveskami a ešte donedávna sa považovali za šperk. Až v posledných rokoch sa dokázalo, že sú to nákončia kováčskeho mecha, ktorým sa rozduchával oheň pri tavení bronzу, a teda jeden z najcharakteristickejších predmetov bronzovej éry.

Božena Němcová Reussove zápisky spracovala a uverejnila aj s Reussovým menom v článku Slovenské starožitnosti v časopise Památky archeologické a místopisné. Nepokúsila sa o ich interpretáciu, vedela, že by to bolo nad jej sily, prenechala to (tak ako účastníci výletu na Oblík) iným:

„Jest u nás velký poklad starožitností a bylo by si velmi přáti, aby se našel velký muž, který by jej k prospěchu našemu vyčerpati znal."

Už len touto vetou postúpila až na samý kraj poznania pravekej minulosti a súčasne sa stala prvou archeologičkou v Európe, prinajmenšom prvou európskou ženou so záujmom o archeológiu, a my zdôraznime, že o slovenskú archeológiu doby bronzovej. Priam za symbolický v tomto smere možno považovať jej výlet na Hrádok, lebo tam - ako dnes už vieme celkom presne - stávalo hradisko z mladšej doby bronzovej, ktoré neskôr obsadili príslušníci prvého známeho národa na našom území, historickí Kotíni.

A to už naozaj nie je málo.

Ihlice (Hodejov)

Epizóda tretia: Pohanský vrch Jána Slávika — Keď sme na Pohanskom vrchu nakrúcali film Ľudia na horách, režisérovi Gejzovi Kendymu sa zazdalo, že by bolo dobré, keby som v rukách držal praveké črepy. Črepy sme so sebou nemali, ale nebolo treba chodiť ďaleko, náš odborný poradca Václav Furmánek za chvíľu nazbieral celú kolekciu: zlomok zrnôtierky, mazanicu s odtlačkami prútia, črepy z misky, hrnca, šálky (s kusom uška), dokonca aj z krásne zdobenej amfory. Lebo Pohanský vrch je archeologický zázrak. Stojí v Krupinskej planine, obklopený vŕškami okolo 500 metrov vysokými, niekoľko kilometrov od dediny Horné Plachtince, ktorú prevyšuje vari o 300 metrov. Na jeho vrchole je praveké hradisko. Meria asi desať až dvanásť hektárov a chráni ho najzachovanejší a najmohutnejší praveký val na Slovensku. Týči sa naokolo ako vyvýšenina, ktorá sa na jednom mieste otvára vstupnou bránou, dodnes jasne viditeľnou. A všade črepy, ležia priamo na povrchu, ak ich nezakrýva tráva, možno ich zbierať na kilá. Také čosi sa nedá prehliadnuť, je to monument, inšpiratívny monument, ako napokon hovorí aj názov tohto zvláštneho kopca. Priťahoval ľudí od nepamäti, trosky hradiska i nádherný výhľad nabádajú k úvahám nad dávno minulým svetom, a tak ani nie je náhoda, ak sa na Pohanskom vrchu zrodila hypotéza zameraná na podporu slovenskej autochtónnosti, ktorú v roku 1901 uverejnil Ján Slávik v článku Pohanský vrch.

„Dávno som túžil vyjsť na Pohanský vrch, o ktorom som od môjho detinstva znal, že sú na ňom početné črepy. Konečne toho leta vybrali sme sa od môjho brata z Dačo Lômu viacerí ta, majú v úmysle kopať a hľadať popolnice. No pre sŕne poľné práce nebolo nám možné len dvoch chlapov dostať a tak i výsledok nášho hľadania bol chatrný, temer bezvýznamný. Vykopali sme viac nesúvislých črepov asi na dľaň veľkých i väčších rozdielnej hrúbky, počnúc od dvoch milimetrov až po tri centimetre hrúbky z nádob maličkých i veľmi veľkých, na čo poukazovala ich väčšia alebo menšia dutina. Našli sme i jeden praslen, viac kostí, celé dno popolnice, ale na celú popolnicu sme nenatrafili. Snáď ich tam už mnoho i nebude, lebo vrchná vrstva pôdy je preč splavená, črepy sú už čiastočne na povrchu, miestami ale ležia plytko v zemi, tak že ich vlaha a mráz roztrhaly, rozdrobily. Pod kultúrnou čiernou vrstvou zeme je miestami hned bralo. Črepy na povrchu zeme sú na veľikom priestranstve, asi štyristo krokov so šíre a ešte viac zdĺže; sú nebarvené, žlté i čierne; sú rukou formované, i na hrnčiarskom kruhu. Z toho sa dá zatvárať,

Eneolitická nátepná doštička
(Katov)

že miesto to bolo dlhé veki pohrobištom, totiž i vtedy, keď ešte hrnčiarsky kruh nebol známy, i pozdejšie. Ač sa tam i statok pásava a tak črepy nohami drobí a miestami sa zem orie, predsa by bolo možno ešte na povrchu nabrať snád' na vozy črepov."

Ján Slávik bol v tom čase farárom v Hornej Lehote, v tej istej Hornej Lehote, z ktorej sa Božena Němcová v spoločnosti Sama Chalúpku (Ján Slávik začínal ako jeho kaplán) vybrala na Hrádok, ale narodil sa v rodine kováča v Dačovom Lome, to preto počúval rozprávky o Pohanskom vrchu od raného detstva, a ani to nie je náhoda, ak sa na cestu vybral z rodnej obce, kde žil jeho brat Juraj. Dačov Lom leží v takmer päťstometrovej nadmorskej výške, preto mu cesta bola „príjemná, lebo sa človek vždy v rovnakej výške vznáša a po oboch bokoch sa doliny vždy viac prehľbujú, boky vrchu sú strmšie, výhľad romantičnejší".

Krajina sa od Slávikových čias značne zmenila. Role, ktoré sa vtedy rozkladali priamo na Pohanskom vrchu, zmizli, zarástli lesom, v lepšom prípade slúžia ako pasienky. Z Dačovho Lomu na Pohanský vrch dnes možno ísť len pešo po lesnej ceste, azda aj na voze alebo terénnom aute, no vždy len cez kamene a diery. Až sa nechce veriť, že ešte v stredoveku tadeto viedla významná cesta z juhu na sever, z nížiny do slovenských hôr, ktorú strážil stredoveký hrádok postavený priamo oproti Pohanskému vrchu na Šiancach. S pomerne ťažkou technikou sme museli prísť z druhej strany, od Horných Plachtiniec, čím sme si ušetrili zopár kilometrov chôdze, ale aj tak nezabudnem na utrpenie kameramana, ktorý s kamerou na pleci vystupoval do kopca, čo akoby nemal konca.

Napokon sme sa zastavili na tom istom mieste ako Ján Slávik, kde sa hrebeň „strmým srázom do doliny končí". Očarila nás nádherná panoráma.

„Niže Pohanského vrchu otvára sa široká Plachtinská dolina, ústiaca neďaleko od Baláž-Ďarmot do Ipeľskej. Blízko päty Pohanského vrchu leží malá, ale starodávna obec Horné Plachtince, ešte i dosiaľ od starších ľudí Starou vsou menovaná. Prostrednoplachtinčan totiž, idúc do Horných Plachtiniec, ešte i teraz povie, že ide do Starhovsa, alebo do Starhovsi. Už z týchto názvov vidno, že je to tam kút našej dávnej stariny, hoden toho, aby si ho všimli naši kultúrhistorici; tým viac, keď spomeniem početné črepy z popolníc na povrchu zeme a v pôde kosti i črepy, svedčiace o tom, že tam bolo i dávne pohanské pohrobište veľkých rozmerov."

Krajina pod nami, zastretá jemnou jesennou hmlou, pripomínala more. Bol to úchvatný pohľad, naozaj sa nečudujem Jánovi Slávikovi, že si ho vyložil po svojom. Ján Slávik bol vzdelaný človek, študoval na teologických fakultách vo Viedni a Erlangene, bol to historik, napísal niekoľko prác z dejín evanjelickej cirkvi, ale zaujímal sa aj o ochranu umelecko-historických pamiatok, o dejiny umenia, všeobecné dejiny, družstevníctvo i hospodárstvo, napísal šlabikár a čítanku pre cirkevné ľudové školy, ale predovšetkým to bol uvedomelý národovec. Dobre poznal cenu histórie, patrila medzi zakladateľov Slovenského múzea a bol jediným Slovákom v zastupiteľstve Zvolenskej župy, kde aktívne bránil svoj národ i cirkev proti maďarizačnému náporu. Zo svojho národného presvedčenia nikdy neustúpil. V roku 1918 sa stal členom Slovenskej národnej rady a signatárom martinskej Deklarácie slovenského národa.

To všetko je dobre vedieť, ak chceme pochopiť dôvody, ktoré ho viedli k vysloveniu nasledujúceho názoru, z ktorého po sto rokoch nezostal kameň na kameni:

„Ak naše Dolniaky boli skutočne dakedy veľkým jazerom, teda terajší Pohanský a okolité vrchy vytvorili v istom čase poloostrovy v podobe dlhých jazykov hlboko do tohože jazera siahajúcich. Východne od Pohanského vrchu ležiace Mostky mohli od toho mať svoje pomenovanie, že keď doliny a nižšie ležiaca nížina zaliata bola vodou, spájaly sa tam na brde vrcha jednoduché návršia mostkami. Vysoká planina okolo Dačo Lômu, Senohradze, Lešti a Turieho poľa bola snáď zväčša horou porastlá a z nej vyčnievaly vrchy: terajšie pliešovské Javorie, turopolské Bralce a iné. Časom hory vykolčovali, vylámali a v tej lomine založili obydli, z ktorých časom povstali obce.

Že v tomto okolí Slováci od praveku bývali, o tom svedčí pomenovanie Náklav; buď oni totiž v tých nákolných stavbách bývali alebo ich aspoň pamätali; lebo ináč by pamiatka nákolných stavieb nebola sa zachovala v reči."

Zmienka o mene Náklav je veľmi zaujímavá. Nákolné stavby boli v tom čase veľkou módou. Pri poklese vodnej hladiny v Ženevskom jazere vo Švajčiarsku sa totiž spod vody vynorili neolitické sídla pravekých ľudí, ktoré ohromili svojím bohatstvom i zachovanosťou (v jednom z domov sa napríklad našiel aj chlieb). Prispeli k nesprávnej predstave, že ľudstvo na samom začiatku svojich dejín žilo v dedinách postavených na koloch uprostred močiarov a jazier. Hľadali ich azda po celej Európe, napríklad v Čechách a na Morave obce, ktorých

mená obsahovali „náklo“, vyhlasovali za sídla najstarších Čechov. Vráťme sa však k Slávikovmu článku.

„Ďalej o tom svedčí Babin vrch a Turiepole, kde pohanským modlám Babe a Turovi slúžili. A o kontinuite svedčí aj Pohanský vrch. Keď totiž vody opadly, stiekly a nemusely sa viac ľudia brániť pred divou zverou tým, že stavali svoje obydlia nad vodou na koloch: presídlili sa niektorí do doliny a založili tam obec, ves, ktorá pozdejšie známa bola čo Stará ves. Jej obyvatelia časom stali sa kresťanmi. V tom čase snáď na Pohanskom vrchu konala sa ešte pohanská modloslužba, aspoň upaľovali pohanskí Slováci svojich mŕtvych a tak ako sídlo pohanskej modloslužby pomenovaný bol od kresťanov, iste už v doline bývajúcich Pohanským vrchom. - Zo Starej vsi - Horných Plachtiniec presídlili sa časom niektorí dolu nižšie a založili tak Dolné a potom i Prostredné Plachtince.

Všetky tieto ku opisu Pohanského vrchu pripojené domnienky podávam na rozmýšľanie našim vedomcom."

Azda sa nad tým možno usmiať, z dnešného hľadiska to vyznieva naozaj veľmi naivne, aj keď Slávik neponúka hotový recept, ale len domnienky „na rozmýšľanie našim vedomcom". No azda to ani nie je až taká naivita, ako sa zdá na prvý pohľad, skôr ilustrácia alebo vari kontrapunkt súčasnej vedeckej hypotézy, podľa ktorej ľudia odchádzali do hôr počas klimatického optima, za veľkého tepla a sucha a žili tam dovtedy, kým ich nepriaznivá klíma celkom nevyhnala alebo azda aj nevyhubila. To je možno jeden z dôvodov, prečo sa ľudia usadili aj na Hrádku alebo na Pohanskom vrchu, vysoko v horách, na dnes ťažko prístupných miestach.

Jestvujú určite aj ďalšie dôvody, o niektorom z nich azda svedčia zvyšky stredovekého hradku v tesnej blízkosti hradiska na Pohanskom vrchu. Asi nebude náhoda, že ľudia sa v rozličných historických obdobiach pustili do veľkej práce vlastne na tom istom mieste.

V každom prípade predstavujú hradiská z mladšej doby bronzovej veľkolepú dejepisnú kapitolu, ktorá pred ľudstvo od najstarších čias stavala otázky, na ktoré ani dnes nevieme v plnej miere odpovedať. Veď praveké mestá, nech boli akokoľvek významné, zmizli bez stopy, kým hradiská chránené horami, hoci len v troskách, ešte vždy dožívajú - preto nemohli ujsť pozornosti.

A tú si vyžadujú dodnes.

Časť náramku z parohu
(Ducové)

Sitno je pozoruhodný vrch, ponáša sa na maják. Ledva prevyšuje tisíc metrov nadmorskej výšky, a predsa je to monument. Aj v náhodnom pozorovateľovi vyvoláva impozantný dojem, pre Slovákov je to symbol, národný vrch. Ťažko povedať, prečo je to tak. Dôvodov je zrejme viac, celkom prozaických, ale azda aj nadprirodzených, mystických.

Sitno je jednou z kolísk európskej turistiky. Preslávil ho nádherný výhľad; ak je dosť jasno, z rozhľadne na vrchole vraj vidieť zároveň Dunaj aj Vysoké Tatry. Nemôžem to potvrdiť, keď som vyšiel na Sitno, nikdy nebolo dosť jasno, ale to je asi len smola, lebo prvú rozhľadňu na Sitne postavili už v roku 1727, sotva by to robili zbytočne. A keď do nej udrel blesk a zhorela, postavili novú, a aj tú už viac ráz obnovili.

Sitno je chránená prírodná oblasť, o ktorú sa starajú odborníci, botanici, zoológovia, geológovia i archeológovia a historici, ale vždy si zachováva čosi neracionálne nadsutočné, mystické. Azda aj preto, že ho vytvorila obrovská sopka. Sitno je zvyškom sopečného sopúcha, komína a krajina pod ním obrovského krátera, v ktorom sa rozložili dediny, cesty, lúky, polia, lesy. Pripomína slávne africké Ngoro-Ngoro, lenže tam sa v chránenej rezervácii preháňa divá zver a zo Sitna sa pozeráme na čas, ktorý ubieha bez ochrany. Sitno nevyniká výškou, je však predzvesťou horských masívov, ktoré vyplňajú severnú polovicu Slovenska, upozornením na to, čo nasleduje, na stovky kilometrov horských hrebeňov, vrchov a hlbokých dolín. Sitno je korunou Štiavnických vrchov, a tie sa zďaleka viditeľné pomaly dvíhajú z úrodného juhu. Vyvolávajú chuť pustiť sa tým smerom. A nejde len o chuť. Vulkán vyvrhoval oheň a žeravú lávu a zo zemského vnútra uvoľňoval bohatstvo kovov. Vychádzali na povrch v podobe horúcich, takmer pekelných pár a roztokov, ktoré sa kryštalizovali do rudných žíl. Premenili Sitno na zasľúbené miesto. Už nikto nikdy nezistí, kedy vábeniu hôr podľahol prvý človek, ale bol to určite prospektor, baník, a stalo sa to pred tisíckami rokov.

Cesta našej expedície k vrcholu Sitna

Archeológiu zastupoval Ondrej Ozdani

Priamo na Sitne stoja zvyšky vyše tritisícročného hradiska, ktoré patrí k najväčším a najvyššie položeným opevneným miestam z neskorej doby bronzovej nielen na Slovensku, ale v celej Karpatskej kotline a možno aj v strednej Európe. Ani čas nemohol zmazať stopy niekdajšej veľkoleposti, vstupná brána sa napríklad používa dodnes a dodnes možno sledovať, ako preráža mohutný val z kameňa, hliny a dreva, ktorý hradisko chránil zo severu a východu, zo strany mierneho, ľahko prístupného svahu, kde sa aj dnes vinie asfaltová cesta. Na západe a na juhu sa val napája na strmé skalné bralá, opevnenie, aké by človek nebol schopný vytvoriť. Spoločne tvoria hradbu, ktorá chráni asi 16 hektárov zeme, strategické územie, lebo má aj vlastný vodný zdroj, prameň na vrchole.

Valy vytvárajú dvojité prstenec, vonkajší a vnútorný, oba rovnako mohutné, navrhnuté z kameňov pospájaných hlinou, na vrchole kedysi s palisádou, v priechodoch s hlbokou priekopou, ktorej zvyšky ešte vždy možno dobre sledovať.

Impozantná stavba, a predsa ju ktosi pokoril. Vo vale jestvujú stopy po veľkom ohni, ktoré dokladajú, že zrejme zanikol požiarom, čo naznačuje ďalekosiahle, zrejme tragické okolnosti. A my ani nemôžeme nikoho ľutovať, lebo nevieme, prečo tá stavba vznikla, čo strážila, za vnútorným valom totiž nikto nebýval, nenašli sa tam nijaké príbytky, len črepy, prasleny, zvieracie kosti, uhlíky...

Opevnený vrcholec Sitna akoby bol prázdny, neobývaný.

Ibaže by bol príbytkom bohov, lebo tí si domy nestavajú.

Možno bolo Sitno slovenským Olympom. Ktovie. Dodnes je to zvláštne miesto. Akoby čosi tajilo. Ľudia to tušili od nepamäti a ako už býva dobrou obvyčajou, čo nevedeli, to si domysleli.

Sitno je plné povestí. Slávna je najmä povesť o zakliatych husároch, sitnianskych rytieroch. Stoja v podzemí pri koňoch, jednu nohu v strmeni, aby mohli vyraziť do boja, keď veliteľ prikáže: — Už! — Raz sa komusi stratili voly, hľadal ich a vošiel rovno medzi husárov. Najbližší sa k nemu obrátil a spýtal sa: — No, či už?! — Vyfakaný sedliačik ušiel, škoda, keby bol povedal — Už!, — odkliati husári by sa vyrútili zo skaly a - Slovákom by bolo lepšie. Aj žena horára raz na vlastné uši počula sto koní, od strachu sa však ani neobzrela, iba neskôr, keď sa ta vrátila aj s inými ľuďmi, našli v tých miestach prepadisko.

Povesť nie je originálna, na celom svete jestvujú armády zakliatych husárov, ale sitnianska je trochu iná: má v sebe humorný odstup. Vďaka človeku, ktorý ju zapísal: farárovi z Prenčova, dediny pod Sitnom, Andrejovi Kmeťovi.

Kopcov je na Slovensku veľa, aj slovenských národných vrchov jestvuje viac, ale len Sitno má Kmeťa. Andrej Kmeť bol zakladateľom národného múzea, v celej krajine uznávaným botanikom, archeológom, historikom, národopiscom. Žil v presvedčení, že veda Slovákom pomôže, aby sa pozdvihli, a Sitno sa mu stalo priesečníkom, na ktorom chcel dokázať, že sa nemýli.

Kmeť napísal o Sitne dve knihy, a aj to komentoval - s humorom:

„Na Sitne som sa tak rečeno zostarel; po jeho bralách a úbočiach, po horách a krovinách potratil vlasy a podošvy. Ktože mal opísať Sitno iný, ako ja, aby som si zarobil aspoň na nové podbitie; plešina na hlave mi i tak nezarastie.“

Kmeť bol predovšetkým botanik, vedel však aj to, že pri opise Sitna nestačí uviesť len kvetenu, „k úplnosti treba zasiahnuť i do minulosti, nielen historickej, ale i predhistorickej“. Ak spomínal historickú minulosť, myslel na kamenný Sitniansky hrad, ktorý stojí na skalnom výbežku pri jedinej prístupovej ceste. Pozoruhodné je jeho opevnenie, ktoré tvorí nová stredoveká priekopa a len trochu upravený praveký val. Na začiatku tureckých vojen hrad patrila lúpežnému rytierovi Melicharovi Balaššovi, ktorý neslýchane využíval neistotu tých čias. Pätnásť ráz vraj zajal „striebornú fúru“, keď viezla z Kremnice cisárovi do Viedne zlaté a strieborné peniaze. Je vraj dodnes skrytá kdesi na Sitne: voz s ohnivými kolesami naložený pokladmi.

Predhistorickú minulosť predstavovali pre Kmeťa „šiance“ pod vrcholom a lúka s názvom „Tatárska“. Tá ho vábila azda najväčšmi, možno pre svoju krásu, pokoj, ktorý odrazu preruší riava kamenných brál, čo sa z nej prudko zdvihne do výšky. Keď ho kosci upozornili, že na Tatárskej lúke videli v krtincoch črepy, najal robotníkov, lenže vykopali iba dve popolnice a zopár črepov. To sa mu videlo málo, nazdával sa, že tam bolo pohrebisko, posvätné miesto, azda so šancou hlbšie preniknúť do tajomstva mytológie starých Slovákov. Tatárska lúka mu učarovala, videl v nej jeden z kľúčov k tajomstvám Sitna a možno sa ani veľmi nemýlil.

Nepohrdol ani bohatstvom ľudových povestí, nielen o zakliatych husároch, ale aj o hroboch, pokladoch, pivniciach a jaskyniach, vraj „až človeka nielen hrôza lapá, vzdelanec musí však i zvedavosť chytať sa“.

A Kmeť zvedavý bol; aj na tú hrôzu, čo človeka lapá. Zapísal povesti o strašidlách, podzemných chodbách, železných vrátach, o sklepení, v ktorom švihá meč, aby každého, kto vojde, preľal, a celkom svojská je povesť o svadbe obesenej dievky.

Andrej Kmeť, skutočný aj filmový

Osobné veci Andreja Kmeťa

„Jedného dňa prišiel do Sebechlieb posol zo Sitna a zjednal muzikantov na svadbu. Keď prišli na Sitno, s údivom videli, že vyhrávajú obesenej dievke. Každý tanečník si ju vždy zvesil, a keď ju vytancoval, zasa zavesil, ďalší ju odkvačil a tancoval s ňou ďalej.“

Znovu ten zvláštny charakteristický humor. Kmeť sa ho nezrieka ani vtedy, keď opisuje podzemné chodby, zlato, poklady, keď rozpráva, ako panský horár Vodička prešiel chodbou popod celé Sitno, ale musel sa vrátiť, lebo východ bol privysoko a vchod už potom nikdy nenašiel, ako iní poznajú podzemnú chodbu z hradu do doliny, ale ukázať ju nevedia, usmieval sa aj nad šarkanom, ktorý zožral kúdeľ oviec aj s valachom, takže ho museli zastreliť ohromným delom až z Banskej Štiavnice. Usmieval sa, neveril, ale chodil s ľuďmi, ktorí stopercentne vedeli, kde je chodba, jaskyňa, mreža, zlatá zámka, schody, železné dvere, ba aj zlato, no zabudli, kde to videli. Jeden ani neprišiel, „a tak veľa múdre usporil nám zbytočné hľadanie,“ napísal Kmeť. Neúspešní boli aj Krnišovania, ktorým sa vraj hrabľe cez mrežu prepadli až po rázsošky, kováčsky majster zo Štiavnice, ktorý na rovnakej mreži takmer prišiel o paličku, ba boli aj dvaja takí, čo mrežu nielen objavili, ale ju chceli aj vylomiť, lenže až po práci, a potom ju už nenašli:

„I tu teda platí príslovie, že odkladaná robota nebýva dobrá,“ komentoval Kmeť a bez žiaľu doložil: „Ani k tej jaskyni nemohol som dosiať privoňať, z ktorej vraj dierou páchne od husárskych koní, jako ani tú podchodu nenašiel som, ktorou vraj kal od nich odchodí.“

O hľadaní pokladov svedčia dodnes hlboké jamy, a o ich pôvode miestne názvy: Zbojnický stôl, Zbojnická skala, Zbojnická studnička, Zbojnícke bralce. Nemožno si vraj iné pomyslieť, napísal Kmeť, než to, že „všetci ľudia všetko vidia“. Poklady sú všade, ale vždy miznú, všetky sú zakliate, pod ochranou bôžikov, čertov, drakov, šarkanov, jašteríc, hadov, mačiek. Otvára ich len čarovný kvet. Mohol by to dosvedčiť valach, ktorému čarovný kvet padol do krpca a on uvidel všetky poklady Sitna. No chcel sa najprv preobuť. „Či ho netískal ten kvet v krpci?“ Krpec vytriasol, kvet vypadol a poklady sa zavreli.

Stojí za zmienku, že Kmeť toľko blúdil po Sitne, až sa napokon aj sám stal predmetom jednej z povestí, ktoré s takým nadšením zbieral.

„Veru, je spojený so zlým. Veď načo by sa túlal v horách v noci, keď je tma ako v rohu? Raz ho mal už horár zastreliť miesto diviaka. A kdeže by i nie, v húštine a v noci! A on vám tam kopal tie svoje zeliny. Kto by to myslel, že tam človek?!

A videl vám dobre i v noci. Sám hovoril, že vtedy ukáže sa mu každá užitočná zelina, lístky na nej zasvietia mu zázračným svetlom – to mu ten zlý posvieti.

Ale že mal do činenia so zlým, poviem ešte niečo. O Sitne sa všeličo hovorí; ale to jedno je pravda, že náš kráľ má tam svoje vojsko. Nikto nevie – povedám – zkaďe ono vychádza a odchádza, len kráľ. Ale aj Kmeť vedel, lenže povedať nikomu nepovedal. Raz tade Prenčovania vezú desať vozov ovsu. Ako tak príjdu blízko k vrchu, tu sa vyrúti na nich vojsko a že »sem s tým ovsom, sem sa!« A už ich vedú zrovna do toho vrchu bránou. Ovos museli sosypať na jednu hľbu k druhej. Po tom im dal komandant písemko, aby to oddali katolíckemu farárovi na Prenčove. Tí idú k farárovi a oddajú mu písmo. »Kých tisíc čertov vás tam trepalo?« okríkne ich a vytiahne stolovníčku a vyčíta im 600 zlatých. Bol veľmi namrzený."

Túto povesť zaznamenal – ako ju počul na vlastné uši – priamo Kmeťov priateľ František Richard Osvald, dokonca aj sám Kmeť ju poznal a dorozprával, ako rodina Podobnovská zo Štiavnice odkryla krásnu kresanú pivnicu a v nej tie vrecia s ovsom, ktoré sa medzitým už rozpadli na prach.

Kmeť sa usmieval, ale tajomstvo miloval, azda aj preto videl na Sitne božisko, obetište, pútnické miesto i pohrebisko našich predkov, starých Slovákov. Už sám názov Sitna vraj o tom svedčí.

„Pomenovanie vrchu tohoto krásneho siaha do najdávnejších predkresťanských, ba až do predhistorických časov. Snáď, keď bude lepšie osvetlená mythologia slovanská, a potom i slovenská, snáď vtedy dá sa jasno rozlúštiť pôvod mena Sitno, lebo ono istotne úzko spojené je s drevnými názormi náboženskými, s predkresťanskými bohoslužbami slovanskými. Musel to byť vrch sväto-strašný, ozdobený oltárom na temeni svojom, a k obetám na ňom schádzaval sa snáď celý ten kraj, odkiaľ Sitno vidieť."

Odvola sa pritom na authority. Napríklad na Mateja Bela, ktorý predpokladal, že slovo Sitno značí „peklo", preto sa vraj vraví: — Choj do Sitna! — Do sitna s tebou! — Sitno preto odvodzuje od slova Satan, Sitan, Satanovo, hoci aj to je vraj možné, že na hrade bolo strašné väzenie podobné na peklo.

Podľa Jána Kollára „Sitno jest Slowákům vůbec peklo, obzvláště pak veliký vrch u Banské Štiavnice." Potvrzuje to pieseň: — Žena ma obišla, bodaj viac nepřišla, bodaj sa prepadla do pekla, do Sitna. — Kollár, a podobne Čelakovský, pripúšťa pôvod mena Sitno aj v slove „sítí, sítina, sítíšte", teda močiar, bahno, priepasť, lebo starí Slávi do močarísk kládli peklo.

Archeologické nálezy zo Sitna

Lež Kmeťa zaujímala predovšetkým história, minulosť Slovákov, ich pôvod a odpovede na nezodpovedané otázky hľadal na Sitne. Nezbieral len povesti, ktorým veľmi neveril, hľadal predovšetkým dejepisné pramene a aj v tom je jeho veľkosť, že ako jeden z prvých pochopil, že tie sú pod zemou. Jeho farníci, ako aj farníci z okolitých dedín sa nedostali ďalej ako k pokladom, iné ich nezaujímalo a bolo im čudné, ak to zaujímalo niekoho iného, ba viac ako čudné, nech sa to týkalo aj priamo ich farára.

Tak sa stalo, že na Sitne ktosi vykopal „sklbúň“ („sklbúň“ je vraj hrniec ako vysoký klobúk, čo nosievali starci), v ktorom boli kosti a popol, ale odhodil ho. Aj robotníci, ktorí našli na Sitne desať alebo pätnásť popolníc, všetky potĺkli. Keď sa dvaja Prenčovania pokúšali jednu pre svojho farára zachrániť, akýsi Belujan im ju vzal a tak tresol o kladu, že sa roztrieskala na márne kusy: — Bude nás tu mátať! — povedal.

Kmeť bol však neúnavný. Dal si to miesto ukázať a pozbieral nielen roztrieskané popolnice, ale našiel aj ďalšie pamiatky. Kopal aj pri bráne do hradiska a našiel tam kusy medi, kováčsku trosku, bronzovú šálku a „celt“ i „hrnčiareň“. Tak dospel k záveru, že na Sitne bol nielen pohanský chrám a „pohrobište“, ale aj sídlo kňaza, vладыку (ten istý Belujan našiel aj spodok medenej pošvy).

Osobitný význam malo pre Kmeťa vydanie Niederleho diela Lidstvo v době předhistorické. Až dovtedy videl v nádobách len „popolnice“ a všetky pamiatky označoval za „předhistorické“, poučený Niederlem začal rozlišovať neolit, žiarové hroby z doby bronzovej, kultúru lužicko-sliezsku, ale to všetko bez výnimky pripisoval Slovanom a ešte častejšie starým Slovákom.

A treba povedať, že sa veľmi nemýlil. Moderný archeologický výskum v osemdesiatych rokoch 20. storočia dokázal, že sitniansku pevnosť skutočne užívali Slovania, a pred nimi aj Kelti, vrchol však prežívala v neskorej dobe bronzovej. Archeológ Pavel Žebrák dokonca naplnil dávny sen, keď objavil toľkými hľadaný poklad. Pravda, nebol to ohnivý voz ani hrniec plný zlata, ale len niekoľko bronzových ozdôb: čelenka, náramky a kovanie pása, na ktorom sa zachovali zvyšky kože, a to je veľká vzácnosť. Vzácnosť jeho nálezu ešte znásobil ďalší archeológ Jozef Labuda. Podarilo sa mu objaviť kadlub a zvyšky medenej trosky. Ak k tomu prirátame Kmeťom objavené kusy medi, kováčsku trosku, bronzovú šálku a „celt“ (sekerku), nemôže byť pochybností, že na Sitne pracovali metalurgia.

Už sme spomínali, že akropola na vrchole, najvyššie a najbezpečnejšie miesto, bola takmer prázdna, bohaté stopy po živote sa však našli nižšie, medzi vonkajším a vnútorným valom – desiatky žarnovov, závažia krosien, prasleny, zlomky bronzových predmetov, strelka, zvyšky domu s ohniskom a zhluky črepov. Dokladajú, že Sitno bolo v neskorej dobe bronzovej intenzívne osídlené, viaceré náznaky ukazujú na stredisko moci, administratívy, vojenstva, hospodárstva, ale aj náboženstva, kultu (svedčia o tom objavy kamenných a hlinených koliesok), v čase núdze aj refúgium, útočisko, kam sa uchýľovali obyvatelia okolitých dedín.

A tých bolo veľa priamo na Sitne i pod ním. Pripomeňme si aspoň Tatársku lúku, vari najvýznamnejší objav Andreja Kmeťa. Ako sme si už povedali, bol presvedčený, že tam bývalo pohrebisko, posvätné miesto, kam starí Slováci ukladali svojich mŕtvych. Nevedno, či mal pravdu, alebo sa mýlil, archeológovia nemali dosť šťastia, nájsť praveký hrob nie je jednoduché, leží hlboko pod zemou, na povrchu nič nevidno, podarilo sa to len Kmeťovi, v každom prípade je to pozoruhodné miesto, krásny kus krajiny s osamotenými stromami a nádhernými kamennými bralami. Nezvyčajný je už názov tohto miesta, lebo Tatári na Sitno určite nikdy nevyšli, podľa povesti sa len utáborili na lúke, keď ich ďalej nepustili príkre skaly. Na nich našli útočisko ľudia vyhnaní zo svojich domovov. Tatári na nich nedosiahli, preto sa vraj rozhodli, že ich vyhladujú. Po siedmich rokoch stáli utečenci na pokraji smrti, zjedli všetko, čo mali, potom však z poslednej múky upiekli koláč veľký ako koleso a zhodili medzi nepriateľov. To bol koniec ich utrpenia. Tatári sa dali oklamať, uverili, že ľudia na skalách netrpia nedostatkom, a odtiahli.

Kmeť povesti veľmi neveril, „podivno," vraj, „že z tej strany dobýjali Sitno, kde je od prírody najpevnejšie," takže vôbec „o tom možno pochybovať" a sama povesť „vypráva sa tiež o čabraďskom zámku, a snáď aj o iných". A predsa práve na Tatároch postavil originálnu hypotézu, ktorou vysvetľoval nedostatok nálezov. Iba toľko sa vraj zvýšilo po pustošení psohlavcov, lebo tí posvätné miesto prekopali, rozmetali, vykradli.

Kmeť sa ani v tomto prípade veľmi nepomýlil, ak, pravda, tatárske plienenie pochopíme ako obraz, symbol jedného z mnohých vpádov, ktoré do strednej Európy takmer pravidelne podnikali kočovné národy z juhovýchodu. Poznáme ich z mladších historických správ, boli to napríklad Kimmerovia, Sigynni, Skýti, Huni, Avari, Kumáni, Tatári, ale mali aj historicky neznámych

Bralá, ktoré ani Tatári nedobyli

Tatárska lúka

predchodcov a o ich pustošení svedčí archeologický materiál. Stopy vojnového ničenia na sklonku doby bronzovej možno nájsť na mnohých miestach, aj na Sitne, ako dokladá spálený val, naznačujú ďalekosiahle, zrejme tragické okolnosti. Škoda, že sa už nedozvieme podrobnosti, je to smutné, ak sa krvavé ľudské tragédie uchovali už len ako kopa anonymných trosiek a naivný rozprávkový koláč.

Tajomstvo Tatárskej lúky už zrejme nikto nikdy nerozlúšti, ale aj to zodpovedá mystike tohto nádherného kopca, národného vrchu Slovákov.

Televízny film Traja v spore sme začali nakrúcať v neskorej jeseni roku 1998. Usadili sme sa v Zemianskom Podhradí na neobyčajnom ostrove, ktorý kedysi vytvorili dve ramená riečky Bošáčka (jedno dnes už nejestvuje). Stačilo prejsť po mostíku ponad čistú, ešte vždy horskú vodu a boli sme v jedinečnom svete. Jeho stredom je krásny evanjelický kostol obkolesený budovami fary, niekdajšej školy, zborového domu a ďalších zariadení cirkevnej obce, dnes sčasti premenených na múzeum, lebo v jednom a tom istom období žili „na ostrove“ dve veľké osobnosti slovenskej kultúry, farár Jozef Ľudovít Holuby a učiteľ Vladimír Ľudovít Rizner. Kostol uprostred ostrova je veľmi unikátny, okrúhly, čím okolitému priestoru vtisol podobu osobitého námestia s jedinečnou povznášajúcou atmosférou.

Zemianske Podhradie leží v Bošáckej doline, v priesmyku, ktorý prechádza pomedzi vrchy Bielych Karpát, prekračuje štátne hranice a vytvára jednu zo spojnic západného Slovenska s Moravou. Po oboch stranách doliny sa ťahajú nevysoké hrebene (majú len okolo päťsto metrov nadmorskej výšky), ktoré vytvárajú nádhernú horskú hradbu okrášlenú výhľadmi na panorámu hôr a dolín, kde-tu s kamennými bralami, lúkami, poľami, lesmi, ozvučenú svrčkami, krikom dravých vtákov a vyhrávaním vetra.

Keď sme vyšli na vrch Lysica a začali nakrúcať, najprv sa zmenil vietor. Prestal vyhrávať a ostro sa rozhučal. Vošli sme do idyly, no tá sa v priebehu niekoľkých hodín celkom stratila. Zo zatiahnutého neba sa valil prvý sneh a krajinu priľahol mráz. Pastieri narýchlo zhánali čriedy z hôr a my sme mrzli v televíznom mikrobuse. Vo veľmi relatívnom teple sme pripravovali jednotlivé výstupy, vybiehali do mrazu a usilovali sa čo najrýchlejšie a najbezbolestnejšie všetko zvečniť do pamäti moderného média. Musel byť na nás žalostný pohľad, lebo neznámy muž, ktorého náhoda zaviedla až k nám, siahol do tašky a daroval nám fľašu slivovice, aby sme nepomrzli.

Jozef Ľudovít Holuby

Ľudovít Rizner

Isteže, aj bošácka slivovica patrí ku koloritu kraja, v ktorom už spomenutý Holuby napísal tieto pamätné vety:

„Viem, že sú ľudia, ktorí Kvádov a Markomanov na pomoc si priberajú, len aby dokázali, že tu nebývali pred príchodom Maďarov Slováci. Poľutovania hodná zaslepenosť, ba nezmysel je, tajiť existenciu tak obrovského čo do počtu národa, jako je a bol slovanský. Prečo by praobyvatelia v našom kraji neboli mohli byť naši predkovia slovanskí, keď je to všetko naše. Hory, vrchy a vršky, ba každý hon a každý kútik, každá dolinka, potôčik a pramienček má slovenské meno, máme povesti a podania na tieto v predhistorickej dobe obývané miestnosti sa vzťahujúce.“

Krásne povedané, len škoda, že to nie je pravda.

Mohli však ľudia v časoch, keď žil Holuby, poznať pravdu?

Pravdu, ktorá sa nám aj po vyše storočí ukazuje iba v zlomku?

Tak či tak to boli pekné, obdiv zasluhujúce časy, predchnuté ideálmi, ktoré zodpovedali ušľachtilosti ľudí i kráse okolitého kraja.

A do tejto idyly začali prichádzať takéto listy:

„Škoda, že sme aspoň jedno toto hradište, ktoré ukazovalo sa od prvopočiatku bohatým na bronz samostatne nepreskúmali. Pán Holuby bude mať veľkú vinu!“

Niekoľko riadkov a zápletku ako z divadelnej drámy. Konfliktný trojuholník ľudí, z ktorých ani o jedinom nemožno pochybovať, a predsa sa dostali do neriešiteľného sporu.

List napísal Andrej Kmeť, zasľúžilý vlastenec (jeho sochy sú po celom Slovensku), adresoval ho Vladimírovi Ľudovítovi Riznerovi, ďalšiemu veľikánovi, autorovi dodnes nezastupiteľnej šesťzväzkovej Bibliografie písomníctva slo-

Rekonštrukcia hradiska podľa
Ladislava Veliačika

venského od najstarších čias do konca roku 1900 (s pripojenou bibliografiou archeologickou, historickou, miestopisnou a prírodovedeckou) a kritizoval Jozefa Ľudovíta Holubyho, vlastenca, botanika, etnografa, archeológa - zberateľa, geografa, autora veľkého, stále aktuálneho vedeckého a literárneho diela.

Háklivá situácia: Kmeť, katolícky farár z Prenčova kdesi až spod velebného Sitna, píše listy na „ostrov“ do starej školy, Riznerovi, učiteľovi v evanjelickej škole v rovnako velebnom Zemianskom Podhradí, a obviňuje Riznerovho predstaveného, evanjelického seniora Holubyho, ktorý býval rovno oproti Riznerovi. Rizner videl Holubymu do okien, a predseda musel tajiť obsah listov, ktoré dostával. Nevďačná úloha príslovečnej vŕby v takej chvíli, lebo listy obsahovali aj ďalšie hrôzostrašné obvinenia:

„Ešte i teraz odoprel veľadôstojný pán Holuby vyzvanie na peňažnú zbierku cieľom kopania. Pôjde vraj, na jar kopať sám! No bude z toho veľa.“

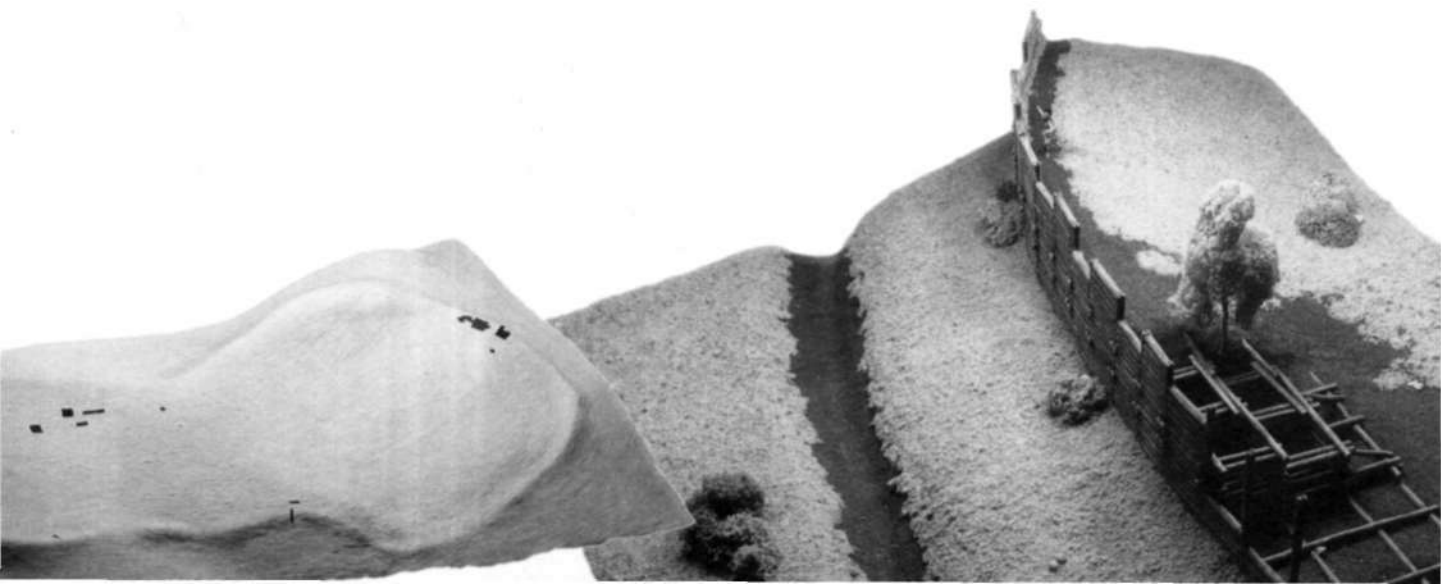
„Pán Holuby ... rozmrhá muzeálne pamiatky po šírom svete?!”

„A tie Vaše starožitnosti len nechá ten pán Holuby zhynúť?”

Z Kmeťa hovoril strach:

„Nám pred nosom prekope mongolstvo naše Hradište a pamiatky pošľape, poškvrní a odvlečie...”

Pod mongolstvom myslel Maďarov, a aj tam bol možno jeden z dôvodov nevôle, ktorá poznačila vzťah medzi Andrejom Kmeťom a Holubym, lebo ten, raz darmo, mal názory na „mongolstvo“, ale aj na ostatných Neslovákov celkom odlišné: sám sa hlásil k pobelohorským utečencom, vraj svojim predkom, a ako botanik spolupracoval práve tak so Slovákami ako povedzme s Nemcami či Maďarmi.

Andrej Kmeť

Lenže aj Kmeť si vyberal spolupracovníkov spomedzi Maďarov, Nemcov, Čechov, jeho priateľmi boli maďarský archeológ, objaviteľ lengyelskej kultúry Wosinszky, člen maďarskej akadémie vied Flóris František Rómer, zakladateľ modernej českej archeológie Lubor Niederle, a rastliny si vymieňal s učencami z celej Európy, Ázie i Ameriky, partnerom mu bol napríklad aj maďarský arcibiskup. Toto napríklad zaznamenal on sám:

„Keď som raz, súc na audiencii u primasa Šimora, medzi diškurzom spomenul som, že od kniežaťa Coburga za zbierku botanickú bol som odmenený fotografiou princa Ferdinanda a 100 zlatými, zarehotal sa primas a riekol: »Ved ja viem, že ty vieš peniaze zarábať.« Práve v tom čase boli u neho dvaja kapitulníci vacovskí, ktorým keď sme vošli do obedovne, predstavil ma slovami: »Toto je môj najväčší pansláv, ale ho mám rád, lebo sa do všetkého rozumie a na všetko vie dobre odpovedať.« Zo dvora primasovho roznieslo sa to ako anekdota a kde-tu víтали ma s jej variantami."

Epizóda s primasom je zaujímavá, lebo od Kmeťa o tridsať rokov starší ostrihomský arcibiskup Ján Simor bol v tom čase najvyšším cirkevným funkcionárom v Uhorsku. Titul primasa ho napríklad oprávňoval korunovať kráľa (využiť túto výsadu však nemal príležitosť). Slovensko dobre poznal, v Trnave vyštudoval filozofiu (teológiu vo Viedni) a šesťdesiatročný to dotiahol až na kardinála.

Lež v prípade hradiska v Zemianskom Podhradí šlo o iné veci. Kmeť sa nazdával, že má právo na rozhorčenie. Nepriamo sa o to pričínili sám Holuby, ktorý spoločnosť slovenských vlastencov navadil svojimi článkami. V Slovenských pohľadoch vydal dva, Náleziská starožitností v Bošáckej doline v juhozápadnom kúte Trenčianskej stolice z roku 1887 a Ešte raz o náleziskách starožitností v Bošáckej doline z roku 1888. Ponúkali úžasné informácie:

„Západne od Zemianskeho Podhradia na východnom výbežku Karpatov, Moravsko-Lieskovskú dolinu od Bošáckej deliaceho, ležia »Hradiská«, do chotáru Zemiansko Podhradského patriace. Viac hradov - nie síce murovaných, jakýchž rumy kráslia Považie naše - ale násypmi (šiancami) ohradených, byť muselo, jako to na mnohých miestach patrné, mohutné a rozsiahle násypy lebo šiance dokazujú.

Na celej tejto ploche vidno miestami množstvo starobylých črepov, spálenej hlíny, kde tu kosti, zem s uhlím a popolom pomiešanú a na roľach »Rolincová« rečených boli nájdené bronzové šipy a ihly.

Máme jeden šíp maličký na 1 a pol cóna dlhý a pri zuboch 3/4 cóna široký, ktorým, jestli nebol jedom napustený, sotva možno človeka usmrtiť, a odstrelený mohol byť len do ľahučkej, tenkej srsti. Tieto bronzové šípy známe sú dávno ľudu našemu pod menom »rýliky«, a bolo ich viac vyoraných a deťom na hračku donesených, a tak sa potratili.

Dňa 13. septembra 1887 navštívil ma pán barón Dionýz Mednyánszky, žiadajúci vidieť tie naše starožitnosti a jejich náleziská. Náhoda nám bola priaznivá: našiel som výborne zachovanú ihlu a Gustáv Karig, 14-ročný šuhaj, u mňa na slovenčine sa baviaci, krásnu bronzovú masívnu ozdobu s uškom a pod ním s dvoma bankami, vyše jedného cóna dlhú, jaké sa tiež na šnôre navlečené nosievali na hrdle. Tieto nálezy dali sme pánu barónovi Mednyánskému, ktorý má v úmysle dať tu kopať."

O hradisku referoval Holuby aj v Zborníku Muzeálnej slovenskej spoločnosti:

„Val horného hradiska je vraj ešte vždy 6 - 8 metrov vysoký. Na dolnom hradisku sa našiel kamenný celt. »Hromové kamene« používajú vraj miestni ľudia na liečenie hrdla."

Tým sa dostal až k ľudovej povesti, ktorá mu bola napokon blízka, pretože praveké kamenné nástroje sa podľa ľudovej interpretácie považovali za hroty blesku: nimi nehmotný blesk rozkolí strom, zabije dobytok alebo aj človeka. Preto sa im pripisovala čarovná moc. Napokon celý kraj bol opradený rozprávkami.

„Povešť hovorí, že Hradiská obývané boli obry. Raz obrovské dievča oráča s pluhom i zápražou vzalo do zástery a zaneslo si ho s ňou hračku do »zámku«.

Hrad ten mal aj brány, a dakde sa nachodia tam aj pivnice naplnené poklady."

„Na lúke je priehlbina, o ktorej povest' hovorí, že tam bola studňa, do ktorej za starodávna boli zvony zasypané, ktoré - vraj - ešte aj za našich časov na pravé poludnie zvonit' počuť.

Pod Martákovou skalou cez pravé poludnie vždy ešte behá zlatá kačica, ktorú len ten človek by mohol ulapiť, ktorý pri jej lapaní ani slova neprerečie.

Na lúke pod Martákovou skalou, poľoval sa, vraj, donedávna veľký kamenný baran, ktorého pasáci z boka na bok prevažovali, až prišiel jakýsi

Povešť o chytaní zlatej kačky
a rátaní dukátov

Z kolekcie archeologických
nálezov

pán s Prešporka a rozbil ho na kusy, a v ňom uložené množstvo zlatých peňazí so sebou vzal."

Holuby písal s obdivuhodným šarmom.

„Sníva ľud o presúšaní sa peňazí a o zakopaných pokladoch, aspoň v povesti, ktorá sa nemusí do rodiny dávať holej pravde."

No usiloval sa hľadať aj racionálne jadro povestí:

„Máme dosiaľ večer pred Jurom každoročne na stá ohňov po všetkých, do doliny vyčnievajúcich vŕškov, mládežou medzi spevom a veselými zábavami pozapaľovaných, tak, jako sa to konávalo ešte vtedy, keď predkovia naši pohania boli.

Nesčíselné povery, čary, rozličné zvyky a obyčaje, ktoré sa podivuhodnou húževnatosťou zachovávajú a na isté tunajšie miestnosti sa vzťahujú: to všetko nám svedčí, že tunajší ľud od nepamäti práve v tomto kraji tak to zachovával."

Kmeť a Holubyho články nadchli. Nazdával sa, že nadišla príležitosť k veľkému činu, vyzval preto autora, aby tie miesta sám preskúmal a na výskum otvoril peňažnú zbierku. Lenže ten odmietol, lebo sa vraj na takú prácu necíti. Kmeť bol neústupčivý a sám poslal Holubymu na začiatok desať zlatiek. Vtedy sa Holuby už takmer urazil:

„Veľmi som bol prevrpený Vašou posielkou 10 zlatých ... a Vám jich s vďakou nazpäť posielam. Nepamätám sa, že by som bol kedy vyzýval k príspevkom na kopanie starožitností tunajších."

Nemýlil sa, v Zborníku Muzeálnej slovenskej spoločnosti to napísal celkom jednoznačne:

„Nie som odborným archäologom a tak ani nepodávam učené, dôkladné pojednanie o našich hradiskách, ale len proste rozprávam, čo som tu spozoroval; a len to by ma tešilo, keby dakto zkusenejší a so starožitnosťami lepšie oboznámený do našej Bošáckej doliny zavítal a naše Hradiská dôkladným prekopaním preskúmal."

Kmeť aj Holuby chceli to isté, a predsa sa dostali do sporu (za nepriamej spoluúčasti Vladimíra Riznera), ktorý sa ťahal až za hrob. Po Kmeťovej smrti uverejnil totiž Karol Anton Medvecký Kmeťov životopis a v ňom aj tento Kmeťov list:

„Teraz mi píše N. N. z N., že predošlý týždeň dostal čiastku kolosálnej sponky bronzovej... Také bohaté sú hradiská -ske, ale dostať ho na to, aby

navliekol vec tak, že by sa tam dalo kopať, nedajbože! Len to má, čo ľud zadarmo donesie. Už je drahne rokov, čo som ho bol prosil, aby zaviedol zbierky na trovy pri kopaní, a sám poslal som desiatku, ale bezodkladne returnoval ju naspäť... Ach, spozdili a apaticí sú tí naši páni, a azda i hodne leniví a skúpi!"

Až teraz sa Holuby naozaj urazil:

„Kmeť veru nemal príčiny takouto učeného muža a Slováka nedôstojnou poznámkou vavríny zbierať. Kto raz videl tie hradiská, uzná, že sa s 10. z. tam nedá mnoho vykopať, lebo ja neznám zaobchádzanie s virguľou, ktorá by mi ukázala miesta, na ktorom sú azda nahromadené poklady bronzové..."

Bola to pravda, ale pripomeňme si aj Kmeťov strach vyjadrený v liste, ktorý predchádzal celému sporu:

„Preto ešte raz osmeľujem sa poprosiť Vás srdečne, neodkladajte vec, kým nám v skutku nepredchytia cudzinci. Pominiete sa aj Vy, a či potom dostaneme svojho človeka do Podhradia."

Pominuli sa všetci: v roku 1908 Kmeť, o päť rokov Rizner a ako posledný v roku 1923 aj Holuby. Ale Kmeťove obavy sa nenaplnili, „svoj človek" do Podhradia predsa len prišiel.

Obrovské hradisko nad Zemianskym Podhradím nemohlo uniknúť pozornosti moderných archeológov. Po zrelej úvahe, lebo na Slovensku je ešte vyše päťdesiat podobných hradísk, sa tu v roku 1986 začal veľký vedecký výskum, ktorý viedol Ladislav Veliačik.

Ukázalo sa, že Holuby nepreháňal a ani sa nemýlil. Vrchy ponúkli ideálny priestor na bezpečné bývanie. Zo severu ho chránil neprístupný, až 20 metrov vysoký skalný chrbát, ktorý obyvatelia z ostatných strán doplnili mohutným valom.

Val bol aj v strede hradiska, delil ho na dve časti. Po obvode boli tri, možno aj štyri brány. Dva pramene vyvierali priamo na hradisku, ďalšie v okolí.

Archeológovia pracovali na hradisku plných päť rokov, ale ani to nestačilo. Stihli preskúmať len zlomok pamiatky. Len rez cez najmohutnejší val, od podložia po korunu vysoký 480 centimetrov, vyžadoval odkopať stovky kubíkov kameňa a zeme, a to len preto, aby sa zistilo, akým spôsobom ho postavili. A bol skutočne impozantný. Bola to vlastne mohutná hradba s kamenným múrom v čele, vo vnútri s drevenými komorami vyplnenými zeminou a kamením.

Ladislav Veliačik (vpravo)
v rozhovore s Václavom
Furmánkom

Pri nakrúcaní nás zaskočila
zima

Archeologický výskum

Priamo pod ňou stáli domy, neveľké príbytky sčasti zahĺbené do zeme s podlahou vymazanou hlinou. Poklady v nich neboli, len ohniská, črepy, zuholnatené obilie a strukoviny, ale boli to prvé objavené a preskúmané príbytky z tých čias.

A neboli to hocijaké časy. Nijaké poklady, obri ani zlaté sliepky či kamené barany, výskum však zodpovedal najdôležitejšiu otázku, ktorú si pred sto rokmi položil aj Holuby:

„Jaký národ býval v dobe predhistorickej v Bošáckej doline a jej okolí?“

Hovoriť o národe ešte nemožno, hradisko postavili v praveku, ktorý nepozná mená, iba archeologické kultúry. V tomto prípade to bola jedna z najkrajších a najvýznamnejších - lužická kultúra. Jej pamiatky sa našli v Poľsku, Nemecku, Čechách, na Morave. Na Slovensku zohrala osobitne dôležitú úlohu. Starí Lužičania ako prví pred viac ako tritisíc rokmi začali osídľovať hory stredného a severného Slovenska. Tak ako silneli a množili sa, začali sa rozchádzať po prastarých cestách, ktoré viedli po Váhu, Nitre, Hrone a pokračovali do horských dolín a vyššie položených predhorí. Žili u nás osem storočí, a za ten čas vytvorili podmienky na trvalé osídlenie hôr, lebo tie ľudia už nikdy neopustili.

Holuby, Rizner i Kmeť si mysleli, že na hradisku v Zemianskych Kostolnoch žili Slovania, starí Slováci, ale možno by ani neboli sklamaní. Na lužickú kultúru sa kladú obrovské nároky. Nestor poľskej archeológie, vedec európskeho mena József Kostrzewski vystúpil totiž pred druhou svetovou vojnou s tézou, že starí Lužičania sú Praslovania, že z anonymnej archeologickej lužickej kultúry vyrástol konkrétny národ, vyhranené etnikum s menom, Slovania, priami predkovia nielen Poliakov, ale aj Slovákov.

Toto tvrdenie sa nikdy nepodarilo dokázať. Bolo to všetko zložité a nejednoznačné, ako už k praveku patrí. Lužická kultúra sa niekde rozplynula, inde sa menila, vyvíjala rozličným spôsobom, je však isté, že osídlila to isté územie, kde sa neskôr objavili Slovania. Poliáci preto nikdy neupustili od predstavy o kontinuite, o súvislom prerastaní anonymných archeologických kultúr do kultúr jednoznačne slovanských, aj keď už netvrdia, že lužická kultúra bola slovanská.

Archeológia nemá rada prismeľé závery. Má radšej fakty, a aj tých ponúklo Zemianske Podhradie nadostač, dokonca aj o usporiadaní spoločnosti. Hradisku napríklad chýba akropola (sídliisko najbohatších), čo naznačuje istú

rovnosť, hoci na druhej strane je isté, že budovanie takého obrovského diela nebolo možné bez rozvinutej spoločenskej organizácie. Na hradisku sa našla aj dláždená cesta, obilie uložené na kôpkach, zrejme doklad o niekdajších skladoch, množstvo črepov, ale len veľmi málo bronzov. Kmeť by bol sklamaný, ale pre vedu je to cenná informácia. Hradba zanikla pri obrovskom požiari, ten však zrejme nevypukol počas nepriateľského útoku, ľudia asi už predtým opustili hradisko dobrovoľne. To už sú historické skutočnosti, ohraničujú lužickú kultúru, o ktorej vieme, kedy a ako vznikla, kedy zanikla, príčiny zániku však, žiaľ, nepoznáme. Čosi sa zmenilo, to je isté, ale čo to bolo? Azda to ešte objasní ďalší výskum v Zemianskom Podhradí i na ďalších miestach, hoci to nie je veľmi pravdepodobné.

A čo teraz so starým sporom?

Zodpovedal azda archeologický výskum otázku, kto mal pravdu? To celkom určite nie, lebo pravdu mali všetci traja. Všetci traja veľmi chceli a aj dokázali viac, ako sa dokázať dalo.

A to platí aj tu, v Podhradí - Zemianskom i lužickom zároveň.

J. L. Holuby v Zemianskom Podhradí v kruhu svojej rodiny

Ružice z Tvrdošína (pravdepodobne ozdoba pŕs)

Rozprávanie o výletoch Boženy Němcovej na Hrádok, bratov Hlovíkovcov na Oblík a Juraja Slávika na Pohanský vrch, o Kmeťovom Sitne a Zemianskom Podhradí Jozefa Ľudovíta Holubyho, to neboli len nostalgické historky, pripomínajúce romantickú snahu o vzkriesenie minulosti, ale dejepis. Prinajmenšom matný odlesk dejín v ľudskom vedomí, dejín, ktoré kedysi žiarili tak intenzívne, že celkom nevyhasli ani po tisícročiach.

Správanie spomenutých romantikov malo jednoduchú príčinu: niektoré veci sa nedali prehliadnuť, a na tom nezáleží, že to boli trosky ukryté hlboko v lesoch, na neprístupných vrchoch alebo zakryté zemou, práve naopak, to ich robilo ešte príťažlivejšími. Ponúkali vzrušujúce poznanie, že tu kedysi dávno čosi bolo, čosi neznáme, tajomné. Rojčenie Němcovej, bratov Hlovíkovcov, Slávika, Kmeťa, Holubyho bolo prvým krokom k poznaniu.

Prvým krokom k poznaniu významných skutočností, lebo pred takmer tritisícpäťsto rokmi sa v pravekej Európe začalo odohrávať čosi pozoruhodné. Čas najstarších miest sa náhle skončil, ak, pravda, môžeme hovoriť o náhlosti za situácie, keď sa obzeráme do takej obrovskej časovej vzdialenosti, že nám celkom uniká predstava o sekundách, minútach, hodinách, ale aj dňoch, mesiacoch, rokoch; pri rozmyšľaní v stáročiach nie je celkom namieste spomínať náhlivosť. Nech už však náhle alebo pomaly, čosi sa zmenilo a boli to významné, ale aj zvláštne veci. Svedčia o tom popolnicové polia, ktoré sú najpríznačnejšou črtou tých čias, ale aj hradiská. Všetky sa na seba ponášajú, ale súčasne je každé v niečom iné, každé má svoje špecifikum. Vyrástli na horách, na skalných bralách, v neprístupných polohách ako tie príslovečné huby po daždi. Len na Slovensku sa dosiaľ zistilo okolo stovky pravekých hradísk, no ani jedno z nich nedáva úplnú odpoveď na otázku, prečo ľudia vyšli tak vysoko do hôr, čo tam hľadali, čo ich nútilo ťahať sa do strmých kopcov a ako v nich žili, čím sa živili, kto to boli, akých mali nepriateľov a akých spojencov, lebo kdesi tu treba hľadať odpoveď na otázku,

Prečo sa ľudia tisli vysoko do hôr?

aký bol zmysel hradísk, prečo vznikli. Nejaký dôvod musel jestvovať, a bol určite pádny, keď prinútil ľudí podstupovať obrovskú námahu; škoda, že sa nevieme s istotou rozhodnúť, aký dôvod to bol (presnejšie povedané, aké dôvody, lebo tých bývalo asi viac). Viaceré slúžili opakovane, v rozličných historických etapách, dôvod je teda v nich samých, v pretrvávajúcej výhodnosti polohy za rozličných historických podmienok, pravdepodobne však za podobných okolností.

Lenže aké okolnosti to boli?

Hradiská do istej miery suplovali mestá. Boli to sídla kmeňového náčelníka, správne, výrobné, obchodné, náboženské a vojenské centrá. Žili na nich stovky ľudí, boli tam dielne, no najmä slúžili ako pevnosti. O hradiskách na konci doby bronzovej by sa dalo povedať, že to bol dokonca systém pevností, ktorý pripomínal systém stredovekých hradov. Vyvoláva dojem, akoby chránil územie popolnicových polí pred útokmi z východu. Nevie, či možno zísť až tak veľmi ďaleko a uvažovať nad organizačnou jednotou (aj keď len obmedzenou) obrovského územia osídleného ľudom popolnicových polí, ale možno jestvovali také chvíle, ktoré ľudí nútili, aby sa spájali. S najväčšou pravdepodobnosťou to boli chvíle nebezpečenstva, hrozby a k útokom zrejme naozaj aj prišlo. Na viacerých hradiskách sa našli stopy po katastrofe, možno teda zanikli v boji, navyše po zániku hradísk v neskorej dobe bronzovej sa juh stredného Slovenska na niekoľko storočí celkom vyprázdnil.

Isteže, tento fakt možno vysvetliť aj inak, napríklad zmenou klímy, ktorá sa začala už na začiatku mladšej doby bronzovej (asi v 13. storočí pred naším letopočtom) a vyvrcholila v ôsmom storočí, teda na konci doby bronzovej. Postupne ubúdalo zrážok. Zavládla najsuchšia klíma od skončenia ľadovej doby. Bolo pomerne teplo, v priemere o jeden až dva stupne teplejšie ako dnes. V riekach a potokoch ubudla voda, niektoré celkom vyschli. Močiare a barinaté plochy sa zmenšili, ubudlo lesov, borovice takmer zmizli. Pravda, dať prírodné klimatické zmeny do vzťahu s vývojom ľudskej spoločnosti nie je jednoduché, najmä ak sa bádanie v tomto smere ani zďaleka neskončilo, skôr sa len začína. Už teraz však nemožno vylúčiť, že postupne sa tak oteplilo, až napokon ľudia, ktorí sa pred narastajúcim suchom uchýlili do hôr, celkom odišli, ba azda aj vymreli. Pravda, mohutné pevnosti nemožno vysvetliť len klimatickými zmenami. Náročné stavby sa dajú pochopiť jedine ako dôkaz vojenskej stratégie, ohrozenia, boja, možno miestneho boja o rudné ložiská,

možno boja s vonkajším nepriateľom, ktorý bol taký mocný, že sa mohli ubrániť len bojovníci skrytí za hradbami.

Niektoré hradiská vyvolávajú dojem, akoby strážili diaľkové cesty, ťahy juh - sever, východ - západ, iné naopak, sú zastrčené hlboko v horách, akoby nemali byť na očiach, akoby sa skrývali.

Obávam sa, že úplná odpoveď nejestvuje, našťastie každé z hradísk má svoj príbeh, a tak azda nezaškodí, ak si ešte niektoré pripomenieme. Určite nie všetky, už aj preto nie, že hradiská nie sú len problémom doby bronzovej, ešte sa k nim vrátíme aj v ďalších zväzkoch tohto diela.

Slávne je hradisko nad Detvou na Chrapkovej (Kalamárke), monumentálne skalné dielo, ktoré vytvorila sopka. Asi len vedľajšia sopka, odnož obrovského vulkánu, ktorého dielom je neďaleká Poľana. Kalamárka dokumentuje záverečnú etapu sopečného krátera. Tlak zo zemského vnútra ustal a láva, ktorá sa nazbierala v komíne sopky, nemala silu na ďalšiu explóziu. Postupne chladla, tvrdla, menila sa na andezit. Andezit je veľmi tvrdá hornina, zachoval si svoju podobu aj po tom, keď živly rozložili a odniesli sopečný sopúch, obal, ktorý ho dovtedy chránil, a obnažil sa do podoby rozoklaného kamenného brala. Je to monument, pomník, ktorý nemohol ujsť ľudskej pozornosti práve tak vo veľmi dávnej, ako aj menej dávnej minulosti.

Písal o ňom ďalší z radu významných vlastencov, Karol Anton Medvecký. Už sme ho spomínali ako životopisca Andreja Kmeťa, ale preslávili ho najmä historické práce. Pre nás je dôležitá monografia Detva z roku 1905, v ktorej okrem iného cituje z najstaršieho prameňa o hradisku, po maďarsky písanej štúdie Júliusa Thomku.

Azda nezaškodí upozorniť, že Thomka píše o Hrabkovej. Medvecký pripomína, že pre Slovákov je to Chrapková a Kalamárka je jej časť. Nech sa teda použije ktorýkoľvek z troch názvov, vždy ide o to isté miesto.

„Najzaujímavšie praložisko a tvrdz Zvolenskej stolice je bezpochyby Hrabkova. Sem vedie cesta do boku brala vytesaná. Keby túto cestu niekto zatarasil, jedine vták by sa môhol ku tvrdzi zbližiť.“

Krajšie sa to vystihnúť už ani nedá, lebo Kalamárka je pevnosť, ktorú vybudovala sama príroda. Chránia ju neprístupné skalné steny, na ktoré dnes chodia trénovať horolezci, pre nevítaného predstavovali prakticky neprekonateľnú prekážku. Obyvatelia hradiska používali inú cestu, špirálovitý chodník, ale aj ten si zabezpečili, stúpali nahor tak, aby ho mali pod stálou

Hradisko na Kalamárke strážia neschodné bralá

Cisterna je práčne vysekaná do skaly

Voda sa v cisterne drží dodnes, pravda, už nie veľmi čistá

kontrolou, v dosahu svojich zbraní, a zakončili ho pevnou bránou, ktorá ústila vo vale.

Extrémna poloha bola výhodná pre obranu, ale ustavične vystavená živlom. Vietor, dážď a topiaci sa sneh zniesli kamsi do doliny všetko, čo sa zvýšilo po obyvateľoch hradiska. Už Thomkovi a pred ním aj prvému „skúmateľovi“ hradiska veľkoslatinskému slúžnemu Ladislavovi Leustáchovi bolo nápadné, ako málo pamiatok tu zostalo, hoci Leustách „odokryl a čiastočne poprekopával predhistorické pohrobie“.

Aj Medvecký sa sťažuje:

„Výlety na Chrapkovú zahájil dôstojný pán Kmeť, predseda Museálnej Slovenskej Spoločnosti 20. novembra 1899 a pôvodca (Karol Anton Medvecký) pokračoval v nich asi pätnásťkrát. Jediný výsledok usilovnej snahy boli väčšie-menšie čriepky, ktorých sme asi za stredný košík odtiaľ doniesli. Musel tento hrobitov už viackrát byť preorávaný a preto pochybujeme, žeby bolo možné na tomto mieste niečo značnejšieho nájsť.“

Na „preorávanie“ a kopanie svojich predchodcov si so žiaľom spomínal autor novodobého archeologického výskumu Peter Šalkovský. Jeho práca však nebola márna, ešte vždy objavil dosť pamiatok na to, aby mohol dokázať, ako premyslene sa budovalo toto hradisko.

Jeden z najväčších problémov života na vrchoch bola napríklad voda. Bez vody bola aj najvýhodnejšia poloha celkom bezcenná. Preto kde nebol prameň, musela sa vykopať studňa, a kde sa nedalo ani to, práčne do skaly vytesať cisternu na zber dažďovej vody. Pravda, cisternou nemohla byť obyčajná jama, dostatok vody sa mohol stať podmienkou prežitia, z cisterny sa preto nemohla strácať.

Medvecký spomína, že Emil Prokop, „bývalý richtár a horlivý zúčastník“ - samouk, tvrdí, že tam mal byť akýsi »sklenný zámok«. Tri násypy a či šiance, ktoré uzavierajú vchod k údajnému zámčisku ešte dosiaľ dobre rozoznať. Studňa na prostriedku najvyššej tvrdze ešte tiež jestvuje“. Emil Prokop sa mýlil, nebola to studňa, ale cisterna. Predstavovala práčne a veľmi dômyselné dielo. Vytesali ju do kameňa do hĺbky niekoľkých metrov. Dodnes je schopná užívania. Pravda, voda, ktorá v nej teraz stojí, veľmi príťažlivo nevyzerá, predtroma tisícročiami bola zrejme čistejšia.

Okrem cisterny zo slávnej minulosti Kalamárky nevidno prakticky nič. Ale o tom, aké premyslené dielo predstavovala, dostatočne svedčí už skutočnosť, že život na hradisku ožíval aj neskôr, naposledy v stredoveku.

Zaujímavá je Medveckého zmienka, že „z bezprostrednej blízkosti udaného náleziska našiel a mne odovzdal Nosál, urbáriálny polesný, massívnu v priemere asi 1 cm širokú spiežovú obrúčku“. Aj najkrajšie nálezy Petra Šalkovského pochádzali z okolia, kam ich odniesla voda, sneh a vietor. Je to výsledok exponovanej polohy hradiska, na ktorom pulzoval život, ľudia spali, varili, jedli, zomierali, ale stopy po tom všetkom sa našli na celkom inom mieste, čo už samo osebe ukazuje na veľmi relatívnu hodnotu ich svedectva.

Pravda, nie je to jediné svedectvo. Asi tri kilometre od Chrapkovej pod skalným bralom, ako píše Medvecký „upozornení tamojšími obyvateľmi, prekopával som tiež viacrazí pôdu a v skutku našiel som množstvo čriepkov“.

A na iných miestach píše podobne:

„Čo náleziská podobných čriepkov spomínajú ešte Dolnú Chrapkovú, asi na km vzdialenú od prvého náleziska, tiež aj Vrch - Detvu, tiež asi tak vzdialenú od druhého náleziska. Na poslednom mieste mali diví kanci vyryť starodávne tehly. Aj to mi sdeleno, že s hlinenými guľkami čarí istý starý Detvan (Avoš) odriekajúc pri tom akúsi tajnú formuľku. Dopytujú sa u ctenej správy piešťanského muzea, sdeleno mi, že sú to hlinené korale. Vyše dolného mlyna vykopal náhodou p. Jozef Kmeť spiežovú sekerku a spiežové guľky s dierkou.“

Hoci sa nálezy už dávno postrácané ťažko kontrolujú, aj tak možno takmer bez výhrad predpokladať, že hradisko na Kalamárke (Chrapkovej) bolo strediskom viacerých neopevnených obcí. Prečo vzniklo, za akých okolností a z akých dôvodov, to sa už zrejme nikdy nedozvieme, je však takmer isté, že slúžilo ako vojenské, azda aj mocenské a náboženské centrum.

Celkom iné ako Kalamárka je hradisko v asi najkrajšej a najslávnejšej krajskej tiesňave na Slovensku - v Zádielskej doline a v horách nad ňou. Je to obor medzi hradiskami, jedno z najväčších v celej Európe. Meria stodesať hektárov, v prípade núdze mohlo poskytnúť útočisko tisíciam ľuďom. Z troch strán ho chránia skalné zrázy troch dolín - Hajskej, Zádielskej a doliny rieky Turňa, zo štvrtej umelý, takmer kilometer dlhý val. Ešte aj dnes je tri metre vysoký a desať metrov široký. Ohraničoval Zádielsku dolinu a chránil cestu, ktorá cez skalnú puklinu prechádzala Slovenským krasom a spájala východ so západom (z hľadiska dnešného zemepisu Košice s Rožňavou). Nebolo inej cesty, ktorou by sa dalo putovať tým smerom, a obrancovia Zádielu spoľahlivo kontrolovali, kto po nej môže ísť a za akých podmienok. Ešte v historických časoch nebolo iného spojenia: dnešná cesta cez Sorošku je celkom mladé dielo.

Hradisko v Zádieli je obrovské s miestom pre stovky, azda aj tisícky ľudí

Intenzívna ľudská činnosť už v praveku premenila pôvodne zalesnenú krajinu

Zádielska tiesňava bola cestou, ktorú v praveku strážilo hradisko a neskôr stredoveký hrad

Zádielske hradisko sa nikdy systematicky neskúmalo (a práce by tu bolo na desaťročia), ale aj pri menších výskumoch a povrchovom zbere objavili archeológovia a ich spolupracovníci veci, ktoré svedčia o význame hradiska a intenzite jeho života. V Kostrovej jaskyni, do ktorej sa možno spustiť len po lane, to boli napríklad doklady o rituálnom ľudozrúťstve, desiatky ľudských kostier so stopami po krájaní a sekaní. Našli sa bronzové šperky, dokonca celý bronzový poklad, ale najvýrečnejším dokladom je sám kras. Krasová step a škrapové polia na vrchole hradiska na skalách nad tiesňavou sú totiž dielom človeka. Ako dokázal paleobotanický výskum, ešte v neolite tu rástli zmiešané lesy, ktoré na konci bronzovej doby a počas železnej doby celkom zmizli. Kríky, lístie, bukvice a menšie rastliny spásol dobytok, človek vyrúbal stromy. Drevo potreboval na stavby, kúrenie, metalurgiu. Obrovské množstvo dreva sa spotrebovalo priamo pri stavbe hradiska. A výsledkom je neúrodná krajina, krasová step škrapových polí a riedkych borievok, ktorá vyzerá ako z rozprávky. Zdá sa, že človek nešetrným správaním vyhnal zo Zádielu aj sám seba.

A to nie je bezvýznamné varovanie.

O vysokej úrovni života na hradisku svedčia aj doklady o železiarstve. Pre nás sú upozornením, že nie všetky hradiská zanikli v dobe bronzovej, viaceré preživali do mladších čias, do počiatku doby železnej.

Aj to je dôležitá informácia pri uvažovaní o tajomstve ľudí na horách. A ponúka sa ďalšia. Priamo pri vstupe do Zádielskej doliny stojí Turniansky hrad, ktorý strážil cestu cez Slovenský kras v stredoveku. V inom historickom čase, na inej spoločenskej úrovni, inou stratégiou a iným spôsobom, ale vždy s tou istou úlohou. A to nie je jediný prípad. Aj Pohanský vrch mal svoj stredoveký hrádok, Sitno Sitniansky hrad, na Molpíre, o ktorom sme ešte nehovorili, stál Smolenický hrad, a tým sa výpočet stredovekých hradov v bezprostrednej blízkosti pravekých hradísk ani zďaleka nekončí. Nadväznosť úloh, ktoré plnili praveké hradiská i stredoveké hrady, je dokladom o kontinuite dejín a podobných problémoch v rozličných historických érach a inom čase.

Myslím si, že aj to je poučenie, pre ktoré sa oplatilo podstúpiť cestu za ľuďmi na horách.

Sú miesta, ktoré čosi taja, skrývajú, ale súčasne naznačujú, že to čosi nie je bezvýznamné, zavše sa tvrdí, že svedčí o spojení s nečistými silami, diablom, strašidlami, pohanmi alebo prinajmenšom o veľkom tajomstve. Pohanský hrad je taký: pomerne prudký kopec, ktorý sa po dlhom stúpaní odrazu vyrovná. Na jeho vrchole je rovná doska stuhutej lávy, na okraji zakrytá lesom, ďalej sú ťažko priechodné kroviská, no predovšetkým lúky, ktoré ponúkajú nádherný výhľad do okolia. Je to čosi ako stolový vrch, ktorý sa na okrajoch prudko láme do strmých svahov, skalných útesov a kamenných morí. Kde-tu sa magicky černejú vstupy do podzemia orámované naváľanými balvanmi.

Je to bezpochyby miesto, kde človeku príde na um všeličo.

Pohanský hrad je jeden z vrchov v Cerovej vrchovine, ktorá sa ťahá na juhu Slovenska pozdĺž slovensko-maďarských hraníc. Vytvorili ho posledné zo slovenských sopiek. Vznikol z ohňa, ktorý vychladol len celkom nedávno, lebo sopky tu horeli ešte v štvrtohorách. Odvtedy prešlo milión rokov, ale ony akoby ešte vždy celkom nevyhasli. Ak sa človek postaví na okraj Pohanského hradu a zadíva sa na neďaleký Ragač, vnucuje sa mu ten pocit priam nástojčivo. Neubráni sa dojmu, že zo sopečného krátera, na ktorý sa Ragač ponáša, v najbližšej chvíli vyšľahnú plamene.

Zvláštne miesto a ešte zvláštnejšie je, že vrchol kopca obkolesuje val, na niektorých miestach dosiaľ mohutný. Je to naozajstný hrad, ktorý stráži 42 hektárov zeme. Toľko sa nepopratalo do chotára jednej obce, Pohanský hrad patrí do troch: do chotárov Starej Bašty (jej patrí najväčšia časť Pohanského hradu), Hajnáčky a Šuríc.

Hrad získal nezvyčajné pohanské meno azda vďaka mohylám, ktoré tam stoja. Najväčšia z nich má priemer tridsať metrov a vysoká je dva metre. Pôsobí ako monument. Nedá sa prehliadnuť: tají aj sľubuje, a nadovšetko vábi nazrieť dovnútra.

Démon Pohanského hradu
a jeho skrýša

Forma na odlievanie kladivka
s tuľajkou

Kadľub na odlievanie
nálevkovitého závesku

A ešte jedna vec mohla prispieť k vzniku tohto mena: veľký balvan, ktorý priam nanucuje predstavu, že tvar mu dala ľudská ruka. Takto si ľudia od nepamäti predstavovali pohanský oltár.

Je zvláštne, že ani pri oltári, ani pod mohylou, ani vo vale, a ten meria vyše pol kilometra, nie sú nijaké stopy po ľuďoch, ak nerátame zopár črepov pred jaskyňou, ktorá sa ponáša na bránu do pekiel, hoci nevedno, či tam vedie, lebo jej ústie je zavalené balvanmi. Nikde nič len čadič, ktorý na niektorých miestach roztavila obrovská žiara.

Pohanský hrad je tajomný a zdá sa, že sa svojho tajomstva nechce vzdať. V roku 1994 sem prišla odborná komisia zložená z výskumníkov zastupujúcich viaceré vedecké disciplíny. Medzi nimi aj archeológ Václav Furmánek. Dlho všetci pracovali, ale Pohanský hrad svoje najväčšie tajomstvo nevydal. Nevyzradil, kto ho postavil, ani potom, keď Václav Furmánek prerezal sondou najväčšiu mohylu. Bola prázdna, nič, nijaký mŕtvy, nijaký popol, nijaké nálezy, nijaké vrstvy, aké by sa vytvorili pri jej budovaní, nič, len záhadný starý výkop, ktorým už veľmi dávno prešiel teleso mohyly ktosi neznámy.

Starý výkop možno ani nie je až taký záhadný. Pohanský hrad patril v minulosti barónovi Eugenovi Nyárymu. Napísal o ňom aj vlastivedný článok, v ktorom síce mohylu výslovne nespomína, je však isté, že okolo roku 1870 sa pokúšal tajomstvu Pohanského hradu prísť na koreň, ale nepochodil. Možno však povedať aspoň toľko, že gróf Nyáry bol prvý z tých, čo sa na Slovensku venovali archeológii systematicky a za použitia najmodernejších európskych výskumných metód.

Úspešnejší nebol ani moderný archeológ Václav Furmánek, o 125 rokov múdrejší a skúsenejší. Nenašiel nič. Je to na neuverenie, ale celý ten obrovský priestor akoby vytvoril ktosi, kto nenecháva stopy, ak nerátame črepy ukazujúce kamsi do podzemia, azda do jeho sveta.

Akokoľvek to všetko pôsobí neskutočne, kľúč k záhade musí jestvovať. Ak sa, pravda, neuspokojíme s tým, čo konštatovala vedecká komisia, že totiž Pohanský hrad vytvorili sopky a čas.

Možno, že kľúč k záhade Pohanského hradu nie je ďaleko, možno leží hneď v susednej doline Monoského potoka, ktorý pramení pod Pohanským hradom, v neďalekých Radzovciach.

Aj tam sa to začalo vzrušujúco, takmer rozprávково. V roku 1930 vyoral oráč hrniec. Bol v ňom popol, prehorené kosti a napoly roztavené kúsky aké-

hosi kovu. Keď ktosi povedal, že hrniec je pohanská pohrebná urna a v nej sú ľudské kosti a bronz zničený veľkou žiarou, vyvolalo to v dedine rozruch. A dobre, že vyvolalo, pretože tým sa o objave dozvedeli archeológovia.

Nálezisko preskúmal Vojtech Budinský-Krička a výsledok bol jedinečný: objavil 560 viac ako tritisícročných hrobov. A to je vážna vec, o ktorej sme už hovorili: pochovávanie nie je len znakom piety a úcty k zosnulému, prejavom lásky, ale aj viery, duševného sveta, dokonca aj strachu živých z mŕtvych, svedčí teda azda viac o živote ako o smrti.

V Radzovciach mŕtvych spaľovali. Spopolenie tela je jeden zo spôsobov, ako oslobodiť nesmrteľnú dušu z jej smrteľnej schránky, navyše jej zničením ešte aj odohnať škodlivých duchov, démonov, ktorých nebožtík priťahoval. Pohreb je obrad, ktorým sa živí vyrovnávajú s mŕtvymi. Má za úlohu vylúčiť mŕtvych zo sveta živých, zabrániť im, aby sa doň mohli vrátiť, poslať ich tam, kam patria, do sveta tieňov a je jedno, že sa tento svet hľadal raz na neprístupných miestach, v horách, pralesoch, močiaroch a inokedy (a najčastejšie) pod zemou alebo na nebi. Nič to nemení na fakte, že každý hrob je unikátnym svedectvom o duševnom svete ľudí a zároveň o ich každodennom živote. Všetko je v tomto smere dôležité, miesto pohrebiska, úprava a usporiadanie hrobov, milodary a každý hrob ako nálezový celok.

Radzovce ponúkli presvedčivé svedectvo o tom všetkom, preto vošli do dejín ako európske nálezisko pilinskej a kyjatickej kultúry. Teraz nejde o archeologickú kultúru, ktorým sa táto kniha vyhýbala všade tam, kde sa to dalo, ale o svedectvo, že Radzovce i obe kultúry zaraďujú dejiny Slovenska do dejín Európy, pretože patria do širokého, takmer celoeurópskeho komplexu popolnicových polí. V tomto prípade možno archeologickú terminológiu chápať takmer doslovne, lebo stovky, niekedy tisícky žiarových hrobov vyhĺbené jeden vedľa druhého zaberali rozsiahle plochy, celé polia roztrúsené na miestach vzdialených od seba aj tisícky kilometrov.

Pripomeňme si, že so žiarovým spôsobom pochovávania sme sa stretli už v Jelšovciach (v kapitole Jelšovská biela pani) na veľkom pohrebisku zo staršej doby bronzovej. Spaľovanie mŕtvych na veľkých hraniciach a ukladanie popola do zeme (či už v popolnici, alebo bez nej) bolo v tých časoch známe len na niektorých miestach, všade inde prevládal kostrový rítus, pochovávanie nespopolitaných mŕtvych do hrobových jám. Na začiatku strednej doby bronzovej, približne pred 3 500 rokmi sa odrazu čosi zmenilo. Staré veľkolepé

V jednom
z detských hrobov bol zub
tret'ohorného žaloka

kultúry zo staršej doby bronzovej zanikli a s nimi aj praveké mestá (hovorili sme o nich v kapitolách *Vojna na Myšej hôrke* a *Strach*), prejav výnimočnosti tých dávnych čias, svedectvo o tom, ako sa pravek premenil na skutočnú civilizáciu. Namiesto nich sa objavili nové, celkom iné kultúry s novými náboženskými predstavami a ich najvýraznejším prejavom je práve zmena pohrebného rítu. Dovtedajšie kostrové hroby nahradili žiarové. Nestalo sa to zo dňa na deň. Ešte v 16. a 15. storočí pred naším letopočtom, na konci staršej doby bronzovej jestvovali obidva spôsoby súbežne, postupne však spopolňovanie prevládlo. Je to doklad o tom, že sa zmenilo čosi zásadné a že v nových časoch sa ten starý nádherný svet rozplynul. Niektorí archeológovia uvažujú o katastrofe, predpokladajú, že išlo o násilný vpád nových ľudí, mnohí bádatelia s tým však nesúhlasia, usudzujú, že civilizácia staršej doby bronzovej jednoducho dožila, vyčerpala sa. Ťažko povedať, kto má pravdu, možno jedni aj druhí, mestá dožili, vyčerpali sa, zoslabli, a tak sa stali ľahkou korisťou nových ľudí. A takí k nám určite prišli, lebo mohyly, ktoré v tých časoch začali vyrastať, svedčia o prítomnosti pastierov. Mohyly sú typickým prejavom nomádskeho spôsobu života (hovorili sme o tom v kapitole *Kam vedú blatné cesty*). Historický obraz vtedajšieho Slovenska sa od základu zmenil. Krajinu možno rozdeliť na tri časti. Na juhozápadnom Slovensku sa usadili stavitelia mohýl, horské polohy na severe obsadili príslušníci lužickej kultúry (spomínali sme ich v kapitole *Traja v spore*) a do Lučenskej, Rimavskej a Košickej kotliny prenikli ľudia z juhu a juhovýchodu, ktorí sa usadili aj v Radzovciach. A nebolo ich málo, ak po sebe zanechali také rozsiahle popolnicové polia, ako napríklad v Tornali v doline rieky Slaná, kde sa našlo pohrebisko s tisíckami hrobov.

Podobné zmeny sa odohrávali na väčšine územia vtedajšej Európy, ktoré siahalo od Britských ostrovov na Balkán a na druhú stranu po Pyrenejský polostrov. Je jasné, že na takom priestore nemohol žiť jeden národ, jeden ľud, jedno etnikum. Hoci o tom svete vieme žiaľostne málo, aj z nevýrečných archeologických prameňov jasne vidno, že popolnicové polia netvoria uzavretý komplex, ale delia sa na niekoľko kultúrnych okruhov. Najznámejšia a najvýznamnejšia je už spomenutá lužická kultúra na severe strednej Európy, obrovské územie od Tirolska po Porýnsko a priľahlú časť Francúzska zaberajú tzv. juhonemecké popolnicové polia, stredodunajské popolnicové polia južnú Moravu, juhozápadné Slovensko, Zadunajsko, Dolné Rakúsko,

Burgenland, sčasti aj Štajersko, Slovinsko, Chorvátsko, Bosnu a Srbsko. Radzovce patria do komplexu juhovýchodných popolnicových polí. Pravda, aj spomenuté kultúrne okruhy sú priširoké, delia sa na viacero menších kultúr. Spája ich len rozloha a veľké množstvo hrobov, ktoré svedčia o prudkom raste obyvateľstva, o zmenách v hospodárskej, politickej i sociálnej oblasti, ktoré nevieme bližšie definovať, ale nepopierateľný je rozvoj remesiel, metalurgie neželezných kovov (dobovým javom sú hromadné nálezy krásnych a dokonalých bronzových výrobkov), obchodu a s tým spojený rast moci kmeňových náčelníkov a vojenských vodcov. Narastanie sociálnych rozdielov sa prejavuje aj v pohrebnom ríte, v bohatstve a chudobe jednotlivých hrobov. Na niektorých miestach významných ľudí ani neukladali medzi prostý ľud do nenáročných plochých hrobov, ale v bohatom kroji zdobenom zlatom v bronzovom brnení s mečmi a ďalšou výzbrojou pod mohutné mohyly, ktoré v krajine vytvárali zďaleka viditeľné pamätníky. Vrátime sa k nim v kapitolách Debra z Dedinky a Šesť mečov z Liptovských Sliačov, predbežne však zostaňme v Radzovciach pri pilinskej a kyjatickej kultúre.

Pilinská kultúra sa spája s menom nám už známeho grófa Eugena Nyáryho. Bol to významný človek, absolvent dvoch vysokých škôl (filozofickej a právnickej fakulty peštianskej univerzity), vysoký štátny úradník, ktorý sa už od mladých rokov upísal archeológii. Keď v roku 1867 zdedil rodinné majetky v Pilini (mal vtedy 39 rokov), nevelkom mestečku v údolí maďarského pohoria Cserhát, upozornili ho na bohatstvo archeologických nálezov v tejto oblasti. Začal ich systematicky hľadať a pri nasledujúcom výskume získal viac ako 2 500 pravekých predmetov, ktoré prenikli do archeologickej literatúry a niekoľko rokov po jeho smrti (v roku 1886) dali názov jednej z charakteristických kultúr strednej a mladšej doby bronzovej rozšírenej nielen v Maďarsku, ale aj na Slovensku v Lučenskej, Rimavskej, Ipelškej a Košickej kotline, na území okolo Prešova a ďalej na sever až takmer k dnešným hraniciam Poľska.

Z pilinskej kultúry vyrástla (zrejme pod vplyvom ďalších ľudí, ktorí prichádzali zvonku) o niečo mladšia a menšia kyjatická kultúra. Aj tú objavil, určil a pomenoval nám už známy Vojtech Budinský-Krička. Meno dostala podľa náleziska v Kyjaticiach, dedinky asi 20 kilometrov severne od Rimavskej Soboty.

Pamiatky oboch kultúr sa našli aj v Radzovciach. Radzovské nálezisko sa navyše stalo šancou na hlbšie poznanie tých čias, lebo Budinský-Krička ne-

Eugen Nyáry

**Bronzová dýka z Malého Cetína, doklad
o vpádech východných nomádov do strednej
Európy na konci doby bronzovej**

mohol ani zďaleka preskúmať všetky miesta, na ktorých sa dalo tušiť praveké osídlenie. Využiť túto šancu sa pokúsil o štyri desaťročia neskôr, v roku 1969, už spomenutý Václav Furmánek. Hľadal lokalitu, ktorá by pomohla objasniť históriu tzv. juhovýchodných popolnicových polí, a Radzovce z každej stránky vyhovovali.

Radzovce sú dnes neveľká dedina, a tak to bolo aj v praveku. Napriek tomu sa stali kľúčom k veľkej historickej kapitole, ktorá trvala osemsto rokov - od 14. do 8. storočia pred naším letopočtom. Prispeli k tomu sami pravekí Radzovčania, ktorí sa v doline usadili natrvalo. Žili stále na tom istom mieste a ukladali tu aj svojich mŕtvych, čím napísali svojskú kroniku, aká sa vyskytuje len veľmi vzácnne.

V dedinke pri Monoskom potoku nestálo ani v časoch najväčšieho rozkvetu viac ako dvadsať obydľí. Ak rátame, že v každom dome žilo od štyroch do šesť ľudí, v celej dedine ich nebolo viac ako 60 až 90, možno aj oveľa menej, niekedy len pätnásť až dvadsať. V zásade to zodpovedá vtedajším časom. Odhaduje sa, že na celom Slovensku žilo v 16. storočí pred naším letopočtom asi 60 000 ľudí, v 12. storočí asi 200 000 ľudí a tak to bolo aj v okolitých krajinách: od 1,3 až po 3,5 obyvateľa na štvorcový kilometer (toľko ako dnes v Mongolsku alebo Austrálii).

Nebolo ich veľa, ale dosť na to, aby sa Radzovce zapísali do dejín.

Ľudia tých čias vedeli vytvoriť veľkolepé veci. Svedčia o tom poklady bronzových predmetov, ktoré sa našli v Slizkom, Hodejove, vo Včelinciach a napokon aj v Radzovciach. Dokonca tu vyorali pluh zo zvyškov príbytku (nebol veľký, dve ihlice a špirálovitá náramenica), z druhého zostali len neurčiteľné zlomky. Poklady dokladajú bohatstvo niektorých ľudí, kritickosť situácie, v ktorej ich ukryli pod zem, no najmä dokazujú, že po úpadku, ktorý vyvolal zánik opevnených osád, nastal nový rozmach, a to vďaka metalurgii neželezných kovov, najmä bronzu. Objav bronzu dal základ novej historickej epoche, bronzovej dobe, a tá trvala pol druhu tisícročia, toľko ako slovanské dejiny našej vlasti od príchodu prvých prieskumných skupín až dodnes, už to samo osebe azda stačí ako dôkaz jej významu.

V Radzovciach stála osada kovolejárov. Nebola veľká, svojím významnom však porovnateľná s najdôležitejšími strediskami tých čias. Dnes už nemožno povedať, ako vyzerala, všetko je iné, no aspoň nepriame svedectvo poskytlo pohrebisko.

Ležalo na svahu obrátenom na juhovýchod za malým, dnes už vyschnutým potôčikom. Voda azda chránila živých pred zlými duchmi, ktorí najmä v noci prichádzali medzi mŕtvych a mohli škodiť aj živým. To všetko sa zmenilo vo chvíli, keď sa slnko vynorilo spoza vrchu Monosa a zamierilo na hroby prvé lúče. Zrejme to nebola náhoda, ak pohrebisko umiestnili na svah, ktorý zachytí už prvé lúče, skôr dôležitý argument pri výbere posvätného miesta určeného mŕtvym.

Svoju úlohu isteže zohrali aj praktické dôvody, hlinitý svahovitý terén, ktorý nekládol prekážky pri kopaní hrobov, a blízky les s dostatkom kameňa. To neboli slabé argumenty. V roku 1987 sme sa v Radzovciach pred televíznou kamerou pokúsili o rekonštrukciu pohrebu z mladšej doby bronzovej. Úlohu nebohej na seba vzala mladá dcéra miestneho horára. Obliekla si biele rúcho a ozdobila sa slávnostnou garnitúrou bronzových šperkov. Všetkých prekvapilo, akú váhu predstavovala pohrebná kolekcia, ktorú tvorili špirálovité náramenice, šalgotariánske kruhy, obrovské ihlice a čelenka pripomínajúca korunu. Na všedný deň sa rozhodne nehodili. Všetkých prekvapila aj krása, dokonalosť práce šperkárov tých čias.

Priebeh kremačných obradov do podrobností nepoznáme, ale určite boli veľmi nákladné. Na dokonalé spálenie mŕtveho bolo treba asi dva kubíky tvrdého dreva. Pri pohrebe sa použilo veľa keramiky, bežnej i špeciálnej, lebo popolnice sa vyrábali len na pohreb. Bolo treba vykopať jamu a usporiadať obrady, pri ktorých dominovali obeť, modlitby a rituálny plač, no azda aj bojové hry a tance.

Mŕtvi sa spaľovali na vyhradených žiaroviskách. Každé z nich slúžilo roky, možno teda predpokladať, že to bolo uctievané posvätné miesto. Pri každom pohrebe ho celé hodiny ožarovala obrovská vatra, ktorá sa za ďalšie hodiny menila na pomaly dohasínajúce zhorenisko. Keď vychladla, pozostalí vyzbierali z pahreby kosti, deformované šperky a ostatné milodary. Všetko uložili do urny. Do jej dna alebo boku prebili otvory, aby sa duša ľahšie dostala na druhý svet. Kosti sa usilovali usporiadať anatomicky, na spodok popolnice

V roku 1988 sme v Radzovciach pred televíznou kamerou zrekonštruovali žiarový pohreb z mladšej doby bronzovej:

uloženie nebohej na hranicu

zapálenie hranice

spálené kosti a žiarom poškodené šperky

dali zvyšky kostí nôh, najvyššie spálenú lebku. Urnu s ďalšími nádobami (asi s jedlom a nápojmi) uložili do hrovej jamy vyloženej kamením. Poskladali ho do tvaru kamennej skrinky, niekedy skromnej, inokedy veľkolepej. Na stavbu niektorých skriniek použili až tonu kamenia. Protipólom luxusných kamenných hrobiek boli jednoduché jamky s popolom vysypaným rovno na zem. Milodary v chudobných hroboch boli jednoduché (jedna-dve nádoby), v bohatších aj veľmi cenné (do takej kategórie patria bronzové šperky), niekedy kuriózne. Taký bol napríklad v Radzovciach nájdený zub fosílného žraloka.

Radzovské pohrebisko pohltil čas. Na jeho mieste vyrástol hospodársky dvor štátneho majetku, po piete ani stopy, aj tak však ponúklo veľmi podrobné a zaujímavé svedectvo. Nebolo veľké. Hoci by bol problém presne stanoviť jeho hranicu, aspoň približne možno povedať, že zaberalo asi štyridsať až päťdesiat árov. Archeológovia preskúmali 1 334 hrobov. Boli tesne vedľa seba, a predsa mladšie nezasahovali do starších. Zrejme boli na povrchu označené, možno kamennými pomníčkami, stélami. Opäť to neplatí doslova. Z pomerne príkreho svahu dážď a voda z roztopeného snehu postupne splavovali hlinu. Hore jej ubúdalo, dolu sa hromadila. Terén v spodnej časti sa ustavične zvyšoval, čím staršie hroby klesali čoraz hlbšie a hlbšie, niektoré až tri metre pod povrch. Dostali sa pod hladinu spodnej vody, ktorá ich veľmi poškodila, niektoré takmer zničila. Do naplavenej hliny sa kopali nové hroby, čím sa na niektorých miestach vytvorilo niekoľko hrobových vrstiev. Komplikovalo to prehľad o celkovom počte mŕtvych, časť pohrebiska navyše zničili moderné stavby, vo viacerých hroboch ležali dvaja-traja, možno aj viac mŕtvych, čo sa nie vždy dalo zistiť, možno preto len predpokladať, že v Radzovciach pochovali asi 2 000 ľudí.

Za osem storočí to nie je veľa, veď ľudia vtedy zomierali často, priemerný vek bol veľmi nízky, len čosi vyše 22 rokov, najmä vinou vysokej úmrtnosti detí: každé ôsme nedožilo rok, iba jedna tretina štyri, polovička 14 rokov a len 10 percent Radzovčanov oslávilo štyridsiatku.

odovzdávanie urny s popolom mŕtveho

uloženie urny do skrinkového hrobu

Václav Furmánek, ktorý riadil rekonštrukciu

V hrobach bolo vyše 5 000 nádob, zbrane, šperky, nástroje, v jednom z najbohatších aj pyraunos, piecka, s akou sme sa stretli už v staršej dobe bronzovej. Zaujímavé je, že v bohatých hrobach neležali len muži, ale napríklad aj žena s dieťaťom. Rozdiely v bohatstve hrobovej výbavy v priebehu času rástli, a niet sa čo čudovať, veď na Blízkom východe v tom istom čase jestvovalo rozvinuté otrokárstvo.

Bývanie luxus neponúkalo. Ľudia žili v malých zruboch (15 až 20 štvorcových metrov) s kamennou podmurovkou a hlinenou podlahou, ktoré vykurovali otvorené ohniská (dno mali vymazané hlinou a vyložené črepami) alebo klenbové pece. Obyčajná, dnes by sme povedali dedinská kultúra, a predsa sa v jednej peci našiel zlomený kadlub na odlievanie mečov. To už svedčí o celkom inom, lebo meče boli vrcholným majstrovským dielom tých čias. Dali sa odlievať len z dokonalej suroviny a ich výroba predpokladala vynikajúcu znalosť remesla a veľké skúsenosti. Už výroba zlievačskej formy bola veľké umenie. Musela mať presne umiestnené kanáliky, aby ju uvoľnené plyny neroztrhli, a pred prácou ju bolo treba predhriať (v studenom kadlube sa meč vyrobiť nedal).

Meče predstavovali vrchol majstrovstva, ale aj ostatné bronzové predmety mohol vyrábať len dobrý remeselník. A v Radzovciach žili práve takí. Archeologický výskum objavil širokú škálu bronzových šperkov, nástrojov a zbraní: sekery, kosáky, dláta, nože, kladivká, šidlá, ihly, dýky, kopije, strelky, náramenice, náramky, ihlice, náušnice, špirálovité trubičky, koráliky, britvy. Dokazujú obrovskú zručnosť remeselníkov, ktorí vedeli vytepávať plech, ťahať drôt, vyrábať duté predmety, ryť, nitovať, opakovane používať formu a pod. Azda vrchol zručnosti predstavujú lievikovité závesky, odliat' sa dali len s pomocou vkladaneho jadra, a to vôbec nebolo jednoduché.

Objavená bronzová troska, zvyšky pecí, dýzy a zlievačské formy jednoznačne dokladajú, že to všetko sa dialo priamo v osade (kolekcia kamenných kadlubov z Radzoviec patrí medzi najväčšie na Slovensku). Obyvatelia Radzoviec dokonale poznali vlastnosti bronzu. Vedeli, že so šiestimi percentami cínu ho možno tvarovať za studena (bolo to dôležité pri nitovaní), ak nemá viac ako 12 percent cínu, možno ho po predchádzajúcom prehriatí kuť, a ak obsahoval viac cínu (do 18 percent), bol taký tvrdý, že sa z neho dali robiť pilníky a rydlá.

Každý predmet chcel svoje a oni to vedeli, a predsa bývali v obyčajnej, malej dedine. Veľkolepo opúšťali svet, ale žili v jedinej malej miestnosti, celá rodina napchatá na jednej kope.

Prečo to tak bolo?

Možno jednoducho nebolo v ich povahe stavať mestá, pravdepodobnejšou príčinou však boli klimatické zmeny. Oteplilo sa (v celoročnom priemere bolo asi o 2 stupne teplejšie ako dnes), hladina vody klesla, močiare vyschli, nížiny ovládla suchá step, ľudia sa preto sťahovali do horských dolín, kde sa lepšie držala vlaha. Lenže to malo priamy dosah na rozvoj spoločnosti. Osady, ktoré vyrastali v horách, oddeľovali od seba horské chrbty, kultúra sa lokalizovala, vznikali regióny s odlišným vývojom, azda preto sa spoločnosť už nevedela spojiť pri stavbe miest, ktoré len do istej miery nahradili výšinné hradiská.

Všetko sa raz končí a skončil sa aj ten zvláštny čas. Osada v Radzovciach sa zmenšovala, z dvadsiatich domov zostali štyri, tri, až napokon dedina celkom zanikla. No nielen ona. Život na juhovýchodnom Slovensku ustal na celé stáročia. To je neuveriteľné! Čo sa vlastne stalo? Prinútilo ľudí k odchodu ďalšie zhoršovanie klímy? Možno. Vyťažili prístupné zdroje rúd a upadli tým do chudoby, v konečnom dôsledku aj skazy? Ani to nie je vylúčené. Jestvuje však aj tretia možnosť. Počas archeologického výskumu sa v radzovskej osade našli zlomky ľudských kostí. To nebol pohreb, ale doklad čohosi nedobrého. Možno svedectvo o násilí, o nepriateľskom vpáde. No nielen kosti. V jednom z najmladších hrobov v hĺbke takmer dva a pol metra sa našiel unikátny železný nôž. Železo dalo základ novej ére, dobe železnej, lenže nie tu. Radzovce na veľmi dlhý čas skončili, neprekročili prah bronzovej éry. Nepatril nôž azda novým ľuďom? Neboli to oni, čo skončili ten krásny čas rovnakým spôsobom, ako sa začal?

V radzovských časoch ľudstvo vstúpilo do dejinnej éry, do staroveku. Objavili sa prvé mená, a nie hocijaké, napríklad egyptský panovník Achnaton a jeho krásna manželka Nefertiti, ktorú urobila večnou jej slávna busta. Jestvovala monumentálna architektúra, homérske spevy, prvá olympiáda, staroveký Rím, ale aj kočovní Kimeri. V 8. storočí pred naším letopočtom, na samom konci radzovského času sa v starovekých prameňoch píše o ich ničivých nájazdoch, bojovnosti a krutosti. Bojovali výlučne na koňoch, ich strelba bola ničivá, čo dobyli, to vyplienili. Ich pravlasť bola pri Čiernom mori,

Kolekcia radzovských objavov

no potom jeden prúd Kimerov vtrhol do Malej Ázie, zničil Frýgiu, ohrozoval Lýdiu, druhý vpadol na dolný Dunaj a postupoval proti jeho prúdu. Ak prišiel až k nám, pravekí Radzovčania, nezjednotení, osamotení vo svojich dolinách, boli bez šancí.

Ak, pravda, naozaj prišli, ak je železný nôž naozaj ich výrobkom, ak...

Ak sa stalo ešte oveľa viac predpokladaných vecí. Je však isté, že Radzovce v kimerskom čase zanikli a spolu s nimi aj ostatné osady na Slovensku i v Maďarsku.

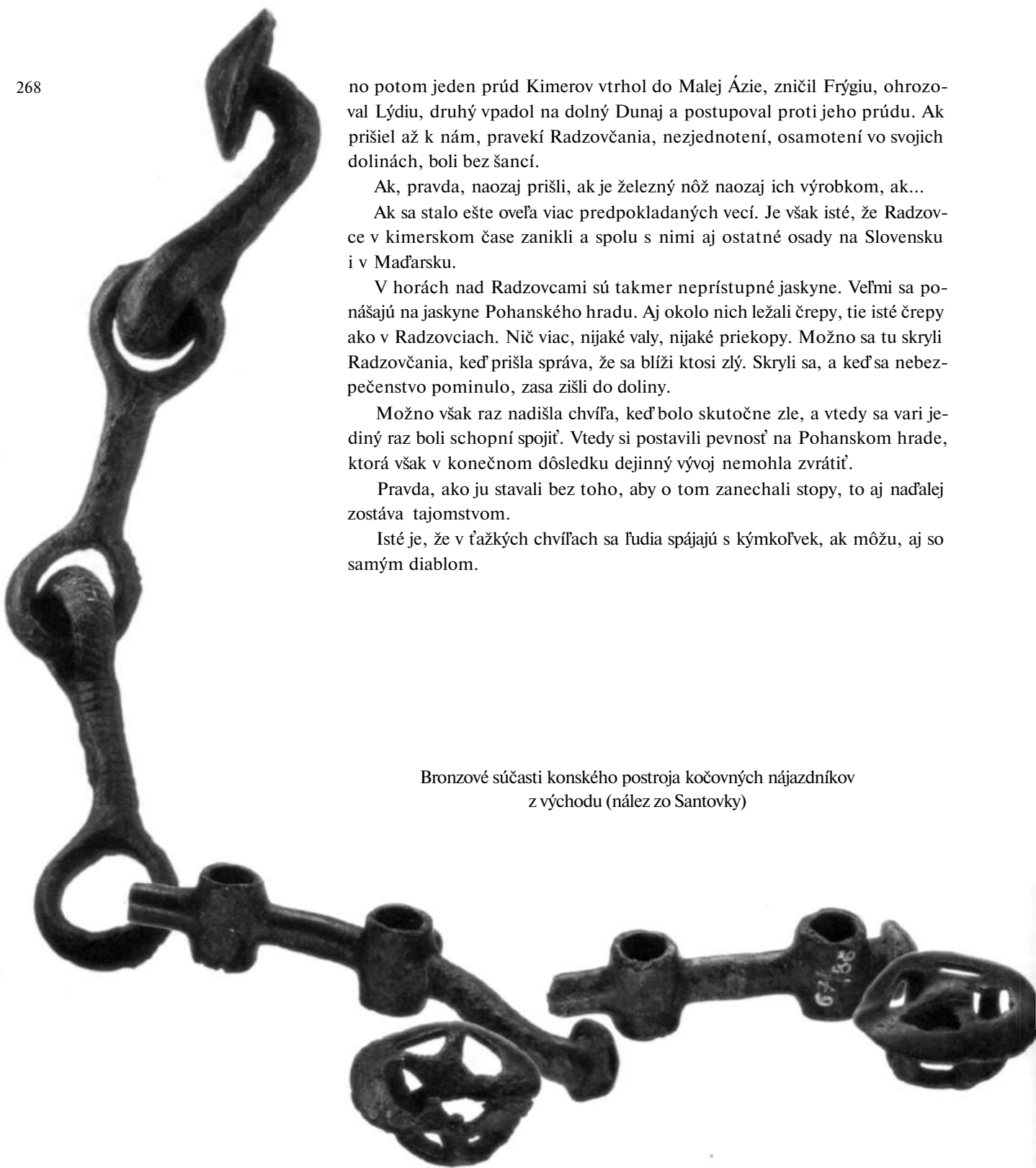
V horách nad Radzovcami sú takmer neprístupné jaskyne. Veľmi sa ponášajú na jaskyne Pohanského hradu. Aj okolo nich ležali črepy, tie isté črepy ako v Radzovciach. Nič viac, nijaké valy, nijaké priekopy. Možno sa tu skryli Radzovčania, keď prišla správa, že sa blíži ktosi zlý. Skryli sa, a keď sa nebezpečenstvo pominulo, zase zišli do doliny.

Možno však raz nadišla chvíľa, keď bolo skutočne zle, a vtedy sa vari jediný raz boli schopní spojiť. Vtedy si postavili pevnosť na Pohanskom hrade, ktorá však v konečnom dôsledku dejinný vývoj nemohla zvrátiť.

Pravda, ako ju stavali bez toho, aby o tom zanechali stopy, to aj naďalej zostáva tajomstvom.

Isté je, že v ťažkých chvíľach sa ľudia spájajú s kýmkoľvek, ak môžu, aj so samým diablom.

Bronzové súčasti konského postroja kočovných nájazdníkov
z východu (nález zo Santovky)

Nezabudnem na nakrúcanie filmu Jaskyňa démonov, ako som stál pred jaskyňou Silická ľadnica a hovoril: — Ak jestvujú veci medzi nebom a zemou, tak celkom určite tu. Ak je nejaké podzemie domovom nečistých síl, tak je to toto podzemie...

Možno to znelo trochu pateticky, ale bolo to vyjadrenie toho, čo som v tej chvíli cítil. Krátko pred tým som po prvý raz videl obrovské ústie jaskyne a bol som ohromený. Poznal som ho z obrázkov, ale to nič neznamená, treba ho vidieť, fotografia nemôže zachytiť monumentalitu, ktorá je ohromujúca. Vysokánske a doširoka roztvorené ústie pôsobí ako pažerák. Tento pocit ešte zosilňuje fakt, že jaskyňa sa od ústia skláňa, v závere celkom padá, a to celé, jej dno, v zime aj v lete pokrýva klzký ľad. Prírodná vzácnosť, ale aj šmýkačka. Nie je nič ľahšie, ako sa po nej zošuchnúť do priepasti. Stačí krok a neopatrného zvedavca azda navždy pohltí podzemie.

Slovenský kras je uchvatný. Malebný na povrchu a tajomný v podzemí, lebo Slovenský kras je plný jaskýň, azda každá z nich čosi tají a viaceré kus vzrušujúcej tajomnej histórie.

Keď do Silickej ľadnice vošli v roku 1931 po prvý raz moderní ľudia, naši súčasníci, našli vo vstupnej chodbe takmer nepoškodenú ľudskú kosť. Mysleli si, že by to mohol byť pastier, ktorý vnikol do podzemia a už nikdy nenašiel cestu von.

Ktovie, či usudzovali správne, mŕtvy neprehovoria.

Podobných vysvetlení je však viacero, nešťastná náhoda, premyslená vražda, a možno aj čosi medzi nebom a zemou, podzemný démon. Ťažko povedať, keď ani to nevieme, či ten nešťastník zahynul pred 50 alebo 500 rokmi.

Ležal tam, akoby strážil vchod. Lenže čo by strážil, keď pred ním nevošla do jaskyne ľudská noha?

Tak sa to aspoň zdalo...

Jaskynný démon

Neďaleko ústia je vstupná chodba, ak možno hovoriť o chodbe, lebo vodou vymleté koryto zapchal ľad a kamenie. Traja odvážlivci, Ján Majko, Vojtech Benický a Alois Lutonský sa prekopali cez závaly a potom ako v rozprávke sa skala otvorila a oni stáli uprostred veľkého skalného dómu. Nazvali ho Archeologickým domom, lebo už na prvý pohľad bolo jasné, že nie sú prví, čo sem vstúpili. Strop a steny boli očadené a na zemi sa váľali črepy a kosti.

Ako sa ukázalo neskôr, aj kosti ľudské...

Do Silickej ľadnice prišiel už nasledujúci rok archeológ Jaroslav Böhm. Mal k Slovenskému krasu blízko, spomínali sme to v kapitole Veľké dobrodružstvo v jaskyni pračloveka. Strávil v Silickej ľadnici dve výskumné sezóny v rokoch 1932 a 1933. Ukázalo sa, že jaskyňu obývali ľudia v praveku. Chránení skalným previsom žili aj pred jaskyňou. Tam sa však veľa nenašlo, tenká vrstva zeme nestačila zakryť a ochrániť archeologické pamiatky. V Archeologickom dome boli nálezy oveľa bohatšie. V podzemí sa nazbierala až pol druhu metra hrubá kultúrna vrstva a v nej popol, črepy, zlomky pazúrikových nástrojov, kostené dýky, bronzová ihlica, zvieracie kosti a takmer nepoškodená ľudská lebka...

Vstup do jaskynného vnútra zrejme nebol v tých časoch zložitý. Voľne do nej vchádzali zvieratá, ktoré si na dne vyhrabávali brlohy. Našli sa tam aj jamky po kolochoch: celkom jednoznačný doklad o ľudských príbytkoch. O tých svedčil aj výklenok, odkiaľ sa kamenným dlátom dolovala hlina, slabé čierne čmáranice po fackliach na stene pri podzemnom potoku, niekde dokonca vrypy.

Aspoň istý čas tu teda bývali pravekí ľudia, spoľahlivo chránení pred mrazom a dažďom.

Žili tu - isteže nie stále - celé tisícročia.

Keramické črepy sa dali datovať, niektoré pochádzali z neolitu, ale najviac ich bolo z bronzovej doby, z čias kyjatickej kultúry (do nej patrila aj osada kovolejárov v Radzovciach, o ktorej sme hovorili v predchádzajúcej kapitole), zopár črepov bolo z rozbitej keramiky mladšej železnej doby, laténu. Ľudia z čias laténu boli poslední, čo sem prišli, lebo potom nastala katastrofa: skala sa zrútila a na dvetisíc rokov zasypala vstup do podzemia.

Zistenia archeologického výskumu boli celkom jednoznačné, lenže archeológovia tu strávili iba niekoľko týždňov, odkryli len zlomok jaskynnej histórie, nemohli teda odpovedať na základnú otázku: čo priviedlo ľudí tak hlboko pod zem, do večnej temnoty, do prostredia, ktoré aj dnes naháňa strach.

Amfóra sugestívneho tvaru
zo Somotoru

O strachu jestvuje pôsobivý presvedčivý dôkaz, hrôzostrašná maska z ľudskej lebky, ktorá sa našla v jaskyni Majda-Hrašková. Nie je to jaskyňa v pravom slova zmysle, ale hlboký krasový závrť. Na jeho dne našiel v roku 1953 Ondrej Majda-Hraško dve horizontálne chodby. Keď sa cez jednu preplazil, vošiel do nevysokiej siene sčasti zatarasenej štrkovým závalom. Ďalšia odbočka ho priviedla do Siene svätyne a Sintrovej jaskyne vysokej asi 5 - 6 m. Nie je to nijaký monumentálny priestor, všetko dokopy zhruba 60 štvorcových metrov.

Jaskyňa nebola nikdy osídlená, bez dobrého lana sa do nej nedá vojsť, slúžila však ako obetná šachta. Na kraji suťového kužeľa ležali kosti rozličných zvierat (jeleňa, psa, srny, kozy, líšky, kuny) a ľudská lebka. Nebola jediná, neskôr sa našla ešte jedna, zlomky štyroch ďalších a množstvo rozhádzaných ľudských kostí. Medzi nimi ležali dve nádoby, jedna z nich miniatúrna leštená šálka, ktorá vyzerala ako hračka. Pamiatky pozbierali zväčša jaskyniari, ale aj archeológ Juraj Bárta, ktorému dali svoje nálezy, uskutočnil vlastný výskum. Nebolo to jednoduché, v stiesnených priestoroch nemal kam odkladať výkopový materiál, navyše kamenná suť hrozila, že sa zosype a privalí ho, ale aj tak našiel okrem iného aj kosti ľudí a zvierat. Najdôležitejšie však bolo zistenie, že keramické črepy pochádzajú z tých istých čias ako väčšina črepov zo Silickej ľadnice, z mladobronzovej kyjatickej kultúry, ktorú poznáme z Radzoviec.

Objavené kosti preskúmal antropológ Emanuel Vlček. Zistil, že sú to kosti minimálne dvanástich ľudí, z ktorých prinajmenšom päť zahynulo násilnou smrťou, ako dokazovali stopy po tupých i sečných úderoch, po osekávaní, ba aj varení vo vode alebo v oleji.

Väčšinu mŕtvych tvorili deti, dve-tri boli len celkom malé bábätká.

Hrôzostrašnú masku vysekali z tváre dospelého muža. Sama osebe svedčí o strašných veciach. Ešte aj dnes naháňa hrôzu, pôvodne zrejme bola súčasťou zložitej čarodejníckej masky používanej počas krvavých obradov, pri ktorých zomierali aj ľudia. Už sama osebe vyvoláva predstavu o krvavom rituáli, planúcich ohňoch, čarodejníckom tanci, rytmickom znení bubnov a písťal, kvílení, speve, plači. A nebolo to len raz, v jaskyni sa našli dve ďalšie masky, jedna nedokončená z ľudskej lebky a druhá z lebky veľkého jeleňa.

Uctievanie jeleňa má veľmi dlhú tradíciu, jeleními parohmi sa maskujú Eskimáci pri love, tak to bolo zrejme aj v mezolite, ako dokladajú parohy uložené v hrobách z tých čias, aj v hrobe z doby bronzovej sa našlo osemnásť parohov, korunované parohmi bolo keltské božstvo znázornené na striebornom kotle

Majda-Hrašková a jej hrozný obsah

z Gundestrupu, jelenie hry, ktoré sa usporadúvali na Nový rok, zakazovala cirkev ako pohanstvo, niekedy nosí parohy český Krakonoš, sú obľúbenou fašiangovou maskou v Bavorsku a azda jestvuje aj viac príkladov.

Majda-Hraškova a určite aj Silická ľadnica slúžili v mladšej dobe bronzovej ako obetné miesta. Nie je to celkom výnimočný jav. Problematikou sa zaoberal profesor Peter Schauer z Regensburgu a zistil, že v tom istom čase tým istým spôsobom sa odbavovali krvavé obete po celej Európe. Analógia jestvuje napríklad v Nemecku, v jaskyni Jungfrauöhle v hornom Franksu pri Bambergu. Našli sa tam ostatky 38 mŕtvych s rozbitými lebkami a vylomenými rezákmi. Na dlhých kostiach boli stopy pálenia. Až šokujúca je podoba krvavého obradu v Majde-Hraškovej a Jungfrauöhle, lebo aj v Nemecku je svätyňou skalná plocha, od ktorej vedie cestička k otvoru do jaskynného komína, kam hádzali zvyšky obetí na uzmiernenie podzemného démona.

Napokon ďalšie podobné miesta jestvujú aj na Slovensku.

Na ľavom brehu Zádielskeho kaňonu v ťažko dostupnej polohe, asi hodinu cesty od dna tiesňavyje Kostrová jaskyňa (spomínali sme ju v kapitole Ľudia na horách), v príkrej skalnej stene bez lana takmer neprístupná. Priamo pri vchode na miestach, kam dopadá slnečné svetlo, ležalo množstvo rozhádzaných ľudských kostí, časť rozštiepených, ako z nich ktosi vyberal špik. Aj lebky rozbil, keď sa dobíjal k mozgu. Ešte aj po tisícročiach to pôsobilo tak sugestívne, že chodbu oproti vchodu nazvali Chodbou ľudožrútov. Už spomínanému grófovi Eugenovi Nyárymu (z kapitoly Pohanský hrad) vďačíme za najstaršie informácie (už v jeho časoch veľmi staré, a teda azda aj trochu nepresné) o Chvalovskej jaskyni v katastrálnom území obce Chvalová v Drienovskom krase. Gróf sa totiž dozvedel, že v roku 1813 (teda vyše dvadsať rokov pred jeho narodením), ktorý bol bohatý na zrážky a privalové vody, ozval sa z vápencového svahu neďaleko kaštieľa rachot a vyvalil sa oblak prachu. Ako sa ukázalo, voda v skale zvalila dovtedy neznámy múr. Bol za ním neveľký prázdny priestor. Majiteľ kaštieľa ho uzavrel drevenými dverami a ukladal v ňom zemiaky. O niekoľko rokov neskôr objavili robotníci pri ťažbe vápenca v skale otvor. Keď prenikli o kus ďalej, zastavila ich stena vymurovaná z kameňa. Bolo to niečo zvláštne, o to nápadnejšie, že v okolí (ako napokon na mnohých iných miestach) sa hovorilo o skrytom poklade zbojníkov. Zemepán Gábor Szentmiklós dal otvor rozšíriť a jaskyňu, ktorú múr uzatváral, prekopáť. V hĺbke asi pol druhu metra robotníci narazili na ľudské kostry. Ako sa ukázalo neskôr, ležalo tam v kruhu

okolo ohniska trinásť ľudí a o kus ďalej pri stene jaskyne našli ešte dve ďalšie, detské kostry. Zlato, pravdaže, nijaké. Pánovi Szentmiklósovi sa však jaskyňa hodila ako pivnica na víno. Kosti vyniesli a zložili pri včelíne. Odvtedy o nich nikto nepočul. Zrejme ich kdesi vyhodili. Podľa Nyáryho sa traduje, že to boli kosti veľmi vysokých ľudí, museli vraj mať aspoň dva a pol metra, ale on sám to považoval za prehnané. Po niekoľkých rokoch objavil Karol Kiss vo vínnej pivnici zemiaky. Nazdával sa, že ich tam priniesli potkany a obe pivnice sú teda súčasťou jednej jaskyne, čo sa neskôr aj potvrdilo. Okrem iných kopal v jaskyni aj sám Nyáry. Črepy, ktoré objavil, boli vraj totožné s črepami z mladšej doby kamennej, aké našiel už predtým pri výskume v Aggteleku.

Chvalovská jaskyňa je iná ako tie, o ktorých sme hovorili, nie je to závrť ani z iných dôvodov neprístupné miesto. Možno ju pohodlne navštíviť a prejsť. Vede do nej päť vchodov a dlhá je len sedemdesiat metrov. Navyše ešte nie veľmi dávno bolo jej okolie obývané, stál tam kaštieľ a aj neskôr vraj v nej žil akýsi pustovník. Na túto okolnosť netreba zabudnúť.

Pred polstoročím preskúmal Chvalovskú jaskyňu už spomenutý Juraj Bárta, ktorý sa ako archeológ na jaskyne špecializoval. Ukázalo sa, že prevažnú časť osídlenia treba aj v tomto prípade pripísať príslušníkom kyjatickej kultúry. Podľa rituálne okolo ohňa uložených kostier a ďalších jednotlivo roztrúsených kostí interpretoval jaskyňu ako pohrebisko.

S istotou to, pravda, tvrdiť nemohol, objav kostier bol priveľmi starý a okolnosti nálezu nie celkom jasné, zaujímavé však bolo, že vstup do Chvalovskej jaskyne nechránila príroda, nezatarasil ho zával, ale neskôr v neznámom čase a z neznámych dôvodov ho zamurovali neznámi ľudia.

Je to náhoda, alebo to mala byť ochrana pred krvilačným démonom?

Mali mu azda kamene zabrániť, aby už nikdy nemohol vyjsť von?

Osídlenie jaskýň nie je výnimočný jav. V jaskyniach žili už pravekí lovci, a nepripadá nám to vôbec čudné, je však čudné, že to isté robili aj prví roľníci (pripomeňme si kapitolu Veľké tajomstvo jaskyne pračloveka), dokonca aj ľudia v mladšej dobe bronzovej. Neopakovali sa však dejiny, ale situácia, sucho, ktoré ľudí vyhnalo z nížin do horských dolín. Zaujímavá je aj skutočnosť, že k opakovanému osídleniu jaskýň prišlo v čase kyjatickej kultúry, ktorá patrí k vrcholom slovenského praveku. Na Slovensku je známych asi 2 700 jaskýň, z nich bolo obývaných prinajmenšom vyše sto a z toho tridsaťpäť v čase kyjatickej kultúry. Pravda, za celkom iných okolností ako v mladšej dobe kamennej.

Démon pred vstupom do Chvalovskej jaskyne

Neslúžili však na bývanie (iba vo výnimočných situáciách), ale ako chrámy. Azda sídlo podzemného démona.

Poznáme to z viacerých miest, napríklad iba na jedinej Silickej planine sa ľudské kosti našli v Silickej ľadnici, v jaskyniach Majda-Hraškova, Besná, Kvapľová, Majkova, Múriková, Suchá, Silická Brezová, Ortovániho, Silická Jablonica, Zbojnícka.

Osobitne zaujímavá je jaskyňa Babalyuk, Babská diera. Jej výskum, ktorý začal Ján Majko už v roku 1934, dokončili o štvrt' storočia neskôr. Ľudské kosti sa začali objavovať už tri a pol metra pod povrchom, zaujímavé, že to boli aj kosti zrelej ženy, ktorá zahynula bez stôp po násilí, a potom ešte jednej, asi dvadsaťročnej, veľmi krehkej, čo viacerých viedlo k úvahe, či azda nezvyčajný názov jaskyne nesúvisí s trisícročnou tradíciou. Z tváre mladšej ženy sa ktosi pokúšal vyrobiť masku, akú už poznáme z jaskyne Majda-Hraškova. Tvárovú časť chcel od lebky oddeliť úderom, ale odlomila sa mu ľavá polovica tvárovej kosti, preto nepodarok zahodil. Zdá sa, že lebka bola ovarená. Opäť ten strašný prejav ľudozrútsva. Dnes nám to pripadá neuveriteľne ohavné, ale v mladšej dobe kamennej to zrejme bolo celkom iné (jaskyňu Babalyuk možno do mla-

Kultová maska vyrezaná
z tvárovej časti lebky

dobronzovej kyjatickej kultúry zaradiť len na základe analógií, črepy, ktoré našli jaskyniari, sa medzitým kamsi stratili). Súčasťou obradov na počesť podzemného démona bolo aj rituálne jedenie a pitie, čo dokladajú zvieracie kosti a črepy nádob. Jedenie ľudí bolo jeho vzácnejšou obdobou (varili ich a krájali rovnako ako zabitú zvieratá), ku ktorej sa uchýľovali vo vypätých situáciách, keď sa taký čin všeobecne uznal ako nevyhnutnosť. Tak to mohlo byť napríklad v čase dlhotrvajúceho sucha. Niektorí archeológovia sa nazdávajú, že ako obete vyberali ľudí čistých a nepoškvrnených. Tým by sa vysvetlilo veľké množstvo detí, možné je však aj to, že ich vybrali pre menšiu spoločenskú cenu (to sa môže týkať aj obete žien). Obete živých ľudí sa konali nielen v jaskyniach, ale aj v osadách. Už sme spomínali hromadný hrob v Spišskom Štvrtku (Vojna na Myšej hôrke), v Somotore bola pod podlahou domu detská kostra bez lebky, rozhádzané, dorezané a dosekané kosti sa našli v Barci, Gánovciach, Malých Kosihách, vo Včelinciach a ľudské kosti ohryzené od psov alebo vlkov sme spomínali aj v Nitrianskom Hrádku (Skaza nitrianskej Atlantídy).

Pravekí ľudia nestavali kostoly, ako svätyne využívali pôsobivé prírodné útvary, minerálne pramene, studne, brody, skalné rokliny, niekedy umelo vykopané jamy a šachty. Bohom prinášali figúrky zvierat, býčky, diviaky, barany, koníky, hady, jašterice, vodné vtáky, abstraktné idoly, hlinené kolieska ako symboly alebo súčiastky miniatúrnych vozov, hlinené sekerky, šperky, bronzové závesky, spony, dýky, hlinené piecky, nádoby, hrkálky, zriedkavejšie ľudské figúrky, najmä ženské, ale aj hlinené nožičky a nádoby na nožičkách.

Nie nadarmo sa pravek ešte nedávno nazýval pohanskou dobou.

Nuž, isteže, pohania, ale viera pravekých ľudí bola zložitá a mnohoznačná. Zbožšťovali prírodné javy, Slnko, Mesiac, hviezdy, uctievali totemové zvieratá, ale aj abstraktnú plodnosť, každá významnejšia vec vyžadovala osobitný náboženský obrad - žatva, stavba domu, osady, narodenie, smrť, zložitým spôsobom vyjadrovali svoje prosby o očistu, uzmierenie, verili na duše predkov, ktoré symbolizovali rodovú spoločnosť, bohov jednoducho hľadali všade, kam nedovideli, pod vodou, v močarínach, na neprístupných horách, na nebi a isteže aj pod zemou.

Zdá sa, že podzemné božstvá boli najstrašnejšie.

Preto mi nepripadalo patetické, keď som pred Silickou jaskyňou hovoril: Ak jestvujú veci medzi nebom a zemou, tak celkom určite tu. Ak je nejaké podzemie naozaj domovom nečistých síl, tak je to toto podzemie...

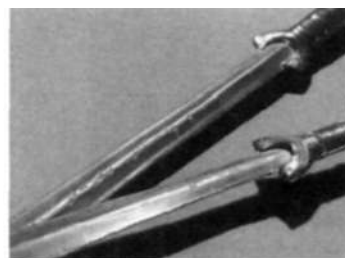
**Meč
je kráľom doby
bronzovej**

Držať v rukách krásny meč je úžasný pocit, lebo meč je dramatický, povedal by som dobrodružný už svojou podstatou. Je to síce zbraň určená na zabíjanie, táto okolnosť sa nedá opomenúť, ale je to zbraň ušľachtilá, špecializovaná, reprezentatívna a luxusná, privilégium vznešených a bohatých ľudí. Cena meča je v množstve a vysokej kvalite suroviny, v náročnosti remeselníckej a nezriedka aj umeleckej práce. Platilo to v minulosti a aspoň do istej miery to platí dodnes, lebo meč si stále zachováva svoju symbolickú, ale aj športovú hodnotu.

O bronzovom meči to platí dvojnásobne. Jeho cenu ešte zvyšuje čas, ktorý sa ráta na tisícročia. Dlhý meč sa po prvý raz objavil v strednej dobe bronzovej, ale nie ako celkom nový vynález. Do istej miery by sa dalo povedať, že meč je predĺžená dýka, a dýka je známa už z eneolitu, medenej doby. Prechodným tvarom medzi dýkou a mečom je dlhá dýka alebo krátky meč, čo je v podstate to isté, nejestvuje presné kritérium, ktoré by ich odlíšilo.

Niečo iné je však dlhý meč, predstavuje celkom inú kategóriu najvyššej hodnoty. Dlhý meč je kráľom doby bronzovej, objavil sa pred 3 400 rokmi a už o niekoľko storočí v mladšej dobe bronzovej patril k meču bojovník v plnej bronzovej zbroji i, praveký rytier.

Z Homéra vieme, že meč je atribút moci, bohatstva, symbol vlády, predmet kultu a obdivu. Z Homéra poznáme aj jeho podobu, a tá je prakticky totožná s bronzovými mečmi, aké sa objavujú na Slovensku, v Maďarsku a ďalších krajinách. Sú to také isté meče, s akými bojovali Achilles, Odyseus, Patroklos. Napokon, čas doby bronzovej sa aj vcelku ponáša na čas homérskych spevov, žiaľ, bez Homéra. Aj héroovia zo Slovenska nosili meč, oštep, štít, pancier, bojovali na koni, ale aj na bojových vozoch, ktoré opäť do podrobností poznáme z Homéra. Aj naši héroovia sa dávno pominuli, ale po gréckych zostal Homér, po našich hroby pod monumentálnymi mohylami, ktoré archeológovia preskúmali na južnom Slovensku (budeme o nich hovoriť v nasledujúcej kapitole).

Staroveká, možno by sa dalo povedať „literárna“ hodnota bronzového meča zvyšuje pocit dobrodružstva, ale aj smútku nad zabudnutými osudmi, stratenými a nikdy nepoznanými svetmi, nad časom, v ktorom sa aj na Slovensku diali veľké veci.

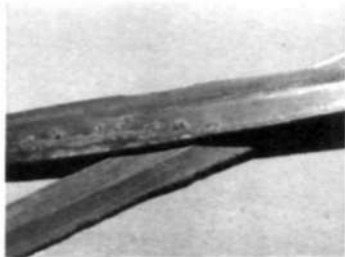
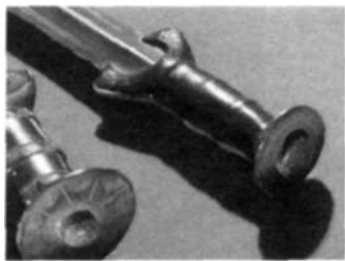
Škoda, že ich nemôžeme presnejšie pochopiť. Taká je povaha dejín praveku, vychádzajú na povrch v útržkoch, troskách, ale treba zdôrazniť, že po prvý raz v histórii vo veľkolepých troskách. Nemáme slovenského Homéra, nemajú ho ani okolité krajiny, ktoré v tom čase zdieľali spoločný osud s obyvateľmi Slovenska. Naším Homérom je však podzemný archív, pamiatky, ktoré už vydal a určite ešte vydá; záleží len na nás, ako s ním naložíme.

Na Slovensku sa našli stovky bronzových pokladov (depotov alebo aj hromadných nálezov, ako hovoria odborníci, síce presnejšie, ale menej pekne). Boli v nich zbrane, šperky, nástroje. Rozborom sa zistilo, že to nie sú len domáce výrobky, ale aj predmety zo vzdialených krajín, z ďalekého juhu či severu, čo dokazuje prepojenosť tohto úžasného sveta, ktorý v najplastickejšej podobe poznáme už zo spomínaných homérskych spevov Ilias a Odysea. Zo starovekého juhu pochádzajú niektoré meče a nádoby, zo severu unikátne bronzové ihlice zdobené jantárom (našli sa v Žehre-Dreveníku), ktorý na Slovensko priviezli až z Baltu. A pozoruhodné je aj to, že bojovnícke sekery, sekeromlaty zo Slovenska patria medzi najstaršie v strednej Európe. Dokazujú, že aj u nás panoval svet najvyššej hodnoty.

Najstaršie dejiny nemožno zužovať na dejiny jednej krajiny, nepoznali dnešné hranice ani národy, odohrávali sa, kde chceli, a my ich musíme vnímať v najširšom zemepisnom meradle. Preto treba ešte raz pripomenúť, že také masívne svedectvo o pravekej minulosti ako o bronzových dobách ľudstvo ešte nedostalo. Vďaka nemu sa hovorí o prvom zlatom veku Európy, o ktorom však, žiaľ, vieme len veľmi málo. Určite aj preto, že bol taký efektný, nechal po sebe pamiatky, ktoré sa nedali prehliadnuť ani v časoch, keď ľudstvo o pravekej histórii takmer nevedelo. Neinformovaným záujmom sa vtedy zničilo mnohé, čo by dnes mohlo byť historickou správou. Ide najmä o bronzové poklady, vari najvzrušujúcejšiu časť strateného sveta, lebo tie sa zväčša našli náhodou, pred mnohými rokmi, vari najviac v 19. storočí, pri orbe, práci v lese, pri stavbe železničných tratí. Pri ich objave nebol nijaký odborník, aby pozbieral aj obyčajné veci, nielen krásne predmety a aby preskúmal aj okolitý terén, čo sa, žiaľ, zväčša nedalo urobiť ani dodatočne. Ak sa dnes vraciame

Šesť mečov
z Liptovských Sliačov

na miesta starých nálezov, vidíme najčastejšie už len to, ako veľmi sa krajina odvtedy zmenila, a už vôbec netušíme, ako vyzerala v časoch, keď neznámi ľudia zakopali svoj majetok, ba ani nevieme, ako a prečo to robili.

Je to zložitejšie a záhadnejšie o to väčšmi, že objavy sa často odohrali za nejasných okolností.

Bronzový meč možno nájsť len neuveriteľnou náhodou, človek by neveril, že je to vôbec možné, lenže práve Slovensko je nálezmi bronzových mečov povestné. Hromadné objavy bronzových mečov v horských oblastiach Liptova, Turca, Oravy, zo Zemplína, Spiša patria medzi najväčšie v Európe. Ak by sa dali zrátať všetky meče, aj tie, čo sa medzitým postrácali, azda by ich boli stovky. V Komjatnej, v podhorskej dedine na hraniciach Oravy a Liptova, sa napríklad našla kolekcia, v ktorej bolo devätnásť mečov. Bol by to azda európsky rekord, keby sa v takej disciplíne rekordy evidovali.

Hotovým zázrakom je zbierka bronzových mečov z Martinčeka, obce vzdialenej asi pätnásť kilometrov od Komjatnej v podhorí Choča. Je uložená v Liptovskom múzeu v Ružomberku. Vychádzala na svetlo Božie po kúskoch, na etapy, akoby sa zdráhala vydať svoje tajomstvo. Najväčšiu časť, trinásť mečov vyoral sedliak Michal Mračko v roku 1912 z hlbkej brázdy v chotári Na hlinisku. Ako neskôr rozprával, všetky rukoväte boli obrátené jedným smerom. Pozoruhodné je, že neďaleko nálezu vraj vyvierať teplý prameň...

Túto okolnosť si treba zapamätať.

Dva meče sa našli v Martinčeku už v roku 1890, v roku 1912 spomenutých trinásť mečov, ďalšie dva v rokoch 1919 a 1927, spolu sedem celých mečov, dva zlomené na dva kusy, jeden na tri kusy, päť zvyškov ostria, dve rukoväte. A zaujímavé, že každý meč bol iný...

Aj to si treba pamätať.

Tri meče v Buzici sú do istej miery výnimkou, nenašli sa na severe, ale na juhu v podhorí Bodvianskej pahorkatiny na východnom Slovensku na slovensko-maďarskom pomedzí. Do istej miery nadväzujú na rovnako bohaté nálezy v horách severného Maďarska. Pre naše rozprávanie sú dôležité najmä preto, lebo boli zakopané na okraji lesa v zvislej polohe s hrotom obráteným kamsi do stredu Zeme. Prečo ich tak uložili, to je naozaj záhada. Ak je to vôbec pravda, že ich tak uložili. Od objavu uplynulo viac ako sto rokov, a čas meče rozvíjal na tisícky kilometrov: jeden z buzických mečov je dnes uložený v Košiciach, druhý sa vraj rozlámal a kdesi stratil, tretí sa zatúlal až do Anglicka.

Jedinečná kolekcia pochádza z Veľkej pri Poprade na Spiši, aj tá je dnes roztrúsená v múzeách v Poprade, Viedni a Budapešti, spolu jedenásť mečov objavených 11. októbra 1883 a z nich tri - falošné...

Falšovanie bronzových mečov je dosť bežné, patria medzi najefektnejšie a najcenenejšie starožitnosti, no práve ich efektnosť a vysoká hodnota zvyšuje možnosť straty pravých mečov v neznámych súkromných, ale aj verejných zbierkach, ak sú to zbierky kdesi v zahraničí. Každý stratený kus mohol byť dôležitým svedectvom - to akoby z nášho Homéra ubúdali listy.

Poklad v Humennom, objavený pri stavbe sídliska, zachránil už v socialistickej dobe budovateľskom období stavitel' Zvara (za čo mu patrí veľká vďaka), ale skôr ako to urobil, nálezcovia zahodili podľa nich bezcenný kus plechu; zaujali ich len sekerky, masívne náramky a predovšetkým dva meče. Je to škoda, kus odhodeného plechu mal možno svoj význam pri riešení hádanky, kde sa u nás nabralo toľko mečov, kto ich uložil do zeme, za akých okolností a v akom čase. Majú obrovskú hodnotu aj dnes, ale už v čase, keď ich zakopali do zeme alebo skryli na inom mieste, predstavovali neoceniteľný majetok. Také veci sa jednoducho nemohli len tak odhadzovať, ich uloženie muselo mať hlboký zmysel.

Škoda, že ho nepoznáme, možno skrýva zvláštne dramatické okolnosti.

Nápadný je hneď zemepis slovenských mečov. Mohyly hrdov, ktorí s nimi bojovali, sa našli na juhozápadnom Slovensku, zväčša síce vykradnuté, no aj tak v nich ani pred príchodom zlodejov veľa mečov nebolo, najviac ak zopár kusov. Na severe Slovenska sa našlo vyše sto mečov, ale ani jeden v hrobe ako vlastníctvo bojovníka.

Ako si to vysvetliť? Prečo bolo tak veľa mečov práve na severnom „nebojovnom" Slovensku? Sú to azda sklady? Žili pod horami, ktoré oplývali bohatstvom rúd, zbrojáři vtedajšej Európy?

Nie je to vylúčené, ale neplatí to vo všetkých prípadoch. Niektoré z mečov sa na Slovensku určite vyrábali (pripomeňme si kadlub z Radzoviec v kapitole Pohanský hrad), ale ani jeden z objavených pokladov nie je jednoliaty, v každom sú rôzne typy mečov, v Martinčeku je dokonca každý kus iný. Aj meče z Komjatnej tvoria zbierku poznášanú z pol Európy.

Bronzových mečov rozlišujú odborníci veľa druhov, hoci v zásade sa dajú rozdeliť na dve skupiny, na meče s jazykovitou rukoväťou, na ktorú sa upevňovala rúčka z dreva, kosti, parohu, a meče s plnou liatou rukoväťou zalísanou alebo naliatou do tela meča a upevnenou nitmi.

Sliačsky poklad z roku 1928

Je to dôležité, pri zbrani záleží na tom, akým spôsobom sa dá pevne chytiť, lenže ako si potom vysvetliť, že sa našli meče s takou malou rukoväťou, že sa na ňu ruka dospelého človeka vôbec nezmestí? A aj ďalšie meče, ktoré sú také malé, že vyzerajú ako miniatúra. Komu patrili? Dieťaťu? Nedospelému chlapcovi? Možno to bolo tak, že meč bol odznakom moci, meč v rukách dieťaťa odznakom moci budúceho náčelníka.

Pravda, na niektorých „detských“, ako ani na ostatných mečoch nie sú nijaké stopy po úderoch, nikto ich nikdy nepoužil.

To je ďalšia osobitosť. A jestvuje ešte jedna, zdá sa, že rozhodujúca.

Pripomeňme si Michala Mračka a jeho tvrdenie, že v Martinčeku bol neďaleko miesta nálezu teplý prameň. Nie je to výnimka, bronzové meče sa pomerne často našli pri vode, napríklad v riekach. Spomeňme aspoň meč v piesku vybagrovanom z koryta Váhu v roku 1960 v Novom Meste nad Váhom, ďalší v čase prvej republiky objavil rešpicient finančnej stráže Bohumil Kudlík pri kúpaní v Morave pod Devínom a ešte jeden sa našiel v Bratislave v Dunaji pri Lafranconi. Isteže, niekto ich tam mohol stratiť, keď sa mu prevrhol čln, lenže tri meče vybagrovali v roku 1964 aj z rašeliniska v Spišskej Belej. Náhodná strata je v tomto prípade vylúčená. A potom jestvuje už len jediné vysvetlenie: obeť, obeť vodným bohom. Taká predstava bude vyznievať ešte pravdepodobnejšie, ak si pripomenieme, že v rašelinisku v Spišskej Belej sa už predtým našli aj ďalšie depoty, napríklad v roku 1830 niekoľko kíl nespracovaného bronzu a v roku 1891 dve bronzové nádoby, štyri náramky, tri hroty oštepov, fragmenty vojenskej prilbice, tri sekerky a neidentifikovateľný guľový predmet.

To sa jednoducho nedá prehliadnuť, koľko mečov sa našlo v riekach, rašeliniskách, studniach, studničkách, termálnych a travertínových prameňoch, ako aj na miestach, kde pramene už síce nejestvujú, ale dokázateľne tam kedysi boli.

Isteže, nie všetky poklady boli pôvodne pod vodou alebo neďaleko nej. Na Pustom hrade pri Zvolene na horskom hrebeni sa našli minimálne štyri depoty a v jednom z nich z roku 1962 šesť mečov. Kurióznym bol aj ďalší depot z Pustého hradu, ktorý vykopal muž, keď sa dobýjal do jazvečieho brloha. Namiesto jazveca objavil poklad, podľa neho to boli „cárachy“, ako sa vyjadril, ktoré však našťastie uložil do vreca určeného pre jazveca a zanesol do zvolenského múzea.

Už sme o tom hovorili; bronzové poklady sa zväčša našli len náhodou, pred mnohými rokmi, väčšina v 19. storočí, pri objave nebol odborník, a tak sa ná-

lezové okolnosti pohybujú na okraji báje a skutočnosti. Nepoznáme krajinu v čase uloženia pokladu do zeme, ba často ani v čase objavu.

Šesť mečov z Liptovských Sliačov je výnimka. Sám som mal príležitosť podržať ich v rukách, podrobne si pozrieť nálezisko, dokonca sa aj pohovárať s objaviteľom.

Liptovské Sliače sú tri: Dolný, Stredný a Vyšný, jeden za druhým ako koráliky navlečené na ceste, ktorá niekoľko kilometrov za Ružomberkom smerom k Liptovskému Mikulášu odbočí k Nízkym Tatrám. Odbočí a po menej ako desiatich kilometroch sa aj končí, ďalej do Ludrovskej doliny možno ísť už len pešo alebo na terénnom aute.

Nedáľko obce Vyšný Sliač, desať či dvadsať minút chôdze od posledného domu, v polohe Skálie bývala travertínová kopa. Už dávno zmizla, v stráni ostali iba jamy, z ktorých ľudia vyťažili kameň. Obyvatelia blízkeho okolia travertín lámali ako obyčajný stavebný kameň. Istý čas tu ťažila aj nejaká firma, ale potom odišla a každý si bral, koľko potreboval. Rozprávali mi, že kedysi bývali na tomto mieste slávnosti. Počas majálesov starší ľudia sedávali na travertínovej kope a pod nimi na lúčke tancovala mládež.

O kus nižšie je ešte jedna kopa, vysoká niekoľko metrov, chránený prírodný výtvor. Spod upravenej travertínovej kopy v bohatých prúdoch vyteká minerálna voda. Do skaly boli pred niekoľkými rokmi vysekané vane, malé bazéniky, dnes už celkom zanesené, do ktorých sa ľudia chodili kúpať. Na vrchole kopy sú dva krátery. Pripomínajú malé sopky. Ibaže nechrlili oheň a síru, pokojne z nich vyvierala minerálna voda. Pokým nevyschli. Prameň sa na jednom mieste dlho neudržiaval, pôvodne vytekal zo svahu, potom z prednej strany kopy, z kráterov a napokon na dnešnom mieste.

Zmenilo sa to na nepoznanie, ale ja si myslím, že vždy tu bolo krásne, v minulosti (kým nezmizli travertínové bralá) ešte krajšie. Dodnes má toto miesto v sebe čosi mystické a určite malo vždy, ako svedčí poklad objavený v roku 1928: dva diadémy, špirálovitá náramenica, náhrdelník, dva dvojružicové závesky a gombík.

V roku 1952 pripravoval pán Ladislav Ondrejka-Štiavničan miesto pre strelmajstra. Keď sa totiž skala odkopala, odkryla, výstrel z nej odvalil oveľa viac ako vtedy, keď ju zakrývala zemina. Pracoval medzi dvoma bralami, v medzierke širokej pol druhu-dva metre, asi dvadsať-tridsať metrov od miesta, kde sa našiel už spomenutý poklad. Asi v metrovej alebo dvojmetrovej hĺbke narazil na čosi tvr-

Kráter travertínovej sopky

Ladislav Ondrejka-Štiavničan po troch desaťročiach opäť nad svojím objavom

dé. Trochu to odkopal. Najprv si myslel, že je to starý vojenský bodák. Chcel ho vybrať, ale ukázalo sa, že je dlhší, ako predpokladal, a keď sa ho pokúšal vypáčiť, zlomil sa mu. Čerstvý zlom sa zablyštal a jemu napadlo, že našiel zlato. Opatrne meč vybral, poslal po známom na analýzu, ale ukázalo sa, že je to iba bronz.

Bolo veľké šťastie, že pán Ondrejka-Štiavničan o svojom objave informoval profesora Uhlára z Ružomberka, lebo ten hneď prišiel a nález sa ujal. No nielen to. Vybavil Ondrejkoví-Štiavničanovi platené voľno. Dali mu k dispozícii strelmajstra, aby kopal ďalej a skúsil ešte čosi nájsť. To sa mu ohromne hodilo, kameň potreboval na dom. A tak teda pracoval. Prešlo niekoľko dní a len o kúsok ďalej od prvého meča natrafil na ďalšie štyri a o niečo neskôr ešte na jeden, už siesty meč.

Stojí za zmienku, že asi o osem metrov ďalej našiel pán Ondrejka-Štiavničan ľudskú lebku, ktorú však pri kopaní čakanom rozbil. Nevenoval jej nijakú pozornosť, takže sa už nedá zistiť, či aj ona nepochádzala z bronzovej doby. Ležala pod kameňmi, azda to bol hrob.

Alebo ľudská obeť?

Tá by len podčiarkla kurióznosť tohto príbehu, ktorý má aj ďalšiu pointu. Pripomeňme si prameň, o ktorom sme hovorili. Volá sa Teplica, hoci nie je veľmi teplý, a pretože smrdí sírou, hovorí sa mu aj Čertovica. Za jeden ľudský život sa premiestnil minimálne tri-štyri razy, koľkokrát sa sťahoval za tri tisícročia, ťažko povedať, nie je preto čírou fantáziou predpokladať, že v dobe bronzovej vytekala na mieste objavu mečov a pokladu.

Pán Ondrejka-Štiavničan mi rozprával zaujímavú vec. Z prameňov v kráteroch na travertínovej kope nevytekala len voda, ale unikal aj dusivý kysličník uhličitý. Neopatrné vtáky, ktoré sa prišli napiť, prípadne dokonca nad prameňom len preleteli, padali vraj mŕtve do krátera. Kysličník uhličitý môže byť v uzavretom priestore veľmi nebezpečný: vo väčšom, niekoľko metrov hlbokom kráteri nad Vyšným Sliačom mal ideálne podmienky, aby sa koncentroval. Často sa vraj bavili tým, že zapálili noviny a hodili do krátera, kde oheň ihneď zhasol, chýbal mu kyslík. Krátko po druhej svetovej vojne prišli k prameňu akísi vojaci. Chceli sa napiť, ale pán Ondrejka-Štiavničan ich varoval a aby ich presvedčil, vošiel do krátera (kysličník uhličitý sa držal pri dne), vzal papier a chcel ho zapáliť. Spadli mu však zápalky a on na okamih zabudol na opatrnosť, zohol sa po ne a hneď zamdlel. Celkom iste by zahynul, keby tam nebolo toľko chlapov, ktorí ho vytiahli.

Sekera z pokladu bronzových
predmetov zo Zvolena

Možno je aj táto skúsenosť historickou lekciou. Pramene nasýtené kyslíčnikom uhličitým ťažším ako vzduch sa v uzavretom priestore môžu stať nebezpečnou pascou. Aj to mohol byť jeden z dôvodov viery, že v nich striehne boh alebo démon, ktorého si treba uzmierniť obeťou.

Z archeológov sa niekedy smejú, že keď dačomu nerozumejú, vysvetlia to kultom. Nemyslím si, že by to bolo spravodlivé. Nebolo takej éry, aby ľudstvo na vieru a náboženstvo nevynakladalo obrovské prostriedky. Prečo by to malo byť inak v praveku?

Isteže, predstava o mečoch ako daroch neznámym bohom má svoju slabinu. Ťažko vysvetliť, prečo by mala platiť len v horách, ale už nie v nížinách na južnom Slovensku.

Odpoveď nepoznám, možno za súčasného stavu poznania ani nejestvuje. Všetky meče, nech ich je akokoľvek veľa, sú len vzorka, neporovnateľne väčšia časť z nich skončila kdesi na bojiskách, v hrobách, no najčastejšie zrejme v zlievarenských dielňach ako surovina. Náš Homér je veľmi medzerovitý. Poznáme len to, čo nám zanechali pravekí bohovia. Aj preto sa k nim ešte i dnes treba správať s úctou. Sú dokladom o myslení nášho predka.

Príbeh šiestich mečov z Liptovských Sliačov mal aj dohru.

Krátko po odvysielaní filmu ma pozval neznámy zberateľ, aby som sa pozrel na bronzový meč z jeho zbierky. Keď sa z televízie dozvedel, čo vlastne má, tešil sa z neho viac, ako keď ho kúpil. Tešil sa z dobrej kúpy, lebo vraj cena mečov na zberateľských burzách po odvysielaní filmu iste stúpne.

O niekoľko týždňov som videl aj ďalšiu zbierku. Okrem iných vzácností v nej bol keltský pás, o akom som dovtedy ani nechyroval. Meral vari viac ako dva metre. Zberateľ nemal z mojej návštevy radosť, bola viac-menej vynútená okolnosťami a aj archeológ Václav Furmánek, ktorý mi robil sprievodcu, musel vystupovať anonymne ako môj náhodný spoločník. Keď si chcel pás pozrieť a zmerať, zberateľ odmietol, o fotografovaní ani reči. Vraj nabudúce. Nabudúce však už nikdy nebolo, k zbierke sme sa viac nedostali a pás sa kamsi stratil. Vraj ho kúpil ktosi neznámy. Rovnako neznámy, ako sú neznámi ľudia, čo zberateľovi nosia nenahraditeľné pamiatky poznášané z nálezísk, ktoré sa mohli stať naším Homérom.

Približne v tom istom čase prišiel k archeológom do Nitry ďalší muž. Priniesol ukázať bronzový meč, ktorý mal celé roky zapichnutý v stene stodoly, a azda by tam bol ešte celé roky aj zostal, lebo majiteľ ani netušil, čo vlastní.

Vrátil sa domov aj s mečom, ale o poznanie bohatší: on sám i veda.

Meč je nielen zbraň,
ale aj symbol vznešenosti,
odznak pravekého rytiera

Niekedy svet vyzerá ako v anekdote z kategórie čierneho humoru - o rabínovi, ktorý na smrteľnom lôžku povedal synovi svoju najväčšiu múdrosť:

— Všetko je celkom inak!

Tak je to aj v tomto príbehu: Tam, kde dnes stoja mestá, nebolo nič, a tam, kde je nič, tam bolo...

Ktovie, čo tam bolo.

Veď práve o tom je tento príbeh:

Kde bolo, tam nie je, kde nebolo, je...

Pri nakrúcaní filmu o mohylách z mladšej doby bronzovej sme prišli do Čaky. Je to jedna z mnohých obcí na západ od Hrona, ktoré sú preslávené archeologickými náleziskami. Asi sa tu dobre žilo, úrodná nížinná krajina okrášlená nevysokými pahorkami ponúkala dobrú pôdu i výhodné miesta na bývanie. Nad Čakou stávala mohyla, jedna z najväčších u nás, ale keby nás nebol sprevádzal autor archeologického výskumu Jozef Paulík, nenašli by sme nič. Lebo „tam v tom poli to bolo“, bez presného zamerania sa viac povedať ani nedalo.

Kde bolo, tam nie je...

A pritom o niekoľko kilometrov na juhozápad leží Kolta a ešte bližšie na severozápad obec Dedinka. V trojuholníku, ktorý dnes tvoria, stávali mohyly, ktoré patria medzi najväčšie a najbohatšie vo vtedajšej Európe.

O mohylách sme už síce hovorili, ale to bola celkom iná kategória mohýl, čosi ako pomníky pravekej rovnosti, kým mohyly v trojuholníku na západ od Hrona (a na viacerých ďalších miestach) sú celkom iné - sú to mohyly vládcov, mohyly dokumentujúce delenie spoločnosti na mocných a bezmocných, v istej chvíli azda aj na otrokov a slobodných.

Dávno ich zavial čas, zmizla aj mohyla v Čake, ale archeológovia ju boli schopní zrekonštruovať. Bola 50 metrov široká a asi 10 metrov vysoká. Kopec, že by sa na ňom mohli sánkovať deti, keby nešlo o takú vážnu vec: o prvú

Jozef Paulík

Tu, kde už nie je nič, býval
kráľovský hrob

monumentálnu architektúru v našich dejinách, takú monumentálnu, že na niektorých šťastnejších miestach sa zachovala aj po troch tisícročiach.

Boli sme aj pod takou mohylou, na nerozoznanie sa ponášala na vŕšok vytvorený prírodou. Na film sa dostala bez možnosti bližšieho určenia, bol to jediný spôsob, ako neupozorniť súčasných vykrádačov hrobov, ktorých, žiaľ, stále pribúda.

Jedinou preskúmanou mohylou, ktorú si možno pozrieť, je mohyla v Očkove pri Piešťanoch. Premenili ju totiž na múzeum. Na navŕšenie pôvodného násypu nebolo peňazí, a tak nad hrobovou komorou postavili prístrešok zo skla a železa. Nevyvolá pôvodný dojem monumentality, s tým sa treba vopred zmieriť, postavili ho z praktických dôvodov, aby chránil podzemné časti mohyly, hrobovú komoru a hrob. Stačí však pohľad do takmer desaťmetrovej hĺbiny a návštevník (najmä ten, čo si vie predstaviť nad sebou ešte vyšší násyp) pochopí, aké monumentálne dielo tu stálo.

Očkovskú mohylu postavili bojovníkovi, ktorý mal pohreb ako rozprávkový kráľ. Spálili ho na hranici postavenej z desiatok kubíkov tvrdého dreva. Zostala po nej prepálená pôda v okruhu desiatich metrov. Pohrebné hranice sa zapáľovali nadránom, ešte za tmy, a keď sa rozhoreli, musel to byť veľkolepý, ale aj hrozivý pohľad. Mŕtvy na hranici sedel alebo ležal oblečený do šiat z látky, ktorá pripomínala brokát, bola popretkávaná zlatými nitkami, ktoré sa roztavili na malé kvapky. Telo mŕtveho zdobili zlaté a bronzové šperky. Mohylu vykradli už pred tisíckami rokov, ale aj to, čo zlodeji neodniesli, je dôkazom veľkoleposti: bronzová hadovitá ihlica, trosky panciera, prilby, náhleníc, štítu, meča, kopije, konského postroja. Nápadné sú zvyšky misky pokrytej rýdzim zlatom. Možno ňou pôvodne zakryli zlatú popolnicu a práve ona privábila zlodejov.

Pohreb bol zložitý náboženský obrad. Jeho priebeh poznáme opäť z Homéra. Očkovský pohreb pripomína pohreb hrdinu Patrokla, ktorý padol pod múrmi Tróje. Rituál bol spojený s tancom kňazov, boxom, lukostreľbou, zápasením, ale aj obradným pitím, pri ktorom sa vyprázdnené poháre hádzali do ohňa.

Keď žiara očkovskej hranice vyhasla, vykopali hrobovú komoru a pod ňou hrobovú jamu. Jej dno bolo takmer osem metrov pod terénom. Potom sa postupne, v troch vrstvách vŕšila mohyla spevnená kamenným vencom.

Aj budovanie mohyly sa spájalo s náboženskými obradmi. Boli veľmi kruté. V Kolte sa v jednotlivých vrstvách mohylového plášťa našli zvyšky spálených

ľudských obetí. To opäť pripomína Homéra, lebo aj pri Hektorovom pohrebe obetovali dvanásť zajatcov. Ako zistili antropológovia, medzi obeťami z nášho územia bývali často deti. Ich zabíjanie však nebolo prejavom zvrátenej ukrutnosti, ale dokladom viery, že z mladého tela možno nadobudnúť novú mladosť. Obetiam bolo isteže jedno, pre akú myšlienku ich zabijú, v mene čoho podstupujú hroznú smrť. Lež o to asi išlo. Náčelníkov pohreb musel vyvolávať hrôzu, lebo bez hrôzy nefunguje nijaké tabu.

Človek tých čias bol hlboko veriaci, každý významnejší krok sprevádzali náboženské úkony a azda všetky na počesť najvyššieho boha - Slnka. Zachoval sa celý súbor posvätných znakov, ktoré sú prejavom tejto viery. Krásna je loďka, vytepaná na bronzovom vedre objavenom v Lúčkach na Liptove, v ktorej Slnko podľa vtedajších predstáv po oblohe ťahali vodné vtáky. Slnko symbolizujú vodné vtáky znázornené aj na iných predmetoch, napríklad na obrovskej sponě z Krivoklátu pri Považskej Bystrici, a rovnako aj rozličné abstraktné znaky, terče, kruhy, špirály, koncentrické kruhy, kríže.

Nádherných pamiatok z doby bronzovej sú na svete tisícky, ale len málokeď sa stáva, žeby sa niektoré dali sústrediť okolo jedného konkrétneho človeka. Výnimkou v tomto smere je žena, ktorej hrob objavil Jozef Paulík pri výskume mohyly v Dedinke. Je naozaj výnimočná. Nemecký profesor Hermann Müller-Karpe ju vraj zaradil medzi jedenásť najvýznamnejších žien vtedajšieho sveta. Nevie, pri akej príležitosti to povedal a čo tým myslel, dozvedel som sa to len sprostredkovane, ale v každom prípade to znie až neuveriteľne, lebo v Müller-Karpeho zozname je napríklad manželka faraóna Ramzesa II., chetitská kráľovná Puduhepa, čínska princezná Fu Hao a biblická Debora...

Bronzový závesok v tvare loďky so štylizovanými vtáčikmi na oboch koncoch, symbol Slnka putujúceho po oblohe. Pohľad zhora na protiľahlej strane odкрýva systém dierok v závesku

Nie som taký odborník ako profesor Müller-Karpe, neviem o faraónovej manželke, chetitskej kráľovnej ani čínskej princeznej takmer nič, ale Debo-
ra, to už je niečo celkom iné: starozákonná hrdinka, ktorá sa postavila na čelo izraelského vojska. Rozplamenené jej proroctvami porazilo Kananejcov (Kenaancov), ktorí dvadsať rokov zotročovali Židov. Kenaanského veliteľa Zizara na úteku iná hrdinka Jáhel pribila v spánku kladivom a dlhým klincom k zemi...

Starozákonné príbehy sú niekedy surové, taký bol asi vtedy čas, ale sú to príbehy, a to je rozhodujúce, lebo také v dejinách nášho praveku najviac chýbajú. Príbeh našej hrdinky nik nezapísal, veď ani nemáme našu Bibliu, egyptské ani chetitské hieroglyfy, gréckeho Homéra ani nijaký iný písomný prameň z doby bronzovej. Najstaršie príbehy zapísali na druhom konci vtedajšieho sveta, ale ten nebol tak ďaleko, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať.

Našu Deboru medzi najvýznamnejšie ženy zaradil hrob. Po smrti ju spálili, ale aj zo zvyškov kostí sa dalo určiť, že bola veľmi mladá, takmer dieťa, a predsa ju obliekli do slávnostného rúcha s plášťom zopnutým sponou a ozdobeným puklicami a obdarovali veľkolepou súpravou šperkov: mala čelenku, vo vlasoch krúžky, náhrdelníky, náramky, pás s puklicami, nánožný kruh, šidlo, ihlicu a na šatách do kruhu osekaný mliečny opál. Také malé slniečko, ktoré, žiaľ, už dávno vyhasil čas. A je to veľká škoda, lebo slnko sa do tohto príbehu priam vnucuje. „Tí, čo milujú Hospodina, nech sú ako Slnko vychádzajúce v plnej sile..." taká je víťazná pieseň izraelitov, vraj najstarší text Biblie.

Naša Debora mala dokonca dve Slnká, jedno z opálu, druhé nosila na šiji v trojici s ďalšími záveskami, ktoré zrejme mali magickú moc. Išlo o krúžok - Slnko, list - meč a miniatúrny štít. Nebol to však obyčajný štít, ale štít, aký používali bojovníci legendárnych slnečných Mykén. Antických Mykén, Agamemnónovho kráľovstva naplneného zlatom, no najmä prostredníctvom Homéra a Heinricha Schliemanna - ktorý (ako je známe) to všetko vykopal - neodlučiteľne spojeného s trójskou vojnou opísanou v homérskych eposoch.

Teda naozaj nie sme ďaleko od príbehov starovekého sveta.

Tak či tak príbeh naše Debory nepoznáme. Vieme iba toľko, že ju vysoko vzdvihli a obdarovali ako nijakú inú. A prečo to urobili? Azda aj ona vykonala hrdinský skutok? Preslávila sa proroctvami? Slúžila bohom a svojmu národu?

Našu Deboru pochovali s najvyššími poctami, uložili pod mohutnú mohylu, ale jej hrob nebol v centre, na najdôstojnejšom a najvýznamnejšom mieste.

Centrálny hrob dostal niekto ešte významnejší, pre nás, žiaľ, celkom neznámy, lebo hrob ktosi vykradol. Lenže aj prázdny, vykradnutý hrob môže byť svedectvom: vykrádanie hrobov bolo totiž v tých časoch všeobecným javom. Prakticky všetky mohyly boli vykradnuté. Z preskúmaných mohýl nevykradli iba jedinú, vo Veľkých Ripňanoch, azda preto, že do nej viedol zložitý chodbovitý vchod. Je zaujímavé, že práve také vchody sa stavali aj v Mykénach. A aj náhrdelník, ktorý sa v mohyle našiel, bol zo sklených mykénskych perál. A to zďaleka nie je všetko: V mohyle v Dedinke sa našli črepy ozdobené mykénskym ornamentom, v Lužanoch hrot mykénskeho šípú, v Jure pri Bratislave mykénsky rapír.

To všetko je pozoruhodné...

Platí to aj v prípade muža, ktorého našli v hrobe pod mohylou v Čake, spáleného, ale v plnej zbroji: štít, meč, kopija, oštep, masívna sekerka a ešte jedna menšia na vrhanie, masívne dláto na opravu výzbroje, britva, konský postroj.

Sú to dokonalé veci. Zbroj dosahovala v tých časoch svoj vrchol, v niektorých prípadoch definitívu: meč je už odvtedy mečom, rovnako kopija, štít, pancier.

Doba bronzová je časom revolúcie vojenstva. To platí aj u nás. V Lúčkach na Liptove sa našiel už spomenutý bronzový kotol ozdobený slnečným motívom, vedro, ale aj prilba - najstaršia v strednej Európe. Ponáša sa na vojenské helmice z egejskej oblasti. Je jedným z dokladov, ktoré potvrdzujú, že už v mladšej a neskorej bronzovej dobe žili na Slovensku naozajstní profesionálni bojovníci, pravekí rytieri, oblečení do bronzového brnenia, s pancierom na prsiach, s prilbou na hlave, s bronzovými náhlenicami, ktorí bojovali oštepami, kopijami, sekerkami na hádzanie i na boj zblízka, bronzovými mečmi a útočili na bojových vozoch tak ako hrdinovia z homérskych spevov. Bronzové koleso, ktoré sa našlo v Obišovciach (dostalo sa až do anglického Manchestru, kde ho za druhej svetovej vojny zničilo nacistické bombardovanie), má európsky význam, o používaní bojového voza sa však našli aj ďalšie doklady: v Bobrovci napríklad nábojnica a krásny bronzový zákolník ozdobený figúrkami vtákov, kolesový náboj objavili aj v Trenčianskych Bohuslaviciach a našli sa i bronzové puklice, ktoré azda zdobili korbu.

Je však pozoruhodné, že jestvuje ešte jeden podobný hrob ako v Čake, a aj ten ukazuje do starovekého sveta: našiel sa totiž v Aténach. V jednom i druhom je prakticky tá istá zbroj i rovnaký výstroj: u nás však ešte z bronzu, kým v Grécku už zo železa...

Debora z Dedinky

Archeologických dokladov sa nazbieralo tak veľa, že už možno začať myslieť aj na históriu. Aspoň v niektorých obdobiach celkom iste. Za také možno považovať rozhranie 13. a 12. storočia pred naším letopočtom, lebo vtedy sa odohrávalo čosi zvláštne. Ten dátum je len približný, ale treba si ho pamätať, lebo pod hypotézy, ktorú vypracoval Jozef Paulík, vtedy sa naša vlasť stala súčasťou dejín Grécka, Talianska, ba aj druhého brehu Stredozemného mora, Blízkeho východu. Podľa doktora Paulíka sú totiž vtedajší obyvatelia Slovenska, ale aj Moravy, Rakúska, Maďarska predkovia historických Italikov, Protoitalikovia, dnešní Taliani, homérskych Dórov, teda Protodórovia, dnešní Gréci, a Trákov, Pratráci.

Jozef Paulík to vyčítal z mohýl, lebo práve ony predstavujú veľmi výrečnú dejepisnú kapitolu. Hovorí nielen o smrti najvznešenejších, ale aj o živote všetkých ostatných. Pravda, jej výpoveď je veľmi zložitá, pripomína hieroglyfy, o ktorých sme už hovorili: najprv ich treba rozlúštiť a až potom si vypočuť ich svedectvo. A jedným z takých hieroglyfov je aj žalostný osud mohýl. Od najstarších čias vábili vykrádačov hrobov. V tomto smere jestvuje historická paralela, a opäť stredomorská - pyramídy. Pyramídy a mohyly sú príbuzné, vznikli z jednej krvnej skupiny, z rovnakých náboženských predstáv. Do pyramíd i pod mohyly sa ukladali najmocnejší a najbohatší, ktorí mali zostať najmocnejší a najbohatší aj na druhom svete. To preto ich na ďalekú cestu vybavili mocou a bohatstvom; moc je nehmotná, ale bohatstvo bolo skutočné, reálne, hmatateľné.

Najprv mohyly zrejme ktosi strážil, ale po čase už len strach, prekliatie, ktoré hrozilo za ich zneuctenie, tabu. Lenže každé tabu účinkuje iba v rámci spoločenského celku, napríklad kmeňa, ktorý ho vytvoril, a len čo sa pomínul - ani to nemuselo dlho trvať - pominul sa aj strach, a vtedy nastúpili vykrádači hrobov, ktorí nerešpektovali povinnú úctu, nebáli sa pomsty bohov. Mohyly sa stali baňou na bronz a možno aj zlato. Dá sa predpokladať, že k nim smerovali celé lúpežnícke výpravy. A neboli to zloději, ktorí majú strach zo svetla. Naopak, profesionáli, ktorí si vypracovali špecializované technológie. Prekopať sa do mohyly nie je maličkosť a nájsť pod tonami hliny zlatý šperk, to už je umenie. A zloději ho ovládali.

Kopali do mohylových plášťov úzke hlboké šachty, nasmerované priamo na tie časti tela, kam sa vešali šperky; niekedy boli lievikovito rozšírené, aby sa dal preskúmať celý hrob. Zloději výborne poznali situáciu pod mohyla-

mi, nerobili zbytočnú prácu a to sa dá vysvetliť len tak, že ich poučili priami svedkovia pohrebu...

No aj to je možné, že svedkami pohrebu boli oni sami!

A to je nápadná okolnosť.

Mohyly sú pomníky mŕtvych, ale nie obyčajných nebožtíkov, sú symbolom povýšenia mŕtvych medzi bohov. Pripomeňme si prelínanie osudov hrdinov spod Tróje na nebi a na zemi. To však nebol jediný dôvod na stavbu mohýl. Mnohí si myslia, že na jednej strane to boli pomníky víťazstva, a na druhej pripomienka poroby.

Vyzerá to logicky. Na stavbu mohyly bolo treba obrovské množstvo práce. Už sme spomínali pyramídy, ibaže egyptské pyramídy stavali otroci a my sme v hlbokom praveku. Hovoriť o rozvinutom otroctve ešte nemožno, odborníci preto uvažujú nad takzvanou dvojakou etnicitou. Predpokladajú, že spomedzi obyčajných ľudí sa v tom čase vydělili bojovníci, lepší a mocnejší ako horšia masa, ktorá ich živila, tá bola povinná pracovať, a to aj pri stavbe mohýl.

Preto prichádzali zloději tak krátko po pohrebe: zrútila sa moc a s ňou aj ochranné tabu. Možno je aj to, že pádu moci ktosi pomohol. To platilo nielen v okolí mohýl, ale aj v meradle takmer celého vtedajšieho sveta. Najstaršie písomné správy hovoria o tom, ako antický svet napadli „morské národy“. Vypálili mykénske mestá, vyvrátili chetitskú ríšu, bojovali so Židmi (Biblia ich nazýva Filištínci) a prenikli až do Egypta, kde ich porazil faraón Ramzes III.

Moderná veda hovorí o poslednom veľkom sťahovaní Indoeurópanov.

Začalo sa vraj na Balkáne, ale to je len dohad bez pevných podkladov. Práve v tejto súvislosti zaujali Jozefa Paulíka už spomínané nezvyčajné javy na rozhraní 13. a 12. storočia pred našim letopočtom. Neodohrávali sa len u nás, ale na celom území okolo stredného Dunaja. Priestor za Váhom sa vtedy takmer vyprázdnil. Akoby sa bojovníci spod mohýl zbalili a kamsi odišli. No nielen živí: z niektorých mohýl pietne vyzdvihli aj mŕtvych (stalo sa to napríklad vo Veľkých Ripňanoch). Aj niektoré malokarpatské hradiská zanikli: vyhoreli, ale bez viditeľných stôp násilia. Rozbité žarnovy akoby naznačovali rozlúčkový obrad, spojený s pálením príbytkov a ničením majetku pred pochodom do neznáma.

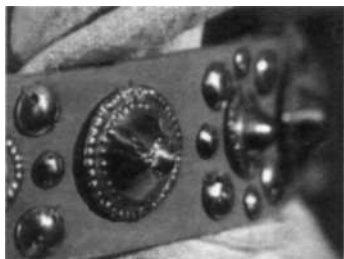
Doktor Paulík tvrdí, že práve tento nezvyčajný úkaz je jedným z prejavov veľkého sťahovania národov, že dokonca spod stredodunajských mohýl vyšiel impulz, ktorý rozhýbal polovicu Európy.

Praveký rytier z Čaky

Hrobová komora mohyly
v Očkove

Detail výzdoby pása

Slnko, meč a mykénsky štít - čo
by o tom rozprávala Debora
z Dedinky?

Možno to vyzerá fantasticky, ale taká predstava má podporu nielen v nestých písomných správach, ale aj v archeologických nálezoch. Bojovníci spod mohýl dobre vedeli o bohatstve Stredomoria. Dokladajú to antické pamiatky na našom území z čias pred veľkým sťahovaním, o ktorých sme už hovorili, mykénske motívy na keramike, chodbovitý vchod, sklené mykénske perly, hrot mykénskeho šípu, mykénsky rapír.

Vstup bojovníkov spod mohýl do antického sveta dokladá zasa veľký počet stredodunajských pamiatok, ktoré sa našli v Stredomorí.

Začnime napríklad už spomenutým hrobom v Aténach: bronzová zbroj, objavená v mohyle v Čake, sa stala prototypom železného vybavenia dórskeho bojovníka.

Antického Apolóna ťahali na voze po oblohe labute. Nie je to obdoba nášho slnečného člna?

Na pylóne chrámu Medinet Habu v Tébach sú vyobrazení nepriateľskí bojovníci. Na hlavách majú perové čelenky; vyzerajú ako Indiáni. A taká čelenka, isteže už bez peria, sa našla v bojovníckom hrobe v Čake.

V nových podmienkach sa objavuje aj trojica záveskov: Slnko - krúžok, meč - list a mykénsky štít. V antickom svete zmenila zmysel, keď symbolizuje Jupitera a dvoch bohov vojny: Marsa a Quirina.

Jozef Paulík upozorňuje aj na to, že jedinou športovou disciplínou prvých olympijských hier bol beh: nie je to azda spomienka na príchod otcov - hrdinov?

Čo si o tom všetkom myslieť?

Azda Debora z Dedinky by nám to vedela povedať. Možno to bola práve ona, čo vyzvala svoj národ, aby sa dal na pochod do zasľúbenej zeme plnej zlata a pokladov.

A možno aj nie.

Možno platí ono rabínovo: Všetko je celkom inak!

No keby aj celkom inak: aj tak je to pekný príbeh.

Kde bolo, tam nie je, kde nebolo, je...

Misa z kniežacieho
hrobu v Očkove

Už sme to spomínali v príbehu o šiestich mečoch z Liptovských Sliačov: nemáme slovenského Homéra a nemajú ho ani okolité krajiny. Naším Homérom je podzemný archív, pamiatky, ktoré už vydal a určite ešte vydá. Záleží len na nás, ako s ním naložíme.

Ide mi o slovíčka „naložíme“ a „vydá“, lebo bola by to celkom nesprávna predstava, že všetko krásne a dôležité sa už našlo, že náš podzemný archív sa vyčerpal. To celkom iste nie. Nepriamym svedkom objavu pokladu rovnocenného s pokladmi nájdenými v 19. storočí sa stal aj vedecký redaktor tejto knihy, môj dlhoročný priateľ Václav Furmánek. To, čo píšem, poznám teda z rozprávania priameho svedka.

Dňa 19. augusta 1967 ohlásil Mikuláš Končiský v Liptovskom múzeu v Ružomberku objav bronzových nádob. Václav Furmánek vtedy viedol archeologický výskum na stavbe priehrady Liptovská Mara. V múzeu sa dozvedel o objave a hneď sa za ním vybral. To, čo našiel, prekonal všetky očakávania. Objav totiž tvorila celá sada bronzových predmetov; najmä kolekcia bronzových nádob bola absolútne unikátna. Dovtedy sa na Slovensku našlo asi 25 bronzových nádob (z niektorých len malé kúsky), na nijakom nálezisku nie viac ako jeden-dva kusy (jedine v Somotore to boli štyri šálky), a teraz mu pán Končiský ukázal desať nádob. Medzitým ich už aj očistil: osem šálok a malú misu uložené v bronzovom kotle spolu s nádherným hrotom kopije a celkom unikátnym predmetom kosákovitého tvaru.

Poklad našli pri stavbe plota záhradníckeho družstva na ploche niekdajšej hydinárne, asi 800 metrov severne od železničnej stanice v Liptovskom Mikuláši a 1 500 metrov východne od Liptovskej Ondrašovej, ktorá pokladu dala meno, hoci v tom čase už bola len miestnou časťou Liptovského Mikuláša.

Nálezcovia kopali jamy na stĺpiky. Jednou sa im podarilo trafiť presne do pokladu. Spočiatku si mysleli, že naďabili na staré konzervy, takmer ich odhodili, a nebyť Mikuláša Končiského, určite by sa to bolo stalo.

Časť pokladu

Bolo to na miernom svahu (vo výške 657 metrov nad morom) naklonenom k potôčiku Mútnik. Podľa neho sa volá miesto, kde sa poklad našiel. Mútnik sa o kus ďalej vlieva na Jaloveckého potoka a ten asi o 1 200 metrov južnejšie do Váhu. Tak je to však iba dnes, v bronzovej dobe tiekol Váh, ako ukazuje reliéf terénu, len 200 - 300 metrov od pokladu, a to by mohla byť veľmi dôležitá okolnosť.

Kotol bol uložený asi 60 centimetrov hlboko. Pri kopaní ho značne poškodili, napriek tomu ochránil bronzové nádoby, ktoré v ňom boli poukladané.

Václav Furmánek presunul z Liptovskej Mary na miesto nálezu niekoľkých robotníkov, vykopali zopár sond, ale všetky boli celkom sterilné, prázdne. No aj to bolo svojím spôsobom svedectvo. Ak sa v okolí nenašla osada ani pohrebisko, bolo jasné, že išlo o poklad, odborné povedané tezaurovaný depot, ktorý patrí medzi najväčšie v celej strednej Európe. Porovnateľné poklady bronzových nádob sa našli napríklad v českých Jenišoviciach, moravskom Štramberku a v nemeckých Drážďanoch. V Karpatskej kotline bol v tých časoch najväčší. Musel mať vo svojej dobe obrovskú cenu. Homér napríklad uvádza, že jedna otrokyňa stála toľko, čo štyri býky, a medená trojnožka toľko, čo dvanásť býkov. Isteže to nemožno absolutizovať, ondrašovský poklad je starší, aj zemepisná poloha zrejme zohrávala svoju úlohu, isté však je, že predstavoval nesmiernu hodnotu.

Bronzové nádoby patrili v tých časoch medzi najvzácnejšie predmety.

O tom napokon nepriamo svedčí aj sám ondrašovský nález

- jednu zo šálok opravovali, prácne k nej prinitovali nové, celkom odlišné ucho z inej šálky. Ich veľkú hodnotu ľahšie pochopíme, ak si pripomenieme zložitú a náročnú technológiu výroby.

Z odliateho a vytepaného bronzového plechu sa vystrihol kruh a ten sa potom vytepával na drevenej forme alebo maske vyrezanej do tvaru budúcej nádoby. Vyzerá to jednoducho, ale nádoby mali dokonalý tvar a výroba dokonalej drevenej formy pred-

Záhadný kosákovitý predmet

pokladá použitie rotujúceho zariadenia, celkom jasne povedané - točovku, sústruh, a to už pred tritisíc rokmi. A ešte jedna okolnosť je dôležitá: keď bola nádoba hotová, drevená forma sa už nedala vybrať, bolo ju treba zničiť, spáliť - z toho vyplýva, že každá nádoba bola neopakovateľný originál, unikát.

Dôležitý bol aj použitý materiál. Ak bronz obsahoval primálo cínu, bol primäkký, vlastnosťami sa blížil medi, ak ho však do zliatiny dali priveľa, stal sa naopak prikrehký a lámal sa. Bronz na výrobu tepaného riadu nemohol mať viac ako osem percent cínu, v nitoch ešte menej. Ak zliatinu vyrábali priamo z medi vytavenej z rudy, dal sa pomer cínu a medi presne vyrátať, lenže v dobe bronzovej sa nepoužiteľné predmety často znovu pretavovali a prerábali, preto v takom prípade určiť potrebné množstvo cínu, to predpokladalo skutočné remeselné majstrovstvo.

Dôležitým historickým svedectvom je aj vzhľad predmetov. Kopija je dokonale krásne symetrický výrobok s bohato zdobenou tulajkou. Je dlhá 25 centimetrov a takmer až po hrot dutá. Lenže kopija musí mať prísne účelový tvar, raz darmo, je to zbraň, určená na to, aby zasiahla a zabila. Kotol, miska a šálky ponúkali oveľa väčšiu umeleckú voľnosť, čo vidno na tvarovej pestrosti, ktorá prirodzene zvyšuje závažnosť historickej výpovede.

Kotol bol vysoký 18 centimetrov a v najširšom mieste mal priemer 40 centimetrov. Bol pokrytý rytou ornamentálnou výzdobou, mal štyri uchá a pre nás je azda zaujímavá skutočnosť, že podobné nádoby nie sú veľmi časté, hojnejšie sa našli len v Sedmohradsku, Podnestersku a na severe Európy. Miska bola vysoká asi päť centimetrov, pri ústí široká trinásť a pol centimetra. Šálky mali približne tie isté rozmery, dôležitá je však iná vec: vzájomne sa od seba líšia, každá je iná, jedna profilovaná, iná oblá, s hladkým povrchom alebo naopak, bohato zdobená, niektoré sú výborne zachované, ďalšie takmer zničené, skorodované, časť pokrýva nádherná ušľachtilá zelená patina, časť si dodnes zachovala charakteristický bronzový vzhľad. Aj nity, ktorými sa pripevňovali uchá, sú dokonalé, starostlivo zaoblené, iné však len nedbalo rozbúchané alebo dokonca nahradené obyčajnými drôtenými spojkami. To sa nedá pochopiť inak ako dôkaz, že jednotlivé nádoby sú výrobky pochádzajúce z viacerých dielní. Výtvarná tradícia a chemický rozbor bronzu ukazujú na dielne, ktoré pracovali v Karpatskej kotline, a skutočnosť, že plastické rebrovanie niektorých úch je slovenská nálezová špecialita, dokonca dokazuje, že ide o výrobky - minimálne sčasti - zo slovenských dielní, že teda

Liptovský originál a jeho obrázok na reliéfe z Blízkeho východu

na severnom Slovensku, najmä hornom a strednom Považí, bolo významné kultúrne a výrobné centrum strednej Európy.

Rozbor nálezov ponúka aj úvahy nad majiteľom a spôsobom, ako sa poklad dostal do zeme. Pretože sa v okolí nenašlo nijaké sídlisko ani pohrebisko, možno predpokladať, že ondrašovský poklad bol osobným majetkom jednotlivca. Nezískal ho odrazu, ale dlho budoval, a potom zakopal. V tých časoch to nebolo nič nezvyčajné, nezabúdajme, že trezory ešte nejestvovali, uloženie do zeme bolo najbezpečnejšie. Je, pravda, nápadné, že ten, čo si taký cenný poklad ukryl do zeme, sa poň už nikdy nevrátil, lenže dôvody, ktoré ho viedli k tomu, aby svoj majetok skryl, a rovnako dôvody, ktoré mu zabránili, aby ho znovu vykopal, sú, žiaľ, dnes už neriešiteľnou záhadou, nech by boli akokoľvek zaujímavé a poučné.

Nevieme, kto to bol, a aj o čase udalosti môžeme hovoriť len veľmi približne: najmladšie kusy zbierky pochádzajú z prelomu 8. až 9. storočia pred naším letopočtom, skôr sa teda do zeme dostať nemohli.

Isté je, že ich majiteľ sa nesprával unáhle, nekonal v zmätku, šálky a misku najprv starostlivo povkladal jednu do druhej, uložil do kotla, pridal kopiju a kosákovitý predmet a iba potom zakopal.

Václav Furmánek si myslí, že to mohol byť kupec, ktorý sa pohyboval po starej obchodnej ceste. Zodpovedala by tomu blízkosť Váhu, lebo riečne toky predstavovali v tých časoch v neznámom kraji najlepšiu orientáciu.

Jestvuje však aj druhá možnosť. Naznačuje ju onen neidentifikovateľný plochý kosákovitý predmet, ktorý na jednej strane zdobí zložitý rytý ornament. Dosiaľ sme o ňom nehovorili. Je celkom unikátny, bez obdoby nielen u nás, ale aj v susedných krajinách. Je dlhý 32 centimetrov, v najširšom mieste meria 47 milimetrov a postupne sa zužuje až na 27 milimetrov. Užší koniec pôsobí ako rúčka, ktorej dĺžku nemožno presne odhadnúť, lebo sa zlomila a odlomený koniec chýba. Predmet vyzerá ako kosák, ale kosák to rozhodne nie je, obe hrany sú tupé, ani jedna nemá ostrie, ku koncu sa nezužuje, ale naopak, rozširuje, a koniec nie je zahrotený, ale okrúhly.

Zdá sa, že po určenie jeho zmyslu treba zísť veľmi ďaleko, a to v čase i priestore.

Z literatúry viem, že už v treťom tisícročí pred naším letopočtom sa na reliéfoch v Stredomorí objavuje podobný predmet - v tých časoch, pravda, z kameňa - ktorý sa zrejme nesprávne označuje ako „kosákovitá zbraň". Tie

isté predmety z bronzu sú charakteristické pre obdobie rozkvetu Chetitskej ríše, podobné z polovice druhého tisícročia pred naším letopočtom pre Krétu, v severnej Mezopotámii sa objavujú na reliéfoch z 10. a 11. storočia pred naším letopočtom, možno ich nájsť na egyptských reliéfoch, napríklad na triumfálnej stéle líbyjského veliteľa žoldnierov Šešonku, ktorý sa v roku 945 zmocnil vlády a začal tým éru faraónov-cudzincov, a rovnako na reliéfe z 9. storočia pred naším letopočtom v trónnej sále kráľa Aššurnasirpala v Kalchu, kde náš divný predmet drží kňaz stojaci pred vládcom, a čo je osobitne zaujímavé, deje sa to zrejme počas obradného pitia, lebo kňaz má v ruke šálku a kráľ misku. Podobná scéna je na obelisku z čierneho mramoru z roku 827 pred naším letopočtom. Asýrsky kráľ Salmanasar III. stojí v ruke s miskou, oproti nemu kňaz s kosákovitým predmetom nad kráľom Jehuom (v Biblii je opísaný ako obávaný bojovník), ktorý kľáči a bozkáva zem pri nohách asýrskeho panovníka.

Vo všetkých prípadoch drží kosákovitý predmet boh, kňaz alebo kráľ najčastejšie v spojení s miskou alebo šálkou pri obradnom pití.

K tomu by bolo ťažko niečo dokladať, keby to neurobil sám život.

V čase, keď som sa o poklade z Liptovskej Ondrašovej rozprával s Václavom Furmánkom, vrátili sa z výletu do Londýna moje už dávno veľké deti. Navštívili aj Britské múzeum, ktoré ich očarilo množstvom pamiatok naznašaných z celého sveta. Po preplnených sálach možno chodiť hodiny a celé dni, a stále sú to len odrobinky z veľkolepého celku, pred ktorým treba postáť v úžase a úcte. Angličania to vedia, Britské múzeum preto spravujú ako výkladnú skriňu svojho národa. V národnom múzeu a rovnako v národnej galérii sa napríklad neplatí vstupné a aj fotografovať možno celkom bez poplatkov a zábran. A tak teda fotografoval aj môj syn. Po ich návrate sme si prezerali fotografie, a ja som odrazu až zdúpnel. Azda úplnou náhodou vyfotografovali kamenný reliéf, na ktorom sediaci veľkňaz drží v ruke misku pri obrade posvätného pitia a odlievania bohom. Okolo veľkňaza stoja ďalší kňazi s miskami v rukách, a dvaja z nich majú v pravicí mne dobre známy kosákovitý predmet. Presne taký ako sa našiel v Liptovskej Ondrašovej.

Ako som už povedal, fotografie sa rodili v akomsi vytržení, nik potom nevedel s istotou povedať, kde sa reliéf vlastne nachádza (podľa plánu sa dalo určiť iba veľmi približne, že v sálach venovaných Blízkemu východu), aký je starý, odkiaľ pochádza, a už vonkoncom nie, čo presne znázorňuje.

Fotografia z Britského múzea

Na fotografii síce vidno akési nečitateľné písmo, žiaľ, nič viac. Informatívny nápis v angličtine fotografia nezachytila. Škoda, treba však povedať, že hoci možno všeličo vysvetľoval, určite nehovorí, na čo tie neobyčajné kosákovité predmety vlastne slúžili, lebo to je záhada spoločná Londýnu aj Liptovskej Ondrašovej.

Čo k tomu doložiť? Poklad z Liptovskej Ondrašovej ukazuje na mimoriadne závažné súvislosti, ktoré prekonávajú aj tie najsmelšie predstavy o úrovni života v bronzových dobách na území dnešného Slovenska.

Čo na tom, že sa nikdy nedozvieme, či ondrašovský poklad patril kráľovi, najvyššiemu kňazovi, obchodníkovi alebo zbojníkovi, ktorý ho len kdesi ulúpil. Aj tak pri pohľade naň behá človekovi mráz po chrbte.

Začal som tento príbeh citátom z rozprávania o šiestich mečoch z Liptovských Sliačov, a môžem ho skončiť rovnakou dohrou, akou sa skončil aj ich príbeh.

Ešte skôr, ako som začal písať túto knihu, rozprávali mi viacerí archeológovia o obrovskej kolekcii bronzových nádob, ktorá sa spomína na burzách zberateľov. Občas aj odborník dostane od neznámeho človeka otázku v tomto smere. A to je všetko. Vie sa len toľko, že ktosi na neznámom mieste vykopal obrovský súbor pozostávajúci z desiatok bronzových nádob. Vykopal, ale nechal si ho pre seba. Nikoho neinformoval (a to by mohlo stačiť, súbor by naďalej zostal jeho majetkom) a azda sa zo vzrušenia odborníkov aj posmieva. Obávam sa, že táto časť našich homérskych spevov je navždy stratená, že svedectvo, možno neuveriteľné, sa zmení na kopu starého plechu.

Kopu starého plechu s vysokou zberateľskou cenou, lenže tá tvorí len zlomok jeho skutočnej ceny. Skutočnú, nezaplatiteľnú cenu by mal iba jeho príbeh, ktorý, žiaľ, ktosi umlčal.

Hrdina tejto knihy

(Epilóg)

301

Sú veci medzi nebom a zemou, alebo aj podzemím a zemou, ktoré sa odohrávajú vo večnej tme, pod vodou, na dne močarísk, vysoko na končiaroch, za obzorom, medzi ľudskou myslou a zemou, ale najčastejšie v ľudskej mysli samej. A také veci, najmä vtedy, ak odzneli už dávno-pradávno, sa hľadajú najťažšie, hoci práve ony sú podstatou, motorom alebo aspoň šŕavou dejín.

Môj priateľ Miro Harman, vzdelaný geológ ozdobený vedeckým titulom, objavil pri zbieraní húb v lese pri Jablonočciach v podhorí Štiavnických vrchov zvláštne kôpky kamenia, ktoré mu pripomínali mohyly, a dlhé nízke kamenné pásy, čosi ako miniatúrne hradby. Našiel aj podobným spôsobom opevnené návršie s dvoma balvanmi za hradbami. Jeden vraj vyzerá ako kamenný oltár, druhý je nepochybne opracovaný ľudskou rukou. Chcel, aby som sa na to miesto pozrel. Bolo to priveľmi vábivé a nemohol som odmietnuť tým skôr, že o spoluprácu požiadal aj naslovovzatého odborníka, archeológa Václava Furmánka, ktorý ponuku prijal.

Neoľutoval som. Bol to veľký zážitok. Chodili sme po lese vari celý deň. Našli sme všetko, o čom Harman hovoril, mohyly aj miesta opevnené dlhými kamennými múrikmi, ktoré síce vyzerali ako hradby, ale boli také nízke, že by ich prekročilo aj dieťa. Do značnej miery sú už roznosené, ale ešte vždy sa dala rozoznať kliešťovitá brána postavená podľa pravidiel pravekého pevnostného staviteľstva, pravda, rozmermi vhodná skôr na detské ihrisko. Aj návršie malo všetky znaky posvätného miesta. Chráni ho symbolická hradba s rovnako symbolickým vstupom, kliešťovitou bránou. V strede stojí mohutný balvan a o kus ďalej kamenná stéla so žliabkom na spodnom okraji. Jednoznačne ľudské dielo.

A pritom nikde nič, ani jediný čriepok, ktorý by to všetko zaradil do konkrétneho času.

Jediným náznakom bola kamenná skrinka napoly zakrytá zemou, ktorú Václav Furmánek objavil neďaleko obetiska, takmer totožná so skrinkovými

Miro Harman

Rozhádzaný hrob

Záhľadná kamenná guľa

hrobmi, ktorých Dr. Furmánek preskúmal vari tisícky a dobre vedel, že v takých istých skrinkách pochovávali popol svojich mŕtvych obyvatelia juhovýchodného Slovenska asi pred 3000 rokmi.

Lenže aj kamenná skrinka bola prázdna...

Záhľadné stavby značne porušil čas, múriky miestami celkom zmizli, všetko bolo akési neskutočné, neprehľadné, rozptýlené na takom veľkom priestore, že sme ustavične narážali na nové stavby, akoby ich bol plný celý les. Nálezisko presekla lesná cesta, ale aj za ňou opevnenie pokračovalo v tvare veľkého trojuholníka. Napokon sa Václav Furmánek rozhodol, že zorganizuje menší archeologický výskum a vráti sa do Jablonoiec aj so spolupracovníkmi, aby to miesto aspoň zamerali a zakreslili.

Tak sa aj stalo. Archeológovia všetky lesné stavby zmapovali, pričom objavili aj nové, ktoré sme pri prvej obhliadke nezbadali. Preskúmali jednu z mohýl, ale bola celkom prázdna. Nič nenašli ani pri obhliadke okolia valov a opevneného obetiska, celkom nič, ani čriepok. Jedinou a aj to len veľmi neistou stopou bol už spomenutý hypotetický skrinkový hrob, ktorý ukazoval do mladšej doby bronzovej.

Bolo to nezvyčajné, hoci nie celkom jedinečné. Už sme sa s tým stretli, napríklad na Pohanskom hrade, preto iné ani nemožno, ako sa opakovať a povedať, že nevysvetliteľné javy sa spravidla pripisujú kultu, náboženstvu, lebo boli a sú veci medzi nebom a zemou, ale keďže sa odohrávali prevažne v ľudskej mysli, ak sa aj nájdu, zväčša im ani nerozumieme.

Práca archeológov ľuďom neušla. Vyvolala značnú pozornosť a našli sa aj takí, ktorí potom rozobrali, a tým zničili niekoľko mohýl, dokonca aj skrinkový hrob, jediný náznak konkrétneho času.

Ťažko povedať, prečo to urobili, možno zo zvedavosti alebo si azda mysleli, že nájdu poklady.

Keď som sa potom s pánom Harmanom prišiel pozrieť na rozsah škôd, v jednej z rozhádzaných mohýl som našiel veľký guľatý kameň. Nechcel som veriť vlastným očiam. Hoci ma Dr. Harman varoval, že dokonalé kamenné gule môže vytvoriť aj príroda, nemohol som sa ubrániť porovnaniu: také isté kamenné gule sa našli aj v Anglicku, v megalitickej kultovej stavbe Stonehenge. Sú uložené v múzeu v Salisbury. Ich veľkosť kolíše od tenisovej až po futbalovú loptu. Pôvodne vraj slúžili ako kladivá, ktorými sa opracovávali kamenné bloky, neskôr dostali aj ďalšiu úlohu. Stonehenge v stredoveku prezývali

Kamenné gule v Salisbury

„tanec obrov“, lebo vraj iba obri by mohli zdvihnúť mnohotonové balvany do sedemmetrovej výšky. Nie je to pravda. Dokázali to aj ľudia. Koniec kvádra potisli nad pripravenú jamu, postupne ho do nej pákami zasúvali, z masívneho lešenia ho postavili a potom utesnili práve spomínanými kamennými guľami, ktoré sú dnes v múzeu (jedna možno u mňa v pracovni).

Je to len náhoda, alebo niečo viac?

Stonehenge tvoria dva monumentálne kruhy. Prvý z obrovských, dokonale opracovaných kamenných blokov, vo výške štyroch metrov pospájaných vodorovnými kamennými prekladmi, druhý, neporovnateľne nižší, zo zvláštneho modrastého kameňa. Vo vnútri stojí podkova takmer o tri metre vyššia ako vonkajší kruh, za ňou druhá, menšia; v strede leží hrubá pieskovcová doska, akýsi oltár. Dojem zo stavby je vraj uchvacujúci, nebol som tam, ale viem si to predstaviť. To najdôležitejšie, zmysel Stonehenge je však oveľa menej nápadný, nevelký kameň uprostred prístupovej cesty: má také isté poslanie ako cieľnik na hlavni pušky. Myslená čiara, vedená od stredu svätyne cez oltár, stred vchodu a spomenutý kameň, smeruje na miesto, kde sa ráno v deň letného slnovratu objaví slnko, hlavné božstvo, v tomto prípade aj presný časový bod. Stonehenge slúžili ako praveké observatórium, ako pevný bod na určovanie času.

Stonehenge začali ľudia budovať pred vyše 4000 rokmi a dokončili o niekoľko storočí neskôr ako stavby v našom lese, ak by sa, pravda, potvrdil predpoklad o mladšej dobe bronzovej. Časová zhoda by tu teda bola.

Smieme azda rozmýšľať nad tým, že v Jablonočciach stávali slovenské Stonehenge? Menšie, bez ohromujúcej monumentality, ale postavené na tej istej myšlienke? Čosi ako ten nie veľmi nápadný kameň uprostred prístupovej cesty?

Isteže smieme, nejestvuje však nič, o čo by sme sa mohli oprieť. Na určenie času by možno stačila hrsť obyčajných črepov, no určenie myšlienky, určenie zmyslu tej tajomnej stavby si vyžaduje oveľa viac.

Lenže čo by to malo byť, neviem.

Pravda, to sa už opakujem.

Veci, ktoré sa odohrávajú v ľudskej mysli, sa hľadajú najťažšie. Také sú však dejiny praveku. Zanechali tisíce stôp, no ani jednu vetu, ani jeden zápis, ani jediná myšlienku, nijaký ľudský príbeh, nijaký odkaz ľudskej mysle. Vraví sa, že história je učiteľka života, ak by to bola pravda (nie som si tým

Kamenný oltár a posvätné návršie

Filmová múza Klió v lese pri
Jabloňovciach

celkom istý), mali sme byť lepšími žiakmi, ale s históriou praveku je to už celkom ako s veštbou starogréckych Delf: treba si ju správne vysvetliť. Lenže, čo je správne, to sa ukáže až potom, keď už je neskoro. Preto sa vrátim v tejto knihe už k toľko ráz spomínanému Homérovi, ktorý - ako som kdesi vyčítal - nás učil, aby sme príbeh začali v prostriedku a nechali nášmu naozajstnému, vymyslenému alebo vybásnenému hrdinovi vyrozprávať začiatok. A pokiaľ ide o koniec, o ten sa vraj už vôbec netreba starať, lebo ak ho aj dopovieme, udalosti tak či tak čoskoro urobia z bodky čiarku.

Skončíme teda aj túto knižku čiarkou, za ktorou budú vďaka napredovaniu poznania nasledovať ďalšie príbehy. A kto bol jej hrdinom, aby vyrozprával začiatok, ani presne neviem - azda čitateľ, ten si sám urobí poriadok s koncom i začiatkom.

Prajem mu pri tom veľa úspechov.

Lunicovité závesok zo Zvolena

Náplecný kruh zo Zvolena

Zoznam použitej literatúry nie je úplný. Chýbajú odkazy na diela autorov, ktorí mi o svojich výskumoch rozprávali. Ešte raz im za to ďakujem, veľmi mi tým uľahčili prácu. Ich mená sú v každej kapitole.

Absolon, K.: Výzkum diluviální stanice lovců mamutů v Dolních Věstonicích na Pavlovských kopcích na Moravě. Pracovní zpráva za třetí rok 1926. Brno 1942- 1944, 1945.

Agricola, J.: Zlatá kniha baníctva. Bratislava 1983.

Andel, K.: Zemplín vo svetle novších archeologických nálezov. Nové obzory 2. Bratislava 1960, str. 120 - 137.

Augusta, J.: Mamut, význačný chobotnatec doby ledové. Věda přírodní XI/ 1930, č. 1, str. 1 - 3, 2 - 3, str. 43 - 47.

Augusta, J. - Filip, J. - Burian, Z.: Lovci mamutů a sobů. Praha 1955.

Augusta, J. - Filip, J. - Burian, Z.: Neandertálci. Kapitola z vývojových dějin člověka. Praha 1955.

Baer, W.: Der Vorgeschichtliche Mensch. Lipsko 1860.

Bánesz, L.: Barca bei Košice. Paläolitische Fundstelle. Bratislava 1968.

Bárta, J.: Paleoliticko-mezolitická stanica na piesočnej dune pri Seredi na Slovensku. Slovenská archeológia 2, 1954, str. 577 - 584.

Bárta, J.: Chvalovská jaskyňa a pilinské jaskynné pohrebiská v Juhoslovenskom krase. Slovenská archeológia 3, 1955, str. 110 - 121.

Bárta, J.: Záchranný výskum v záplavou postihnutej jaskyni Domici. Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied 1957, str. 29-34.

Bárta, J.: Majda-Hrašková jaskyňa a jej kultová funkcia v dobe halštatskej. Slovenská archeológia 6, 1958, str. 347 - 360.

Bárta, J.: Plastika Venuše na západnom Slovensku. Archeologické rozhledy 10, 1959, str. 874-875.

- Bárta, J.: Príspevok k pravekému osídleniu Domickej sústavy. Slovenský kras 1964 - 1965, str. 58 - 73.
- Bárta, J.: Slovensko v staršej a strednej dobe kamennej. Bratislava 1965.
- Bárta, J.: Osídlenie slovenských jaskýň v staršej dobe kamennej. Nové obzory 9, 1969, str. 201 - 224.
- Bárta, J.: Paleolitická Venuša z Moravian. Výtvarný život 15, 1970, č. 9, str. 1 - 8.
- Bárta, J.: Sídlišká zo staršej doby kamennej v okolí Moravian nad Váhom. In: Almanach 1970, str. 31 - 40.
- Bárta, J.: Tretie desaťročie speleoarcheologickej činnosti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitre (1972 - 1982). Slovenský kras 22, Martin 1984, str. 245 - 265.
- Bátora, J.: Opevnená osada zo staršej doby bronzovej v Hostiach. Archeologické rozhledy 35, 1983, str. 72 - 79.
- Bátora, J.: Nové lokality a nálezy z juhozápadného a stredného Slovenska. Archeologické výskumy a náleziská na Slovensku, ďalej AVANS, v r. 1983. Nitra 1984, str. 31 - 34.
- Bátora, J.: Pohrebisko zo staršej bronzovej doby v Jelšovciach. Kráasy Slovenska 65, 1988, č. 3, str. 18 - 20.
- Benický, V.: Ako boli objavené kresby neolitického človeka v Domici. Kráasy Slovenska 1943 - 1944, str. 147 - 148.
- Böhm, J.: Domica - jeskyně pravěkých tajů. Kráasy Slovenska 1933, str. 75-84.
- Böhm, J.: Domica, sídliště neolitického člověka. Světozor 1933, 15, str. 28-29.
- Böhm, J.: Domica - jeskyně neolitického člověka. Praha 1933.
- Böhm, J.: Nové objevy v Domici. Národní listy 7.1.1934.
- Böhm, J.: Domica a její nástěnné kresby. In: Volné směry, str. 255 - 258.
- Böhm, J.: Kronika objeveného věku. Praha 1941.
- Böhm, J.: Naše nejstarší města. Praha 1946.
- Bouzek, J.: Objevy ve Středomoří. Praha 1979.
- Brown, E.: Cesta z Komárna do banských miest v Uhorsku a odtiaľ do Viedne. Martin, nedatované.
- Bublová, H.: pozri Točík, A.
- Budinský-Krička, V.: Slovensko v mladšej dobe kamennej. Slovensko v dobe bronzovej a halštatskej. Slovenské dejiny 1. Bratislava 1947, str. 55 - 103.

- Budinský-Krička, V.: Ďalšie výskumy v oblasti pravekých mohýl na východnom Slovensku. *Časopis Muzeálnej slovenskej Spoločnosti*, 40, 1949, str. 36 - 38.
- Budinský-Krička, V.: Východoslovenské mohyly. *Slovenská archeológia* 15, 1967, str. 277-361.
- Budinský-Krička, V.: Záchranný výskum v rokoch 1965 a 1966 v Barci, okres Košice. *Nové obzory* 11, Košice 1969, str. 231 - 269.
- Budinský-Krička, V.: Výskum roku 1969 na lokalite Baloty v Barci, okres Košice. *Nové obzory* 16, Košice 1974, str. 177 - 216.
- Burian, Z.: pozri Augusta, J.
- Ceram, C. W.: *Oživená minulost*. Praha 1971.
- Čaplovič, R.: Orava v praveku, vo včasnej dobe dejinnej a na začiatku stredoveku. Martin 1987.
- Dějiny archeologie. Praha 1976.
- Dějiny pravěku a starověku. Praha 1979.
- Dejiny umenia 1. a 2. Barcelona 1970.
- Dvořák, P.: *Odkryté dějiny (Dávnovéké Slovensko)*. Bratislava 1975.
- Dvořák, P.: *Lovci mamutov a tí druhí*. Bratislava 1983.
- Dvořák, P.: *Odkryté dějiny (První lidé na území dnešního Československa)*. Praha 1984.
- Dvořák, R.: *Podivný barón*. Budmerice 1993.
- Eisner, J.: *Slovensko v pravěku*. Bratislava 1933.
- Encyklopédia Slovenska, 1. zv., Bratislava 1977, 2. zv., Bratislava 1978, 3. zv., Bratislava 1979, 4. zv., Bratislava 1980, 5. zv., Bratislava 1981.
- Encyklopedie umění pravěku a starověku. Umění a lidstvo, Larousse, hlavní vydavatel René Huyghe. Praha 1967.
- Farkaš, Z.: *Koleso a záprah v praveku Slovenska*. Bratislava 1984.
- Farkaš, Z.: *Ako to bolo na Slovensku v kamennej dobe. Ich ohniská kryje zem*. Bratislava 1990.
- Filip, J.: Výzkum neolitické osady v Bylanech u Kutné Hory. *Archeologické rozhledy* 12, 1960, str. 282 - 283.
- Filip, J.: *Enzyklopädisches Handbuch zu Ur- und Frühgeschichte Europas*, 1. díl, Praha 1966, 2. díl, Praha 1969.
- Furmánek, V.: Ondrašovský bronzový poklad. *Svet vedy* 2/1969, str. 86 - 90.
- Furmánek, V.: Hromadný nález bronzových předmětů v Liptovské Ondrašové. *Slovenská archeológia* 18, 1970, str. 451 - 468.

- Furmánek, V.: Hromadný nález bronzových předmětů z Liptovského Mikuláše - Liptovské Ondrašové. Almanach Liptovský Mikuláš, 1971, str. 96 - 103.
- Furmánek, V.: Svedectvo bronzového věku. Bratislava 1979.
- Furmánek, V.: Pokračování výzkumu na sídlišti piliňské a kyperské kultury v Radzovcích. AVANS v r. 1979. Nitra 1980, str. 69 - 73.
- Furmánek, V.: Božena Němcová a archeologie Gemeru. Obzor Gemera 16, 1985, str. 173 - 175.
- Furmánek, V.: Kyjatice - eponymní lokalita archeologické kultury. Slovenská archeológia 34, 1986, str. 319 - 328.
- Furmánek, V.: Radzovce. Osada ľudu popolnicových polí. Bratislava 1990.
- Furmánek, V. - Husák, L.: Praveké mohyly na juhu stredného Slovenska. Obzor Gemera 19, 1988, str. 89 - 92.
- Furmánek, V. - Kruta, V.: Let d'oro dei Carpazi. Ceramica e metalli dell'et del Bronzo della Slovacchia 2300 - 800 a.c. Fiorano Modenese 2002.
- Furmánek, V. - Marková, K.: Výskum sídliska vo Včelinciach. AVANS v r. 1985. Nitra 1986, str. 80 - 83.
- Furmánek, V. - Pieta, K.: Počiatky odievania na Slovensku. Bratislava 1985.
- Furmánek, V. - Stloukal, M.: Jihovýchodní popelnicová pole ve světle antropologické analýzy. Slovenská archeológia 33, 1985, str. 137 - 152.
- Furmánek, V. - Veliačik, L. - Vladár, J.: Slovensko v dobe bronzovej. Bratislava 1991.
- Furmánek, V. - Vladár, J.: Opevnené osady doby bronzovej na Slovensku. Archeologické rozhledy 35, 1983, str. 3 - 13.
- Führer durch Troja (Ilion). Istanbul 1981.
- Gášaj, D. - Olexa, L.: Nižná Myšľa v dobe bronzovej. Košice 1996.
- Gášaj, D. - Olexa, L.: Nižná Myšľa ein bronzzeitliches Handelszentrum in der Ostslowakei. Katalóg výstavy. Bergischen Universität - Gesamthochschule Wuppertal. 1992, 1993.
- Götter und Helden der Bronzezeit. Europa im Zeitalter des Odysseus. 1999. National Museum of Denmark / Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland / Réunion des Musées Nationaux / Association Française d'Action Artistique / Hellenic Ministry of Culture.
- Hájek, L.: Vzácný nález z doby bronzové v Barci u Košic. Archeologické rozhledy, 5, 1953, str. 319 - 322.

- Hájek, L.: Hliněné lidské plastiky z doby bronzové v Barci u Košic. Slovenská archeológia 5, 1957, str. 323 - 338.
- Hampel, J.: A bronzkor emlékei magyarhonban. I. Budapest 1886.
- Hampel, J.: A bronzkor emlékei magyarhonban. II. Budapest 1892.
- Hampel, J.: A bronzkor emlékei magyarhonban. III. Budapest 1896.
- Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravany a Slováky. Praha 1846, str. 217-220.
- Hlovík, A.: Cesta na Oblík. Orol Tatránski I/1845 - 46. č. 1, str. 6 - 8.
- Hromada, J.: Moravany nad Váhom. Táboriská lovcov mamutov na Považí. Bratislava 2000.
- Husák, L.: pozri Furmánek, V.
- Childe, G.: Člověk svým tvůrcem. Praha 1949.
- Ivanov, I. S.: Sakroviščata na varnenskija chalkoliten nekropol. Sofia 1978.
- Jakab, J.: Kostrové pozostatky ľudských obetí z kultového objektu otomanskej kultúry v Spišskom Štvrtku. AVANS v r. 1975. Nitra 1976, str. 123 - 125.
- Jakucs, L.: Baradla cseppköbarlang. Miskolc (nedatované).
- Janák, J.: Dmica stará - Dmica dnešní. Krásy Slovenska 1932, str. 63 - 68.
- Janšák, Š.: Nález polisoárov na Slovensku. Archeologické rozhledy 1955, str. 12-19.
- Janšák, Š.: Brány do dávnoveku. Bratislava 1966.
- Jelínek, J.: Velký obrazový atlas pravěkého člověka. Praha 1977.
- Kabát, J.: Otomanská osada v Barci u Košic. Archeologické rozhledy 7, 1955, str. 594 - 600.
- Kabát, J.: Opevnění otomanské osady v Barci. Archeologické rozhledy 7, 1955, str. 742-746.
- Kalousek, F.: Německá věda ve službách nacistické protislovanské propagandy. In: Z dávných věků, str. 90 - 112.
- Kleibl, J.: Cesta za Adamem. Praha 1978.
- Klíma, B.: Výzkum stanice lovců mamutů u Dolních Věstonic v r. 1948. Archeologické rozhledy 1, 1949, str. 15 - 25.
- Klíma, B.: Dolní Věstonice. Tábořiště lovců mamutů. Praha 1983.
- Klíma, B.: Vývoj lidstva v paleolitu a mezolitu. Situace na území Čech. In: Pravěké dějiny Čech.
- Klíma, B.: Lovci mamutů z Předmostí. Praha 1990.

- Kmeť, A., jeho život a diela, zväzok I. Život Andreja Kmeťa, spísal a zostavil Karol A. Medvecký, II. vydanie 1924.
- Kmeť, A., jeho život a diela, zväzok II. Diela Andreja Kmeťa zostavil a vydal Karol A. Medvecký, II. vydanie (asi) 1924.
- Kmeť, A.: Veleba Sitna. Edične pripravil, textologicky upravil, poznámky a doslov napísal a menný register zostavil Š. Baranovič. Bratislava 1989.
- Knor, A.: Zámeček v Nitranském Hrádku u Šuran na Slovensku. Archeologické rozhledy 4, 1952, str. 241 - 250.
- Knossos - turistický sprievodca. Atény 1980.
- Kolník, T.: Rakúska a nemecká archeológia na Slovensku v rokoch 1933 - 1945. Historický zborník 10, 2/2000, str. 59 - 73.
- Kovalčík, R. M.: pozri Novotný, B.
- Kovárník, J.: K významu pravěkých kruhových příkopů. Brno 1997.
- Krekovič, E.: Črepy. Bratislava 1991.
- Kruta, V.: pozri Furmánek, V.
- Lichardus, J.: Neolitické osídlenie jaskyne Čertova diera. Nové obzory 7, 1966, str. 431.
- Lichardus, J.: Jaskyňa Domica - najvýznačnejšie sídlisko ľudu bukovohorskej kultúry. Bratislava 1968.
- Ložek, V.: Příroda ve čtvrtohorách. Praha 1973.
- Ložek, V.: Holocén. Slovenská archeológia 1980, str. 107 - 118.
- Lukniš, M.: Reliéf Slovenska. Slovensko 2. Příroda, str. 124 - 202.
- Lukniš, M.: Vývin územia zemepisného poznávania Slovenska. Slovensko 2. Příroda, str. 9 - 18.
- Machnik, J.: Archaeology and Natural Background of the Lower Beskid Mountains, Carpathians. Part I. Polska Akademia Umiejętności. Kraków 2001.
- Machnik, J.: Uwagi o związkach i chronologii niektórych znalezisk kultury ceramiki sznurowej w Karpatach. Acta archaeologica carpathica 4, 1962, str. 91 - 107.
- Majko, J.: Ako bola objavená jaskyňa Domica. Krásy Slovenska 1934, str. 224-227.
- Marková, K.: pozri Furmánek, V.
- Matunák, M.: Z dejín slobodného a hlavného banského mesta Kremnice. Kremnica 1928.
- Mazák, V.: Jak vznikl člověk. Sága rodu homo. Praha 1986.

- Medvecký, K. A.: Detva. Zvolen 1995.
- Morgan, L. H.: Praveká spoločnosť. Praha 1954.
- Mykény - turistický sprievodca. Atény, nedatované.
- Náčrt slovenského praveku a včasnej doby dejinnej. Slovenská archeológia 19, 1971.
- Návrh chronológie praveku a včasnej doby dejinnej na Slovensku. Slovenská archeológia 28, 1980, str. 101 - 237.
- Němcová, B.: Slovenské starožitnosti (Ze zápisků dra. Gust. Reusza). Památky archeologické 3, 1859, str. 22 - 27.
- Němejcová-Pavúková, V.: Systematický výskum vo Svodíne v rokoch 1971 -74, AVANS 1974, Nitra 1975, str. 66 - 68.
- Němejcová-Pavúková, V.: Ďalšia etapa výskumu vo Svodíne. AVANS 1977, Nitra 1978, str. 165 - 167.
- Němejcová-Pavúková, V.: Výsledky systematického výskumu vo Svodíne. AVANS 1979, Nitra 1980, str. 145 - 148.
- Němejcová-Pavúková, V.: Výsledky archeologického výskumu vo Svodíne. AVANS 1980, Nitra 1981, str. 186 - 190.
- Neustupný, J. a kol.: Opevněné neolitické sídliště v Hlubokých Mašůvkách na Moravě. Archeologické rozhledy 2, 1950, str. 52 - 56.
- Neustupný, J. a kol.: Výzkum neolitických sídlišť na Znojemsku. Archeologické rozhledy 3, 1951, str. 135 - 139.
- Neustupný, E.: Absolute Chronology of the Neolithic and Aeneolithic Periods in Central and South-Eastern Europe. Slovenská archeológia 16, 1968, str. 19-60.
- Novotná, M.: Medené nástroje a problém najstaršej ťažby medi na Slovensku. Slovenská archeológia 3, 1955, str. 70 - 100.
- Novotná, M.: Bronzové kužeľovité helmy a niektoré typy bronzových nádob v hromadných nálezoch na Slovensku. Sborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského 15. Musaica 4. Bratislava 1964, str. 19 - 43.
- Novotná, M.: Die Bronzefunde in der Slowakei. Bratislava 1970.
- Novotná, M.: Die Äxte und Beile in der Slowakei. München 1970.
- Novotná, M.: Bemerkungen zu den Anfängen der mittleren Bronzezeit im mittleren Donaugebiet. Archeologica Austriaca 13, 1976, str. 462 - 470.
- Novotná, M.: Metalurgia medi a bronzu v dobe bronzovej na Slovensku. Archeologia Polski 27, 1982, str. 359 - 369.

- Novotná, M.: Metalurgia opevnených osád. *Archeologické rozhledy* 35, 1983, str. 63 - 71.
- Novotná, M.: *Svedectvá predkov*. Martin 1994.
- Novotný, B.: Výskum vo Veľkej Lomnici. *Archeologické rozhledy* 24, 1972, str. 10 - 17.
- Novotný, B. - Kovalčík, R. M.: Sídliisko zo staršej doby bronzovej pri Spišskom Štvrtku, okr. Spiš. Nová Ves. *Sborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského* 18. *Musaica* 7. Bratislava 1967, str. 25 - 46.
- Novotný, B. - Kovalčík, R. M.: Katalóg archeologických pamiatok Spiša 2. Košice 1977.
- Novotný, B. - Kovalčík, R. M.: Katalóg archeologických pamiatok Spiša. Gánovce. Poprad 1977.
- Novotný, B. - Novotná, M. - Kovalčík, R. M.: Praveká dedina pod Vysokými Tatrami. Poprad 1985.
- Novotný, B. - Novotná, M. - Kovalčík, R. M.: Popradská kotlina v dávnej minulosti. Košice 1991.
- Nyáry, J.: Az ó-basti Pogányvár. *Századok* 4, 1870, str. 97 - 101.
- Olexa, L.: Siedlungen und Gräberfelder aus der Bronzezeit von Nižná Myšľa in der Ostslowakei. *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.* Berlin 1982, str. 387 - 397.
- Olexa, L.: Piata etapa výskumu v Nižnej Myšli. *AVANS* v r. 1981. Nitra 1982, str. 208 - 211.
- Olexa, L.: Sídliiská a pohrebiská z doby bronzovej v Nižnej Myšli. *Archeologické rozhledy* 35, 1983, str. 122 - 129.
- Olexa, L.: Ôsma etapa výskumu v Nižnej Myšli. *AVANS* v r. 1984, Nitra 1985, str. 176 - 177.
- Olexa, L.: Gräber von Metallgießern in Nižná Myšľa. *Archeologické rozhledy* 39, 1987, str. 255 - 275.
- Ottův slovník náučný, heslo Čechy, Dějiny. Praha 1893.
- Ožďáni, O.: Dávnoveké zbrane na Slovensku. Bratislava 1983.
- Paloncy, E.: Jak sme mĕřili v Domici. *Krásy Slovenska* 1932, str. 48 - 53.
- Paloncy, E.: Mĕření jeskyně Domice. *Krásy Slovenska* 1933, str. 65 - 69.
- Paulík, J.: K problematike čakanskej kultúry v Karpatskej kotline. *Slovenská archeológia* 11, 1963, str. 269 - 338.

- Paulík, J.: Velatická kultúra na Slovensku. Správy Československé společnosti archeologické 14, 1972, zošit 1 - 2.
- Paulík, J.: K významu mohýl z mladšej doby bronzovej v pravekom vývoji Slovenska. Slovenská archeológia 22, 1974, str. 73 - 81.
- Paulík, J.: Čačianska mohyla v Dedinke, okres Nové Zámky (II). Zborník Slovenského národného múzea 76. História, 24. Bratislava 1982, str. 19 - 29.
- Paulík, J.: Mohyly z mladšej doby bronzovej na Slovensku. Bratislava 1990.
- Paulík, J.: Bronzom kované dejiny. Bratislava 1993.
- Pavů, L.: Altneolithische Häuser in Böhmen. Archeologické rozhledy 1981, str. 534 - 543.
- Pavúk, J.: Výskum neolitického sídliska v Štúrove. Archeologické rozhledy 1967, str. 576 - 583.
- Pavúk, J. - Šiška, S.: Neolit a eneolit. Slovenská archeológia 28, 1980, str. 137 - 158.
- Pavúk, J.: Umenie a život doby kamennej. Bratislava 1981.
- Petrbok, J.: Pračlověk. Praha 1923.
- Pieta, K.: pozri Furmánek, V.
- Pleinerová, I.: Březno. Ústí nad Labem 1979.
- Pleinerová, L.: Problém stop orby v časně eneolitickém nálezu u Března. Archeologické rozhledy 33, 1981, str. 133 - 141.
- Pleslová-Štiková, E.: Výzkum sídliště kultury nálevkovitých pohárů v Makotřasích. Archeologické rozhledy 16, 1964, str. 437 - 481.
- Pleslová-Štiková, E.: Funkce příkopů na sídlišti kultury nálevkovitých pohárů v Makotřasích. Archeologické rozhledy 24, 1972, str. 269 - 277.
- Podborský, V.: František Vildomec. Archeologické rozhledy 28, 1976, str. 329.
- Podborský, V.: Hlavní výsledky v Těšeticích-Kyjovicích za léta 1964 až 1974. Sborník prací brněnské university, řada E 20 - 21, 1976, str. 175 - 184 (Vildomec, V.).
- Podborský, V.: Těšetice-Kyjovice II. Figurální plastika lidu s moravskou matovanou keramikou. Brno 1985.
- Polia, B.: Archeológia na Slovensku v minulosti. Martin 1996.
- Pravěké dějiny Čech. Praha 1978 (zostavili R. Pleiner a A. Rybová).
- Pravek východného Slovenska. Košice 1966.

- Prošek, F.: Zjišťovací výzkum na paleolitické stanici v Moravanech na Slovensku. Archeologické rozhledy 2, 1950, str. 175 - 183.
- Skutil, J.: Diluviální člověk na Slovensku. In: Slovenské dejiny, str. 18 - 54.
- Skutil, J.: Paleolitikum Slovenska a Podkarpatské Rusi. Spisy historického odboru Matice slovenskej, 4. zv. Martin 1938.
- Slovenské dejiny, 1. diel rediguje Branislav Varsik. Bratislava 1971.
- Slovensko v mladšej dobe kamennej. Bratislava 1970.
- Slovensko 2. Príroda (vedecký redaktor Michal Lukniš). Bratislava 1972.
- Slovensko 1. Dejiny (usporiadali Ján Tibenský a Ján Dekan). Bratislava 1975.
- Soudský, B.: Neolitické sídlisko v Bylanech a jeho interpretace. Archeologické rozhledy 20, 1968, str. 96 - 99.
- Stloukal, M.: pozri Furmánek, V.
- Stonehenge und benachbarte Denkmäler. Londýn 1995.
- Sto rokov archeologického výskumu v jaskyniach na Slovensku. Slovenský kras 13, 1975, str. 3 - 36.
- Šalkovský, R.: Hradisko v Detve. Nitra 1994.
- Šiška, S.: Pohrebisko tiszapolgárskej kultúry v Tibave. Slovenská archeológia 1964, str. 293 - 356.
- Šiška, S.: Výskum pohrebiska a viacvrstvového sídliska v Kopčanoch. AVANS 1974, Nitra 1975, str. 102.
- Šiška, S.: Praveké hrnčiarstvo. Bratislava 1980.
- Šiška, S.: Kultúra s východnou lineárnou keramikou na Slovensku. Bratislava 1989.
- Šiška, S.: Šarišské Michaľany. Dokument o spoločnosti mladšej doby kamennej. Bratislava 1995.
- Štiková, E.: Eneolitická skupina nálevkovitých pohárov v Čechách. Archeologické rozhledy 6, 1954, str. 369 - 392.
- Točík, A.: Parohová a kostená industria maďarovskej kultúry na juhozápadnom Slovensku. Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied 3. Nitra 1959, str. 23 - 54.
- Točík, A.: Začiatky metalurgie na Slovensku. Svet vedy 1962, str. 461 - 464.
- Točík, A.: Staršia a stredná doba bronzová. Slovensko 1. Dejiny. Bratislava 1978, str. 52 - 77.
- Točík, A.: Nitriansky Hrádok - Zámeček. Nitra 1981.

- Točík, A. - Bublová, H.: Príspevok k výskumu zaniknutej ťažby medi na Slovensku. Študijné zvesti Archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied 21, 1985, str. 47 - 135.
- Veliachik, L: Die Lausitzer Kultur in der Slowakei. Nitra 1983.
- Vizdal, J.: Zemplín v mladšej dobe kamennej. Košice 1973.
- Vizdal, J.: Potiská kultúra na východnom Slovensku. Košice 1980.
- Vladár, J.: Parohové bočnice zubadiel otomanskej kultúry na Slovensku. Slovenská archeológia 19, 1971, str. 5 - 12.
- Vladár, J.: Predbežná správa o systematickom výskume opevneného sídliska otomanskej kultúry v Spišskom Štvrtku. Archeologické rozhledy 24, 1972, str. 18-25.
- Vladár, J.: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branci. Bratislava 1973.
- Vladár, J.: Spišský Štvrtok, opevnená osada otomanskej kultúry. III. medzinárodný kongres slovanskej archeológie, Bratislava 7. - 14. septembra 1975. Nitra 1975, str. 3 - 20.
- Vladár, J.: Umenie dávnovekého Spiša. Bratislava 1978.
- Vladár, J.: Venuše slovenského praveku. Bratislava 1979.
- Vladár, J.: Praveká plastika. Bratislava 1979.
- Vladár, J.: Dávne kultúry a Slovensko. Bratislava 1983.
- Vlastivedný slovník obcí na Slovensku I - III. Bratislava 1977 - 1978.
- Vlček, E.: Travertínový výlitek lebky neandertaloidního typu z Gánovců u Popradu. Archeologické rozhledy 1, 1949, str. 156 - 161.
- Vlček, E.: Mezinárodní komise o nálezu neandertálského člověka na Slovensku. Archeologické rozhledy 11, 1959, str. 361 - 370.
- Vlček, E.: Najstaršie stopy ľudského života a spoločnosti na území Slovenska. In: Dějiny Slovenska, str. 15 - 17.
- Vlček, E.: Nález pozůstatků neandertálce v Šali na Slovensku. Sborník Geologických věd - Antropozoikum, rad A, zväzok 5, 1967.
- Vlček, E.: Neanderthaler der Tschechoslowakei. Praha 1969.
- Zamarovský, V: Na počiatku bol Sumer. Bratislava 1966.
- Zamarovský, V: Objavenie Tróje. Bratislava 1967.
- Zamarovský, V: Bohové a hrdinové antických báji. Praha 1982.
- Zázvorka, V: Vzpomínka na Jaroslava Petrboka. Anthropos 14, 1961, str. 17-19.
- Z dávných věků I. - 1947/1948, č. 1 - 4. Brno 1948.

- Žebrák, R: Další doklady pravěké těžby mědi v Španí Dolině-Piescích. AVANS
vr. 1985. Nitra 1986, str. 256 - 257.
- Žebrák, R: Die urzeitliche Burganlage von Sitno. Die Urnenfelderkulturen
Mitteleuropas. Praha 1987, str. 331 - 333.
- Zotz, L. E: Ist Böhmen-Mähren die Urheimat der Tschechen? (von Lothar
F. Zotz, Profesor für Vorgeschichte an der Deutschen Karls-Universität
Prag, und Bolko Fr. hr. von Richthofen, Profesor für Vorgeschichte an der
Universität Königsberg, z. Zt. im Felde). Lipsko 1940.
- Zotz, L. F.: Von der Mammutjägern zu den Wikingern. Ergebnisse und Auf-
gaben der böhmisch-mährischen Vorgeschichtskunde. Lipsko 1944.
- Zotz, L. F.: Altsteinzeitkunde Mitteleuropas. Stuttgart 1951.
- Zotz, L. F.: Die Venusstatuette von Moravany nad Váhom (posmrtné vydaný
článok s vysvetľujúcim textom Gizely Freundovej a príspevkom Fl. Helle-
ra). Slovenská archeológia 16, 1968, str. 5 - 17.

- Absolon, Karel 47, 48, 49, 52, 55,
 56, 57, 58
 Agamemnón 198, 199, 212, 290
 Aggtelek 75, 273
 Agricola, Georgius 191
 Achilles 277
 Achnaton 267
 Alpy 84, 191
 Andel, Karol 146
 Ardovská jaskyňa 79
 Ariadna 198
 Arpádovci 189, 222
 Aššurnasirpal 299
 Atény 198, 291, 294
 Babalyuk (Babská diera) 274
 Babin vrch 232
 Bača, Róbert 60
 Badányi, Matej 15
 Baku 190
 Balaša, Melichar 235
 Balážske Ďarmoty
 (Balassagyarmat) 230
 Bánesz, Ladislav 50, 53
 Banka 54
 Banská Bystrica 170, 171, 173,
 191
 Banská Štiavnica 171, 173, 236,
 237
 Baradla 75, 76, 77
 Barca - pozri Košice
 Bardejov 181
 Bárta, Juraj 54, 74, 83, 271, 273
 Bátora, Jozef 187, 188, 194
 Baudet, James Louis 54
 Beckershof 21
 Bel, Matej 237
 Bendík 223
 Benický, Vojtech 76, 77, 78, 79,
 80, 270
 Beninger, Eduard 9
 Besná, jaskyňa 274
 Beyreuth, Edwin 60
 Biele Karpaty 241
 Blatá 63
 Blažo 225, 226
 Blšanský vrch 133
 Blučina 208
 Bobrovec 291
 Bodvianska pahorkatina 280
 Bojnice 25
 Boliešik, Karol 59
 Bonn 21
 Borovce 48
 Boskovštejn 126, 127
 Bošácka dolina 241, 244, 246,
 248
 Bošáčka 241
 Boucher de Perthes, Jacques 12
 Böhm, Jaroslav 79, 80, 83, 119,
 270
 Bralce 231
 Branč 125, 140, 141, 167
 Bratislava 26, 282
 Brestov 182
 Breuil, Henri 54, 55, 57, 58
 Brno 25, 47, 48, 152
 Brown, Edward 169, 170, 171,
 172, 173, 174, 175, 176, 177, 191
 Březno 132, 133, 134
 Bučany 120, 138

Výberový register

Ab—Bu

Výberový register

Bu—Dr

- Budapešť 15, 26, 29, 164, 281
 Budinský-Krička, Vojtech 9, 178,
 179, 181, 182, 259, 261, 263
 Budmerice 119
 Bug, rieka 147
 Bujna, Jozef 138
 Bukové hory 83, 98
 Burchbrich 161, 163, 164, 165,
 166, 167, 168, 200
 Burian, Zdeněk 24, 32, 33, 67
 Búshegy (Smutný vršok) 135
 Buzica 280
 Būdöstó (Smradľavé jazero) 75,
 76
 Bylany 101, 103, 104, 105, 106,
 107, 109
 Byseň pri Kladne 138
 Bystrá, rieka 225
 Bystré 223
 Çatal Hüyük (Turecko) 91, 93,
 94
 Cerová vrchovina 257
 Cissbury 97
 Coburg 244
 Cornwall 190
 Crna Bara 87
 Crô-Magnon 37, 46
 Csellárik 34
 Cserhát, pohorie 261
 Cvangrošová, Ľudmila 89, 199,
 216
 Cyprus 128
 Cyril 222
 Čaka 287, 291, 293, 294
 Čák Trenčiansky, Matúš 189
 Čelakovský 237
 Čerňanský, Viliam 34, 35
 Čičarovce 156, 159, 171
 Čierne more 147
 Dačov Lom 229, 230, 231
 Dania, Emanuel 56, 57
 Darwin, Charles 12, 17, 21, 22
 Debora 287, 289, 290, 291, 294
 Dedinka 287, 289, 291, 292, 294
 Detva 253
 Detva - Kalamárka 253, 254, 255
 Devín 118, 282
 Devín - Devínska Kobyla 43, 44
 Devínska Nová Ves -
 Sandberg 43
 Dietl, Jaroslav 9, 20
 Dináre 84
 Diogenes 199
 Dlhopole 143
 Dlhá Ves 76
 Dneper 183
 Dobiáš, Josef 9
 Dobšinský, Pavol 164, 228
 Dolná Streda 76
 Dolné Lefantovce 174
 Dolné Plachtince 232
 Dolní Věstonice 31, 47, 48, 49,
 55, 56, 57, 58
 Domicia - pozri Kečovo
 Dordogne 23
 Doyle, Conan 101, 102
 Drachenhöhle 32
 Drachenloch (Dračia diera) 34
 Dráva 23
 Drážďany 296

Dreveník 25, 41, 44
 Drienovo 180
 Drienovský kras 272
 Dubois, Eugen 15, 16, 17
 Ducár, Ján 219
 Ducové 232
 Ďumbier 225
 Dunaj 43, 70, 119, 183, 207, 233,
 268, 282, 293
 Dupná diera 136
 Dvorníky 94
 Dzurko 220, 221, 223
 Eberfeld 20
 Edinburgh 102
 Ehringsdorf 32, 34
 Eisner, Jan 9, 113
 Erlangen 52, 231
 Eurysteus 198, 200
 Evans, Arthur John 197, 198,
 212
 Fabini, Jozef 161
 Formánek, Alexander 10
 Francisci, Ján 224
 Fransko pri Brambergu 272
 Freundová, Gisela 58
 Fu Hao 289
 Fuhlrott, Johann Karl 12, 20, 21,
 22
 Fulla, Ludovít 47
 Furmánek, Václav 176, 213, 223,
 229, 247, 258, 263, 265, 285, 295,
 296, 298, 299, 301, 302
 Galanta 203
 Gánovce 19, 22, 24, 25, 27, 29,
 30, 165, 200, 275

Gánovce - Hrádok
 v Gánovciach 19, 24, 28
 Gemer 191
 Gerhát, Dezider 194
 Germann, Bernhard 60
 Gibraltár 22
 Goethe, Johann Wolfgang 164
 Golianovo 120
 Gorczinski, József 60
 Greisiger, Michael 164, 165, 166,
 167
 Gundestrup 272
 Gýmeš 35
 Haçilare (Turecko) 92, 93
 Haeckel, Ernest 13, 16
 Hajská 37, 255
 Halaša, Andrej 9
 Haligovce - Aksamitka 15
 Halouzka, Rudolf 37
 Harman, Miroslav 176, 223, 301,
 302
 Hauer, Franz von 23, 46
 Hektor 289
 Heller, Florian 59
 Herakles 198
 Hermanovce nad Topľou -
 Oblík 219, 220, 221, 222, 223,
 224, 228, 251
 Himmler, Heinrich 49, 52, 61
 Hisarlik (Turecko) 112
 Hlávka 180
 Hlovík, Adam 220, 221, 222, 223,
 251
 Hlovík, Ján 220, 221, 222, 223,
 251

Výberový register

Dr—Hl

Výberový register

Ho-Ka

- Hluboké Mašůvky 125, 127, 129, 130
Hodejov 219, 222, 226, 227, 228, 263
Hoenning O'Carol, Emil Friedrich Johannes 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 42
Hoenning O'Carol, Johann de Nepomuk Carl Erkinger Berthold Maria Jaroslav Georg Pius Johann Don Bosco Konrad de Parzham Ailred 10, 13
Hoenning O'Carol, Otto 13
Holinger, Josef 19, 28
Holmes, Sherlock 101, 102, 109
Holuby, Jozef Ľudovít 9, 13, 17, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 251
Homér 112, 198, 208, 212, 219, 277, 278, 281, 285, 288, 289, 290, 295, 296, 304
Hornád 199, 200, 213
Horná Lehota 224, 230
Horná Lehota - Hrádok 225, 226, 228, 230, 232, 251
Horné Plachtince 229, 230, 232
Horní Věstonice 56
Hoste 119, 203, 206
Hostinné 60
Hosúsov 76
Hradský vrch (Várhegy) 213
Hromada, Jozef 58
Hron 119, 248, 287
Hrozný, Bedřich 212
Hullman-Petrech, Štefan 59, 60
Humenné 180, 281
Hurban, Jozef Miloslav 14
Hurbanovo 105
Huxley, Thomas Henry 22
Chalupka, Samo 224, 226, 230
Chattušaš 212
Childe, Vere Gordon 17, 66, 91, 102, 126, 190
Choč 280
Chvalová - Chvalovská jaskyňa 272, 273
Ilavská kotlina 119
Ilija - Sitno 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 243, 251, 256
Ilsko 32
Ipeľská kotlina 230, 261
Ivanov, Ivan 146
Ivanovce 119, 206
Jabloňovce 301, 302, 303, 304
Jáhel 290
Jáchymov 191
Jakab, Július 89
Janák, Jaroslav 74, 76, 83
Janšák, Štefan 9, 112, 113, 118, 119
Jáva 16, 34
Javorie 231
Jefimenko, Piotr Pavlovič 50
Jehua 299
Jelšovce 187, 188, 191, 192, 194, 195, 215, 259
Jenišovice 296
Jericho 90, 91, 92, 93, 94, 97
Jungfrauhöhle, jaskyňa 272
Jur pri Bratislave 291

Kadaň 97
 Kalch 299
 Kalvárske vrchy 170
 Kapušany 95
 Karig, Gustáv 245
 Karpaty 84, 147, 148, 223, 244
 Karpatská kotlina 83, 84, 213,
 234, 296, 297
 Katona, Ladislav 53
 Katov 229
 Kečovo - Domic 73, 75, 76, 77,
 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86,
 87, 94, 97, 98
 Kendy, Gejza 229
 Kežmarok 26, 165
 Kiss, Karol 273
 Kladno 153
 Klíma, Bohuslav 58
 Kmeť, Jozef 255
 Kmeť, Andrej 9, 10, 11, 16, 221,
 234, 235, 236, 237, 238, 239, 242,
 243, 244, 246, 247, 248, 249, 251,
 253, 254, 255
 Knorr, Antonín 113, 114
 Knossos 197, 198, 212
 Koki, Koloman 21, 28, 29
 Kolín nad Rýnom 29
 Kollár, Ján 111, 220, 237
 Kolník, Titus 84
 Kolta 287, 288
 Komárno 170
 Komjatná 14, 280, 281
 Končiský, Mikuláš 295
 Kormoš, Ján 36
 Kossina, Gustáv 49

Košťonky 50, 60
 Kostrzewski, József 248
 Košarovce 180
 Košč, Marián 89
 Košice 68, 199, 211, 212, 255,
 280
 Košice - Barca 53, 199, 200, 204,
 207, 208, 216, 275
 Košická kotlina 97, 260, 261
 Košické Olšany 225
 Kováčik 188
 Krakov 29, 31
 Krapina 23
 Kremnica 171, 173, 235
 Kréta 197, 198, 205, 211, 212,
 214, 299
 Krivoklát 289
 Krnišov 236
 Kroměříž 208
 Krpy 138
 Krupinská planina 229
 Krušné hory 97
 Kryl, Karel 74
 Krzemionky 96
 Kudlík, Bohumil 282
 Kukal, Zdeněk 35
 Kuzma, Ivan 138
 Kvapľová jaskyňa 274
 Kyjatice 261
 Labuda, Jozef 238
 La Quina 32
 Larousse, Pierre 31
 Latorica 156
 Lehringen 32
 Le Moustier 23, 24

Výberový register

Ka—Le

Výberový register

Le—Mi

- Lengyel 116
 Leopoldov 170
 Lešť 231
 Leustách, Ladislav 254
 Lichardus, Ján 64, 83, 84, 85, 136
 Linné, Carl 13, 16
 Líptáková Zora 176
 Liptov 280, 289, 291
 Liptovská Mara 295, 296
 Liptovský Mikuláš 283, 295
 Liptovský Mikuláš - Liptovská
 Ondrašová 295, 299, 300
 Liptovská Ondrašová - pozri
 Liptovský Mikuláš
 Liptovské Sliače 8, 261, 277, 279,
 282, 283, 285, 295, 300
 Liptovské Sliače - Vyšný
 Sliač 283, 284
 Lisková - Liskovská jaskyňa 15,
 16
 Londýn 22, 29, 102, 169, 299, 300
 Louny 132
 Lubbock, John 13
 Lučenská kotlina 260, 261
 Lúčky 289, 291
 Ludrovská dolina 283
 Lukniš, Michal 84
 Lumley, Henri de 46
 Lutonský, Alois 270
 Lužany 291
 Lužianky 136
 Lužica 248
 Lyell, Charles 11, 12, 17
 Lysica 241
 Mačala, Pavol 179
 Mačianske vŕšky - pozri Sered'
 Maďarovce 119, 206
 Magin, Baltazár 227
 Machnik, Jan 181
 Machalovce 209
 Mainland 102
 Majda-Hraško, Ondrej 271
 Majko, Ján 73, 74, 76, 77, 82, 270,
 274
 Majkova jaskyňa 274
 Makotřasy 153, 154, 155, 159
 Malachov 171
 Malajzia 12
 Malá Tŕňa 95
 Malé Kosihy 119, 275
 Malé Zalužice 63, 64
 Malý Cetín 262
 Malý Varád 112, 118
 Manchester 291
 Mária Terézia 42
 Marková, Klára 120
 Martákova skala 245
 Martin 11, 16, 26, 113, 231
 Martinček 280, 281, 282
 Maška, Karel Jaroslav 15
 Matunák, Michal 173
 Mayer 21
 Medinet Habu 294
 Mednyánszky, Dionýz 245
 Medvecký, Karol Anton 9, 25,
 246, 253, 254, 255
 Mészáros, Štefan 53
 Metod 222
 Mezopotámia 118, 299
 Mihalik, Jozef 213

Michalovce 63, 146, 148
 Minčev, Alexander 144
 Minos 198, 199
 Minotauros 198
 Miška, Karol 60
 Mitterberg 191
 Mladá Boleslav 138
 Moča pri Komárne 53, 54
 Močidlany 95
 Molpír 256
 Monte Circeo, jaskyňa 34
 Morava, rieka 119, 207, 282
 Moravany nad Váhom 45, 46, 47,
 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 58, 59,
 60, 61
 Moravsko-Lieskovská dolina 244
 Mortillet, Gabriel 13
 Moskva 29
 Motešická, Rozina 45
 Mračko, Michal 280, 282
 Mugháret es-Skhúl 32
 Múriková jaskyňa 274
 Mútnik, potok 296
 Müllender, Franz 56, 57
 Müller-Karpe, Hermann 289, 290
 München 76
 Mykény 116, 197, 198, 199, 200,
 203, 204, 206, 212, 214, 217, 290,
 291
 Myšia hôrka 197, 199, 200, 201,
 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209,
 211, 214, 216, 260, 275
 Mýtna Nová Ves 194, 195
 Náklov 231
 Napoleon 21

Neandertale 12, 20, 21, 22, 23,
 33, 39
 Nefertiti 267
 Němec, Josef 224
 Němcová, Božena 224, 226, 227,
 228, 230, 251
 Němejc, František 24
 Němejcová-Pavúková,
 Viera 136, 138
 Neugebauer, Johannes-Wolfgang
 193
 Neustupný, Jiří 47, 129
 Ngoro-Ngoro 233
 Niederle, Lubor 238, 244
 Nitra 29, 34, 58, 108, 113, 114,
 117, 118, 119, 120, 123, 138, 147,
 177, 187, 190, 285
 Nitra, rieka 111, 118, 119, 120,
 136, 188, 248
 Nitriansky Hrádok - pozri Šurany
 Nitrička 111, 118
 Nízke Tatry 174, 283
 Nižná Myšia 210, 211, 212, 213,
 214, 215, 216, 217
 Nižný Tvarožec 223
 Norimberg 57
 Nosál 255
 Noška, Štefan 59
 Nováky 44
 Nová Ves nad Žitavou 136
 Nové Mesto nad Váhom 282
 Nové Zámky 136, 170, 225
 Novotná Mária 162
 Novotný, Bohuslav 162, 163,
 166, 167

Výberový register

Mi— No

Výberový register

Ny—Pu

- Nyáry, Eugen 76, 258, 261, 272, 273
 Obišovce 291
 Obourg 97
 Očkov 268, 288, 294
 Odysseus 277
 Ohře 184
 Okošená 225
 Olexa, Ladislav 213, 216
 Olšava 213
 Olymp 234
 Ondrej II. 189
 Ondrejka-Štiavničan, Ladislav 283, 284
 Opluštil, Ernest 52
 Orava 280
 Orkneje 102
 Ortováni 274
 Ortúty 171
 Osvald, František Richard 237
 Otomani 206
 Oždáni, Ondrej 234
 Oxford 53
 Ŏrdek lyuk (Čertova diera) 76
 Palacký, František 14
 Palliardi, Jaroslav 126
 Panónska panva 84
 Paloncy, Eduard 77, 80, 81
 Paríž 29, 54, 55, 58
 Patroklos 277, 288
 Paulík, Jozef 287, 289, 292, 293, 294
 Pavlov 58
 Pavlovské vrchy 55
 Pavúk, Juraj 106, 108, 138
 Pécsi, Márton 42
 Peroutka, Ferdinand 14
 Petrbook, Jaroslav 19, 20, 24, 27, 28, 29, 30, 47, 52
 Pieniny 15
 Piesky 175, 176
 Piešťany 46, 47, 48, 49, 59, 60, 288
 Piliny 261
 Pleinerová, Ivana 132
 Pleslová-Štiková, Emilie 155
 Plešivec 74, 75
 Podborský, Vladimír 125, 129
 Podkovic 60
 Podobnovský 237
 Podunajská nížina 135
 Pochylý 73
 Poľana 253
 Poprad 24, 26, 30, 281
 Poprad, rieka 163
 Pospíšil, František 25
 Považie 9, 244, 298
 Považská Bystrica 289
 Praha 19, 20, 26, 27, 28, 29, 48, 52, 61, 76, 153, 228
 Prašník 119
 Prenčov 234, 237, 238, 243
 Prešov 223, 261
 Prešovská kotlina 97
 Prokop, Emil 254
 Prošek, František 53
 Předmostí u Přerova 15
 Puduhepa 289
 Púchov 10, 13, 16
 Púchovský hrad 14

Púchovská skala 10, 11, 13, 16
 Radošínský 59
 Radzovce 258, 259, 260, 261,
 263, 264, 265, 266, 267, 268, 270,
 281
 Ragač 257
 Ramzes II. 289
 Ramzes III. 293
 Rankovce 220
 Regensburg 272
 Renner, Michael 10
 Reuss, Samuel 161, 162, 164,
 168, 224, 227, 228
 Revúca 161, 224, 227
 Rím 267
 Rimavská kotlina 260, 261
 Rimavská Sobota 261
 Rizner, Ľudovít Vladimír 9, 241,
 242, 243, 246, 247, 248
 Rómer, Flóris František 244
 Romsauer, Peter 138
 Roth, Samuel 15
 Rozhanovce 205
 Rožňava 255
 Rulíšek, Josef 57
 Ružín - Veľká ružínska
 jaskyňa 15
 Ružindol 138
 Ružomberok 15, 280, 283, 284,
 295
 Salisbury 302
 Salmanasar III. 299
 Samo 204
 Sandberg - pozri Devínska Nová
 Ves

Santovka 119, 206
 Sáva 23, 116
 Schaffhausen, Herman 21, 22
 Schauer, Peter 272
 Schliemann, Heinrich 112, 290
 Sebechleby 120
 Seňa 53
 Senohradz (dnes Senohrad) 231
 Sereď 67, 76
 Sereď - Mačianske vršky 67, 71
 Silica - Majda-Hraškova
 jaskyňa 271, 272, 274
 Silica - Silická ľadnica 269, 271,
 272, 274
 Silická Brezová 274
 Silická Jablonka 274
 Silická planina 274
 Simor (Šimor), Ján 244
 Sitniansky hrad 235, 256
 Sitno - pozri Ilija
 Skara Brae 102, 109
 Sklené Teplice 171
 Skutil, Josef 9, 16, 47, 49, 52, 56
 Sládečkovce 37
 Slaná, rieka 260
 Slánske vrchy 212, 220
 Slatinka nad Bebravou 136
 Slávik, Ján 229, 230, 231, 232
 Slávik, Juraj 230, 251
 Slavkovce 71
 Sliach 224
 Slizké 263
 Slovenské Rudohorie 174, 177
 Slovenský kras 65, 76, 83, 97, 98,
 255, 256, 269, 270

Výberový register

Pu — Sl

Výberový register

SI- Ti

- Slovenský raj 197, 204
 Smolenický hrad 256
 Solo 16
 Somma 12
 Somotor 221, 270, 275, 295
 Soroška 255
 Soudský, Bohumil 105
 Spiš 165, 167, 168, 197, 280, 281
 Spišská Bela 164, 165, 282
 Spišská Nová Ves 44
 Spišské Podhradie 25, 41
 Spišský hrad 25
 Spišský Štvrtok 197, 209, 275
 Spy sur l'Orneau, jaskyňa 22, 23
 Staré Hory 173
 Starý Smokovec - Veľká Studená
 dolina 163, 167
 Steenstrup, Japetus 15
 Steinheim 34
 Stonehenge 153, 154, 155, 302,
 303
 Streda nad Bodrogom 220
 Stredné Plachtince 232
 Stuttgart 190
 Stykovic nad Košarovcami 180
 Styx, rieka 75, 76, 77, 81, 85
 Suchá 274
 Sünching, hrad 10
 Svodín 125, 135, 136, 137, 138,
 140, 141, 153
 Srový, Jozef 35
 Szeghy 223
 Szentmiklós, Gábor 272, 273
 Šaľa 31, 35, 36, 37, 40
 Šalkovský, Peter 254, 255
 Šanidar 33
 Šariš 97, 221
 Šarišské Michaľany 87, 88, 89, 91,
 92, 93, 94, 95, 97, 98, 99, 137, 148,
 Šarišský hrad 95, 99
 Šefčáková, Alena 53
 Šešonk 299
 Šiška, Stanislav 77, 87, 88, 89, 95,
 98, 136
 Škrdlík 57, 58
 Špania Dolina 172, 173, 174, 175,
 176, 177
 Štefánik, Milan Rastislav 48
 Štiavnické vrchy 233, 301
 Štorch, Eduard 67, 68, 69
 Štramberg 296
 Štúr, Ľudovít 220
 Štúrovo 100, 106, 108, 109, 147
 Šurany 111, 118
 Šurany - Nitriansky Hrádok 111,
 112, 114, 116, 118, 119, 120, 125,
 136, 141, 174, 188, 191, 206, 211,
 214, 275
 Taiwan 72
 Tatárska lúka 233, 235, 239, 240
 Téby 294
 Tell es-Sultán 90, 91
 Teplý Vrch 95
 Těšetice-Kyjovice 129, 130, 131,
 132, 137, 138, 153, 167
 Tešík-Taš 32
 Thomka, Július 253, 254
 Thomsen, Christian 219
 Tibava 53, 146, 148, 149, 150
 Tiso, Jozef 52

Točík, Anton 29, 34, 65, 114,
 120, 121, 136, 176
 Tokajské vrchy 71
 Tolma 116
 Tomášik, Samuel 228
 Topia 223
 Tornaľa 224
 Torysa 213
 Trebišov 71
 Trenčianske Bohuslavice 291
 Trenčín 244
 Trinil 16
 Trnava 138, 244
 Trója 112, 117, 122, 190, 198,
 200, 288, 293
 Trutnov 60
 Tuchoraz pri Kolíne 138
 Tuka, Vojtech 49, 52
 Turiec 280
 Turie pole 231, 232
 Turňa, rieka 255
 Tušimice 97
 Tvrdošovce 37
 Uhlár, Vlado 284
 Uruk 91
 Užhorod 146
 Váh 34, 35, 37, 46, 53, 189, 207,
 248, 282, 293, 296, 298
 Varna 143, 144, 146, 148, 149,
 150, 151, 185
 Vaska pri Púchove 13, 14
 Vass 76
 Včelince 205, 218, 223, 263, 275
 Veliačik, Ladislav 242, 247
 Veľká Dolina 37

Veľká Ida 200
 Veľká Lomnica 163, 200
 Veľká ružínska jaskyňa - pozri
 Ružín
 Veľká Studená dolina - pozri Starý
 Smokovec
 Veľké Krškany 118
 Veľké Raškovce 142, 147, 149,
 150, 171
 Veľké Ripňany 291, 293
 Vértés, László 42, 43
 Vértesszöllös 24, 41, 42, 43
 Veselé 48, 120, 206
 Vézère 23
 Viedeň 16, 26, 45, 170, 231, 235,
 244, 281
 Vihorlat 63, 71, 72
 Vikletice 184, 185, 192
 Vildomec, František 125, 126,
 127
 Vildomec, Vědomil 125, 127
 Virchow, Rudolf 21
 Vizdal, Jaroslav 142, 147, 148,
 149, 156, 158, 159
 Vizdal, Marián 63, 65, 71
 Vladár, Jozef 140, 197
 Vlaška Jama 87
 Vlček, Emanuel 19, 29, 31, 34,
 35, 36, 271
 Vlk, Václav 46, 47, 48, 52
 Vodička 236
 Vogastisburg 204
 Vochovec 138
 Volga 183
 Vozák, Zoltán 36

Výberový register

To — Vo

Výberový register

Vr-ŽI

Vráble	119, 206	Zemianske Kostofany	248
Vroclav	48	Zemianske Podhradie	241, 243, 244, 247, 248, 249, 251
Vysoké Tatry	24, 163, 166, 167, 168, 189, 197, 204, 207, 233	Zemplín	180, 185
Vyšné Ružbachy	41	Zemplínska šírava	63, 64, 70
Vyšný Sliač - pozri Liptovské Sliače		Zemplínske vrchy	71
Watson	101	Zizar	290
Winter, Imrich	48	Zoch, Pavol	10
Woldřich, Jan	138	Zotz, Lothar	48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 58, 59, 60, 61
Wosinszky, Móric	116, 244	Zvara	281
Zádiel - Zádielska tiesňava	255, 256	Zvolen	231, 253, 282, 284, 305, 306
Zámeček	111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 120, 121, 122	Žák, Vlastimil	73, 80, 82
Zbojnícka jaskyňa	274	Žebrák, Pavel	176, 238
Zedtwitz, Alfréd	60, 61	Žehra - Dreveník	278
Zechenter-Laskomerský, Gustáv Kazimír	25	Ženevské jazero	231
		Žitava	118, 119
		Žlkovce	120, 138

Podakovanie

Vydavateľstvo Rak a nadácia Osudy predkov ďakujú všetkým,
ktorí sa zaslúžili o vydanie tejto knihy. Sú to:

Ministerstvo kultúry SR

Tauris, a. s., Rimavská Sobota

AITEN

Aiten, a. s., Trnava

VOLKSWAGEN FINANČNÉ SLUŽBY
Všetchno z jedné ruky pro Škodu, Seat, VW, Audi a Porsche

Volkswagen, finančné služby, s. r. o., Bratislava

MERCK

Merck, spol. s r. o.

Mediálni partneri

Slovenský rozhlas

Slovenská televízia

Pravda

denník Pravda

Do obrazovej prílohy prispeli:

Archeologický krúžok v Centre voľného času Šaľa, Archeologický ústav SAV Nitra, Balneologické múzeum Piešťany, Etnografické múzeum Slovenského národného múzea Bratislava, Maďarské prírodovedné múzeum v Budapešti, Múzeum maďarskej kultúry a Podunajska v Komárne, Prírodovedné múzeum Slovenského národného múzea Bratislava, Martin Bartík, Jozef Bátora, Eva Drobná, Vlado Haviar, Milan Hofer, Ivan Huba, Jozef Krátky, Krištofičová, Ivan Lamoš, Alica Marková, Jarmila Maretová, Mária Novotná, Ladislav Olexa, Zdeno Svrček, Terézia Váleková, Ladislav Veliačik, Marián Vizdal, Zoltán Vozák.

Osobitná vďaka patrí mestu Fiorano Modenese (Taliansko), kde v čase kompletizácie fotodokumentácie boli v Castello di Spozzano vystavené slovenské pamiatky z doby bronzovej. O ideálne podmienky na fotografovanie vystavených predmetov sa zaslúžila pani Gianna Dotti Messori, vedúca odboru kultúry a turizmu.

Tak ako text, aj fotografická príloha tejto knihy vznikala tridsať rokov. Za ten nekončiaci čas mi pomohli desiatky jednotlivcov (aj inštitúcií) a ja som im veľmi vďačný, hoci mnohí z nich sa už vytratili z môjho okolia. Na niektorých som azda aj zabudol a nespomenul ich v predchádzajúcom zozname. Ak sa to stalo, ospravedlňujem sa im. Veľa reportážnych obrázkov som dostal od účastníkov televíznych štábov, dali mi ich od srdca, z vlastnej iniciatívy, na fotografiách neuviedli svoje meno a ja sa už naozaj neviem rozpamätať, komu vďačím za peknú spomienku. Všetkým však patrí moja vďaka.

V knihe chýbajú fotografie niektorých veľmi známych predmetov z expozície Klenoty dávnej minulosti Slovenska. Nie je to chyba autora. Riaditeľ Archeologického múzea Slovenského národného múzea v Bratislave Štefan Holčík to zamietol listom, v ktorom ako odpoveď na žiadosť Vydavateľstva Rak o súhlas s fotografovaním niektorých predmetov zo zbierok múzea o. i. napísal:

„Predmety zo zbierok SNM možno fotografovať v Klenotnici len cez sklo v zariadených vitrínach. Do konca októbra nie je možné fotografovanie v Klenotnici umožniť. Ak budete na svojej žiadosti predsa len trvať, požadujeme za záber každého zbierkového predmetu zaplatiť sumu 5 000 Sk vopred do pokladne SNM. V každom prípade však požadujeme predložiť text, ktorý by mal byť spolu s fotografiami publikovaný, na posúdenie. "

Požiadavka pána Holčíka je pre nás neprijateľná. Kniha Stopy dávnej minulosti nie je komerčný titul, vychádza len vďaka podpore viacerých inštitúcií, a to najmä Ministerstva kultúry SR (ktoré spravuje aj Slovenské národné múzeum), no hlavne - pán Holčík zaspal dobu. Vydavateľstvo Rak spolupracuje so špičkovými slovenskými vedcami, rozhodne sa však nepodrobí cenzúre úradníka.

VYDAVATEĽSTVO RAK

Z kníh Vydavateľstva Rak

*Vincent Múcska: Kronika anonymného notára kráľa Bela
(Gesta Hungarorum)*

Cena UNESCO za najkrajšiu knihu sveta
Zaradené do kolekcie Najkrajšie knihy Slovenska

Najstaršia uhorská kronika, koncipovaná ako historický román. Rozpráva o príchode starých Maďarov do Karpatskej kotliny a dobytí Veľkej Moravy, za čo sa v 19. storočí dostala do klatby slovenských národovcov, ktorá pretrvala aj nasledujúcich sto rokov. Prvé knižné vydanie v slovenčine (súbežne s latinským originálom). Úvod napísal Pavel Dvořák

*Richard Marsina: Legendy stredovekého Slovenska
Ideály stredovekého človeka očami cirkevných spisovateľov*

Medzinárodná cena E. E. Kisch
Zaradené do kolekcie Najkrajšie knihy Slovenska

Originálne stredoveké texty životov svätého Štefana, Imricha, Svorada, Benedikta, Ladislava, svätej Alžbety, Margity a ďalších (po prvý raz v slovenčine) v bohato ilustrovanej knihe. Úvod napísal Pavel Dvořák

Už po štvrtý raz vychádza kniha
*Pavel Dvořák, Karol Kállay: Krvavá grófk
(Alžbeta Bátoriová -fakty a výmysly)*

Medzinárodná cena E. E. Kisch
Cena Pražského knižného veľtrhu za najkrajšiu knihu ilustrovanú fotografiami
Zaradené do kolekcie Najkrajšie knihy Slovenska

Historické rozprávanie o „Čachtickej panej“, podľa Guinnessovej knihy rekordov najväčšej vražedkyni všetkých čias, a rovnako aj zamyslenie nad tým, čo z toho všetkého je pravda a čo legenda. Bohato ilustrované fotografiami Karola Kállaya

Pavel Dvořák: Podivný barón

Trikrát sfilmované: hraný film Barón, dva dokumentárne filmy Barón Hoenning sa vracia a Podivný barón v produkcii Slovenskej televízie

Dramatické osudy človeka, ktorý vyriešil záhadu zániku naddunajských Keltov. Aj v nemčine: Der sonderbare Baron

Novinky

Milan Karvaš: Môj otec Imrich Karvaš

Život a dielo národohospodára, ktorý dosiahol na vrchol i celkom na dno. Keď mal 35 rokov, stal sa československým ministrom, o rok neskôr ho prezident Tiso vymenoval za guvernéra Slovenskej národnej banky, v roku 1944 ho Nemci zatkli a odsúdili na smrť, domov sa vrátil zmrzačený (takmer slepý), no už o krátky čas ho komunistické súdy odsúdili spolu na 19 rokov väzenia. Zomrel v roku 1981 rehabilitovaný, ale v hlbokkej nemilosti

Ján Kulich: Zamúčené histórie (O mlynoch a mlynároch)

Kniha nestora slovenských mlynárov, ktorý sa v mlyne narodil a melie dodnes, nie je menej, ale viac ako dejepis. Je to vyznanie človeka, ktorý mlynárskemu remeslu zasvätil celý život, je to spoveď i spomienka, a predovšetkým výpoveď odborníka, ktorý svoju profesiu intímne pozná so všetkým, čo k nej patrí, vrátane histórie. Je ilustrovaná stovkami dobových fotografií a kresieb

Tieto aj ďalšie knihy si možno s tridsaťpercentnou zľavou zakúpiť vo Vydavateľstve Rak, 900 86 Budmerice, tel. 033/6448241

Vydavateľstvo Rak šíri so zľavou knihy aj knihy iných vydavateľov zamerané na históriu

©*Pavel Dvořák 2002*

©*Fotografie Jakub Dvořák*

©*design Pergamen (Juraj Demovič, Jakub Dvořák, Jura) Vontorčík*

Vedecký redaktor doc. PhDr. Václav Furmánek, DrSc.

Vydavateľstvo Rak Budmerice

Vydanie I. Budmerice 2002

Kniha vyšla s finančným príspevkom Ministerstva kultúry SR

Na vydaní sa podieľala nadácia Osudy predkov Budmerice

Vydanie podporili

Ministerstvo kultúry SR

Tauris, a. s., Rimavská Sobota

Aiten, a. s., Trnava

VW, finančné služby, Bratislava

Merck, spol. s r. o.

Mediálni partneri

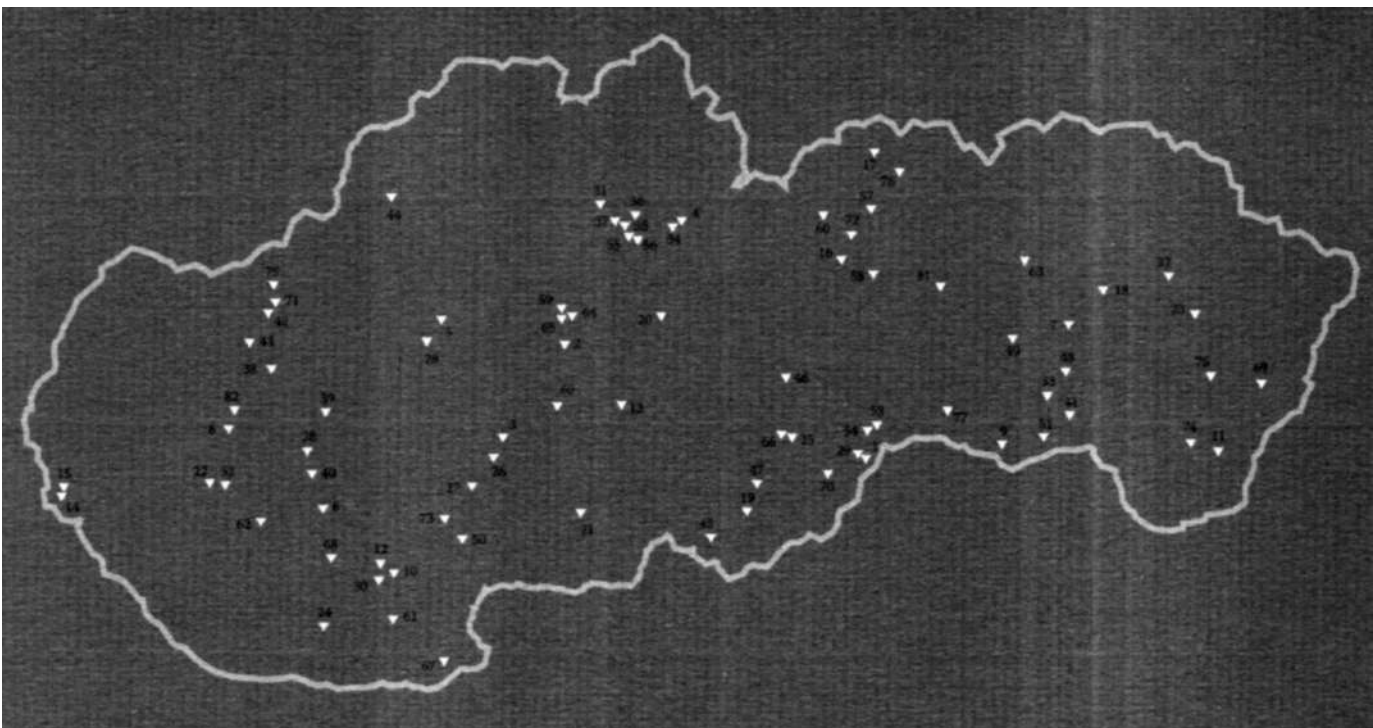
Slovenský rozhlas

Slovenská televízia

denník Pravda

ISBN 80 - 85501 - 22 - 8

archeologické lokality, miesta príbehov v tejto knihe

1 Aggtelek	22 Hoste	42 Nové Mesto nad Váhom	62 Šaľa
2 Banská Bystrica	23 Humenné	43 Očkov	63 Šarišské Michaľany
3 Banská Štiavnica	24 Hurbanovo	44 Púchov - Púchovská skala	64 Špania Dolina
4 Bobrovec	25 Chvalová	45 Radzovce	65 Špania Dolina - Sandberg
5 Bojnice	- Chvalovská jaskyňa	46 Revúca	66 Španie Pole
6 Branč	26 Ilija - Sitno	47 Rimavská Sobota	67 Štúrovo
7 Brestov	27 Jabloňovce	48 Rozhanovce	68 Šurany
8 Bučany	28 Jeľovce	49 Ružín - Veľká ružínska jaskyňa	- Nitriansky Hrádok
9 Buzína	29 Kečovo - Domic	50 Santovka	69 Tibava
10 Čaka	30 Kolta	51 Seňa	70 Tornaľa
11 Čičarovce	31 Komjatná	52 Sereď - Mačianske vršky	71 Trenčianske Bohuslavice
12 Dedinka	32 Košarovce	53 Silica - Majda-Hrašková jaskyňa	72 Veľká Lomnica
13 Detva - Kalamárka	33 Košice - Barca	54 Silica - Silická ľadnica	73 Veľké Krškany
14 Devín	34 Liptovský Mikuláš	55 Sliače	74 Veľké Raškovce
15 Devín - Devínska Kobyla	- Liptovská Ondrašová jaskyňa	56 Sliače - Vyšný Sliač	75 Veľké Zalužice
16 Gánovce	35 Lisková - Liskovská jaskyňa	57 Spišská Belá	76 Vyšné Ružbachy
17 Haligovce - Aksamitka	36 Lúčky	58 Spišský Štvrtok	77 Zádiel
18 Hermanovce nad Topľou	37 Martinček	59 Staré Hory	- Zádielska tiesňava
- Oblík	38 Moravany nad Váhom	60 Starý Smokovec	78 Zemianske Kostolany
19 Hodejov	39 Mýtna Nová Ves	- Veľká Studená dolina	79 Zemianske Podhradie
20 Horná Lehota - Hrádok	40 Nitra	61 Svodín	80 Zvolen - Pustý hrad
21 Horné Plachtince	41 Nižná Myšľa		81 Žehra - Dreveník
- Pohanský Vrch			82 Žilkovce

Názov Vydavateľstva Rak

síce tvorí druhú polovicu mena zakladateľa Pavla Dvořáka, no **Rak** symbolizuje predovšetkým návrat do minulosti a čistotu nespolitizovanej histórie. Vydavateľstvo sa špecializuje na pramene k dejinám Slovenska, memoárovú literatúru, ale aj na knihy Pavla Dvořáka. Kniha Kronika anonymného notára kráľa Bela získala Mimoriadnu cenu UNESCO v súťaži Najkrajšie knihy sveta 2001. Cena UNESCO dokumentuje dôraz, ktorý Vydavateľstvo Rak v spolupráci s grafickým štúdiom PERGAMEN prikladá dizajnu svojich kníh.

Stopy dávnej minulosti

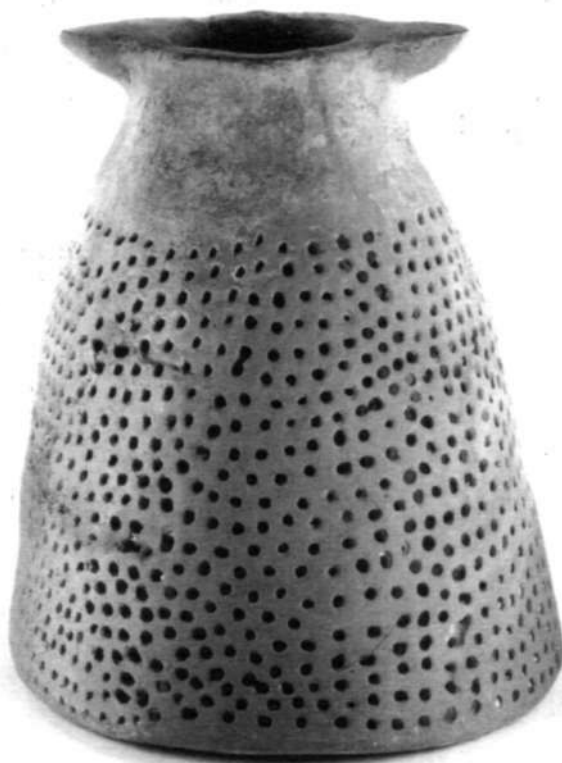
svojím ponímaním nadväzujú na staršie knihy Pavla Dvořáka, najmä na cyklus Odkryté dejiny a Zlatú knihu Bratislavy. Sú prvým zväzkom novej autorskej edície, do ktorej v krátkom čase pribudne kniha Slovensko v staroveku a neskôr aj zväzky venované dejinám Slovenska v stredoveku.

Kniha z Vydavateľstva Rak - Kronika anonymného notára kráľa Bela získala Mimoriadnu cenu UNESCO v súťaži Najkrajšie knihy sveta 2001.

„Na Myšej hôrke stála asi 400 rokov pred zánikom egejskej Tróje osada, ktorú - podobne ako Mykény - chránili kamenné múry! Najstaršie kamenné múry a najstaršia kamenná architektúra v pravekej strednej Európe! A hádam ich naozaj možno porovnať, ak už nie priamo s trójskymi, tak aspoň s múrmi Eurystových Mykén. Slovenskí archeológovia ich preskúmali do poslednej bodky!" Do poslednej bodky... Napísal som to v roku 1973 s výkričníkom, ktorý som vtedy obľuboval, no vzápätí sa ukázalo, že o poslednej bodke hovoriť nemožno, že Myšia hôrka ešte ani zďaleka nevydala všetky svoje tajomstvá, lebo už rok nato ponúkla svedectvo o neuveriteľnej dráme.

Pavel Dvořák sa narodil 13. mája 1937 v Prahe. Nie je synom Zuzky Zgurišky, ako sa nesprávne uvádza, jeho otec František Dvořák bol technik, matka Marta Dvořáková herečka, členka plzenského divadla. Od roku 1939 žije na Slovensku. Vyštudoval históriu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, pracoval ako redaktor vo viacerých novinách a časopisoch, no najmä ako slobodný spisovateľ. Napísal vyše dvadsať kníh a tisíce článkov, nakrútil asi sto televíznych filmov a nahral okolo sto rozhlasových relácií. Knižná séria Stopy dávnej minulosti je výsledkom práce tridsiatich rokov, počas ktorých sa venoval slovenskej histórii.

Vykurovadlo z Myšej hôrky

